

«...кенггина тош сахнда Эна Кўкбўри ёнбоши билан бемалол чўзилиб пинак қиладир, тирсиллаган сийнаси-га оғиз-бурнини оплоқ-қуюқ сутга белаганча барака топкур Чақалоқ жон-жаҳди билан ёпишволган...»

Эртак — ёдгорлик...

Эртак умри узун келар, негаки қадимда муқим яшаш учун кўнгилни танлаган...

АСАД ДИЛМУРОД

ФАНО ДАШТИДАГИ ҚУШ

Роман

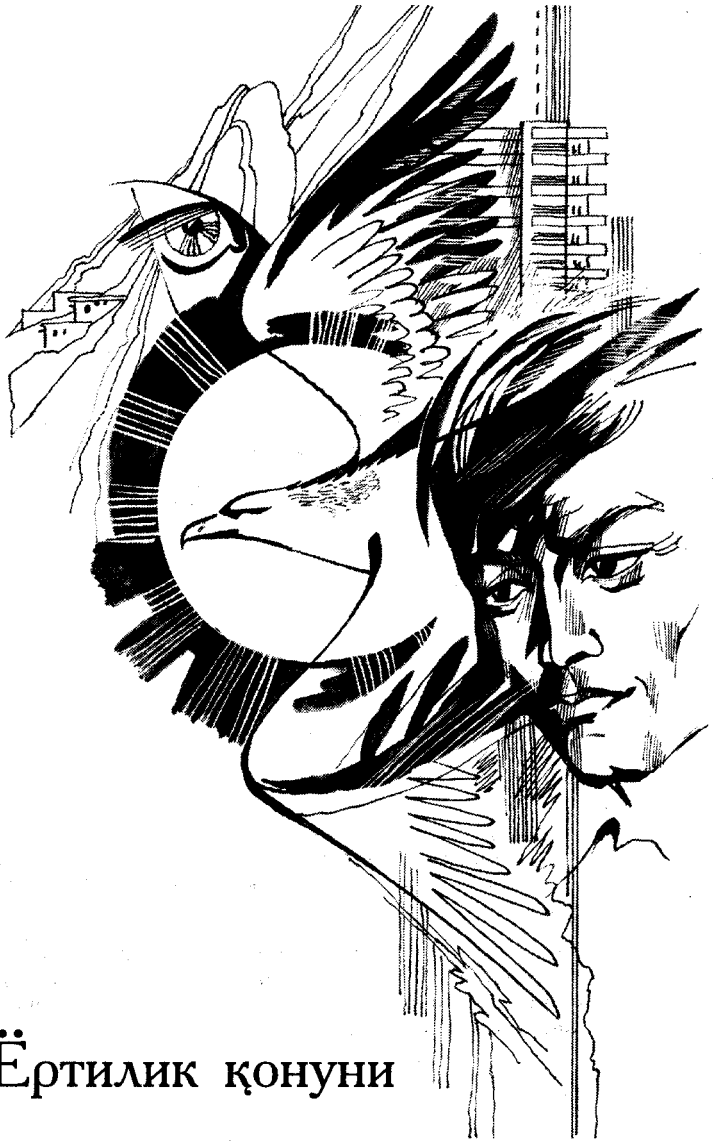
«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАХРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 2002

Дилмурод, Асад.

Фано даштидаги қуш. Роман.—Т.: «Шарқ», 2002.—
336 б.

Ўз2

«Фано даштидаги қуш» романида Асад Дилмурод кўнгиш манзараларини ифодалаш йўлидан боради. Реалистик тасвирга асосланган мистик-романтизм руҳи ҳар бир саҳифада товланиб туради. Асарнинг ҳар икки қисмида фаол ҳаракат қилувчи Саидбек Умар — макону замон оралиғида ўзи-ўзлигидан адашган, яъни, кўп хатолар қилиб қоқилган, ниҳоят, ўзи-ўзлигига қайтиш, кимлигини билиш — кўнглига парвоз қилиш, гуноҳларини ювиш ташвишини чекиб яшаётган инсон образидир. Умид қиламизки, унинг руҳияти орқали кечадиган оғриқлар ва фалсафий изтироблар азиз ўқувчиларни ҳам бефарқ қолдирмайди.

Ёртилик қонуни

Биринчи китоб

БИРИНЧИ БОБ

1

Уфқ гардишини тонг шафағи бўяган, лекин ҳали тонг нидоси шаҳар қулоғига етиб улгурмаган, у роҳатнинг иссиқ қучоғини қизғанарми, янги ташвишлар уммонига шўнғигани шошилмасми, ҳомуза тортганча, қовоқларини уқалай-уқалай, эринибгина кўзгаларди. Ҳали ўзаро кесишган ва кундузлари ҳар ёқдан ёпириладиган оқимни сиздирилмай қоладиган кўчалар кимсасиз эди. Нонини ҳалоллаб ейишга орзуманд айрим фаррошларни айтмаса, бир тирик жон кўринмас, ҳавода муаллақ қотган чинорлару тераклар учида қувлашиб-ўйнаётган қарғалар қағиллаши авжига минганда сокинлик пардаси чок-чокидан сўкилар эди.

Эргалаблари шаҳар бу қадар ланж, бу қадар бепарво бўлишини, бинобарин, қор-қировда уч ой қишлагандан сўнг, ахийри уйғонган ва эмаклагина ини оғзига келиб жимирлаётган ёруғ жаҳонга ҳам баумид, ҳам ноумид тикилаётган айиқни эслатишини Саидбек Умар илк бор кўриб турганидан таажжубда эди. Ҳар эрта ва ҳар кеч у тим қора бежирим хориж машинасида кенг ва равон кўчадан физиллаб ўтади, лекин ҳеч қачон бунақа чучмал туйғуни кечирмаган. Ҳатто сирдош-қондош оға-инилар каби бир-бирларига елка тираган, Арш жамолига тутилган зангор пардага ёриб кирган турли иморатлар мажмуида зуҳурланган маъюслик ҳам юққандек хаёлига. Асли руҳида гоҳо рўй берадиган турфа ўзгаришларга у кўпам эътибор қилавермасди, яъни ўзини шунга ўргатганди. Кейинги вақтларда эса сал бошқача: неча мароғабани синовдан ўтган ўша одати ярамай қолаётди. Ҳамиша оғир бир юк вужудини гоҳ пинҳона, гоҳ ошқора эзгани эзган. Ҳозир ҳам озор туйди, маъюслик кетидан дилига алабир андуҳ оралади, аниқроғи, тонг сокинлиги билан қўшилиб кетган сирли безовталиқ Фаришта билан бўлган илк учрашувини ёдига солди.

Нимаси биландир кўнглини алғов-далғов қилиб юборган ўша ҳодисани унутолмаслигига эса бир ғалати туш сабабчи: эмишки авжи баҳор, яшиллик босқи-

ни, майса ва гул-чечаклар мажлиси, кўкда қушлар чаппор уриб хониш қилар, аттанги, бир маҳал тепада булут тўдаланиб, беадад сел ёғилар. Не ҳол? — у куп-қуруқ, ўғли Фузайл эса шалаббо, совқотган. Ўғлини камзулига ўраб, қўйнига тортмоқчи бўлади, аммо у унамай гулдирайди: «Мени ушбу иситади!» Овозини гулдирак босиб кетгани учун Саидбек Умар ҳеч нарсани тушунмайди, фақат унинг қўлида чақмоқ шуъласида ялтираётган ва нимаси биландир кишини ошифта этадиган бир тизим бўри тишини кўради...

Кейин, эрталаб ҳам оддий, ҳам ғаройиб туши давоми ўнгида намоён бўлди. Буни сира кутмаганди, эндигина уйқудан уйғониб, айвон четида лов-лов ёниб кўтарилаётган қуёшни, осмон буржиги турли шакллар чи-заётган мусаввир шафақни кузатиб турарди. Ҳовли этагидан, ўзаро кесишаётган тонгги нурлар тўлқинига кўмилганча, юпунгина кийинган Фузайл пилдираб келаверди. Ўғли вужудида жамланган завқ-шавқ, шодумонлик ва табассум, қароқларидан ёғилаётган нозиккина туйғунлик ўзи бир алоҳида шарора ҳосил қилгандек эди. Ҳатто ўғлидаги балаңд иштиёқ Саидбек Умарнинг ҳам баҳри-дилини очиб юборди, қанотини кенг ёзганча, ажиб меҳр-истак билан уни бағрига босди. Вужуди куч-қувват ва ғайратга тўлди, аммо илкис кўрдик чароғбони бўйнида — тушида аён бўлган марвариддек оппоқ ва бежирим бўритиш шодаси!

Саидбек Умар бир бўшашди, бир ҳайратланди, зеро, қаттиқ гангиб қолганидан анчагача тили буралмади, қачонки ўзини ўнглаб, эзмаланиб гап сўраганда ҳам Фузайлдан тайинли жавоб ололмади. Ҳовли этагида турган экан, дея икки оёғини бир этикка тикволди. Тортишиб ўтирса ишга кечикадиган, мавридини топиб яна тергашни кўнглига тутиб қўйди, аммо кундалик равалардан ортармиди?

Шу туш, шу воқеадан кейин чиндан ороми бузилди.

Шу туш, шу воқеага улангани яна ҳам таажжубли эди...

Ўша эрта, Фузайлни тилга киритолмагани боисми, таъбири топилиши маҳол туш таъсириданми, ҳовлидан чиққанда Саидбек Умар қизгин кечинмалар исқанжасида бот-бот ҳаприқарди. Қизиқки, у, ярим йўлда, тушини ҳам, ўғли недир ҳавас билан бўйнига тақволган матоҳни ҳам эслашдан чўчиётганини пай-

қади. Яна қизиқки, аллақаердан тасодифан пайдо бўлиб қолган ўша матоҳ кўксиди қадимдан (во ажабо, қадимдан-а!?) қанақадир ямоқ борлигига ишора қилармиди-ей. Ҳайтовур хаёлида мана шу таассурот уйғонгани айниқса уни танг қолдирди, бу ажиб туйғу жамийки ҳужайрасида илгаритдан ўрнашиб олгандек чўчиб кетди. Ёки, вақти-соати билан дунёнинг эскилиги ва турғунлиги ҳақидаги эзгин-тотли тушунчаларнинг қайсидир шохобчаси шу йўсин кириб келдими тафаккурига?

Шаксиз, Фузайл Саидбек Умар ҳаётини безаган мўъжиза, у Фузайлда келгуси бахти-тахти ва эзгу истақлари камолини кўради, шу туфайли эрта-кеч ўғли дунёсида яшашни орзу қиларди, унинг хоҳиш-ирода-си ва ўй-хаёли ўзининг қадр-қиймати ва эврилишлари билан тамоман чатишиб кетажагига заррача гумон қилмасди. Аммо бу эрталаб кўрган-кечиргани Саидбек Умарни дафъатан ҳеч қачон ечимини топмайдиган жумбоққа рўпара қилгандек бўлди. Авваламбор уни бўритиш шодаси Фузайл қўлига қаёқдан тушиб қолгани қизиқтирарди, ҳатто бу сир қошида Моҳина ҳам лолу ҳайрон туриб қолганини кўргандан кейин у буткул саросималанди. Ие, шошмасин-чи, шодани Ёдгор валий совға қилмадимикин?

Саидбек Умар эски қадрдони — маслақдоши, дунё паст-баландини кезиб чиққан Ёдгор валийни эслаши билан беихтиёр ҳаприқиб кетди ва шуури қатларида енгилгина ғалаён уйғонди. Сахийдил ва камсуқум авлиё отанинг бир қарашдаёқ юракдаги ҳар қандай музни эритворадиган тийрак кўзларини тасаввурида тиклашга урина бошлаган чоғда, ёспирай, супуриб-сидирилган кўча қоқ ўртаси — рўпарадан чопачопа келаётган кекса аёлни кўрди. Аёл, ошпоқ сочлари тўзиган, ҳеч нарсадан чўчимай, жон ҳолатда олға интиларки, гўё ажали сари ошиқмиш!..

Нафаси қийилган Саидбек Умар ҳайдовчиси Дадашга қичқирдимийўқми? — эслолмас, қалтирарди нукул — вужуди тугул руҳи-шууригача мискин-бедаво кесакка айлангандек. Не кўйда бўлса ҳам барибир илғади, ожиз жон шафқатсиз янчилди шиддат билан елаётган машина филдираклари остида! Эвоҳ, топ-тоза оқ либос тўзғиди, тап-тақир кўчага қон сачради, мана, орадан неча ой ўтди ҳамки, ўша тушни, ўша туш адоғи — ўнгида рўй берган лаҳзани, ниҳоят сал ке-

йинроқ кечган фаройиб тўқнашувни унутолмайди, эрта-кеч хаёлида гоҳ шалаббо Фузайл, гоҳ яшинда ял-ял ёнган шода, гоҳ манзилига ошиққан машинани телбаларча тўхтатмоқчи бўлган жонсарак аёл жонланади.

Кейин билди: аёл шарпа экан, ўзича уни Фаришта деб атади.

Аёл безовта руҳининг аллабир қатида уйғонган хотира қиёфаси эмасмикин?..

Ўша тонгдаги илк фарёди ҳали-ҳали кўксиде аксадо беради.

Не қилсинки, энди у хиёл жунунваш, аммо хайрихоҳ ва содиқ ҳамроҳига айлангандек... Баъзан уйқусида ҳам безовта қилади, ора-сира жимгина хосхонасига ҳам кириб боради, бурчақда ёки дераза раҳида омонат ўтирганча, уни берилиб кузатади. Аммо кўпинча ғамандухини ҳам унутиб, астойдил ишга шошаётганда олдини тўсади, Дадашдан илтимос қилиб, неча бор йўлини ўзгартирди, лекин бу «тадбири» бориб турган соддалик ва нодонлик эканини тез орада англади, зеро, Фаришта зоҳири эмас, айнан алғов-далғов ботинида яшай бошлаган эди.

Фаришта қиёфаси беозор ва ёқимли, ажиб бир ёғдуси ўзига ром этарди одамни. Ҳар қанча жозиб, мурувватли ва юпанч бахш этувчи бўлса ҳам унга рўпара бўлишдан Саидбек Умар ҳадиксирарди (кўҳна хотиралари жунбишга келарди-да!), узоқдан уни кўрган заҳоти борлиғи ҳамирдек кўпчир, аллатовур оғриқ хурж қиларди кўксиде. Ҳозир ҳам у жон ҳовучлаб бораётгани бежизмас: ҳовурсимон шарпа гўё ҳамшагидек йўл пойларди баланд иморатлар панасида. Ҳадемай учиб чиқади, ҳадемай! Хайрият, у кўринмади, оҳиста Саидбек Умар хўрсинди ва машина физиллаганча ўнган бурилиб, чор-атрофида байроқлар ҳилпираётган баҳаво — кенг майдонга киргандан кейин негадир енгил тортди.

Кўш табақали темир дарвоза кўзга ташланди...

Икки тарафда девори яшил, томи оқ тунука, дераза-тўйнути қалин ойнали кўшалок уйча кўзиқорин мисоли зинграйган бўлиб, ҳар бири кўрув-эшитув ускулалари билан мукамал жиҳозланган. Ичкари-ташқари зарчақовоқ тусли матодан тикилган ихчам камзулшим, соқиси калта кўн этик, соявонли қалпоқ кийган назоратчилар қаровида. Тик боқадиган чағир кўзларда биргина маъно: шубҳа!..

Тим қора, тим янги хориж машинаси ушбу қўнал-ға тугул бутун шаҳарда эгасидан ҳам таниқдироқ, шун-га қарамай, тавонидан ўт чақнаган икки навбатчи, ола-була таёқларини силкитганча, илдамлаб пешвоз юрди. Бири машина орқа-олдини, хуржун кавлангандай қилиб, жиддий тарзда текшира кетди, бири ҳар за-монда илжайиб қўяётган ҳайдовчию қовоғи солиқ олимлар етакчисидан қўрслик билан ҳужжат сўради. Ҳушёрлик ҳунарини намойиш қилиш сал кам беш дақиқа вақтнинг бошига етди. Ҳар эрта такрорлана-диган бу даҳмазага кўникиб қолган бўлса ҳам Саид-бек Умар тажанглик билан соатига қаради. Эрталабки йиғинга қанақадир зарур ҳужжатларни ҳозирлаш учун шошилаётган эди, агар яна сал тутилса бунга умуман улгурмайди. Қолаверса, иш вақти саккиздан бошлан-са-да, нарвоннинг энг юқори поясида турганини эсла-тиб қўйишни хушлайдиган Пўлат Қосимий ҳеч бунга амал қилмайди, яъни, у эрталабки қисқа йиғинни ярим соат илгари бошлаб, пала-партиш якунлайди-қўяди, сўнг, газাগига — уятини йиғиштиради ва кечикканлар-ни таъна-дашномга кўмади.

Мана шуларни ўйлаб, Саидбек Умар ҳужжатини шошилмай қўйин чўнтагига солди, айна пайтда, ёруғ дунёда биз ҳам бормиз, дегандек ишонч билан дадил ҳаракат қилаётган назоратчиларга ичида таъна ёғдирди.

Асли, оғринишга ҳожат борми? — ахир, булар — хизмат бандалари, қолаверса, ҳар ёқдан келишган, етимхона нонини еб, ҳатто курсантлик мактабида ўзи-дан сабоқ ҳам тинглашган. Демакки, буларга камзулни ҳам, дўппи ё пойафзални ҳам ўзи бичган бўлиб чиқ-майдами?

Ўнгу сўлга гилдираб сурилган дарвоза ниҳоят ги-жинглаб турган тулпорни жаннат жамолидан андоза олгани билан бемалол фахрланса бўладиган ўрмон-зор-ҳовли сари кузатди.

Шундоқ рўпарада, сабза-гул атр-бўй таратаётган майдонча ўртасида муаззам ҳайкал... Узоқларга тикил-ган... Фақат тош нигоҳида не маъно? — буни англаш мушкул, лекин тикилиши гўё нимагадир ишонтиради. Нимага? Ҳеч ким аниғини айтмайди, айтолмайди. Бал-ки, шу салобатли ҳайкал, пурвиқор кошоналар, бир-бирига чирмашган дарахтлар юки босгани туфайли киши тилига керакли калима келмас?

Яна, ҳар ерда ганчдан ясалган ҳайкалчалар ҳам

қўнқайган, улар жуда кўп, лекин пештоқларига шиору байроқ илинган, томларига қозонсимон ва тўрсимон антенналар ўрнатилган шинам гиштин уйлар тағин ҳам кўпроқ...

Яна, ҳар қадамда тизилаб отилаётган фавворалар, бир нуқтада бунча узоқ туриб қолганига ҳайрон сим-ёғочлар, нимагадир асқотишига умид боғлаган темир қутичалару бетон устунли шийпон-кўшқлар учрайди.

Аммо чор-атрофда намоён жозиба ва уйғунликни япроқлари сокин шитирлаётган азамат чинорлар ва тераклар қуршовидаги қулоч етмайдиган ўнлаб забардаст устунлар теграсида қўнган, меъморий услубида шарқ ва ғарб диди бирлашган маҳобатли гулобий биносиз тасаввур қилиш қийин эди.

Машина пештоқ рўпарасида чийиллаб тўхтади...

Ҳурматли профессор ҳануз сўнгсиз хаёлларга тобе эди.

— Дадаш, — деди у кутилмаганда. — Хизрга ишонсанми?

— Бошқалар ишонса иложим қанча? — деди ҳайдовчи жиддий қилиб.

— Учратиб қолсанг нимани сўрардинг?

— Э, қайдам, — чап кўзини муғомбирона қисиб, чаккасини қашлади Дадаш. — Топдим, сизни шу даргоҳдан халос қилишни!

— Вой, баччағар-ей!..

Алланечук завқланган Саидбек Умар юмшоққина кулди, машина секин бурилиб, муюлишда паналаш билан маъюсланди. Ҳали шошаётган одам энди оёқларини эринчоқлик билан кўтариб босар, ҳувиллаган катта кўчада юқтиргани — залварли андуҳ гўё изидан қолмай ўрмалаб келар ва бундан таъби тирриқ эди.

Намунча имиллай бошлагани, ўзини йўқотар даражага етгани учун ҳайрон, нима, инон-ихтиёрини буткул арзимас икир-чикирларга бериб қўйдими?

Ногоҳ Дадаш жавобини эслаб, мийиғида кулди.

Ҳануз қадами унмасди...

Хаёли эса тинмасак: кўп нарсани кўрди-билди ёруф дунёда, кўп нарсага эришди ҳам, лекин ҳануз ақли етмайдик, тақдир одамни танларми ёки одам тақдирни? Алҳол, ўзини валломат ва оқил санайдиган одамзод бутун умри давомида ҳаргиз ўртада барғазон янглиф учиб-қўниб юрмақдан бошқасига ярайдими, йўқми?..

Кўпинча Саидбек Умар ўйлари беқўнимлигидан хи-
жолат чекади.

Кўпинча у беқўним ўйлари бўронида ўзини йўқо-
тажак...

Ҳозир, Пўлат Қосимий хосхонасига қадам қўйган-
да ҳам қарийб шу аҳволда эди: недир гашлик билан
ўзини, дарди-дунёсидаги нохуш-ноаниқ нуқталарни
муҳокама қилар ва негадир нисбийлик билан боқий-
лик ўзаро келиша оладими-йўқми, деган мулоҳаза хуш-
фикрини ўғирлаганди...

Бир пайт Саидбек Умар, ўша нисбийлик ва боқий-
лик ўзани мана шу муҳташам қароргоҳ бўсағасига ке-
либ туташадигандек, хушёр тортиб, нари-берисига
аланглади...

Аллақачон қуёш оламини чароғон қилганига қара-
май шифтдаги икки улкан биллур қандилдаги сон-
саноқсиз чироқлар лов-лов ёнади, саҳнга тўшалган пат-
ли-гулдор гиламлар беадад ёруғликда бамисоли гул-
хан... Ўртада узунасига қўйилган тўқ жигарранг миз
ҳам сокин жило беради, унинг атрофида биттагина
бўш ўрин қолган, шу ўрин ўзига ўзи рақиб ва суҳбат-
дош, ҳатто тушида ҳам одамзоднинг фанга номаълум
табиатидан баҳс юритадиган профессорга мунтазир
эди. Саидбек Умар кирган заҳотиёқ бир маромда ҳукм
сураётган зил жимлик мадда бойлаганини, ҳар сония-
да у бемалол ситилиши ва сирли бир ўнғайсизлик
туғдириши мумкинлигини фаҳмлади...

Ажабки, жамоа ғўлинг шимиб, ниманидир илҳақ-
интизор кутмақда, аниқроғи, йўқлигида уйилиб қол-
ган ҳужжатларга тилла ручка билан қитирлатиб имзо
чекаётган, ҳар замонда пишиллаганча пешонаси те-
рини рўмолчаси билан шошқин артиб қўяётган Пўлат
Қосимийга термилган...

Бошқон аҳволи бўлакча: анчагина тажанг! — гўё
умр бўйи интиқ қилган орзусига етишгани ёлғон, яъни,
неча-неча тоғ-уммон оша Амриқо сафарига эмас, икки
қир нарида жойлашган, таниқли-мукаррам зотлар на-
зари тегиши тугул, ҳатто ҳали кўчасига тош ҳам тўкил-
маган ва турмуш икир-чикирига ўралашиб ётмакни
омад билган она қишлоғига бирров бориб келган...

Қалин лаблари қум-қурт оқариб, йўғон бармоқла-
ри билинар-билинемас титраётган Пўлат Қосимийни

зимдан кузатгани сари Саидбек Умар саросима оғушида тўлғана бошлади. Бутун гулобий бино, бутун жамоага сўзини ўтказишга қодир, зарур пайт тили ё қамчисидан заҳар томадиган бойваччафеъл бошқонни бунингдек абгор, бунингдек эзилган қиёфада биринчи бор кўриши эди.

Ана-мана Саидбек Умар дилидаги саросима ўз ўрнини недир тушунуксиз ҳадикка, сўнг, қўрқувга бўшатиб берди, аммо у нимадан бунча чўчиётганига ҳайрон, ниҳоят, тоқати битиб, бошқон ўнг ёғида тишини кавлаб ўтирган, елкаси туя ўркакидек бўртиқ, кўкраги пачоқ, аксинча қорни дўмпайган кишига умидвор қаради. Тобора таранг тортилаётган жимлик боисини шу билмаса бошқа банд билмайди.

Кейин пушаймон ичига чигил бўлиб тушди...

Соддалик ҳам эви билан-да, бир кунда ниқобини бирмас, ўн бора ўзгартирадиган бу кас қачон сир берибдики, энди берсин?! Қурғур тош ёнғоқдан қилча қолишмайди. Шу боис бир лақаби — Кўрак! Бирдан ҳеч ким унинг ота-онаси қўйган исмини тутмаслигини эслади. Аммо илгари ўзи росмана оти бўлганми? Энди эса унга тиркалгани анчагина: Шўрбалиқ, Хасак, ҳей, яна алламбало. Беминнат хизмат аҳли зўр-зўрини ёпиштириб қўяберган, аммо қарангки, ахийри бу борада улоқ Саидбек Умарга насиб этган.

Асли у чечанликдан йироқ, лекин бир баҳонада илҳоми қайнаб кўпчилик ичида: «Бошқаси бекор, бу — Бо-бош!» — дея қироатини уйқаштирган. Топағонлар ихтироси ўша лаҳзадаёқ касодга учраган, уники эса тушпа-тузук томирлаб, шох бериб, тез орада чор-атрофга ёйилган. Ва шу қулинг ўргилсин нисба қария қадди-қиёфаси, ранг-рўйи, феъл-атворини анча тўлиқ, анча нозик ифода этган.

Тўғриси, Бо-бош атрофида кечган ёки кечаётган майда-чуйда ғийбатни нописандлик билан кузатарди, айни пайтда, бунга бепарво ҳам эмасди — хулосаларини эса бошқалардан яширарди; ҳозир, Саидбек Умар билан нигоҳи тўқнашганда, негадир табиатига хилоф равишда беихтиёр эсанкиради, қандиллардан тўкилаётган нурда мой суртилган каби йилтираётган бошидан семиз кафтини секингина олиб, хиёл дўрдоқ ва рангсиз лабларига босди.

Лекин Саидбек Умарга кундек равшанки, истаса Бо-бош Пўлат Қосимийни булбулчадай сайратади, ке-

рак бўлса уни ҳовли-боғ ўртасидаги улкан ҳайкал пойида эмаклатишга ҳам кучи етади. Ажабки, у ҳозир бошқалар билан бир қаторда тишини-тишига босиб ўтирарди, бинобарин, борлиғида бир бепарволик зуҳур эдиким, гўё олам сув қуйгандек тип-тинч, бошқон ишлари ҳам аъло, унга ҳеч нарса бўлмаган, у тоабда дахлсиз!..

Ниҳоят, Пўлат Қосимий аста ўмганини кўтарди.

— Битдимми? — деди Бо-бош ияги терисини гижимлаб. — Жуда соз, сиз энди боринг, қолганини ўзимиз эплаймиз.

Илиқ бир табассум ҳадя қилди бошқон давра аҳлига, узр ҳам сўради юмшоққина қилиб, кейин нигоҳи билан ер сузганча эшик сари шошилди, у гўё дароз бўйига илаштирган кўйи хосхона иқлимини бўғиб турган ғалати хавотирни ҳам ола кетди. Бениҳоя қимматга тушадиган жудолик лаҳзалари бошланган каби, ҳар ердан сўнгсиз ачинишу надомат ҳиссини ифодаловчи офир-енгил ҳўрсиниқлар эшитилди.

Фақат ҳануз Бо-бош хотиржам ёки у ич-ичидан қайнаб-тошаётган, ана-мана уммон бўлиб ер-кўкни кўмадиган қаҳру ғазабини ясама ва омонат хоҳиш-иродасига қурбон қилаётганмиди? — буниси давра аҳлига қоронғи, тағин устига, Пўлат Қосимий шарпа янглиғ йўқолгани заҳоти барча не қиларини билмай каловланиб қолди.

— Ҳе, укалар, жон ширин-да!..

Бо-бош кутилмаганда шундай деб тўнғиллади..

— Эслайман, туппа-тузук эслайман, — деди у кейин, томдан тараша тушгандек қилиб. — Ҳар биримиз абгор буқача эдик, каналаган, кир-чир! Жонимизга шу даргоҳ ора кирганидан тонамизми? Тонсак, кўзларимиз оқиб тушсин!

Чамаси давра аҳли кечмишига шўнғиди..

Қиёфасига сохта андуҳ сояси тушган Бо-бош ҳасратидан тавқи-лаънат ва миннат ҳиди келди, лекин у чекинмади, зеро, ҳозир у, қизим сенга айтаман, келиним сен эшит, қабилида иш тутган — отаётган маломат тошлари Пўлат Қосимийга эмас, ҳануз не қиларини билмай жовдираётган давра аҳлига тегаётган эди.

— Хўш, тонадиган борми ораларингда?

— Йўқ, — деди Саидбек Умар ботирлиги тутиб.

— Мақсадимиз гул ундириш тошда, шундайми, Саидбек?!

— Ҳа, энди... кучимиз етганча уринамиз.

Негадир Бо-бош бир муддат қовоғини ўйди.

— Айтилдим, уринасиз, — деди у кейин пешона-сини ғалати тириштириб. — Тоғ орқалаш керакми, орқалайсиз, денгизни қошиқлаб ичиш керакми, ичасиз.

— Бўйин товлайдиган номард йўқ!..

— Ҳа, сиз амал-тақалдан йироқсиз, Саидбек, — профессор обрўси бошқаларникига қараганда анча баланд эканлигига урғу бермоқчи бўлди шекилли Бо-бош. — Сизга кўпроқ суянамиз, йирик бир марказни ишониб қўйганимиз бекоргамас.

— Қуллуқ!..

— Аммо сиздай одам етим қулоғи том тагида қолганини билмасми?

Ҳалидан бери Саидбек Умар дилида учқунлаб турган, недир ишқал, недир хусуматдан огоҳ этаётган вазелик бирдан аланга олди, у ўз ихтиёри билан Бо-бош калтагига елкасини тутиб берганига имон ўтирди.

— Тушунаман.

— Унда... Нега шу кунгача орзуимиз ушалмади? — товушини бир парда кўтарди Бо-бош. — Яширмайман, анча оғир аҳволдамиз. Аммо, азизим, руҳ раки нима бўпти, шу арзимас нарса ечимини бизга қўйиб беринг, руҳ муҳандислигида инқилоб қилмаган номард, деб кўкрагига урган сизмасми? Ҳа, сиз! Чархпалак масаласи-чи!? Ислоҳ аввали ана шу темиртанга боғлиқ, деб жар солдингиз. Энди эса... уни қарийб ўз ҳолига ташлаб қўйгансиз. Кейинги вақтларда сизга нима бўлди ўзи, Саидбек? Мунақа лоқайдлик қила берсангиз... суянган тоғларимиз олдида юзимиз шувит бўлиб қолади-ку!

Саидбек Умар номаълум нуқтага қадаб олди ҳорғин нигоҳини. Очиғи, у бунақа расвои-жаҳон ҳужумни, ғайирлик билан йўғрилган таъна-иддаони сира кутмаганди, аъзои-баданини қора-қайноқ тер босди, ер ёрилмадики, қаърига кирмади. Бу одам намуноча эҳтиёткор, намуноча уста сувдан қуруқ чиқишга? Ахир, бир вақтлар, юқоридан қаттиқ топширишди, шунақа бир машина керак, ишонганимиз сиз, дея қулоқ-миясини қоқиб қўлига бермаганмиди? Энди лапашангга чиқариб ўтирибди, тағинки Чархпалакнинг бутун масъулияти унинг зиммасида эмиш! Доим шунақа, икки оёқ бир этикка тикилса, у ўзини четта тортгани тортган!..

Чархпалак лойиҳасини яратишда шогирди Иноғом Насимий иш берди.

Энди негадир ўша лойиҳани амалиётга кўчиришда Саидбек Умар рух қадар суст — аввалги шаштидан зиғирча ҳам қолмаган, ҳозирча бунинг сабаби фақат ўзигагина маълум: шу кунда рух раки муаммоси кўпроқ олиб қўйди эс-ҳушини!

Рух раки муаммоси Чархпалак ҳақида юқорига хабар берилган ва унинг шаклу шамойили устида қизгин изланиш бораётган бир пайтда кўзғалди. Асли бу таклиф ҳам қайсидир корчалон тарафидан берилган эди, сўнг Пўлат Қосимий билан Бо-бош номи бору ўзи йўқ кашфиёт нафасини гулобий бино ҳаётига олиб кирди. Фавқулодда янгилик эртанги кун мазмунига чинакам сайқал беражаги ҳақидаги кўпиртирилган мақтовларга Саидбек Умар лаққа учди, хуллас, хомлигига борди, қизиқиш балоси ила ура-урага қўшилди, тўпори ходимлар ошиғич тузган хом-хатала битимга имзо чекиб, казо-казо олимлару амалдорлар савлат тўкиб ўлтирган йиғинда ҳалигидай дабдабали ваъда берди. Агтангки, энди бундан тониш иложи йўқ, ҳар бир сўзи-фарази неча-неча ҳужжатларда қайд этилган, бинобарин, кейинроқ ҳаётидаги энг катта хатоси ҳам ўша ҳовлиқиши бўлганини билди, лекин энди кеч: даҳшатли бир оқим бутун борлигини номаълум оламга суриб борар эди...

— Айтган-қўйган-да, туянинг думи ерга тегаверсин-чи!

Кутилмаган бу луқма ўлганнинг устига чиқиб тепгандан бадтар бўлди.

Бу луқмани думалатган — Жавлон Қиёқли...

Аввал-охир бу одам одати шунақа: билдириб-билдирмай чимчилаш, ҳатто чил ҳам бериш! Ким у, қарими-ёш, амалдорми-югурдак, фарқи йўқ — бир нишини санчиб, захрини сочиб, газагини босволмаса хумори ёзилмайди, тунлари ороми қочиб, тўшагида қўним тополмайди.

Ҳатто у бир ерда ҳазил-чин аралаш, биронта баччағарга шапалоқ тортмаган куним ўзимни ўзим муштлиман, биронта эсар-эшвойни илинтирмаган куним ўз оёғимга ўзим кишан ураман, деганини эшитишган, бундай ягровона лафзу лисон қошида ҳиққа тиниб, ёқа ушлашган. Ана, ҳозирги пичингини олинг, асакаси кетармиди суқма қошигини суқмай турса?!

Лўндаси, Жавлон Қиёқли болади, тутаб турган лаънати ўчоққа ҳовуч-ҳовуч ермойи сепди, унинг алангаси авваламбор Бо-бош вужудига туташди: у гуриллаб ёнди. Эҳ-ҳе, бошқалар унга қўшилиб чўғи-оташ бўлмасинми? Ҳатто энди Бо-бош таъна-тазийқи ҳеч нарсага арзимаё қолди, оқибатки, гўё қай бир ўзан-тўғонда тикилиб ётган гина-ғазаб тўлқини илкис бўшалди ва мунгайиб ўлтиришдан ўзга чораси қолмаган Саидбек Умар жисмини гирдобига тортди.

Орада қанча вақт кечганини Саидбек Умар эслолмайди, ҳушини бир ўнглаб қарасаки, бошқалар, ҳатто Жавлон Қиёқлидек жиззаки ҳам ҳовридан тушган, аммо сусткашликнинг ҳар қанақа турига рўйи-рост уруш эълон қилган Бо-бош ҳануз жаврар, фақат энди у калтагини биокимё ва микробиология обрўйини аёвсиз тўкаётган Носир Даминга ўнглаган эди.

Бениҳоя чуваланди мунозара калаваси, лекин кошки бирон тайинли қарорга келинган бўлса. Бари аралашиб, ҳатто чалкашиб кетишини Жавлон Қиёқли учирик қилган ва Бо-бош авзойи бузилган пайтдаёқ Саидбек Умар англовди. Файзи қочиб, барчани бездирган бўлмани тарк этганда калласи ари инидек гувилларди.

Бардоши гўё чирт синди, шундай бўлса ҳам яна бир бор эътироф этди гулобий бинога тоабод боғланганини. Пешонасига шу ўйиб-ўйиб ёзилган, фақат яна ҳайронки, қисмат уни танлаганми ёки у қисматни? Ёдгор валий каромат қилганидек, одамзодни ҳам куйдириб, ҳам суйдирган ёруғ оламда тақдир эрмаги бўлиб юргани, азалий қисматга бўйсунишга мажбурлиги ростми, ёпирай?

3

Қабулхона гавжум, йиғин бу ерда давом этарди гўё, Саидбек Умар қулоғи том битган эмасми, олағовурда ҳеч нарсани англамас, энсаси қотарди. Кейин у котиба Маржонага хушомадомуз лутфу карам қилаётган Жавлон Қиёқлига ер остидан ўкрайиб қўйди. Қанига ҳар ёққа тарқади, фақат у шошилмади, ҳали қанига. Бо-бош тилини қичитган ва нохушлик тоғини қўзғатворган, айни пайтда эса Маржона кунглини бўлаётган назирга гинахонлик қилишни ўйлар, аммо негадир, тортиниб турарди. Кейин унга гапириш

девор қулоғига танбур чертиш билан баробар, деган ўйга борди. Этак силкиб аста жўнади, хосхонасини мўлжаллаб одимларкан, бугун вақти ҳамишагидек тигизлигини, бинобарин, Чархпалак аҳволдан хабар олиши, Али Шаҳобий қўл остидаги махсус мактаб талабаларига дарс ўтиши, тушдан кейин эса махфий тарзда «Сумалак» зардоби таҳлили билан шуғулланиши зарурлигини бир-бир дилидан кечирди...

Астойдил ишга шўнғигани боис ана-мана кун яримлаганини сезмай қолди, ниҳоят номигагина тушлик қилволиб, ачитилган тамаки ҳидига ўхшаш ис анқиётган ва тўрига қоғоз чиқиндиси, занлаган темир ашёлар, эски-туски шиша идишлар атай ғарамлаб қўйилган таҳлил хонасига кириб борганда Носир заррабин теграсида хуноб эди. Иш деса томдан ташлашга ҳам ҳозир шогирд қаттиқ толиққан, ранг-рўйи қутсиз, шундай бўлса ҳам у ўзини дадил тутиб, устозига ихлос билан қаради, унинг авзойидан билдики, эрталабки жиққамушт мажлисда руҳ муҳандислиги маркази устидан яна мағзава ағдарилган...

— Яна талашдим, ака? — деди у хўрсиниб.

— Э, талаш ҳам гапми? — дея тўнғиллади профессор. — Буларга Худонинг ўзи бас келмаса, бандасиники бекор!

— Биламан, Шўрбалиқнинг меъдаси оч, Гурзиси ундан бешбадтар, — нафратини тугилган мушти орқали ифодалади Носир Дамин. — Чархпалакдай мўъжизаям кам буларга!..

Шогирдининг куюнчаклиги таъби хуфтон Саидбек Умарни анча-мунча овутди.

Беихтиёр кўз олдига Бо-бош важоҳати келди.

Асли бугун чап ёни билан турган экан: гоҳо яхши-ёмон, паст-баландни ажрим айламоқ тугул, ўзига биноқўймак ва тегажаклик қилишни ёқтирадиган Бо-бош таёғи синаёзди бошида, аммо синса ҳам гўрга эди, бира-тўла қутуларди баридан!

Девор тагида қолгур Жавлон Қиёқли танглайини чақалоқлигида қандайдир ҳам жиззаки, ҳам доғули кампир кўтаргани рост, бирдан Бо-бошга яхши кўрингиси келиб қолдими, сирпанчиқ бир гапни қиялатворди денг, ҳалимдайгина юмшаб дардини ёраётган Бо-бош аввал жиз-биз бўлди, кейин тутади ва лоп этиб ёнди.

Саидбек Умар Бо-бош ичида алам болалаб ётгани-

ни биларди, лекин бунчалик эканини сира тасаввур қилмаганди. Иложини топса у бўжиришга ҳам тайёр эди, гўё Саидбек Умар ундан минг йилдан бери бир олам нарса қарздору у таранг қилганча шу қарзни қайтаришни сўрарди. Яна, имилляпсиз, демак, панада пайт пойлаётган қитмирлар тегирмонига сув қуйяпсиз, деганда, жони нақд бўғзига тиқилди. Тавба, Чархпалак отлиғ темиртан нима, ҳали ниқоби йиртилмаган руҳ раки нима — унинг ўзи сал-пал тушунадими? Ғазаб ва интиқом ҳисси илмда қачон, қайси жумбоқни ҳал қилган? Ҳеч нарсани! Бундан беҳабар-да, марказ устига от қўйгани қўйган. Хўш, марказ руҳ-жон муҳандислиги билан шуғулланадими ёки косиблигу паҳсакашлик биланми?

Одамни айбдор санаб, изза қилиш — осон, аммо ўша жон не сабабга кўра гуноҳга ботиб, ўзини ҳам, бошқаларни ҳам азобга гирифтор этаётганини тузук-қуруқ ўйлаб кўрадиган одил ҳакам топилавермаслиги аламли... Рост, ўша касофат дастур ижросини билиб-билмай гарданига олувди, аммо орқаси бу қадар шилта экани, ҳар қадамда жонини чиғириққа соладиган ров учрашини қаёқдан билсинийди?

Энди Саидбек Умар узун-қисқа тунларда ажриққа ағанайди...

Бу кунда, ҳар иккала ихтироси нелиги англашилганда, у ўзини ўзи ўйиб-ўйиб олгудек ҳолда, э, бу ҳам гапми, ўзини ўзи ё бўғизласа, ё бўғиб ташласа, ахир, не илинж, не муддао, не тамада бунчалар жиловни бўшатди экан ўшанда?

Афсуски, эндиги дарди-ҳасрати, алам-армони, ҳатто пушаймони бутун вужудини сим-сим ўртаётган савол олдида ҳеч нарса эмас, негаки, бирламчи, гишт алақачон қолипдан кўчган, иккиламчи, кўксигаги кўпдан-кўп яралар ёнида яна бир яра пайдо бўлган...

Чархпалақдан совигани боисини бировга тушунтиролмайди...

Чархпалак анча муддат бор оғирлигини тасаввури қатламларига ташлаб олди, сўнгра у аста-секин бир қадар чекинди, аниқроғи, ўрнини руҳ раки хусусидаги илмий фаразлар ва хулосаларга бўшатиб берди. Нимаси биландир бу муаммо Саидбек Умарга қизиқарли, салмоқли, ҳатто истиқболли туюларди, бутун кучини шунга сафарбар қилди. Қайсидир қалтис нуқтада эса бирдан миясини тўфон қолаб, эс-ҳушидан

ажрагудек бўлиб, тайсаллаб қолди: бу борадаги тажрибаларини тўхтатсинми, давом эттирсин?

Тасаввурининг бир бурчида — Чархпалак!

Иккинчи бурчида — сирли зардоб!

Узоқ муддат Саидбек Умар ўзи билан ўзи олишди.

Яна, Чархпалакни ўзига ўтай билди, эс-хуши буткул шиша колбаларга сифмай, зўр куч билан тоша бошлаган, кенг бир ўзанга тушмак пайида бўлаётган суюқликка оғди...

Ҳар сония Иноғом Насимий оёқлари тагида ўралашарди, унинг дарди — Чархпалакни тезроқ шаклга солиш... Лекин Саидбек Умар шуҳрат нарвонидан кўтарилишга ошиқаётган бу шогирдидан илиқ муомаласи ва маслаҳатини қизғана бошлади. Бу ҳол унда Иноғомни ёмон кўргани туфайли эмас, Чархпалақдан чалғиб, руҳ раки оламига шўнғиб кетгани боис рўй берди. Иноғомдан қанча узоқлашган бўлса, Носирга шунча яқинлашди. Анча куюнчак ва зийрак эди Носир... Қийин дақиқаларда уни осонгина қўллаб юборарди. Қисқаси, номаълум оламга иккаласи биргаликда кириб борарди. Фаразлар тўзони қоплаган йўлда ногоҳ учраган икки йигит Саидбекни анчагина шошириб қўйди. Улар ориқ ва нимжон эди, довуғи чор тарафга кетган Али Шоҳобий мактабига яроқсиз топилганди. Ана шулар Саидбек Умар дилида ўрнашди-қолди. Қизиқки, Саидбек Умар уларга тикилганда алланечук ҳаприқиб кетар, чуқур хаёлга толар, ҳар бирининг маъюсона порлаётган кўзларида оромини ўғирлаган армони учқунини кўргандек бўларди. Улар азалдан Саидбек Умар қалби, шуури, ҳатто ҳужайраларида яшаб келгандек! Нима бўлганда ҳам эгизакларни эслатадиган бу йигитларга йўлиққанидан у хурсанд эди, кейин... бари бирдан алғов-далғов бўлиб кетди. Эмлашдан кейин егани баданига юқмайдиган қилтомоқ биродарлари бирдан ҳайда-шовур иштаҳага киргани, қисқа вақт ичида буқадек семириб, бўй-бастини қўйворгани, муштлири нақд гурзига айлангани ўтакасини ёраёзди.

Бундай ҳолга тушгани сабабини англаш қийин эмас, ахир, эрта Бо-бош ва Пўлат Қосимий назоратидаги роботлар бошқарадиган корхона узлуксиз тайёрлай бошлайдиган ёкут рангли суюқлик уммони кўпира-тоша бутун ер юзини комига тортмайдими? Ана шунда унинг аҳволи не кечади?

Бу дардини у фақат Носир Дамин билан бўлишади.
Ёруғ дунёда уни фақат шу йигит тушунади яхши-
роқ...

Лекин меҳр ва соддаликдан нажот тилаган билан
иш битмас...

Негаки алакимлар булар йўлига қаҳру ғазабни
кўндаланг қўйганлар!

— Майли, аврайверишсин, — ниҳоят жимликни
бузди Носир, тиззасига муштлаб. — Бундан ҳеч нарса
ўзгармайди!

— Аммо чол узоқни кўзлагани аниқ, — ҳануз бир
ғашлик кемираётганди Саидбек Умар юрагини. — Фа-
қат... туяси кўлга етармикин, кўлмакка? Буниси но-
маълум, лекин бизни эргаштириб юраверади.

— Ана шуниси чатоқ!

— Топган гапи битта: билвосита эмас, бевосита
бўлсин эмиш!

— Ғалати-ку!

— Чархпалак ер юзини эҳтимол ўн, эҳтимол йи-
гирма йилда бир айланиб чиқади, манови ҳашоратга
эса вақт ҳам, масофа ҳам писанд эмас! Мана шу ке-
рак унга, англадингми?!

— Оббо чоли тушмагур-ей, чакки эмас иштаҳаси!

— Биласан, Чархпалак тана орқали ўтказади таъ-
сирини, замбуруғ эса тўғридан-тўғри руҳнинг ўзини
ишғол этади. Фарқи борми?

— Нимасини айтасиз, ер билан осмонча!..

— Шундай экан, айт-чи, тажовузкор замбуруғ
Чархпалакка ўхшаган ҳар қанақа қудратли темиртан-
ни маҳв этмайдими? — оғир сўлиш олди Саидбек
Умар. — Унинг олдида одамзод энг таҳқирли ва ожиз
қулга айланади. Бу эса Бо-бош билан Пўлат Қосимий-
нинг неча йиллик армони!

— Аммо Иноғомники нақд, бизники ҳали насия!

— Э, қайда, жаҳл аралаш қўл силтади профес-
сор, — анови йигитлар дўлайиши ваҳима-ку!

— Айтганча, шарҳларни ўқидингизми?

— Ҳа, ўқидим, лекин жинни бўп қолаёздим!

— Бировга айтсак ишонмаса керак.

— Менга бир бало бўлди шекилли?! — мийиғида
кулди Саидбек Умар. — Нимадир шу томонга торта-
веради, агар ўзимни тўхтатсам, нимадир хумор қила-
ди. Сенда ҳам мабодо шунақа бўлмайдими?

— Ака, гап очилди айтай, — андуҳли қиёфада нари-

бери юра бошлади Носир. — Худо ҳақи, бу менинг ичимга кирволган. Йўқ, анчадан бери миям қатигида яшаётир! Ҳатто бир кеча тушимга баҳайбат чувалчанг бўлиб кирди. Этимга қўшиб, суягимгача кемирмоқчи эмиш!

— Тавба дейиш керак.

— Ака, биласиз, камина ҳам етимлардан... Бир камбағални эслайман, кўшинча тиланиб кун кўрарди, аммо димоғи баланд эди, кимни учратса дабдурустан, «Ҳой, мулла, эҳтиётингизни қилинг, йўғасам ақлингизга куя тушади!» — дейвуриб безор қиларди. Ҳазилмиди, чинмиди гапи, билмайман, лекин бугун кўриб турибманки, дунёда шунақа кушанда бор экан!

— Балки йўғийди, лекин биз бор қилдик! — Саидбек Умарнинг товушида чексиз бир афсус зуҳур бўлди. — Энди пушаймондан фойда йўқ, қани бошла мишиқилар ҳузурига?

Анчайин чўкиб қолган шогирдига эргашиб ичкари бўлмага ўтаркан, Саидбек Умар яна барини бир бошидан ўйлади. Ҳануз икки ўт ўртасида тўлғанарди. Балки ҳали ҳам кечмас: номаълум манзил сари элтанган синовни тўхтатгани маъқулдир? Лекин йўргакда теккан касали қўйсинми? Яна, ғойибдан недир куч инон-ихтиёрини олиб, аллақайга эрта-кеч чорлаб турган бўлса!..

ИККИНЧИ БОБ

1

Саидбек Умар хосхонаси деразасидан баҳаво ва сўлим ҳовли-боғнинг каттагина қисми кўриниб туради, сокин нурланадиган жодуваш манзара бўлаклари, хусусан анвойи дарахтлар қуршовидаги майдон ўртасида бўй чўзган бесўнақай ҳайкал қиёфаси негадир кўнглида алабир тушунуксиз таассурот уйғотади...

Гулобий бино ён-верида жойлашган катта-кичик уй-шийпонлар бўсағасидан жонсарақлиги ва фидойилиги билан ишонч қозонга ходимлар қадами узилмасди. Булар қайси идора ёки маҳкама ихтиёрида эканини бошқалар қатори Саидбек Умар ҳам тузуккина билмасди, у фақат ғарбий кўрғон билан шарқий кўрғонга ошна, зеро, фақат шуларгагина тез-тез иши тушиб турарди.

Фарбий қўрғонга туташтириб қурилган ва томи оқ ту누ка билан ёпилган гиштин сарой бу кунда айна каптархона: Чархпалакни лойиҳада белгиланган ўрнида қўндириш учун кимки масъул бўлса ўша ерда. Баъзан Саидбек Умар ўтин ёрувчидан маслаҳат берувчи кўпайиб кетганига бир кулса, бир жаҳлланади. Айниқса дуч келган туйнукка тумшугини суқиб, ишбилармон эканини кўрсатгиси келаверадиган, фароқатдан қисган миждов амалдорлардан зада, негаки, уларнинг олифтагарчилиги бир мирилик ҳаён келтирса, ўн мирилик зиён келтиради. Яна, ундоқ қил, бундоқ қил, э, сендақа хомкалага кунимиз қолдими, дея сурлик қилаверишлари ортиқча!

Қисқаси, тоғни қумалоқ, хасни чинор қилиб кўрса-тишдан тоймайдиган ошналар турқи-тароватидан Саидбек Умар безилларди, яна, аламки, улар соясига кўрпача тўшашга ҳам мажбур эди. Энди бунақаси унинг ёши ва обрўсига тўғри келмасди, шуни ўйларди-да, у Чархпалак атрофида гирдикапалак бўлаётганлардан ўзини четга тортарди. Иш кунни охирлаб, ҳамма ҳар ёққа тарқалиб кетгандан кейингина ўша ёққа хушламайгина судралиб борарди.

Чархпалак шиддат билан қад ростлаётганига тараф йўқ эди...

Чархпалак зардобда урчиган замбуруғ каби эрта-кеч уни ёнига чорларди...

Ажиб бир нидо эшитилармиди-ей ўша тарафдан...

Ажабки, яна бир хиёл эзгин, хиёл ўктамона нидо шундоқ яқинидан янграётир, не сирки, бу нидони ҳатто у уйида, тош қотиб ухлаб ётганда ҳам эшитади, унинг аллатовур ром қилувчи, шунингдек, сўнгсиз оғриқ ато қилувчи тебранишини туйганда беихтиёр оҳ тортарди. Ҳозир ҳам, жимгина келаётиб, ўша ғалати даъватни эшитди, сим-сим ўртанди, айна пайтда Чархпалакни ҳам хотирлади, аммо Чархпалак сари боришга хуши товламади, неча ҳафта-ойдан бери қадам ранжида қилмай, соғиниб қолган каби таҳлил хонасига ошиғич йўналди. Нафаси тиқилгудек ҳолда бора-сола негадир ичкари бўлмага мўралади, ажабо, йигитлардан бири қонига бўялганми?

— Нима гап? — деди у ташвишланиб.

— Ниначи зўрлик қилди, — дея илжайди Носир.

— Ҳе, тентак!..

— Бир синагим келди.

Бари тушунарли: ёввойилик йўриғи билан адо этилган бемаъни тажриба! Қаншари ёрилиб, ҳушини йўқотган, аммо ҳар замонда ночорона инграниб қўяётган Чумоли тепасида Саидбек Умар анча хомушланиб турди, у қачондан бери тасаввур қилаётган мудҳиш ҳодиса бутун кўлами билан жар ёқасига бориб қолган шу ўғлон қиёфасида ифодасини топгандай эди.

Ҳали кириб келганда Саидбек Умар бирон буйруқ билан синов даврини ўтаётган жонларни ўзи жиддий кузатмоқчи эди, майиб бўлишига сал қолган Чумоли аҳволдан хабар топгач, қовоқ солиб, тезгина фикридан қайтди. Аста қийшиқ курсига чўқди, лекин узоқ ўтирмай, илкис қўзғалди, эътиборини узун миз ости-устига қалашик шиша идишлар тортди. Бурчақдаги заррабин ёнида куйманаётган Носир эса бирдан қий-қириб юборди.

— Худо ҳақи, — деди у ирғишлаб, — бу лаънати икки жинсли: урғочи, эркак!

— Жа оширдинг-ку, — дея тўнғиллади Саидбек Умар.

— Ана, қаранг, бири думли, бири думсиз, — деди Носир бадтар ҳовлиқиб, — менимча, думсизи эркаги! Тез кўпайиши шундан экан-да!

Мана буниси ростакамига ошиб тушди, ранг-қути учган Саидбек Умар руҳ иқлими билан рўпарамарўпара келган ихтироси қошида буткул ожизлигини яна бир карра ҳис қилди. Анчагача чўчиди заррабин ёнига боргани, ниҳоят аста ярқироқ ойначага қўз ташларкан, шогирди ҳақлигига ишонди: бир неча томчи зардоб думли-думсиз милён кушандага паноҳ! Ер юзида ҳеч бир жонивор бу қадар катта тезликда кўпаймаса керак. Энди у заррабин олдидан жилиши қийин кечди, ахийри бўйни қотиб, соатига қаради: тунги ўн бир! Кифоя, борай-да, ҳордиқ ёзай, деб турган одам роса тонггача тимискиланиб қолди. Рост, бу нима, жодуми? Эҳтимол шунақа, лекин у бунга тан беришни истамасди, истамасди-ю, тун бўйи таҳлил хонасида ўралашарди. Бугун у эртароқ кетишга қасдланди. Ахир, уйдан илон чиққани йўқ, бахтики, ҳар кеч Моҳина билан Фузайл тўрт қўз билан кутади. Яна, одам қарийверса оила-рўзғор қадри кўпроқ билинаркан. Иш бўлса — қочмас, қолаверса, дунё камини ким битирбдики, у битирсин!

Чарчаб, жонидан тўйганда, Бо-бош ёки Пўлат Қо-

симий кўзига бақа каби аянчли кўриниб кетганда, сабр ипи узилган Саидбек Умар кўпинча шундай мулоҳазага бериларди, беминнат юпанч манбаи бўлган осуда ҳовлиси сари қочиб, хиват буржида паналаб олиш ташвишига тушар эди.

Аҳди-қарорини бузишдан тоймайдиган барча эркак қатори у ҳам уй-рўзғоридан ишонтирувчи, кўнглини ўстирувчи, ҳатто баланд парвозларда асқотадиган дадда излайди. Агтанг, унақаси ҳамиша тап-тайёр эканми? — нетонг, умиди кўпинча чиппакка чиқади, яъни, иштаҳа кўзғовчи иссиқ-мазали овқат тортилган дастурхон устида ногоҳ қандайдир илмоқди, совуқ гап айланишар, бирдан ҳафсаласи пир бўлиб, Моҳинадан ётсираб қолар, чарчоғини тарқатиш ўрнига, уни қайтадан елкасига ортиб, гулобий бино сари ими-жим жуфтагини ростлар эди.

Шу куни Саидбек Умар барига атай қўл силгади, ўйлаб кўрса, Моҳина ва Фузайл билан бир дастурхон атрофида одамдай гурунг қуриб таом емагани, чойхўрлик қилмаганига ҳафтадан ошибди. Умид ато қилувчи тотли соғинч юрагини ўртарди. Аммо бўсағада Моҳина эмас, оқсочлари Олия кутиб олгани иззат-нафсига тегди. Таъби тирриқ бўлганини сезган хизматкор аёл Моҳина бетоблигини хижолат аралаш орага қистирди. Пешинга яқин Ёдгор валий келган экан, Моҳина билан суҳбатлашиб, баҳонада уни кутган, келавермагач, хуфтон пайти аста жилган...

Саидбек Умар бир неча марта ётоққа мўралади.

Аммо негадир ўраниб ётган Моҳина оромини бузгани ботинмади.

Узун тунда мижжа қоқмади...

Эрталаб Саидбек Умар Фузайл билан ҳазил-ҳузил қилиб овунди, фақат ўғли билан машғулдек кўринсада, зимдан Моҳина мўътабар меҳмондан гап очишини кутди. Тошга айланган каби Моҳина чурқ этмади. Фаши келди, машинага чиқаётиб безиллаганча хотини устидан мағзава ағдарди. Нечун у бунчалар тил-жағига қулф солгани боисини ўйлай бошлаганда Дадаш бир савол бердики, ачишиб турган ярасига игна санчилгандай бўлди.

— Ака, Гурзи кабинетида чархланган болта осиб қўйгани ростми?

Ҳазаби кўзибми, каловланибми, бирдан Саидбек Умар хиёл йўғон-чўзиқ бўйнини энли-тик елкалари

орасига тортди, ажабки, афт-боши кўпчиб, кўкариб, ғалати тарзда бўзариб қолди; у бўғзини ачиштираётган нарсани чўғ-оташ қилиб сочмоқчи бўлар, ўзини тузукли ўнглолмаётгани боис эплотмасди.

— Томинг ўйилипти, — деди у ниҳоят астагина.

— Илож қанча, ака?!

— Беғалва ҳайдасанг-чи, аравангни, баттол!

— Узр, мениям йўргагимда чалган ажина!

Энди Саидбек Умар анча юмшади, одатда, кимлигидан қатъий назар, паст тушган одамга у ўзини яқин тутарди. Ҳозир, Дадаш бедаво кувисидан ачиган айронини тўкмай туролмаслигини билса-да, барибир унга қайишди. Ким билсин, Дадашнинг ҳам ўзи каби кўнгли яримталиги, яъни, ота-онаси меҳрига зор ўсгани, айниқса, ёлғизлик йигит кишига қанот бўлолмаслигини эсладими?!

Гулобий бинода нимасинидир йўқотганлар тўпланган...

Гулобий бинода кимидандир ажралганлар жамулжам...

Ажабки, Саидбек Умар эртасига рўпара бўлишдан қанча чўчиса, кечаги куни билан юзлашишдан шунча қўрқарди. Аллақачон хира-қалин пардалар ортида сийқаланиб йўқолган мудҳиш қотиллик ва айрилиқ доғи-аламини эслатадиган эзгин манзаралар дардини янгилаганда кенгу ёруғ олам кўзига тору зимзиё кўринарди. Асли бари унутишга маҳкум, шундай эса-да, бари шундоқ кўз ўнгида кўндаланг!

Кеча хонадонига ташриф буюрган Ёдгор валий кўҳна хотиротлари занжирининг қайсидир ҳалқаси эканини Саидбек Умарнинг ўзидан бўлак киши билмасди. Кеча, ажаб эмаски, у ҳар нарсадан шубҳа қиладиган тегманозик Моҳинага ер юзида аллақачон номунишни қолмаган Қуйруқсой ҳақида ғамгин ҳикоятлар сўйлаган бўлса!..

Аммо Дадаш Саидбек Умарни тушунишга анчайин ғўрлик қилади, фақат ҳалигидақа олди-қочдига тўн биқишда у бесуюк, аммо қурғур не сабабдан Пўлат Қосимий шунчаки эъозлаб келган (шунчакимикин?) матоҳни ҳазил-чин аралаш суриштириб қолдийкин?

Машинадан секин тушиб, зина бўйлаб учинчи қаватга кўтарилган Саидбек Умар гоҳида каттаю кичик эмаклаб кириб-эмаклаб чиқадиган ҳашаматли қароргоҳнинг беҳисоб қимматбаҳо ашёлари орасида

кўримсиз саналган мўъжаз-бежирим бисот хусусида шу дамгача бирон-бир мулоҳаза юритмаганига астойдил ажабланди...

Адашмаса, қачондир Носир Дамин унга ишора берувди.

Аҳамият бермаган экан, калласи гиж бўлганми?!

Дафъатан Саидбек Умар тинмасак Носир лаънати замбуруғ билан беомон жангни давом эттириш учун таҳлил хонасида қолганини хотирлади, хосхонасига ҳам кирмасдан, беихтиёр ўша тарафга шошилди.

Эшик ичкарасидан танбаланган экан, ноилож ортига қайтди...

2

Ўша лаҳза Носир Дамин таҳлил хонаси бурчагида, эски-туски қалашик буюмлар ичида тиззаларини кучиб, бир ёнга андак қийшайганча, чўзиб-чўзиб хуррак тортар, вира-шира тушида гала-гала баҳайбат-жунали қуртлар эти-устихонини бир бошидан шилиб-кемирар эди...

Ўша лаҳза Иноғом бедорликка мубтало: у улкан сарой ўртасида қаққайганча, ажиб ихтиросидан нишона берган, ҳозирча ҳар ерда сочилиб ётган, аммо эрта-индин таянч ўқи атрофида йиғиладиган мосламаларга маҳлиё эди...

Ўша лаҳза Саидбек Умар руҳан бир-бирига ҳам яқин, ҳам узоқ шогирдлари дарди-ҳолидан беҳабар қолди, бироқ недир нозик сезимлар билан бутун вужуди ва тақдирини ёнма-ён қад ростлаётган ажиб кўш девор оралиғида ҳис қилди...

Масала шаксиз аниқ, нима, бўладими энди бор-йўғини иккига?

Эҳ, ўзидан ҳамда жонидан шунча йироқлашгани етмасми?

Бу кунда у қайси мазгилда?

Асли ўзим ҳам бир мазгилман, деди ичида Саидбек Умар, сўнг, гашлик аралаш хўрсинди, бемаъни чорловни ҳам эшитди, эътибор бермай, хонаси бўйлаб кезинди, қай маҳалдир тўхтаб, қуёш нурида симобий ярақлаётган улкан ҳайкални оғриниш билан кутатди.

Дарахтлар ўрамидаги сокин бўшлиқда у эриб-илвиллаб тургандек эди, шакли эса гоҳ кичрайиб, гоҳ барваста тортиб бораётгандек туюларди. Яна унга ажаб-

ланиб тикилиб қолди ва ёқа ушлади. Туйқус миясида чақнаган фикрга ишонгиси келмади. Тавба, бу кимга ўхшайди? Бо-бошгами? Ундай деса, боши — Бо-бошники, бўйнидан қуйиси — Пўлат Қосимийники! Ишониниш қийин, булар тириклик пайтларидаёқ ўзларига ёдгорлик ўрнатишибди-да! Аммо бунақа йўл тутишгани валати: нечун бири калласини иккинчисининг танашига уламишлар?

Саидбек Умар беҳабар: боғда унинг сиймосини ҳам тошга нақшлаб қўйишмаганмикин? Ажабо, шунга журъат этишган бўлса, унинг омадсиз бошини кимнинг бахтиёр гавдасига пайванд қилишдийкин?

Беихтиёр кулгиси қистади ва ҳовли-боғнинг қайсидир бурчларида, Жавлон Қиёқлидан тортиб Носиру Иноғомгача, барча тош сувратда қадростлагани ва дунёга тош нигоҳлар билан бепарво-бемаъно боқишаётганини чамалаб, тепа сочи тикка бўлиб кетди...

Сўнгра хаёли Дадаш суриштирган матоҳга оғди.

Қизик, қайсидир куни Жавлон Қиёқли ўша нарса дидли ва фаҳм-фаросатли бошлиқ қароргоҳи чиройини гулдек очиб юборганини мақтаб, ҳаммани оғзига қаратмаганмиди?!

Не вайдан у бунча эшилувди? — сира эслолмади.

Чалкаш хаёллардан Саидбек Умар толиқди, бинобарин, анов ёғоч сопли матоҳ баъзи нарсалар олдида арзимас эканини, фақат унгамас, четдан ҳеч ким назари тушмайдиган ҳовли-боғдаги улкан ҳайкалу ҳайкалчаларга, ягона мақсадни кўзлаган бўлса ҳам ҳеч қачон бир-бири билан учрашмайдиган қаватларга беғоналигини фаҳмлади.

Ёрдамчиси Нодим курсантлик мактаби мудирини Али Шаҳобий ташриф буюрганини маълум қилганда чироқ ёқса кўнгли ёришмасди.

Бадтар тиришди елкаси, негаки, гулобий бинони зор қақшатадиган можарога кўпинча Али Шаҳобий қўл остидаги атай ўзини гўлликка урадиган олифталатанг гумашталар сабабчи эди. Кўпдан бери у тегишли низомни янгилаш ниятида юрарди. Лекин беҳуда талтайган билан иш битар эканми? Шунга ҳам Саидбек Умар балоғардон: олим аҳлини сафарбар этиши керак эмиш! Ҳаммаси равшан: ҳозир у оти бору ўзи йўқ ҳужжатни талаб қилгани келган. Аммо у шундай гап қилдики, томдан тараша тушгандай бўлди.

— Ғамингизни енг, Гурзи гум бўлганмиш!

Ночор аҳволда қолган мезбон бармоғини лабига босди...

— Ҳалиги қоғозми? — деди кейин қалтироқ товушда. — Бир ой муҳлат беринг. Ҳа, бир ой!

Али Шаҳобий тек қотди, сўнг, бурила-сола жўнади.

Ҳали Саидбек Умар нафасини ростлаб улгурмай яна эшик шарақлаб очилди ва босар-тусарини билмай, ҳаллослаганча Жавлон Қиёқли бостириб кирди. Тавба, нима бало, булар уяси бузилдими?

— Э, дунёи қўтир, бир тулкимижозга қолувди-я кунимиз, — терини арта-арта жаврай кетди нозир, одатдаги шошқалоқлиги билан. — Пешонамизга офтоб тегади шекилли?

— Кимни айтасиз? — дея талмовсиради Саидбек Умар.

— Деворга танбур чертяпманми, биродар? — жаҳлини босолмай ўдағайлади Жавлон Қиёқли. — Аммо сиз бечорага қийин, ҳатто кимнинг ноғорасига ўйнаш-ням билмайсиз!

Саидбек Умар тажанг: «Наҳотки рост яримталигим?»

Аммо бу сўхтаси совуқ сувни лойқалатиш учун келган кўринади...

— Ишон, аммо шубҳалан! — хона соҳибига синовчан назар ташлади Жавлон Қиёқли. — Мана шу бемаъни ақидани бир вақтлар калламизга миҳ билан қоқиб киргизган сиз эмасми?

Энди сал очилган Саидбек Умар тасдиқ ишорасини берди.

— Балки ўзингиз... тонгандирсиз?

— Йўк, — деди профессор узиб, — ҳамма қул ўша туйғуга!

— Унда нега мунча ёпишасиз Гурзининг этагига?

— Фақат мен эмас.

— Лекин у ҳаммани чалғитиб келган.

— Ўл десин-чи, иложим қанча?!

— Э, йўк, — деди нозир ачиниш билан, машқи бир оз пасайиб, — у ўл деб ўтирмайди, сизга ўхшаган нотавонларни шуҳратнинг баланд дорига тортиб қўя қолади. Дор тагида қалтираётган пайтда биласиз Гурзи кимлигини! Хайр, мен кетдим, аммо кўзингизни катгароқ очинг. Эрта у балки жойига қайтар, наҳотки яна ўшанга сифинасиз?

Энди Саидбек Умар тaмом ишонди: у сувни лойқа-латиш учун келган!

Хаёли алфов-далфов бўлиб кетганидан Жавлон Қиёқли яна қанча вайсагани ва қачон қуённи урганини эслолмасди. Нуқул кўзига шакл-шамойили йўқ тузоқ кўринади. Яна, қармоқми, тўрми? Буларни ҳадеганда кўз илғамаса ҳам илиниш шунчалар осонки! Булар кетида нималар борлигини ҳам у яхши билади. Лекин у, тузоқми, бошқасими, ярим-ярим тушса керак. Ҳатто яхшилик ёки ёмонлик ҳам унга бирон-бир ками билан бузоради. Дилида ҳам кемтик бор, аммо буни рад этишга ожиз, зеро, инкори ямоқ бўлмас, мабодо бўлган тақдирда ҳам хунук ва бедаво чоки қолар.

Девор соати кўққисдан занг чалди. Нима, вақт одил ҳаками адашди? Ёки хиёнат хоҳишига бўйсунди? Лекин у тахмин қилганидек, ҳакам янглишгани ҳам, хиёнат билан тил бириктиргани ҳам йўқ; чиндан соат кечки роса ўн! Тавба, ҳалигина тонг отмадими? Вақт олдида юзи шувитдек эди, ҳатто бебурдлигини ҳам тан олди, истар-истамас кўзғаларкан, чироқлар ёғдуси тилимлаган тун чодирини ичра мудраётган ҳовли-боғдан алабир саслар таралди. Сон-саноқсиз зоғ гувлаганча ҳавога кўтарилгандек туюлди. Негадир Саидбек Умар кўз ўнги живирлашиб кетди, ташқари сутдек ойдинлигига қарамай, улкан ҳайкал кўринмасди. Юраги шувитди: у шоҳсупа этагида, анвойи гуллар узра чил-парчин ётарди. Хумга менгзаса бўладиган боши нарида, айқиқниқидан бир неча баравар катта гавдаси — берида! Нима бало тегишдийкан унга?

Бас, мен йўқман, дея ичида аста хитоб қилди.

Дилига сўнгсиз гашлик қуйилди. Оқшом ҳам энди оғир-оғир энтикарди, ниҳоят фалақдан сирли муждалар шуъласи сочилди ва ҳалидан бери Саидбек Умар тасаввурини забт этган ҳамда дераза раҳида осилиб қолган мададга муҳтож тилакларнинг жонсиз жасадларини ёритгандай бўлди.

У ажабсиниб турган пайтда лип этиб бир шарпа кирди.

Қарасаки, рўпарасида — Фаришта!

Ниҳоят ишонч ва қизиқиш ҳисси устун келди ва Фаришта ҳарир либосини ушлаб кўришга ишқибозлик қилди.

Ниятига етолмади, у, тип-тиниқ шуъла, ажиб бир

майинлик ила вужуди оша руҳига чирмашди, бу сир шукуҳини бир англади, бир англамади, хиёл саросар турганда ногоҳ войибдан бир шивир чалинди қулоғига: тан сиртида адашибсан, нафсинг шуҳратга мубта-ло, ичингга сафар қилгали журъат тоғилки, йўқотганинг — иккинчи бўлагинг ўша хилқатда!..

Қачондир йўқотган нарсасини алоҳида ҳозирлик кўрмай, интиқом ҳиссини дилига жойламай излаш бе-ҳудалигини, аниқроғи, замона зайли билан бой берил-ган имкон қайта нажот бўлиши кўп маҳол эканини ўйларкан, негадир юраги симиллаб, илкис ўзини таҳ-лил хонасида кўрди...

Олис масофани босиб келгандек у ҳансирарди.

Ажабо, бу қандай олам?

Бу оламнинг ўзаро туташ ўлчамларида шиддатли тўлқин кўпирарди, шунинг билан бирга, қайсидир буржларида олақуроқ чизиқлар ва турли беўхшов бел-гиларни қовуштиришга ожиз бўёқлар хирагина жи-вирларди.

Мана булар ким, Чумоли билан Ниначими?

Ивирсиқ манзара рутубати қўрғошиндай оғир эди, шу рутубат бор залвари билан қандайдир алвон шиор учларини чайнаганча, бир-бири пинжида тарашадай қотиб қолган ошналар ранг-рўйида аксланган эди.

Ва улар устига биллурий томчилар томчиларди...

Саидбек Умар саросар... Ниҳоят у диққат қилди.

Сокин бўшлиқда Фаришта муаллақ қанот қоқарди.

Ҳарир киприклари — нам!

Дарҳол англади: ҳалиги томчилар унинг тилагида яширинган оламнинг охир-оқибат надомат уммонига бориб қўшиладиган беадад ғам-андуҳлари сели!..

3

Ёруғ дунёдан ранг-равиши ва андозасини сир ту-тишга мажбур бўлаётган таҳлил хонасига қачон ва ким билан ташриф буюрганини Саидбек Умар ғира-шира эсларди, холос.

Фақат гафлат эмас, аросат уйқусида ётган Чумоли билан Ниначи теграсида Фаришта қўриқчилик қилган-ни, тақдир қарғишига учраган бандалар шуурига илаш-ган дардни у қорачиқлари жоласи билан ювиб юбо-риш учун куюнганига сира ишонгиси келмасди.

Негадир у бу ҳолни рўёга менгзайди.

Ҳали йиғлаган Фаришта эмас, эҳтимолки — ўзи, ҳа, у Фаришта қиёфасига кириб, ичидагини лахта-лахта қилиб тўқди. Бир мавриди келди-да. Ҳарчанд уринса ҳам ўзини тиёлмади, очиги, зарраларга бўлина-бўлина бир сочилишни тусади. Яхшики ҳоли-забунини ҳеч ким кўрмади, ҳеч ким кузатмади. Бахтига ўша палла Носир ҳам қай гўшададир ўз тирикчилиги билан банд эди.

Холис ниятини изҳор айлаган Фаришта қани?

Янглишмасе у алақачон мангу макони — Аршу аъло сари парвоз айлади. Лекин ҳануз у жилгани кучимкон тополмас, гўё у девор ёнида бир девор! Қайси нарсада илинж кўраётгани ҳам аниқ эмас, тасаввурда ер юзидаги қимирлаган жамийки тирик жон Чумоли билан Ниначини чирмаган дарди қаттол қаърига думалаб бораётир.

«Ўзим-чи?» Бу ўйдан баттар ҳолсизланди, негаки, аввало ўзи жабр кўришини инкор этолмасди. Бирдан ҳали киприклари намланганини эслаб қолди, ёноқлари бўйлаб тошган дарё ахийри Чумоли билан Ниначини хас каби оқизиб кетганини ажабсиниб хотирлади. Лекин не тонгки улар рўпарасида, сўлаклари комида, қайғу ва шодлик фарқига бормай, нотавонлик тўшагида пишиллаб ухлашарди.

Чамаси булар лоқайдликни эзгу машғулот санашарди...

Қани ҳозир Носир Дамин ёнида бўлса?

Ҳартугул у майда-чуйда чигал жумбоқларни осонроқ ечади.

Кўпинча у тун бўйи қолиб кетади бу ерда, Чумоли ва Ниначи бош мияси ва асаб тизимида ўрнашган ҳашоратлар билан алоқа ўрнатишда ҳайратта молик русумлар ўйлаб топган. Сал илгарироқ ўзи тузган ва Саидбек Умар нуфузли илмий кенгаш номидан яшириқча тасдиқлаган дастурга бўйсунма қолмайди ҳадеганда. Шаксиз, бу қилиғи — ўзбошимчалик, лекин бир жойда депсингандан кўра тошбақадай бўлса ҳам қимирлаган маъқул эмасми?

Тун ҳам яримлади, лекин у ҳануз таҳлил хонасида тутқун эди.

Фофил жонларга термилади, улар ўрнига ўзини кўйиб кўради.

Кулгиси қистайди, алами ҳам келади: бедорлик маъқулми ёки мана бундай уйқуларастлик?

Аммо ишончи комилки, бу сонияда ҳамма роҳат оғушида, ҳатто қушуйқуман, деб ора-сира мақтаниб қўядиган Бо-бош ҳам алақачон (бу киши шу ёшга кириб уй-жой қилиб улгурмаган) хосхонаси бурчидаги юмшоққина диванда бемалол чўзилганча хуррак тортаётгандир. Йўқ, у ҳозир ёлғондакам мудраб, хаёл дарёсида суза-суза, эртанинг алаким бошида калтакдай синадиган балиқсирт режасини тузаётган бўлса керак.

Худо ҳақи, Бо-бош деганимиз гулобий бинода қандай лавозимда турганини ит ҳам, бит ҳам билмайди. Лекин у мартабани нима қилади, бошига урадимиз?

Шунақа, Бо-бош ҳеч ким эмас, лекин ваҳимаси — тузуккина!

Хосхонаси ҳам ҳашамда Пўлат Қосимийникидан қолишмайди...

Ҳар ҳолда у ойда-йилда жаҳл отини бир-икки эгарлаб қолишини яширмайди, аслида эса у деярли ҳар дақиқада гижинглаб турган ўша асов бедов белида заранг ўтирган бўлади.

Айтишларича, осудалик Бо-бошга ҳаром экан, ишда, йиғин-пиғинда қони қайнагани-ку қайнаган, ҳатто ётса тўшақда ҳам алабиров билан жикқа-мушт олишаркан, аниқроғи, у аввал кўрпа остидаги холис майдонда хаёлан жанговар машқ ўтказаркан, кейин чинакам талафотлар талаб қиладиган майдонда муросасиз жангга киришаркан. Мана шу хислатидан ибрат олса арзимайдими?

Кичик ғийбатки, асли Пўлат Қосимийни ҳам шу тинчитган.

Таг-томири билан йиқитган-да, ёққан! Кул қилган, кул!

Қай ерда у ҳозир дил-занг уриб ётадир?!

Бори шу: ҳеч қаерда ёзилмаган, қайд қилинмаган, лекин зимдан мунтазам амал қиладиган бир қоида яшайди гулобий бино қони ва ҳужайрасида!

Мазали-матрасиз юмушлар ижрочиси кўпинча Бо-бош бўлади.

— Э, аттанг, бўғишганингга арзимаydi булар, — дея астойдил зорланиб ҳам қўяди. — Бировини чинор десанг, ё танаси, ё томири йўқ! Бировини дарё десанг, ё тўлқини, ё қирғоғи йўқ!

Бо-бош назарида, ҳамма — ёрти, ўзи — бутун!

Баъзан эса ўзи ёртилик билан бутунлик ўртасида

каламуш каби пилдираб қолажагини, хоҳиш-иродаси ва куч-ғайрати у томонга ҳам, бу томонга ҳам ҳовуч-ховуч сочилишини ўйламасди...

Саидбек Умар Бо-бош билан алоҳида ҳисоблашишга мажбур эди.

Ҳамиша Бо-бошни кузатарди, Бо-бош бошқалар ёки ўзи ҳақида айтган ҳар бир мулоҳазани ипидан-игнасигача таҳлил қиларди, мана шунинг учун у тўсатдан ҳовли-боғда ҳам, гулобий бинода ҳам кўринмай қолганда таажжубга тушди.

Негадир бу гал ғийбат ўлгур ажаб тарзда сукут сақларди.

Орадан бир кун, икки кун ўтди ҳамки, лавозим эмас, ваколат отини миниб келган, ҳар бир ҳаракати, ҳар бир сўзи билан жамоани лолу ҳайрон қолдирган Бо-бошдан дарак бўлмади. Бу ҳолдан кимдир хафа, кимдир хурсанд!

Кутилмаган мўъжиза рўй берган кун Саидбек Умар хосхонасида ўзича Чархпалак билан замбуруғ ўртасидаги тафовут ва уйғунликни солиштириб ўтирар эди...

Ёпирай, буниси не дабдаба?

Сув сепилган ва ойнадай ялтираётган теп-текис хиёбон бўйлаб тойчоқдек безатиғли яп-янги енгил машина физиллаб келди, муаззам пештоқ рўпарасида чийиллаб тўхтагач, бир томонидан Бо-бош, иккинчи томонидан Пўлат Қосимий тушди...

Соҳдадил Нодим деразадан ташқарига имлади.

— Менсизам эплашар, — деди Саидбек Умар қуруққина қилиб.

Нима учун бунчалар энсаси қотаётганига ўзи ҳам ҳайрон эди.

Пештоқ олди, айлана майдонча, улкан ҳайкал ён-вери тирбандлигини у шунчаки тахмин қилувди. Аслида чиндан ҳам одам етарли эди: чор-тарафдан оқиб келган оломон (тавба, қачон улгуришдийкин?) иззат-икром билан қадам ранжида қилган азиз зотлар пойлариди гул-пойандоз бўлиб тўшалишга ҳозир нозир!

Ура садолари янгради.

Баҳор жаласидай ёғилган тилаклар ер-кўкни кўмди.

Қачонки Жавлон Қиёқли дўриллоқ овозига холислик оҳангини бериб ваъз айтганда жилға дарёга, кўлмак кўлга айланди...

Гулобий бинода зерикарли кеча бошлаган ҳаётни

аввалги жўшқин ўзанига буриб юборган фаройиб қутлов маросимидан Саидбек Умар бебаҳра қолгани кўп чакки бўлди.

Айниқса чечанлик маҳоратини моҳирона қўллаган Жавлон Қиёқли нутқини эшитмай қолгани алоҳида йўқотиш билан тенг эди. Ахир, тезкор назорат гуруҳи нозири ихлос билан, сизлар бўлмасангиз ҳолимиз хароб экан, дея ҳақни ошкор айлаганда улуғвор иморат ва уни чор-атрофдан ўраган дувора-сувора шийпон-уйлар, қўрғонлар ва ўзаро мажлис қурган дов-дарахту қурт-қумурсқа қулоғи роҳат қилгани ёлғонми?!

Ҳузур-ҳаловатни улар ҳам билишади, улар фақат талтайиб кетишни билишмайди.

Ҳар нимаики бўлса эҳтимол гулобий бино кўтарар, аммо уни оёқлари остига олган тили узун зотлар бунга қодирми?

Буни айтиш қийин, аммо шу нарса аёнки, энди анчадан бери тинчиб қолган ари инига чўп суқилар, яна бари бошқатдан бошланар — балки эрта, балки индин. Бири-бирига тиш қайраган қаватларда қисқа вақт ичида қанчадан-қанча ҳасрат уйилиб қолгани аниқ, шулар барини Пўлат Қосимий сабр-тоқат билан тинглаши, зеро, лойга ботган аравани жойидан жилдириши керак. Бунинг учун анча кучанишига тўғри келар, йўғ-а, кимлар бошига ёнғоқ чақмас.

Ҳозирча эса Пўлат Қосимий сукутда, нафасини ростлаш, борди-келди кўламини чамалаш, ҳар кимга муносиб муомала меъёрини қайтадан белгилаш учун шундай қилаётган бўлса ажабмас. Қолаверса, энди у янги раҳбардай гап, шунга яраша иш тутиши лозим.

Аммо бошқон сукути бениҳоя чўзилди, орадан икки кун ўтди ҳамки, Саидбек Умарни йўқламади. Аввал у бепарво бўлди, кейин негадир кўнглига ғулғула тушди. Илгари-ку, ҳой, биродар, бормисан, деб суриштирмагани майли, кутиб олишга чиқмаганини ҳам қўйинг, жилла қурса хосхонасига мавридини топиб сўрашгани кирса асакаси кетармиди? Нечун шундай бепарволик қилгани сабабини тушунолмади. Елкаси тиришдимиди? Нимага? Ташвишга кўмилганмиди? Бу ҳам арзирли баҳона эмас, негаки, у нарса доим ўзи билан бирга. Хулласки, ичини пушаймон кемира бошлади.

Ҳафта охирлади, гулобий бинода еттинчи қават борлигини, ўша қаватдаги нақши-нигори кўзни ўйнатадиган, пастки деворига ўйинчоқнусха ойболта осилган

хашаматли хосхонани қарийб унутаёзди, аммо билсаки, ўзини унутишмаган экан, қабулхона маликаси Маржона қўнғироқ қилгандан кейин бунга амин бўлди.

Котиба андак аламзада ҳам хафа эканини товушидан сезди, негадир у томоғига йиғи тикилиб қолгандек бир ҳолда саломлашди, ҳатто чуқур хўрсингани ҳам эшитилди, узоқ сукут сақлагандан кейингина соат олтида бошланадиган йиғинга чорлади.

Қурмағур бошлиқ ҳамиша кулиб турадиган кўнгилянчан қизгинани недир баҳонада қийин-қистовга олганини тасаввур қилиш қийин эмасди, мана шу ҳол Саидбек Умарга кўп нарсани аңлатди, кечки соат олтини юрак ҳовучлаб кутди, аллабир ўй билан муборак қароргоҳга сал эртароқ борди.

Барибир кечикибди, қарасаки, номаълум кўргилик домидан эсон-омон қутулиб қайтган ва аввалги мўътабар жойига бемалол ўрнашган бошлиқ қошида бошқалар аллақачон нақд ўқланган милтиқ!

Саидбек Умар бўсағада бир муддат саросимага тушиб қолди. Югура бориб кўришсинми ёки шунчаки бош ирғаб сўрашиб қўйса кифоями? Негадир одамзод бор бисотини икир-чикирларга сарфлаш ёки айирбошлаш билан оворалигини ўйлаб кетди айни шу қалтис лаҳзада, сўнг эсини йиғиб, хиёл бегонасираб ўтирган бошқонни кучоғига тортиш учун илгари юрди. Аллатовур қанотланган эди, лекин холис нияти ва ҳаракати Пўлат Қосимийни қизиқтирмади, у ҳатто қимирлаб қўйиш тугул, қўлини ҳам чўзмади.

— Тузукмисиз? — деди истамайгина.

Қаники ер ёрилса, у бир тошдек думаласа! Ҳавода муаллақ қолган қўлини чор-ночор туширди, бўғзида эса — ғазаб аралаш хўрсиниқ! Кейин сира иккиланмай тан олди шундай муомалага лойиқлигини. Ахир, орада кечган ғийбатлар бошлиқ қулоғига етиб бормганига ким қафил?

Саидбек Умар синиқ кулди ва аста ўтириш учун бурилди.

Қора терга ботиб, ниҳоят чўқди. Бениҳоя таранг тортиган бир лаҳза ўтиб кетганидан енгил тортгандай бўлди анчагина. Ҳатто бир-бир шерикларига қаргани ҳам журъат қилди. Ҳамма ўзига тикилиб турганини сезди.

Фақат... Жавлон Қиёқли ўрнида йўқ, жойида Жобир Кирпи савлат тўккан, энли ва узун чизиқли даф-

тар варағига қитирлатиб хат битар, тез-тез тўхтаб гоҳо Боб-бошга нигоҳ, отарди, гоҳо Пўлат Қосимийга...

УЧИНЧИ БОБ

1

Не синоат, Саидбек Умар шунчаки чалғиётирми ё туш кўраётир?

Тамом гангиган ҳолда у қовоқларини уқалади, манзара зиғирча ўзгармади: тулкимижозлиги билан танилган Жобир Кирпи Бо-бош ёнидаги курсида иззат-икром билан қўнволган бўлиб, оқимтир лабини маъноли қимтиганча, ҳафсала билан нималарнидир иншо этарди.

Сал кейин яна ҳам қизикроғи кечди.

Бо-бош виқор билан сўз олди, Саидбек негадир илкис бошини кўтарди ва кўрдик, ҳалиги жойда кеча тухумни ёриб чиққан Жобир Кирпи эмас, минг қарғага бир кесак қифоялигини яхши билган Жавлон Қиёқлининг ўзи қаққаймиш!

Ажабо, бу қанақаси? Энди у баттар каловланди, анчагача ўзига келолмади, фаҳмича, ғалати бир парда тугилганди рўпарасида — тилсимли парда, ўша бари-ни бузаётганди, ниҳоят бемаъни жоду арқоғи ситилди ва ғойибдан узалган мусаввир қалами ила Жавлон Қиёқли аста-секин Жобир Кирпига айлана борди...

Шундагина Саидбек Умар нарвоннинг энг баланд пояларидан бирига кўтарилган укахон омади юришмаган биродарига қай жиҳати биландир ўхшаб кетишини англади.

Унисими ёки буниси? — шахсан Саидбек Умарга фарқи йўғийди, лекин у Бо-бош билан Пўлат Қосимий ичига кириб чиқмаган-да, қарангки, улар кутилмаганда қари қашқирни ер қилиб, ҳали мўйи тузуккина қотмаган бир тирмизакни сийлашипти. Гаҳ дейилса, бу шундоққина кафтта қўнса керак-да!

Лекин қурғур Жавлон Қиёқли роса шишиниб кетувди. На итни танирди, на битни. Хаёл қилсаки, ҳар қанақа қалин тош-бетон деворни ҳам пешонаси билан ура-сола ўтса-кетса! Шунчаси етмагандай, янаям баланд охурга интилиб қолганига куясанми? Анойи эканда Пўлат Қосимий, эҳ-ҳе, бурганинг думини кўрган-

ку! Аммо у ҳовлиқмасдан сабр қилса, гўрадан ҳолва битмасмиди? Атиги бир йил-ярим йил муҳлати қолган. Пўлат Қосимий охир-оқибат нима қиларди? — ими-жимиди бўшатиб берарди-да хом сут эмган бандалар кўзини ўйнатадиган ўша ҳавоси билан ором-курсисини. Ёки кетига боғлаб, судраб кетармиди ҳовлиқарамига?

Ҳануз Бо-бош тўлиб-тошиб ваъз айтарди...

Тавба, қанақа тоифа устида мунча кенг тўхталмиш, у шунча ҳам таърифга лойиқ эканми? Эслади, қачондир Бо-бош фавқулодда қобил ва салоҳиятли бола-лардан алоҳида гуруҳ тузганди, тез-тез шунинг сафини янгилаш учун қайғурарди...

— Хўш, — дея у ниҳоят Жобир Кирпига тикилди, — иш анча чатоқ, лаънати Жавлон жа қиялатиб юборган. Шунини ўнглаш сизга кўпроқ боғлиқ. Муовинингиз Нишон билан кенгашинг. Унда тажриба етарли. Мана ёрлик, мана рўйхат. Ваколатингиз чекланмаган.

Қоғозларни Жобир Кирпи алоҳида эҳтиром кўрғазиб оларкан, шавқ билан илжайиб, ён-верига сирли аланглаб қўйди. Ажабо, илжайганда кулгичлари ёришди-ми ёки сояга буркандими?

Тезкор назорат гуруҳининг янги нозири табиатан ҳам Жавлон Қиёқлига ўхшаб кетишини тасаввур қилган Саидбек Умар аллатовур бўзарганча ёқа ушлади.

Қай маҳалдир сўз навбати Пўлат Қосимийга тегди.

Аввал у туғруқ уйини қаттол чангалида эзфилади: бош ҳаким Гулбиддин чап ва ўнг қулоғи билан эшитсинки, чақалоқларни ҳаётнинг ўзи қадар мўътабар тириклик зардоби билан эмлаш аҳволи ночор! Бунингдек лоқайдликдан мақсад нима? Чалғитишми? Чучварани бунақа хом санаётганлар йўлни бўшатиб қўйишсин!

Ниҳоят бошқон кутилмаганда мавзунини ўзгартирди, кимдир панадан, руҳ иқлимида қароқчилик рўй бераётир, дея таёқ еган кучук каби фингшиганини орага қистирди.

Ўша кимса ортиқча ўтлаган: жамоа филдиракни хоҳлаган томонига айлантираётир, арава унақада ўруқирдан қандай ошсин, деган, бу ҳам етмагандек, туғруқ уйи билан етимхонани камситган, ҳали гўдаклар таваллуд топмай манглайига сағирлик тамғаси босилармиш, яна, бунақа даргоҳлар теварагида қоғоғи

солиқ гумашта-зобитлар ўралашиб юриши ақлга сифмасмиш!

Ғаламислар изғиётир теварақда, лекин аҳвол шу даражага етса-да, Жавлон Қиёқлига ўхшаганлар бурчдан бўйин товлаб, хафагазаклик билан ғараз кўчасига кириб кетишган. Лаънат бўлсин унақаларга! Аммо яхшилиқ ва янгиликсиз яшолмайдиган Жобир Кирпи тез орада эзгулик шаънини лойга белаётган гумроҳлар жиловини тортиб қўяжак. Айни пайтда, у чекланмаган ваколат воситасида олий тоифа таркибини тиклар, фақат жамоанинг ҳар бир инсофли аъзоси унга холисона кўмак бериши ҳам фарз, ҳам қарз!

Ғазабини тийиб, ҳаяжонга берилмай, мўлжалга аниқ-таниқ урган бошқонни кўпчилик ихлос-эҳтиром билан маъқуллади. Айниқса Нишон бугун фаолроқ жавлон урди, бунинг сабаби тушунарли, агар у бошқонни астойдил қўлламаса, ҳар жиҳатдан унга яқин экани, ҳатто маслақдошлигини билдириб қўймаса, эрта шўрига шўрва тўкилади. Аниқроғи, кечагина тухумдан чиққан жангари ва чайир жўжанинг ажабтовур залварли қанотлари остида майиб бўлади. Бир амаллаб ўзи лойқалатган сувда яна бир амаллаб чавақ-чувалчанг тутар, аммо, эс-ҳушингни йиғиштирмасанг ўзингни тириклай ейман, деб баҳайбат думини ликиллашиб, оғзини ланг очиб турадиган лаққа-наҳангларга қандоғ тегинади?!

Мажлис охири ғийбатдан бешбадтар зерикарли ва маза-матрасиз тортишувга уланди. Ҳатто Жобир Кирпи билан Нишон руҳ муҳандислиги қайсидир маънода ўзини оқламаётгани, бироқ Саидбек Умар кўпроқ сийқа фаразлар билан чекланиб, аллақачон эскирган шухрати паноҳида соялаб олганини узоқ чайнашди. Тавба, булар мақсади нима, Бо-бош билан Пўлат Қосимийга яхши кўринишми?

Мажлис тугаганда юрагига қил сифмасди.

Йўлақда Носир Дамин билан Иноғом Насимий қўлтиғидан тутди...

Шулар-да ишонган муридлари!..

— Мен ўзимни ўзим танимаяпман, — деди Саидбек Умар илжайишга уриниб. — Жудаям аянчли! Эрта тозалангим кеп қолса, нима қиламан?

— Япроқдан нажот тилайсиз, — дея ҳазиллашди Носир.

— Кейин-чи?

— Кейинми? — деди у ўйга толиб. — Дарахт бўла- сиз-қўясиз.

— Буниси қийин эмасдир, — ғалати кайфиятдан чекинишни истамай қолди профессор. — Лекин ўрмон бўлиш учун шу кифоя эмас-да!

— Кўрқманг, — дея суҳбатга аралашди. Инофом, — керак бўлса мана ўзимиз бор ёнингизда!..

Энди у сал юпанди.

Аммо кўнглидан ғашлик тугал аримади...

Чўкаётган одам хасга ёпишади, шукр, у ҳали фарқ бўлаётганича йўқ, аммо зарил келса, қанотида улғай- ган ҳар иккала шогирди эрта кунига ярарми? Тошган дарёсига кўприк, ивиган иморатига том бўлиш булар кўлидан келарми?

Ҳе, буларни анов сурбетлар ғажиб ташлар!..

Энг қулай пайтни топган каби Инофом Насимий Чархпалак бўй ростлаб қолганидан қувона-қувона сўз очди, ҳаяжонланганидан у қайноқ терга ботди, қай маҳалдир сукутга толиб, сўнг қайсидир ношуд ва гап- уқмас усталардан нолий бошлади. Ҳартугул у ғўрли- гига бордим, йўқ ердаги дардини ҳам дастурхон қилиб ёзди, у кўпиргани сари Саидбек Умарнинг энсаси қотар, миясини тамом бошқа ташвиш — бундай бир кунда руҳ муҳандислиги ўзини оқлагани маъқулми ёки но- маъқул, деган ғалати мулоҳаза эгаллаганди. Қачонки маҳмадона шогирд елкаси тиришгудек ҳолда ғарбий кўрғон сари жўнагандан кейин кимдандир сигарет ти- лади, жимгина чекди, лекин илкис ўқчиди, шунақа йўталдики, ўпкаси бўғзига тикилиб, кўзлари ёшланди.

— Носир, — деди у хушламайгина, учинчи қаватга йўл олишганда, — тайёрлов цехида аҳвол чатоқ экан. Бир бало бўлганмиш, шунинг касрига зардоб етиш- маётганмиш!

— Кўп ғам еманг, — деди Носир бафуржа, — ўнгланар.

— Айт, нима қилай?

— Сиз на содда одамсиз, на муғомбир, — илкис ўтирилиб қаради унга тезлаб бораётган шогирд. — Ишон, дейишса, бас, ишонаверасиз. Гарчанд ҳар нар- са тагида гумон ётишини ўзингиз тарғиб қилган бўлсан- гиз ҳам!

— Гумонсирашни тиқиштира орага!

— Лаънати роботлар тишини синдирган Жавлон Қиёқли гумашталари-кў! Сизмадингизми, устоз?

— Салгина... Лекин энди йўқ Қиёқли!

— Улар шунақа: бири қўйворганда бири ушлайди.

— Ҳа, маъқул, — деди жиддий тарзда Саидбек Умар, — лекин, ука, ўзинг ҳам эҳтиёт бўл, айниқса тилингга! Баъзан ортиқча саннаб қўясан!

— Булар... Хўп, хўп! — беихтиёр шивирлашга ўтди Носир. — Худо шоҳид, ака, булар бири кеча, бири кундуз! Булар ойни ҳам, қуёшни ҳам талашади. Фақат ермас, ўша сайёралар ҳам ота-оналари махрига тушган!..

Қурғур шогирди яна ҳаддидан ошди: жағидан тойди.

Аммо бу гаплар унинг ҳам дилига абадиян ўрнашган эмасми?

— Лекин... уят не қилсин, — деди у дудуқланиб.

— Тавба, анаву чол ҳақками ё жиблажибон? — икки тарафи ойнаванд йўлакка буриларкан, овозини яна пасайтирди Носир. — На думи бор, на тумшуғи! Аммо келиштириб сайрайди. Тили учида бир жаҳон заҳар! Бу камдай, дунёни тепкиласа, букса, титкиласа, охири хасу хашакка қўшиб ёқворса!..

— Бас, тийил, — деди Саидбек Умар жеркиб. — Илож қанча, зўрники тегирмонтош юргизган!

— Э, устоз, милтиқ беришсами қўлимга!..

Мудом тийилиш — гуноҳи азим, ўрнида баридан баланд туриш керак менимча, — деган маъно зухурланди Носир талаффузида. Буни ҳис этган Саидбек Умар шогирди тутган жойини кесмаса қўймайдиган йигитлар тоифасидан эканини, лекин бу даврда елкасини қисиб юришга мажбурлигини ўйлаб, астойдил ачинди. Бу қисматнинг ўйини, бунга ҳамма чидайди, бинобарин, кимки бошқага осон тутса янглишади, агар Пўлат Қосимий билан Бо-бош яхлит доира ичида ранг-маза олган бир олманинг икки палласи бўлса, бу уларнинг омади юришгани эмас.

Саидбек Умар дафъатан эшикка қаради.

Ажабо, тунов куни у очиқ эмасмиди?

— Марҳамат! — деди Носир ҳурмат билан.

— Афсус оламигами? — деди профессор кулимсираб.

— Афсус олами? Э, йўқ, юмшатыпсиз, — деди қатъий тарзда Носир. — Ҳар қанақа оламини тиз чўктириб, ҳар қанақа кўнгилни вайрон айлагувчи кушанда ҳузурига!..

— Ўзимиз пиширган ош-да.

- Оловини Бо-бош билан бошқон ёққан.
- Коса тагидаги нимкосага шама қиялпанми?
- Иккаламиз эплотмас эдик.
- Эҳтимол.
- Эрта одамзод қўли ўшалар ёқасида!
- Аммо қозон куяси бизгаям юққан.
- Тўғри, биз ўзимизни тамом оқлашимиз қийин, — деди бўшашиб Носир Дамин. — Лекин гиж-гижлаб туришганиям ёлгон эмас.

Саидбек Умар кўксидаги яра туз сепилгандай ачишди...

Бейхтиёр афти буришди, аста йўталиб, кейинги бўлмага ўтди.

Мана улар: ачқимтир бўёқ ҳидини анқитаётган полда минг йил аввал ташлаб қўйилган ёғочлар каби гужанак ётишарди...

— Руҳ тола нур, — деди Носир нигоҳини яшириб, — тажовузкор замбуруғ тўфон!

— Карантин билан чеклаб бўладими уни?

— Қайдам... Аллақачон одам руҳига кўчган.

— Лаънат бўлсин ўша лаҳзага!

— Бо-бош жигаридаги газакка шуни малҳам қилмоқчи, шундайми? Буни у қачонлар орзу қилган! — чўғдек қизариб кетди Носирнинг энли қотма бети. — Аммо биз ғўралар буни қаёқдан ҳам билардик? Биз шунчаки тирикчилик гамида эдик. Қолаверса, жонни асрашу жиндай шуҳрат илинжида!..

— Кўп алжидинг, аммо оппоқ эмассан, — деди Саидбек Умар нимагадир гижиниб. — Ҳимм, жудаям уйқуга ўч-ку буларинг.

— Э, ака, булар фақат уйқусида беозор, — деди тиржайиб Носир, устози танбеҳига аҳамият бермай. — Бедорликда бир-бири билан ит-мушук! Шунинг учун кўпинча бир оғиз гап билан ухлатиб қўяман. Қилт этишмайди юз кун ўтса ҳам!..

— Қойил сенга, ука, шуларнинг турқиға чидаб юрибсан.

— Иложим қанча, сизнинг сўзингизни икки қилолмайман.

Тахминан ўн беш дақиқалардан кейин чоғроққина шинам хонага киришди. Хона сокин, турли ашё-жиҳозларга бой, девори сиртига юпқагина кўкиш парда тутилгандек туюлади. Қўшалок шиша қандилдан таралаётган ёруғлик гўё шифт билан гилам тўшалган пол

ўртасида қўшалоқ симобсимон устун пайдо қилганди. Қуйироқда радиола, телевизор-магнитофон, тўрда эса бир неча миллион босқичли икки хорижий компьютер ўрнатилган. Сирли мутаносибликка тоқат қилолмаган каби ингичка-йўғон ва ола-бужир қопламали симлар ўргимчак тўри каби пала-партиш чаптишиб кетган.

— Кеча, мана енглар, банан, — деб олдиларига терак пўстловини улоқтирдим, — шундоқ дея Носир юмшоқ курсига қўниб, компьютер биқинида турган микрофонга қўл чўзди. — Биласизми, нима бўлди? Ҳаял ичида чайнаб-чайнамай ютиб қўйишди. Тошни ҳам ғаживоради лаънатилар. Сув сиртида ҳақкалаб юриш, тик дарахт ёки деворга ўрмалаб чиқиш арзи-маган эрмак!

Бу ахборотни билгани учунми, бошқа сабабданми, Саидбек Умар ўзини елкаси тиришгандай қилиб кўрсатди. Ноқулай аҳволга тушган Носир бирдан жим бўлди, сўнг, шошилмасдан ором вақти тутаганини эълон қилди. Дастур бўйича чўмилиш соатлари бошланган, ҳовуз суви эса нул даражани кўрсатиб турарди. Қатъий буйруқ радиокарнай орқали бир неча бор янгради.

Атиги бир сония кечди, Носир кулимсираганча телевизорни қўйди: фақат калта иштонда қолган йигитлар гавдаланди экранда. Ҳар иккаласи ҳам ажиб кўнгилочар машғулот сари бораётгандек хотиржам ва ҳатто мамнун эди. Ниҳоят, бирови тахтасимон сариқ-тунука тўсинни осонгина чап томонга суриб, илгари босди, иккинчиси шошилмай унинг изидан юрди. Шифти баланд маҳобатли зал ўртасида зилол сувли ҳовуз сокин живирларди, улар ўзларини бор бўйлари билан ташлаганда тўлқин бетон қирғоққа шалоплаб урилди.

Нечтадир бош-кети йўқ мавзегга бўлинган ушбу ғаройиб мажмуа бир вақтлар эс-ҳушини ўғирлагани, ҳатто мана шу ҳовузда сузишни ўргангани, кейинча, яшил майса қоплаган қайсидир майдонида тўп сургани, бир ўйинда йиқилиб, болдирини синдирганини эслади Саидбек Умар ва хомуш тортиб қолди. Кейинги вақтларда мажмуанинг айрим қисмлари, хусусан ҳовузи унутилиб, ўз ҳолига ташлаб қўйилган, унга биров қайрилиб қарамас, сабабики, қай бурждадир бениҳоя қулай ва жозибали рақобатчиси бино қилинган эди.

Эски хотиралари таъсирида Саидбек Умар аста кўзгалди, барисини шундоқ яқиндан, табиий ҳолича кўришга иштиёқманд бўлди, ногоҳ, бетон қирғоқ би-

лан оҳиста ўпишаётган тўлқин қиёфасида ёшлигининг қайсидир масъуд онлари акланганини туйиб, яна энтиқди. Баданлари қизариб кетган Чумоли билан Ниначи ёнма-ён қўлоч отишарди. Ўзлари чуқур ҳовузда, нигоҳлари эса саёз бир қувончга фарқ!..

Эртаси, қисқа мажлисдан сўнг, Саидбек Умар яна келди. Зангор мавжлар тагида қолган ёшлиги эмас, муздек сувни писанд қилмаган йигитлар шижоати бузганди тинчлигини. Негадир у бу мўъжиза ёлғон бўлиб чиқишини истарди. Балки кўриб тургани чиндан ҳам рўёдир? Аммо ҳақиқат ўзидан тонишни истамасди. Бари қоришиб кетди дили қатидаги изтиробларга. Мукуллари тап-таранг йигитлар эса, олим дарди-дунёсидан беҳабар, нари-берига равон молтишарди. Вақтини аямади, бир ҳафта қатнади, уларни кузатгани сари қаеридадир ўрнашган яра баттар газакларди.

Чумоли билан Ниначи муздай сувда қотиб қолмаганига ҳайрон, аксинча, улар ўрнига Саидбек Умар ўзи тарашага айланиб, зимзиё тубсизлик қаърига чўкиб бораётгандек эди, у бу ҳолатни мунтазам ҳис этарди, аммо ўчакишган каби қайсар-чайир йигитлар қошида пайдо бўлаверарди. Радиокарнай орқали Носир бошқа буйруқ бермагунча улар ҳовузни тарк этишмади...

2

Шулардан бири — ўзи!

Шулардан бири Фузайл ёки Моҳина!..

Бу ўй — қанчалар аламли, қаеригадир сим-сим санчилар, санчилгани сайин у ўжарлик билан қайта-қайта шу ҳақда фикр юритар, гўё танидаги жамийки хужайраси алақачон ўша машъум ҳашаротга тобе, ҳатто руҳи ҳам! Алҳол, ўзики шундай ҳолга мубтало бўлибдими, эрта хотини ё боласи ҳам шунга маҳкумда! Тўғри, дафтарларни яширди. Чумоли билан Ниначини ҳовузга бошқа туширмаслик юзасидан Носир Даминга қатъий кўрсатма берди, бу ишидан сал хотиржам тортди, лекин кошки шу билан бари барҳам топса! Анов митти ҳашарот тешик-тирқишдан оламга олайиб қараётир, бунингдек разилона машғулотдан уни ким тия олади? Қолаверса, таҳлил хонаси турли жадваллардан ўчирилган, компьютерлар хотирасидан олиб ташланган эса-да, ундан Бо-бош ёки Пўлат Қосимий, хусусан Жобир Кирпи исковучлари хабар топмагани

ва зимдан кузатишни бошлаб юбормаганига ким кафил?!
Хуффия гумашталар билан у сира чиқишолмасди.

Суллоҳдар йўқни бордек қилиб етказишади.

Бир вақтлар айниқса Жавлон Қиёқли Саидбек Умар изига пойлоқчи қўявериб, хуноб қилганди. Бечора қилдан қийиқ ахтаравериб чарчаб кетди, аммо ниятига етолмади, ахийри, хумордан чиқиш учунми, бир гал жиззакилик билан бетига чанг солди: «Кўп гердайма, сен бор-йўғи бир жилғасан!» Ана холос, ахир, у ўзини ўзанига сиғмаган наҳри муаззам санамасмиди? Бу пичингни қайси маънода тушунсин? Шунчаки пўписами ёки камситиш? Ярамас нозир олдида, ҳатто кўпчилик ичида шундай тош отди, орқаворотдан у ҳам, бошқалар ҳам роса масхаралашса керак.

Жавлон Қиёқли сурлигидан роса куйди, лекин аста-секин буни унутди, энди яхшироқ ўйлаб кўрса, унақа даҳмаза, таъна-тазйиқлар Моҳинанинг бир қиё боқиши, Фузайлнинг бир жилмайиши олдида сариқ чақа экан...

Тўғри, Саидбек Умар рўзгор одами эмас, шунинг учун ҳам кўпинча Моҳинага ҳамдард бўлолмай қийналади. Аслида у иродасидаги кемтикни Моҳинага муносабати орқали кўпроқ кўрарди. Ана шуни нима билан тўлдирсин?

Истаса меҳрини оғу қилиб ичкизадиган хотин зоти ва рўзгорни унутадиган эркак жони бирмас, қирқта бўлиши керак. Ҳаргиз ўзини ўққа-чўққа ураверишдан задасираб қолган Саидбек Умар баъзан олимликдан косиблик афзаллигини мажбуран эътироф этар ва ўша кезде оиласига астойдил қайишгиси келарди. Оила ташвишини бўлишиш — аввало хотин раъйига қараш, қолаверса, ҳаллослаб бозорга чопиш, тикувчига буюртма бериш, тилла дўконига таңда қўйиш, қозон қурумига ботиш, ғийбатдан бўшамаслик, тўй-ҳашамга эргашиб бориш! Тавонни едириб юборадиган шунақа икир-чикир ҳамиша етиб-ортишини билгани учун у яхшики оқсоч ёлаган, шундай бўлса ҳам доим уйида аҳвол эскича: бир ғалва қисир, иккинчиси бўғоз, учинчиси болалаб улгурган.

Моҳинани унинг вақт билан ҳисоблашмаслиги бездирганди, бугун ҳам у соат кечки ўн бирни қоралаганда шалвираб кириб келди. Қарангки, айб ўзидали-

ги, вақт алламаҳал бўлгани ёдида йўқ, азизлари пешвоз чиқиб кутволмаганига астойдил оғринди, чарчоғи эса тушунуксиз бир ўкинчга айланди.

Саидбек Умар аввал кириш йўлаги, кейин даҳлиз чироғини ёқди ва яна борлиғини ҳалиги ўкинч қамради. Бахмал жилдли диванда Фузайл пишиллаб ухларди, майин қовушган узун-узун киприклари ёнокларига соя солган Моҳина эса пойгақдаги креслолардан бирида омонатгина мудрарди.

Беихтиёр Саидбек Умар хотини яқинда сўнгги русумда ялтироқ матодан тиктирган кўйлагини кийиб, бир неча хил нафис тилла буюмини тақиб олганини пайқайди. Ажабсинди, сўнг, ихтиёрсиз тарзда узунасига кўйилган мизга назар ташлади: оҳори тўкилмаган шоҳи дастурхон мойли сомса, нозик парракланган яхна гўшт, қазипишлоқ, новвотранг лиқлиқа, шўр бодринг-помидор каби иштаҳа қўзғар газаклару тип-тирик анвойи мева-чевага тўп-тўла, ҳатто қуйироқда шампансув ва шарбат шишалари тартиби билан терилган, фақат бирон-бир нарсага қўл теккизилмаган, она-бола эса шундай ажиб ноз-неъматларни қисанд қилмаган каби уйқу айшига чўмган.

Пойгақдан сал берироқда, тўкин-файзли дастурхонни кафтида ардоқлаб турган миз қуйироғида, Саидбек Умар лол-ҳайрон қотди, бу жозиб дабдаба тагига етолмади. Ширин тушлар кўраётган она-болани уйғотгани кўзи қиймади анчагача. Ниҳоят, беихтиёр босворди кунжақда турган радио тугмасини. Кимдир, файласуф бўлса керак, жўшиб гапирарди: инсон қолиб, табиат мағлуб? Бу ўзим бино қилган хўжалиқдан, дея ғудранди, лекин эслолмади кимлигини. Керакли тўлқинни топди: хона бўйлаб хиёл енгил, хиёл шикаста куй жон адо қила кетди.

— Ҳей, отряд, қўзғол! — дея зўраки хушчақчақлик билан хитоб қилди Саидбек Умар.

Ҳалиги оҳанглар устиворлиги қолди, лекин бепарво «отряд» қилт этмади: гўё у сўнгсиз қир-тош оша оғир, сурункали юришлар қилиб, эндигина ҳордиқ учун қўнган, ором оғушини тарк этишни истамас, зеро, кутиш азобигина одамни шу қадар толиқтириши ва фофилликка гирифтор этишини Саидбек Умар сезиб турар, айна пайтда буни тан олгиси келмас — ўжарлиги тутган, яна устига, мановинақа ҳашам нима учун зарур бўлиб қолдийкин, деган ўй қўшилиб, бадтар

зер-забун қилаётган эди аҳволини. Пишилаб нафас олаётган Фузайлнинг фавкуллода келишган ва ўсмирлик таровати барқ урган чехрасига тикилиб ҳавасланди, кейин унинг пешонасидан не бир соғинч билан ўпди. Сим-сим жўшди оталик меҳри. Ана бахтиёрлик. Бу ўғлонни унга Моҳина ато қилган. Моҳина — ҳам омадди, ҳам соҳибжамол аёл, ҳозир айниқса гулдай очилган: зулфи-райҳони қирмизи ёноқларига қараб талпинган, киприклари найза каби ўқталганча ҳусни-мулки муҳофазасига отланган, камон каби тортилган қошлари эса ҳаргиз ситам ўтказишга қодир эканликларини аҳил-иноқ тарзда ифода қилмишлар.

— Моҳина, жоним! — дея шивирлади Саидбек Умар.

Ноз уйқу таъмидан қувнаган киприклар ғамза аралаш ширин-шакар пирпиради, тириклик нашидасини намоён қилган бу манзарадан Саидбек Умар ажиб жунунга кўмилди ва хотини қулоқларида заррин-гулобий нур сочаётган ёқут кўзли сирғани кўрди.

Саидбек Умар аста оҳ чекди ёки нола қилдими? Аммо чарх ура кетди қурғур хаёли. Роппа-роса йи-гирма беш йил олдида нимага ҳам арзирди ҳар қанақа шон-шавкати ёки гумроҳлиги? Бас, чайналишга ҳожат йўқ, ахир худди мана шу кунда никоҳдан ўтишмаган-миди?! Оҳ, оҳ, қайсидир ресторан боғида кечган ҳашамдор тўйлари-чи? Миясига занг шунчалар уриб-димики, эслолмабди ҳаётидаги қувончли санани?!

Моҳина эса бўш келмаган (фаҳмига балли!), оила-си русумига содиқ қолган, яъни, эзгу дафтарга мангу муҳрланган воқеани хотирлаган, кун бўйи Олия билан қозон бошида куймаланган, кейин ёдгорлик сирғани ихлос билан тақиб, ясан-тусан қилган, қисқаси, кичик оиланинг катта байрамини нишонлаш учун баҳоли-қудрат ҳозирланган, аммо у, атоқли олим ва худписанд эр, ўла-тирила иш-амалга ёпишиб, ақли-ҳушидан адашган, яна арзимаган алламбало темир махлуқ, алламбало нафаси совуқ қуртчалар дардида оворай сарсон!..

Бир кулиб, бир куйганча Саидбек Умар шундоқ-қина патгиламда, уйқусини қизғанаётган каби асабий-роқ қиёфа олган Моҳина рўпарасида чордона қурди. Қалам билан чизилгандек лабларда истеҳзо аралаш нозик табассум жилва қилди қай маҳалдир. Кулгисида ҳам недир норозилик! «Тақдир азалий эканлиги ростми?» Хотини бетига термиларкан, бу фикрдан бадтар

гашланди. Ахир, қизиқ-да, нечун у келиб-келиб шу аёлга уйланган? Хўш, бу шунчаки тасодифми ёки абадий мавжуд қонуният ҳукмими? Балки шу санамдир унинг бир қаноти? Балки у шу туфайли ўзини бутун санашга ҳақлидир?

Яна хаёли оғди. Тақдир уни сийлаганми ёки қаргаган? Ахийри Қуйруқсой харобаларини тарк этгани ва шаҳарга келиб қолгани омад бўлиб кўринмадими ўшанда? Маҳобатли гулобий бино меҳрини тўкиб, иссиқ қучоғини очгани, бу кунда Али Шаҳобий ихлос қўйиб бошқараётган мактаб талабасига айлангани... Азобланиш илмига дуч келгани-чи?! Одамзод истаса қийноқни таслим қилишга қодирлигини, ҳар қанақа уқубатни тан ва руҳни тоблаш воситасига айлантира олишини эътироф этмай иложи бормиди? Сен йирик олим бўласан, биз эса сенга суянамиз, дейишди алақимлар. Ишонди, ҳа, баданида беқиёс имкон борлигига осонгина ишонди, орзулар уммонида қулоч отиб суза кетди, аммо бир кун билсаки, бор-йўғи тан билан руҳ ўртасида саросар экан. Балки бундан уни Ёдгор валий огоҳ этгандир? Ҳар ҳолда нималаргадир ақли ета бошлади, баъзида иккиланиш кўчасига ҳам бурилди, дилида недир шикасталик ин қўйган бир дамда мана шу ҳурилиқони йўлиқтирди. Яна қайда денг: истироҳат боғида! Дам олиш куни эди, адашмаса. Якка ўзи этак томондан оқиб ўтадиган анҳор бўйида хаёл суриб юрарди нари-берига. Қўнғироқдай товуш сузувчилар клубини суриштириб қолса! Илкис ўгирилди, шундоқ қаради-ю, тамом, чок кетди савил жигарига! Чўнтагида ҳемири йўқлиги, боши ғовлагани, шунда гулобий бинони суяб турган амалдорлардан бири қўллаворгани, сен етимсан, болам, сендақалар пешонасини силаш бурчимиз, деб юрагини сув қилгани... Кейин эзгу хавас билан тўлғин висол онлари насиб этгани... Ва кўз очиб-юмгунча тез кечган уч-тўрт йил ҳар иккаласи кўксида пайдо қилган армон!

— Моҳина, уйғона қол, — ҳазил-чин қилиб товушини кўтарди Саидбек Умар. — Шунчаси етар-да! Ишон, очлиқдан тугаёздим, ҳозир пойингда жон таслим қиламан!..

Дафъатан янграган ўтинч ниҳоят парчалади жодугар киприклар занжирини, энди улар ўз паноҳларидаги маъсум ва чарс қароқлар сир-асрорини фош ай-

ламакка қасдланмишлар. Чиндан-да, бирдан ҳурлик ихтиёр қилган қароқлар недир қаҳрни олов қилиб сочдилар, олов ўрамига тушган гуноҳқор жон гўё жизганак — беҳол ўртанмақда...

— Бир қошиқ қонимдан кечгин энди, азизим, — деди ниҳоят Саидбек Умар жилмайишга тиришиб. — Мундай эслатиб қўймабсан, ипсиз боғланганимни биласан-ку!

— Э, қўйинг, иш сиздан тўйган, аммо сиз ишдан тўймайсиз!..

Тўғри, шароит тақозоси билан Моҳина озми-кўпми ўзига бино қўйган, аммо ортиқча аччиқ-тизиқ ёзғиришдан ҳамиша иложи борича ўзини тийган, ҳозир эса андишани йиғиштириб, шитоб ташлана қолди ҳужумга. Гўё неча йил давомида тўпланган зардобини бира-тўла тўкишга қасд қилган. Майли, сайраб қолсин, енгил тортади, деган ўйда Саидбек Умар сукут сақлади, бироқ Моҳина бошқа оғиз очмади, сирғани юлқилаб гиламга улоқтирди-да, кўзлари филт-филт ёш, гусирлатганча ётоқ томонга ўтиб кетди...

ТЎРТИНЧИ БОБ

1

Тубсиз ўпқон қаърига қулагандек ноўнрай ҳолга тушган Саидбек Умар даҳлиздан балиқ каби билтанглаб отила чиққан Моҳина ортидан беҳол-бемаъно тикилиб қолди...

Қачондир завжасидан жабр кўрган кўнгилчан бир киши: «Хотин қаҳри — қилич!» — деган экан, шу гапни эслаб, Саидбек Умар мийиғида кулди, сўнг, тимискиланиб, миз остига шафқатсизларча улоқтирилган, вақтида эса ошифта дилларини иситган муҳаббатлари рамзи бўлиб порлаган сирғани излаб топди. Сирға — қимматбаҳо, шунингдек, ҳар нақши-нигорига моҳирона сайқал берилган, у энг эъзозли кунларига гувоҳ бўлганидан ташқари, ажабмаски, йиллар оша вужудларида томир отган армон захри-зарбини ҳам ҳис этиб турган бўлса!.. Сирғани Саидбек Умар авайлаб галандонга солди. Ичини гўё ўткир тирноқлари билан мушук таталарди. Мўлтироқ, маънос кўзлари билан миз устини безаган ва иштаҳасини қитиқлаётган

сархил таомларга суқланиб тикилди, лекин улардан танаввул қилишга журъати етмасмиди ёки ҳафсаласи йўқмиди... нималигини ўзи ҳам тушунмайди.

Ётоққа ўтиб, Моҳинанинг кўнглини овлашга уринди, ҳатто эшилгудек бўлиб яна узр сўради, аммо у қайрилиб ҳам қарамади бетига, батгар тошиб кетган Саидбек Умар жимгина ташқарига юрди.

Иҳота девори бўйлаб хушқомат арча-сарв оралатиб экилган, шунингдек, нақд ўрмонга айланаёзган мевали дарахтлар латофати ҳам ўзгача, қўш ошёнали ва айвон-болохонали гиштин уй олдидаги фаввора майингина куй чалаётгандай эрта-кеч тинимсиз шовуллаб туради.

Фаввора ой ёруғида сокин жило берар ва кишини ром этарди, тўлиқиб турган Саидбек Умар хиёл зангори, хиёл сиёҳи ялтираётган сонсиз томчиларга бетини тутди.

Эсида, беш-олти яшарлигида Фузайл, қип-яланғоч бўлиб олганча, гирди ярим газ кўтарилган айлана ҳовузчада ҳузур қилиб чўмилар, жажжи кафтлари билан илиқ сувни шалоп-шалоп урар, юмалоқ бошини уён-буёнга ташлаб, шўх-шодон кулар эди. Қуёш нури дуркун гавдасига санчилиб жимирлар, гўё тепасидан эзгулик ва омаднинг зар-кумуш тангалари тўхтовсиз сочиларди.

Оталигу оналик саодатидан масрур эр-хотин хаёлан беғубор ва некбин дақиқалар гаштини сураётган ўғилларининг эртанги ёп-ёруғ кунига сабрсизлик билан қанот қоқишарди...

Мана энди Фузайлнинг бўйи чўзилиб қолди.

Энди Фузайл дилида улкан умид ва қувонч бўлиб томир отди.

Бул маъбудсиз у ҳаётини тасаввур қилолмасди.

Ногоҳ у ўғли гоҳ яшириб, гоҳ бўйнида осиб юрадиган бўритиш шодасини эслади...

Недир сезимлар билан сезади: у қадимдан бир нишона!

Аммо, таажжубки, у меҳрибони кўлига қаёқдан тушиб қолди?

Мана шу саволга ҳалигача жавоб тополмади.

Тахминича Қуйруқсой посбони бўлмиш Ёдгор валий бир келганида совға қилган...

Эҳтимол, ҳовлисининг бирон бурчагига Фаришта ташлаб кетган...

Ҳа, Фаришта нақадар куюнчак, ҳамиша бирон-бир нарса ташвишини чеккани чеккан. Ахир, ўз кўзи билан кўрди Чумоли билан Ниначи тепасида юм-юм йиғлаганини!

Дунё шунақа қурилган: тириклар ёнида ўликлар ҳам ҳамиша нотинч — бедор, яъни, ер усти хотиржам эмасми, сезгир ва диёнатли марҳумлар чидолмай қабрларида тикка турарлар!

Бу ҳақда Саидбек Умар кўп бош қотирган, ҳозир ҳам жимжит ҳовли йўлаги бўйлаб кезина-кезина узоқ ўйлади, ҳаргиз руҳи-шуури қатларида кечмиши ва бугуни муттасил тўқнишиб туришини англади, тонг отиб, Дадаш ўнглаган машина кабинасига ўзини олганда ҳам турфа мулоҳазалар исканжасида эди...

— Яхши ухлаб турдингизми, ака? — дея Дадаш одатдаги саволини берди. — Янгажоним пиширган мазали овқатлардан тўйиб-тўйиб егандирсиз?

— Одамга ҳовли-ҳарам нима учун керак? — деди Саидбек Умар хотиржам бўлишга тиришиб. — Ухлаш, қорин тўйдириш, роҳат учун-да!

— Лекин Гурзини қайтарибсиз, шунисига қойил қолмадим, — деди дабдурустдан Дадаш. — Анаву хода ютганни... Нимайди, Қаймоқлими? Ҳеч тилим келишмайди.

— Кифоя!..

— Тирикдай ютвормас, ака.

— Керак бўлса, ютади. Ҳали совунига кир ювиб кўрмагансан.

— Кирпи дегани... қайси тўқайдан қочган?

Энсаси қотди, кўзларини чирт юмиб, оғир ястанди.

Очиқ ойнадан бетига салқин шабада урилди, субҳидам тантана қиларди, осмону фалакка туташ поёнсиз уфқ пешонасига лаб босган оқ юзли малак шафақ сочларини мудроқ шаҳар узра майин-майин тарарди. Пардали деразалар ва улуғвор деворлар уйғониш палласига хос нашъадан ҳамишагидек бебахра туюлади. Баланд иморатлар билан бўйлашмоқчи бўлган-у, лекин эпллмаган дарахтлар силсиласи гўё субҳи содиқ эркалашини эмас, алақайдан ёғилиши эҳтимоли бор жала-дўл бўҳронини кутади. Ўша нарса нималигини жила қурса чамалиб кўроладиган тирик жон борми шаҳарда?

Саидбек Умар оғир хўрсиниб қўйди...

У нимагадир илҳақ эди.

Кутганидек, оқ юзли малак шафақ сочлари учини симобий бўёқларга ботирган чоғда басма-басига кўкка ўрлаган қўшалок иморат биқинида сирли хилқат лов этиб қўнди.

Диққат қилса, у Ҳазора момога ҳам, онаси Болбибига ҳам ўхшаркан! Йўқ, деди у ичида, аллатовур маъюс тортиб, бу шундай бир оламки, борлиғига қаро тупроқ остида ётган барча мазлумалар хоки-туробидан чимдим-чимдим қўшилган, у ер юзасида овораи сарсон юрган тирик жонларга ўшалар арзи-додини етказиш пайида!

Тан олсин, Фаришта кўпроқ Қуйруқсой кайвониси Ҳазора момога ўхшарди.

Нигоҳини чулғаган ҳайрат ва зукколик ўша кампирники эди.

Мана шу жиҳати билан чиндан ҳам жамийки мархума оналарнинг холис ва куюнчак элчиси эди.

Фақат у бу навбат ўзини бир маромда секин елаётган машина сари отмади, қўш иморат оралиғидаги бўшлиқда қанотларини силкий-силкий гириллаб айланди, сўнг, юксала-юксала тобора тиниқлашаётган осмон қаърига сингиди...

Ҳа, бу ўша мушфиқ жон — етимлигини билдирмаган, манглайдаги шўрини баҳоли-қудрат аритган, туғишганидай азиз-ардоқли билиб, топган-тутганини оғзига солган ва эгнига яратган эпли-сепли Ҳазора момо! Дарёдил аёл эди раҳматли!

Гоҳ эрта, гоҳ кеч, минг марталаб, яланг оёғидан захри қаттол зирапчани, нина ёки сарсўзан билан, авайлабгина, ковлай-ковлай чиқариб олган ҳам ана шу беозор ва камсуқум аёл эди. Дўмбира бўлиб шишган тавонларидаги ёриқларга, қаҳратон совуғида гаклакан баданидаги яра-чақага тикила-тикила бечора қанчалар ўкинарди, ҳай, дариг, ота-онанг тирик бўлганда сендай гавҳарини шундай хору зор қилиб қўярмиди, дея юм-юм йиғларди. Келавур бизникига, ҳамбўйинсанг Бўзтой билан ўйнайсан, гўжа пишириб берман! Шунақа хуштаъм эдики гўжаси, Бўзтой билан талаша-тортиша шунақа хўриллатиб ичардики!

Кейин чол-кампирга Бўзтойни Худо кўп кўрди. Мушибатга Саидбек гувоҳ ўтди. Ва анчадан кейин эсхушини йиғиб қарасаки, Ёдгор валий майдон ўртасида хомуш тиззалаган — алами ичида, Ҳазора момо қадди дол, йиғлайвериб қовоқлари гуздек шишган, эвоҳки,

ўрталарида Бўзтой бежон! Шўрлик жўраси бўйнига тиф тортилган: ер қон, уст-боши қон! Ҳар замонда кампир зор қақшайди: «Уйгинанг устун тилладанмиди, Бўзтой? Баланд тахтинг бормиди, Бўзтой? Отанг оқсуякмиди, Бўзтой? Онанг ойбибичмиди, Бўзтой? Қонингни дарё қилмишлар, Бўзтой! Қонингга тўйдиларми, Бўзтой?» Нимадир қаттол нарса, тавонидан тепасигача минг тилли илон-олов бўлиб ўрмалаган ва ўзини тиккасига жўраси устига ташлаганди ўшанда! Ҳали совиб улгурмаган жасад узра бўкирган, мениям ола кет, Бўзтой, дея аччиқ кўзёшини сел қилган.

Шу куни у суви бўлса ариғи, ариғи бўлса суви йўқ дунёдан тамом безди, бинобарин, Ёдгор валий билан Ҳазора момо кўрган жабр қароқлари тубига беадад мунг бўлиб чўқди. Кимсасиз кўчаларда жувонмарг жўраси номини такрор қила-қила тентиради. Меҳрибон волидаси билан оқкўнгил падарини ҳам Бўзтойдек шамшир дамига тортишмадими? Тортишди, селлар билан бир қозонда қирқ йил қайнасак-да, қонимиз қонимизга қўшилмас, деган айбни юклаб гарданларига. Бу айб нималигини у мурғак тасаввурига сифдиrolмасди, лекин кейинча тушунтиришди: «Унут! Бизгаки ёвми, сенга ҳам ёвдир!» Йўқ, унутишни истамасди, лекин кейинча шунга мажбур бўлганини ўзи ҳам сезмади: пешонаси гурра болалиги тутдек тўкилган Қуйруқсойдан адашган кўйи поёни—йўли йўқ нота ниш ўрмон бўйлаб саросар югура кетди, бундаги ҳар бута оёғига илашарди, кўкрагига санчиларди, ахийри у чарчади, бошқа қирғоққа чор-ночор сакраб ўтаркан, бир нидо бердики, у харобага айланган қишлоғи, бурда-бурда қилинган танаси қудуққа ташланган отонаси, қиёматли дўсти ёдига айтилган мангу видо каби янгради...

Хаёл дарёсидан Саидбек Умарни илкис Дадаш тортиб олди.

— Ака!..

Шундагина у гумгурс дарвозани кўрди, шубҳаланиш ва тафтиш қилиш жон-дили бўлган кўриқчилар талабини сўзсиз бажариш, ҳатто улар билан муомалани жойига қўйишга мажбурлигини ўйлаб, энсаси қотди. Эски, узуқ-юлуқ хотиралар таъсирида эмасми, бу гал қовоғини очмади, саломлашишни ҳам истамасди, машина бир силтаниб жилиши билан ўриндиққа бошқатдан ястанди.

Субҳидам малаги саховатидан яна ҳам рағбатланган каби эпчил тулпор манзил сари ошиқади, гўё Саидбек Умарни кундалик ташвишлар уммонига эмас, олис кечмиш харобалари ичра ҳануз ночорона мўлти-раб ўлтирган Болалиги ҳузурига етаклаб боради. Бу ҳолдан Саидбек Умар бир шод, бир ношод! Аммо нима бўлганда ҳам таскин ва нажот ҳисси билан омухта гурурга кўмилади. Ана қадрдон бекатлари: бир бўйра бўйи-энидан ортмайдиган ҳовли, баҳорда уч-тўрт дона қизғалдоқ ҳадя этадиган тупроқ-том, тезак ҳидига тўла сайисхона (сап-сарик қулунини искаб-ялаб эркалаётган ва чўлтоқ думи билан ёпишқоқ итпашшаларни зўр бериб ҳайдаётган ориққина бия), арава филдираклари қат-қат из солган тошлоқ кўча, ён-гирди қичитқон бўзлоқ («Бўйингдан, Бўзтой, бўзлоққа борғил!»), ҳосили сапчалигидаёқ тала-тала бўлиб кетадиган полиз, тим қоронғи камар ва, ниҳоят, қишлоқ гарбидаги қияликда тушган шинамгина уй... Бу уй айвонида у неча бор тунаган, Бўзтой пинжига тиқилиб, бошини кўрпадан палапондай чиқазиб, гоҳ Ёдгор валий, гоҳ Ҳазора момо эртақларини тинглаган.

Тўғриси, момо бийронроқ эди, момо ботирлар ва девлар, шоҳлар ва жодугарлар таърифини келиштирганда ипақдай эшилиб кетарди. Шунда у дунёнинг одамзод қадами етмаган энг чекка ва хилват жойларига бориб қолгандек антикарди, гоҳо у астойдил берилиб кетганидан қадим қавмлари изидан тушгани ва бутун вужуди билан ўшалар турмуш тарзига кириб кетганини сезмай қоларди. Эртақ тинглаётирми ёки ҳақиқат? — баъзан ажрим қилолмасди, айниқса кўз ўнгида Улуғ Кўкбўри салтанати намоён бўлганда кўзлари чақмоқдек чақнарди. Ҳазора момо чертиб-чертиб айтаётган ҳар сўзга у ишонарди, ота-боболари Кўкбўри наслидан тўраганига ҳам ишонарди. Шундай оққўнғил аёл лисонида уйдирмаси бўлиши сираям мумкин эмас эди.

Чол билан кампир чиндан ҳам чўпчак-афсона хазинаси эди, нафсиламбри, улар тақдирининг ўзи ҳам одамни асир айлагувчи мўъжизалар билан лиммо-лим эди. Хон-бек замонида ҳали ёшгина бўлган эр-хотин Аму ортидан келиб, Қуйруқсойда муқим ўрнашиб қолган экан. Тирикчилик важданми ёки чиндан ҳам қобилияти бўлганми, Ёдгор валий табиблик ва дуохонлик қила бошлайди. Баъзан у, бобурийман, деганини эшитишган, лекин бир марта у Хуросондаги чангалзорда

Ўлим нималигини билмайдиган бир қавм борлигини, ўзи ва аёли фаришта табиатли Кўкбўрилар авлодидан бўлган ўша қавмга мансублигини айтган эдики, Саидбек Умар ҳали-ҳали кечагидек эслайди.

Сокин бир оқшом чоғи Ёдгор валий пишқириб оқаётган Амудан кечиб-сузиб ўтгунларига қадар, тоғтошу тўқайларда, ёввойифеъл ва жоҳил кимсалар орасида хор-зорликда кун кечиришганини куйманиб сўйлади. Аросат бандаларига нафратини ёғдирди, оғир тин оларкан, Бўзтой ёнида жовдираб ўтирган Саидбекка алатовур истехзоли тикилиб қолди. Узоқ сукут сақлагандан кейин дона-дона қилиб деди: «Ёпирай, ўғлим, фаҳмимча, пешонангга кўп аломат ёзуқлар битилган. Бевафо чарх сени эрта аросатга гирифтор этиб, уқубат кўчаларида зору нолон қақшатмаса!» Шўрлик Саидбек, ҳали гўр-гўл бола, ҳар чигилида минг жумбоқ жо бўлган бу гапни эшитиб, ёғоч сувратига кирди, қалин парда ортидан эшитилгандек туюлган сирлишикаста овоз қулоғига бир умрлик ўрнашди, орадан бир неча йил ўтиб, кўксидан томир отган зил армон билан ота қошига юкуниб борганда ҳам у ўша ажиб кароматни эслади, бирдан юраги ўйноқлаб, пешонасини реза-реза тер қоплади.

Шу кунда адашмаса Худо ёрлақаган Ёдгор валий юз билан юзлашади.

Қайси йили ёзда, афсуски, Ҳазора момо бандаликни бажо келтириб, ёруғ дунёни тарк этди...

Турли баҳоналар билан Саидбек Умар жанозага боролмади.

Кейинроқ бўйнимда қарз қолмасин, ҳечдан кўра кеч, деган ўйда, ёлғизлик дардини чекаётган Ёдгор валий кўнглини сўраш учун Қуйруқсойга қадам ранжида қилди.

Вайроналар узра қад ростлаган чўққи биқинидаги камар бўсағасида, этаги бутазорга уланган тош-тупроқ супада чордона қуриб, юзига фотиҳа тортгач: «Ота, онамиз қайда ётиптилар, ижозатингиз билан бир зиёрат қилай?!» — деди ўпкаси тўлиб, шунда Ёдгор валий бафуржа соқолини тутамлаб: «Ўғлим, фаришталар қабри ердасмас, кўқда!» — деган каби юқорига ишора қилди...

Кейинроқ, сал ақлини танигач, Саидбек Умар авлиё ота кароматини ўзича таъбир-талқин қилди.

Яъники, қадим замонда Оллоҳ таоло одам танини

лойдан бино қилиб, унга руҳ-жон киритган, вақти-соати билан вужуддаги ўша унсури олий мангу ватанига қайтажак!

Демакки, барча марҳум-марҳумалар қатори Ҳазора момо жисми тупроқда, лекин кўнгил шуъласи Аршъэзоида, бинобарин, иззатуъэзозга лойиқ чароғон уйи-паноҳи — фалақда, аммо нимадандир безовта эмасми, ҳаргиз серғалва дунёга тушиб келар, бир муддат Саидбек Умар оламида яшаб, уни бедорликка чорлаб, яна ошёнига парвоз айлар!..

Пештоқ рўпарасида, улкан ҳайкал қад ростлаган айлана майдон ёнида тўхтаган машинадан шошилмай тушиб, учинчи қаватга кўтарилгунга қадар Саидбек Умар мана шулар барини қайта дилидан кечирди...

Одамзод оламининг поёнсизлигидан у ҳайратда эди.

Ва, ақлини ишлатсаки, не бир ғалати даъволарга киришган гулобий бино ва унга суянч-пойдевор бўлган куч-имкон ўша ғаройиб олам қошида нақадар майда, нақадар ожиз... Чамаси, бу синоатни Бо-бош билан Пўлат Қосимий ҳаммадан кўра чуқурроқ билади, шунинг учун ҳам, асл аҳволни бекитиш мақсадида, холисона ва беозор яшашга интиладиган руҳ иқлимида зимдан қароқчилик қилишни эп кўришади.

Адашмаса, ҳовли-боғнинг қайсидир ўлчамида кечакундуз тўхтовсиз ишлаб турган ва роботлар бошқарадиган корхоналар, ғарбий ва шарқий йўналишда бири-бирига ўхшатиб қурилган юксак куббали кўрғонлар, алоҳида муҳандислик ва меъморлик ҳунари билан яратилган қирқинчи қават манзараси ақл бовар қилмайдиган, беадад сир-синоат билан ийланган мустаҳкам занжир ҳалқаларига ўхшарди...

Ўша занжир тоабат собит туриши учун ўзи ва шогирдлари ҳар жиҳатдан зўр беришаётганини ўйлаганда у доим қайноқ терга тушади...

Наҳотки, оқим бўйлаб жимгина сузаверади?

Сузаверса, демакки, эрта бирон ўринда зўр келса, тагин Бо-бош билан Пўлат Қосимийга ён босади. Ҳа, иложи қанча, ён босади, хўш, кейин-чи, кейин тож киярмиди?!

Аввало Чархпалак, иккиламчи тажовузкор замбуруғ қиёфасида темир панжаралар оша шаҳарга ва ундан-да йироқларга совуқ назарини тикаётган хатар Бо-бош билан Пўлат Қосимийга лаззат ва обрў-иззат манбаи саналса нетонг?!

Ўлдирки, улар тамшанаверади ана шу ҳузурни қўмсаб!

Қай бир лаҳзада (хосиятлими, хосиятсиз? — билмас) буни англаб улгургани боис Саидбек Умар ичида барқ уриб очилиб турган эзгу умид ва ишонч гули бирдан сўлинқиради, недир чанг-ғуборга қоришиқ вақт имиллаб ўтгани сари у кўрки-тароватини йўқотиб боради.

Билмаган экан, булар билан бир қозонда қайнамак — кўргилик!

Аммо энди ора масофани сақламоғи керак, шахсан ўзига офати-азим бўлиб кўринаётган ва эрта шаксиз одамзод кўнгил кўзи ўрнида зулмат ўпқонини пайдо қиладиган ва аллақачон ўзига хос кашфиёт эканини намоен айлаган замбуруғни сир тутишга уринаётгани бу борадаги дастлабки қадами бўлади.

Эътироф этарки, шундоқ ҳам бўғзигача лойқага фарқ!

Зора энди буни охиригача англаса, энди зора шуҳрат нарвони ваъда қилаётган яна бир маррани қучишдан тийила олса ва шу билан шу кунгача олғирлар ва билимдонлар қурбони бўлиб келган одамзод олдидаги бири-биридан бадтар айбларини ювса!..

2

Ким ҳам тан олмайди чархи гардун армонли эканини ва ками билан яралганини?!

Азалу абаднинг бу қаримас ҳикмати Саидбек Умар гарданига илгари ҳеч кимга буюрмаган, ўзида қадим дунёнинг жамийки аччиқ-чучути ва борди-келдисини жам қилган бедаво юкини ортгандай туюлади.

Шунча юк тагида қандай чидаб келаётганига ҳайрон, ҳозир у оғир малол туйиб, негадир ўзини умри чўлда кечган, фақат ёлғизлик ва алам-армон билан овунган соябонсиз чўпонга менгзади, лекин у мискин турмушида недир маъно кўрган ўша шўрпешонача ҳам эмаски, бирон кун — сабр косаси тўлганда билганию кўрган-эшитганини ё қудуққа, ё жилға-дарё, ё майса-бутага айтиб, дилини бўшатса!

Кўп галат экан бу дунё, бандаси қанча замонлардан бери уринса ҳам сир-синоати тагига етолмайди, бинобарин, бир кароматики, ер юзида кимни кимгадир тобе қилиб яратган, лекин у бу билан қоникмай

ҳатто баъзи бировларни ўзини ўзига тутқун ё муте қилиб қўйган бўлса не ажаб?!

Ногоҳ хаёлида Ёдгор валий гавдаланди, бу дунё шунақа эканини қачондир унга шу одам айтган, бандаси ёруғ оламга имтиҳон учун келишини, агар Тангри раво кўрган қийинчиликлардан бўйин товлаб, бирон ўринда беқарорлик қилса, яъни тегишли-мақбул баҳосини ололмаса дўзахда ёнажагини қулоғига қўйган, минг тавбаки, агар энди у ҳалиги йўриқ билан гуноҳларидан қутулса, шу поклангани — Қодир зот раҳматига эришгани бўлурми ёки бу камлик қилурми? Шу ҳолдаким, у йўлида учрайдиган бошқа тўсиқларни ҳам чил-парчин қилиб ташлашга ҳозирдек, токи керакли баҳосини олсин ва дўзах азобини тортмасин. Ҳатто бунга эришмак учун, Фаришта даъват қилганидек, у алламбало қурум босган, ҳалигача мубҳам қолган мулки — ичига сафар қилишга ҳам ҳозир, фақат аравани турли томонга тортаётган жамоа билан бунақа мавзуда дардлашиб бўлмайди. Ушбу муҳташам қароргоҳда у ҳамиша ўзини ноўнғай сезади, кенг ва ёруғ бўлмага кирганда товуқ катагига киргандай юраги қисилади. Девордаги анаву матоҳ мунча совуқ ялтирамаса! Мана булар турқига ҳам тоқат қилолмай қолди. Аммо Иноғом улар орасида нима қилиб ўтирибди?

Эсида, қай куни Жавлон Қиёқла ўрнида Жобир Кирпини кўрганда шунақа ажабланган, қизиғики, ҳозир шогирди қутилмаганда баландга сакраган ўша қоплонфеъл зотдан ҳам бир поғона юқорига кўтарилган, ҳамишагидек қовоғи солиқ, Бо-бош пинжида ўзини эмин-эркин тутар эди.

Чамаси у вакил отага Чархпалакни ўрнатиш бора-сида рўй бераётган машаққатларни бафуржа шарҳлар, юз-кўзидаги ифодалардан неларнидир авра-астар қилиб, неларнидир андавалаётгани шундоққина сезилиб турарди.

Аттанг, Иноғом Насимий қаёқдан билсин, Бо-бош ажаб бир жонки, телба-тескари дунёга шундоқ ҳам ўзига ўзи масхара одамзод устидан қаҳ-қаҳа отиб кулиш учун келгандек... Ярамас, шерман, дейди, ҳавола-ниб кўкрагига уради, аммо астойдил разм солган киши унинг сиёғи иблисники эканини пайқайди.

Ёлғони йўқ, Бо-бош урғочи иблис қавмидан, буни номи йўқ бўй таратишидан ҳам билса бўлади, биноба-

рин, ана шуниси доим бадгумонлик ва ғараздан ҳоми-ла кўтариб юришига ишорадир, шуниси, ростми, де-мак, у одам гўшტიга бошқоронғи экани ҳам ёлғон эмас. Агар майли-нафси хуружини мавриди билан бости-риб турмаса, энг қимматли бисоти саналган савлати-салобатини йўқотиши тайиндир.

Эсида, бир вақтлар тепаси эрта тўкилган мана шу йигит — Иноғом Насимий этини ҳам қўлбола сихга тортмоқчи эди, энди эса паноҳига олиб, терчилаган рапида кафти билан пешонасини силаб турибди.

Қайсидир йили, бир йиғинда, йўқ, ёрдамчиси Но-дим туғилган кунда, ҳе йўқ-бе йўқ, Иноғом шартта туриб: «Дўстлар, ифво — қонсираган болта!» — дея ўдағайлаб, чўллаган каби, устма-уст қадаҳ кўтарди.

Кайф аралаш шунчаки айтилган калом гулобий бино қаватлари бўйлаб қирқоёқ каби ўрмалай кетди ва ахийри думалай-сумалай Пўлат Қосимий эшиги-дан кирганда шакли-шамойили йўқ бедаво махлуққа айланган эди.

Ошиғич чақирилган хуфия машваратда Иноғом эҳтиёткорликни энг зўр дастак билган Бо-бош томо-нидан рўй-рост учига чиққан фитначи деб эълон қилинди. Остонаси сут билан чайилгандек покиза дар-гоҳда бунақа феъли бад, фикри носоз банда ўралашиб юргани таҳқирдан бошқа нарса эмаслиги уқтирилди ва манглайига ғарбий қўрғондаги эътиборли ҳужра-лардан бирида тоабда азиз меҳмон бўлиш мақоми зарб-ланди.

Ҳеч ким тортишмади, қарши овоз ҳам бермади. Қарорга имзо чекиш учун Пўлат Қосимий ручкага узал-ган чоғда Саидбек Умар ийманиброқ қўл кўтарди. Ав-вало у марказнинг атанган олимлари маъмуриятга қайишган ҳолда астойдил от суришаётгани, умидли ходимлардан саналган Иноғом қобилиятини чинака-мига намойиш этиб, ҳаммадан ўзиб кетганини сўйла-ди, сўнгра, шу шогирди томонидан лойиҳаси яратил-ган темиртан кўп фазилатлари билан бошқаларники-дан фарқ қилиши, муҳими, бир вақтнинг ўзида бир нечта нозик усулни қўллай олиши, яъни, онг ва руҳда тобелик уруғини қашага бениҳоя мослашганини лўнда қилиб айтди.

Шогирдига раҳми келгани боисми, бора-бора шун-дай жўшиб гапирдики, ахийри, қачонлардир танлан-ган маслакларга мислсиз равнақ ато қиладиган жа-

ҳоншумул ислоҳнинг ёрқин қиёфаси зимзиё кечада ногоҳ чақнаган яшин каби жило берди...

Ана шу баҳонада ўша лаҳза жони омон қолган ўша йигит мана энди ўз ҳақ-ҳуқуқини билиб, Бо-бош кўзларига жойлашиб олгудек алфозда, бемалол арзи-ҳол қиларди. Нима, иши юришмай қолдимикан? Балки бугун Чархпалак муҳокамаси бўлар? Кейинги тахмини тўғрироқ, фақат ўзини сал аввалроқ огоҳлантириб қўйишмагани таажжубли. Аммо истаганча ахборот таллаб қилишлари аниқ, шу ўйда шоша-пиша папкасини титкилади, бахтига қарши, Чархпалакка тегишли қорозлари хосхонасида қолган экан. Начора, мабодо тикилинч қилишса, Нодимга сим қоқади, у эпчил йигит, юзини ерга қаратмай, барини топа-сола чиқариб беради.

Хона жимлиги ипдек таранг тортилди.

Ажабсиниб ўтирган Саидбек Умар сирли имо-ишораларни пайқади.

Яна зилдек бир лаҳза кечди, ногоҳ, мажлис аҳлини ҳайратга солиб, Жобир Кирпи ирғиб турди, ён-верига аланглаб олгач, беихтиёр миз устига энгашди, ажабки, кўлида докасимон юпқа мато пайдо бўлиб қолди.

Нечукким энди Саидбек Умар кўз ўнги живирлашиб кетди.

Миз устидан қанақадир маҳлуқ бош чаноғи тиржайиб боқаётган эди, у сарғиш-қорамтир тусда, ҳар ери чириб-увоқланган, аммо йирик-йирик бақувват тишлари жой-жойида эди...

— Танидингизми, азизлар, бўриники?! — ниҳоят аллабир қониқиш билан сўз қотди Жобир Кирпи. — Қаердан топилганини биласизми? Каминага насиб қилган хосхонадан! Кардон қутида экан, мулойимхунук акамиз Жавлон Қиёқли бу нарсани нима учун газзагага дори қилгани ҳалигача менга қоронғи!

Ҳамма бараварига оғир-оғир оҳ тортди.

Энди Саидбек Умар ичи нақд музлади...

— Темир сандиқ тагидан бир даста қоғоз ҳам топилди, — вужуди хамирдек кўпчиётган бошлиққа дидил нигоҳ отди Жобир Кирпи. — Билишимча, булар бари хафия бир иттифоққа тегишли экан. «Кўкбўри» деганми-ей! Хуллас, алламбало!

Ростики, осмон узилиб тушишти, дейишса, ишонса бўлар, аммо эҳтиёткорлик зирҳи билан ўралган ушбу даргоҳ пойдеворини қандайдир яширин тузилма сездирмайгина кемириб ётгани ақлга сиғмасди.

Мана шу даҳшатли ҳол Пўлат Қосимий тепа сочи- ни тип-тикка қилворди, у, оғзи кўпирганча ҳаммани бир бошидан итобга олди, туз еган тузлуғига тупурган Жавлон Қиёқли гўрига фишт қалади, ниҳоят сал юм- шоқлик билан Бо-бошни ҳам таънага кўмди. Кафтла- рини тепасига қўйволган Бо-бош бошқонни жимгина тинглади, сўнгра, ҳовлиқиш оёқ остидаги фалокат ҳомийларини аниқлаб бермаслигини, етти ўлчаб бир кесган ҳолда чора қўллаш жоизлигини босиқлик би- лан тушунтирди. Бо-бош барча масъулиятни Жобир Кирпи зиммасига юклади, кечки соат еттигача у те- гишли режа билан бошлиқ ҳузурида бўлишга мажбур эканини уқтирди.

Нохуш таассуротга кўмилган йиғин аҳли ғудрана- ғудрана ниҳоят тарқади. Ташқарида кўпчилик эъти- борга лойиқ хушёрлик кўргизган Жобир Кирпини ўраб олди, у яна анча нарсани қўшиб-чатиб сўйлади. Лекин Саидбек Умар, тушунуксиз кайфиятта чулганган эмас- ми, қайтиб ўни эшитишни истамади. Нуқул ҳалиги атама хаёлини йироқларга олиб қочарди. Беихтиёр кўз ўнгида Ҳазора момо гавдаланди, ҳатто жилмайиб қўйди, қулоқлари тагида юпун ва ҳимоясиз Болалиги хуш кўрадиган Улуғ Кўкбўри салтанати ҳақидаги эртак бир маромда жаранглаётгандек туюлди.

Ана, юрагига нақшланиб қолган вассажуфтли ай- вон тагида, бўйрага тўшоғли ола-була чит кўрпачада қўнишганча, Ҳазора момо гоҳ Бўзтой пешонасини, гоҳ уникини силайди. Қора бахмал нимча кийволган кам- пир, оғзи гапда, хаёли узоқларда, хаёлига эргашганча, сахро оша, тоғу боғ оша, тўқай-тиканзор оша сўлим- салқин денгиз соҳилига етади, ўзи билан бирга ўша ажиб гўшада вужудлари қулоққа айланган икки ўғлонни ҳам сайр қилдиради. Сўнг, Ҳазора момо бирдан жим қолади, анчагача оғиз очгани журъат қилмайди, эҳти- молки, ўзича Сариеўғлар Кўкбўрилар тож-тахти бо- шига солган кулфат мағзини чақади.

Қанчадир вақт ўтгандан кейин Ҳазора момо яна эртак оламига шўнғийди, энди вужудини завқ ва сурур эмас, сўнгсиз бир азоб чулғайди, калта киприкларидан узилиб, серажин ёноқлари бўйлаб пастга думалаган ҳалқа-ҳалқа ёш бундан дарак беради. Ана, камоннинг қаттол ўқи дов ўмровга санчилади! Билаги чўнг баҳодир ночор қолган шоҳни опичлаганча хатарсиз жойга етки- зади, қон сирқиётган ярасига малҳам босади. Кейин...

баходир Улуф Кўкбўрини қафасга солади, ҳа, қафасга! Нега? Нима учун шундай қилади?

Жавоб бергани Ҳазора момо ожиз, у фақат бори-ни, билганини сўйлайди, Саидбек эса жўраси Бўзтой билан фақат тинглайди, бошқасига улар ҳам ярамайди. Юракларида талваса, тиллари кесилган! Мўминқобил Бўзтой кетди чин дунёсига, у — Саидбек Умар эса ҳануз ёлгонлар ичида тентирамоқда, аммо ажабки, Жобир Кирпи деган маҳмадона, тирноқ остидан кир қидириб, топган матоҳини пеш қилмагунча, Ҳазора момодан мерос қолган рост сўзни бирон марта тузуклироқ эсламабди. Отасининг Кўкбўрилар ва Сариефлар билан боғланган тақдирини ҳам!

Кейин, гулобий бино қошида мақсад-муддаоси ҳали номаълум бўлган аллабир иттифоқ мавжудлиги ҳақми, ҳақ бўлса, ажабо, ҳалиги номни унга қайси мард танладийкин?!

Ўша куни соат еттида Жобир Кирпи тўнини тамом тескари кийволган Пўлат Қосимий ҳузурига бор-йўқлиги номаълум иттифоқнинг авра-астарини ағдариб ташлагувчи режасини кўтариб кирдим-йўқми — қоронғи, шуниси аёнки, ўша кундан гулобий бино ранг-рўйи ҳам, шакл-шамойили ҳам ғалати тарзда ўзгарди.

Шундоқ ҳам карвон аввалида юрадиган тезкор назорат гуруҳи баҳайбат чангалини яна кенгроқ ёзди. Жобир Кирпи эса ҳалиги топилдиғини рўпарасига қўйволиб, қулоғида телефон гўшаги, пишқирганча, эпчил гумашталарига салмоқли топшириқлар берар, эртаиндин ўша ярамас тузилма пайи қирқилажагини башорат қиларди.

Кўпинча Бо-бош билан Пўлат Қосимий нуфузига нуфуз кўшилган Жобир Кирпини якка қабул қилишарди, аммо бугун соат ўнда чақирилган йиғинда махсус рўйхатга кирган амалдорлар тўласинча жамланди. Безори тўда инига ўт қўйиш учун қасдланган Жобир Кирпи эскириб, нам тортган даста-даста қоғозларни рўкач қилди, зимзиё кечмишни бу кунга кўчириш учун чиранаётган зуваласи хом касларни мириқиб лаънатлади.

Одатича, Пўлат Қосимий Бо-бош билан кўз уриштириб ўтирди, баъзан унинг қулоғига нималарнидир пичирлаб ҳам қўярди, жағи толиққан Жобир Кирпи жойига қўниши билан у жаврай кетди, эртаиндин «Кўкбўри» иттифоқи янчилишига имони комил эка-

нини таъкидлади, сўнг, томдан тараша тушгандек қилиб, мавзуни Чархпалакка бурди, Чархпалак қиёфасини ўнглаб олишига хизмат қиладиган самарали битимга имзо чекканлигини эслатди, орага негадир Иноғом жон куйдириб ишлаётганини қистирди. Ана шунда Саидбек Умар беихтиёр хушёр тортди, беихтиёр тунов кунги йиғинда Иноғом иштирок этгани ёдига тушди, бунинг сабаби ҳануз унга қоронғи эди.

Ниҳоят гап яна руҳ раки дастурига тақалди.

Ҳамишаги таъна тошлари ёғилди.

Ҳамишагидек Саидбек Умар чидади, очиги, сукут сақлаш билан иззат-нафсини ҳимоялади. Бу гумроҳлар тоабад ғофил қолишсин, акс ҳолда иш чигаллашиб, замбуруғ улар қўлига тушиб қолади. Не иложки, бу кунда ўзи ҳам, шогирди Носир ҳам руҳ оламида рақ балосини урчитувчи ва шиша идишлар тутқунлигидан қутулган заҳоти неларга қодирлигини намоён қилиб улгурган митти ҳашаротлар ҳақидаги боши-кети йўқ тахмин-тушунчалар гирдобига фарқ...

Йиғин гўё ширасини сўрволиб, пўстини аёвсиз улоқтириб ташлади.

Йўлақда Иноғом Насимийга тўқнашди.

— Тан билан жон ўртасида одил ҳакам бўлиши керак, тўғрими, ака? — деди у дабдурустдан, бу билан шундоқ ҳам бўлари бўлиб турган профессор бетига гўё тарсаки қўйди. — Мана энди ўша ҳакам бор, уни бино қилдик, энди у ҳатто манфаатга ҳам қалқон!

— Манфаатинг нимаси? — деди у тутакиб.

— Аммо сиз шубҳа қилманг, камина бутун курраи арзни назарда тутаяпман, — маъюслик билан илжайди шогирд. — Жафокаш замин бизни кийинтирса, тўйғазса! Йўқ, ака, уни шайтонфеъл буқачалар қўлига топшириб қўёлмаймиз!

Энди Саидбек Умар ичига чигил тушди.

Яхшики, Чархпалак ҳомийси кутилмаганда жўнаворди.

Аммо бошқа кимдир кифтидан тутди, аста ўтирилди ва ёнгинасида холисона бир тарзда жилмайиб турган Али Шаҳобийни кўрди, тунов куни ораларида кечган нохуш суҳбатни эслаб, юлқинганча олға босди.

— Тўхтанг, оғайни, — деди Али Шаҳобий зорлангандай, — одамдан бунақа қочманг. Кўриб турибман, дунё кўзингизга тор, мен билан юринг, бир отамлашайлик, ошга дамтовоқ ташланган.

Тушлик тугаёзган, қорин ўлгур таталаётир, лекин турқи совуқ Али Шаҳобийдек сипо ёнида томоғидан нон ё таом тугул сув ҳам ўтиши қийин, ногоҳ, иссиқда каталақдай тор тамаддихона димиқиб ётгани, кейин, сарқит овқатдан бўлак ҳеч вақо қолмаганини ўйлаб, чор-ночор, сахийлиги тутиб қолган мудир ортидан эргашди.

Қирқинчи қават фақат гулобий бино эмас, поёнсиз замин ва бутун борлиқни ўраган маъвои уммоннинг ҳам фаҳри: кундузлар қуёшга, кечалар ою юлдузларга юрагини очади, зеро, махсус лойиҳа бўйича барпо қилинган боғ-гулзори, шинам йўлаклари ва хиёбонлари, алоҳида жозиба касб этган кўшклари ва уйлари, шовқинга тўла майдонлари ажиб бир салтанатга хос эди.

Қават қоқ ўртасида, ям-яшил ўтлоқ-ўрмон оралиғида, силлиқланган оқ-кўк мрамор ётқизилган тепалиқда қад ростлаган шиша деворли қаср айниқса бетакрор кўрки-жамоли билан ажралиб туради. Ҳар тарафга доврўғи кетган махсус курсантлик мактаби шунда жойлашганди, қачондир Бо-бош саъй-ҳаракати билан тузилган олий тоифа ҳам унинг жиҳозларга бой синфхоналари билан ёнма-ён бўлган шинам ҳужраларида истиқомат қилади.

Қанақадир номаълум сабабларга биноан айримлар негадир Али Шаҳобийга ҳасад назари билан қарашади, хусусан лаб-лунжини йиғиштириб улгурмаган етимлар орасида ўзини хору зор ҳис этадиган Эсон Оқбўта обрў-иззати баланд мудирга, шунингдек, бутун қирқинчи қаватга ботинан нафрат ёғдиради, негаки, у имкони бениҳоя кенг бўлган ҳалиги мактабга тавсия қилган кўпгина ўсмирлар шу ерда оппа-осон яроқсиз топиларди. Баъзан тафтиш гуруҳи хулосаси билан ҳам Али Шаҳобий умуман ҳисоблашмас, ов, Эсон, кўп қарама тарози палласига, манови арзандаларингни оборда, гул ўстирувчи отанг қўлига топшир, дея икки оёғини бир этикка тиқиб оларди. Мабодо можарога Бо-бош билан Пўлат Қосимий аралашса-нетса бадтар жини кўзир, айнан шу борада сиркаси сув кўтармаслигини исботлагиси келар, талаша-тортиша ахийри енгиб чиқарди...

— Бу, отам, Чархпалак деганийиз шунча зўрми? — лифтан тушганларидан сўнг мудир меҳмонини мрамор йўлак бўйлаб етаклади. — Ҳар кун шунинг устида бир фурбат!..

Қайсидир куни у Бо-бош устолида хом-хатала битилган ва ҳар сатри этни жунжитадиган дастур қораламасини тасодифан ўқиб қолди, ҳозир Чархпалакни менсимайгина тилга олган мудирни шундан огоҳ қилишни чамалади, недир мулоҳазага бориб, бирдан тил тишлади. Ногоҳ ярақлаб кўринган оқ-мовий мармар қопламали жозибадор шийпон бўсағасигача сукут сақлаб боришди. Сокин ялтираётган айлана мармар сахндаги миз мева-чева ва кўкатдан тортиб турфа хил таомлар билан тўп-тўла эди.

— Ие, оқсоқол, — деди ажабсиниб Саидбек Умар, — қандоғ муносабат билан бундай зиёфат?

— Содда экансиз, муносабат нима қилсин? — деди Али Шаҳобий холисона алфозда. — Шунчаки бир кўнгил ёзгим келди, бу дунёда сиздан маъқулроқ улфат топиш қийин!

— Қирғоқни сув, одамни мақтов бузади, — деди кулимсираб Саидбек Умар, нима учундир тунов куни хосхонасида мудир билан орасида кечган нохуш баҳсни яна хотирлаб.

— Сиз ҳам етим ўсгансиз, мен ҳам... Бир-биримизни тушунмасак нима қилиб юрибмиз бу дунёда?! Кейин... сиз унақа ёшдан ўтгансиз, бузилмайсиз, — икки биллур қадаҳни қирмизи май билан тўлдирди мезбон. — Хўш, анови ғўралар... Жобир Кирпига ўхшаганлар йўриғи бўлак. Айтганча, Жобирвой намунча ҳовлиқаётир?

— Ақлим етганича йўқ, — деди Саидбек Умар хомушланиб.

— Олдик... Бузоқнинг югургани сомонхонагача!

— Сиз ишонасизми, ўшанақа гап-сўз борлигига?

— Э-э, қайда, афсона-ку! — қалин лабини буриб қўйди Али Шаҳобий нафратини яширмай. — Хўш, борингки, Жавлон Қиёқли шунча анойи экан, бошқа исковичлар... кечирасиз... кўзи қаёқда экан? Бўлмаган гап, Жавлон Қиёқли унақа ён берадиган гумроҳ эмасди. Қўйинг, олдик, керак экан ари инига чўп суқаверишсин. Аммо, отам, сиз билан биззи бошқа нимаям эрмагимиз бор? Шунга яратилган эканмиз, шуни деб кетамиз. Қани, олдик!..

Тушунуксиз бир ташналик қамради Саидбек Умар юрагини, ўшани босар, енгил тортарман, деган умид билан ял-ял жимирлаётган жодули қадаҳни бир зарб билан бўшатди, сўнг, зира-мурч ҳидини анқитаётган

яхна гўштдан бир бўлагини газак қилди. Қулфи-дили очилиб бораётган мурувватли мезбон кўп чўзмай-зориктирмай яна лиммо-лим қўйди, у буни ўзига хос ҳурмат деб билди ва қаршилиқ кўрсатишдан тортинди. Э, ўлар дунё-да, кўнгил ёзиш учун бир ичса ичибди, нимадан ҳам кўрқади, амалдор ошналари ҳузурида оғзидан ҳиди келишиданми? Мабодо кела қолса, осмон узилиб тушмас, ғарбий кўрғон ихтиёридаги анчадан бери мижозини кутаётган темир дорларга оёғидан осиб ҳам қўйишмас!

Баҳаво, шинам шийпончадаги ширин-шакар суҳбат хотирида ўрнашиб қоладиган бўлди, мудом йўқлаб турадиган Бо-бош билан Пўлат Қосимийдан сазо йўқлиги айниқса уни хушнуд қилаётган эди. Доим бир чўнтагини банд қилиб, бедор булбулчадек тинимсиз сайраб турадиган радиотелефон инсофга эниб, сукут сақларди. Энди у хавотир қилмай қўйди: гоҳ хўпласа, гоҳ симирди. Негадир ўткир май тузуқли таъсир қилмасди. Асаби «увада» оқсоқол эса аллақачон оёғи тагидаги заминдан рўёлар мамлакатига кўчиб улгурган, Саидбек Умар пинжига суқилганча, ўн саккиз яшарлигида бир моҳирўйни жонидан ортиқ севгани, у бевафолик қилиб, данғиллама ҳовлиси ва қўшалок машинаси бўлган тўрага тегиб кетганини ўксиниш аралаш сўзларди.

— Ажабланманг, оқсоқол, ҳаммамиз ҳам шунақа... Қачондир, кимнидир! — бўғзига хўрсиниқ тиқилган мудир бўйнига аста қўл ташлади Саидбек Умар. — Яна телбаларча! Улуғ севгисига жавобан камситилган ва хўрланган қавмданмиз!

— Мени англамади жодутар, негаки мен егим эдим... Сўппайган бурнимдан бошқа нарсам йўқ эди. — Али Шаҳобий меҳмонига манзират қилмасдан қадаҳ кўтарди. — Бу алам нималигини сизам биласиз. О, қуриб кетсин, асли фақат сиз ё мен эмас, ҳамма сағир, э, укам, бу дунёсининг ўзи ҳам сағир! Дунёки шунақа, сиз — яримга, фақир улоғ-сулоғ! Тавба, бутун нарса борми ўзи, йўқми?

— Қайда... Айвон ҳам қийшиқ!..

Шароб — шароб-да, шунақа айёрки! Аллақачон ишини қилиб улгурибди, у эса, ҳали кайфим ошгани йўқ, деган ожизона ўйда, мана, тузуккина алжиради. Ҳамиша йўл қарайдиган ғарбий кўрғонда иззатли меҳмон бўлиши учун атиги шу кифоя! Оёқдан тойган

ариққа, тилдан тойган гўрга йиқилади. Беихтиёр у овоз чиқазиб кулиб юборди, оқсоқолни ўздан ажратиб, секин қўзғалди. Зумда иштаҳаси сўниб, кайфи тарқади. Бу тўкин зиёфат ботинида бирон-бир фитна ниҳон эмасми? Ҳа, қари тулки!

Энди у юмшоқ креслода бемалол мудраётган Али Шаҳобийга ғижиниб тикилди ва шийпондан тезгина йироқлашди. Бўсагадан йигирма қадамча нарида сарварча ва палма-самбитгул оралатиб экилган жимжит хиёбон чорларди, у атрофини қуршаган жозибадан нигоҳ узолмай, масрурона илгарилай кетди, қанча юрганини эслолмайди, фақат оёқлари толиққанини биларди, шунда ҳам хиёбон адоғи кўринмасди. Тавба, чеки йўқ водийдами ёки шунчаки баланд томдами? Томда бўлса, гирди-гардиши қани?

Ана, уфқ қуёшни кучоғида яширди, олис тоғлар этагидан сурма тусли парда сидирға ёпирилиб келарди, у эса ҳануз одимлар, қай манзилгадир ошиқарди. Қайғалиги — номаълум! Лекин интиларди, ниҳоят, бир ерда тиканакли ингичка симдан бўздай қилиб тўқилган тўсиққа йўлиқди. Том гардиши! У астагина хўрсинаркан, икки тарафга тизилиб кетган гадир-будир тош тўнкалар диққатини тортди. Илгарироқ юрди, бирида думалоқ бети жингиртоб, қалин сочи қулоқчаккасини босган, елкаси туя ўрқачидай тик бир йигит нон кавшаб ўтирарди. Ора тахминан беш-тўрт қадам қолганда Саидбек Умар ногоҳ тўхтади, анча муддат саросималаниб тургач, бир сўз демай, аста секин тисарила бошлади...

3

Тавба, у ким? Сохт-сумбати жудаям танишми? Наҳотки?.. Йўғ-е, мумкин эмас, ахир у Носир назоратида — ўл деса ўлиб, тирил деса тирилишга мажбур-ку! Унақа эмин-эркин юриши ақлга сиғмайди. Ёки кўзига яна Фариштага ўхшаган бошқа бир саёқ шарпа кўриндими? Йўғ-е, унга қараб беўхшов тиржайди-ку! Кейин нон узатдими? Мана бунисини тузукли эслолмасди.

Ошиғич тарзда учинчи қаватга тушди, хосхонасига кириб, гавдасини диванга ташларкан, миясида айланишаркан мужмал фикрга зўр бериб ўзини ўзи ишонтиришга тиришарди. Рост-да, бетон девору қулф-қалит темир эшикни ёриб-бузиб чиқиш осонми? Йўқ, у

бошқа одам! Кўрган-билгани — тушида! Одам бос-риқса бундан бадтари ҳам юз беради. Балки кайфи ошиб қолгани тўғридир? Лаънати ичкилик ёсумани нималарга дучор этмайди? Асли Али Шаҳобий эмас, ўзининг асаби «увада» бўлиб қолган. Бо-бош рост айтувди: неча йилдан бери таътил нималигини билмайди, нафас ростламай ишлайверса, охир бир кун темир жон ҳам емирилади-да.

Саидбек Умар шифтга термилиб ётди. Қани, асаби тезроқ юмшаса, барини тезроқ унутса. Осудалик тилагани сари ҳалиги рўё бадтар хуруж қиларди шуурида. Ахийри, тамом толиқиб, Носирни чақиришга қарор қилди, телефон рақамини тераётиб, бирдан шаштидан қайтди. Таъби нозик шогирди қошида шарманда бўлишни истамади. Ҳозирча сабр қилишга мажбур эди.

Деворсоат кечки еттига занг чалди, кўксида яна ҳам оғирроқ бир тош ўрнашди, бутун умрини сўққабошлиқда кечирган юпанчсиз ва бошпанасиз кимсадай тасаввур қилди ўзини... Эшитди Али Шаҳобийдан: асли бу дунёнинг ўзи ҳам етим экан! Демак, ер юзини мўр-малаҳдек босган ва нафс балосига йўлиққан одамлар ҳоли ўз-ўзидан аён! Лекин буни ким ҳам тан олишни истайди? Ана, ўзи, мутлоқ шуҳрат пиллапоясига кўтарилиш учун ўла-тирила куймангани ёлғонми? Ахир, айна шу нарсада хашаки нисбийлик жамланганига ҳам ақли етади-ку! Ақли қосир бандалар ичида юргандан кейин бошқа нима ҳам қиларди? У бурчга-ку қул, ўзига ҳам тобе, яъни, гоҳо ўзини ҳам ҳукмига юргизолмайди. Ҳатто у шогирди Иноғом йўригини ҳам ўзига фарз билади, очиги, сезиб-сезмаган ҳолда ўша йигит билан ҳисоблашади. Ҳалигина уйига жўнашни кўнглига тутиб турган одам, ногоҳ Иноғомни эслаб, айниди. Кеча шогирди норози оҳангда шикоят ҳам қилганди. Лойиҳадан ноаниқлик топилган, озми-кўпми ваҳимага сабаб бўлган ўша нуқсонни зудлик билан тузатиш чорасини кўрмоғи керак.

Саидбек Умар навбатчига кўнғироқ қилди. Иноғомни огоҳлантириб қўйишни сўрагач, бафуржа йўлга тушди. Денгизда чайқалиб турган баҳайбат кемани эслатадиган қўрғонга ёндош қурилган ва учишга шайланган баҳайбат қарга қиёфали сарой бўсағасидан кирганда соат мили тўққиздан гувоҳлик берди. Атроф тўзиб ётарди. Оёқ қўйгани жой йўқ; темир чивиклар, хода-

ча-пластинкалар, елим-бўёқ идишлари, шағал-бетон, оҳак-ганч уюмлари, вишт-мармар бўлаклари қоришиқ...

Қорамойга беланган Иноғомни зўрға таниди.

— Келинг-да, устоз, — деди у чиройи очилиб, — ҳа деган туяга мадор! Яхшики, сиз борсиз, йўғасам... маймунлар йиғларди ҳолимизга! Аммо қийини орқада қолди. Қаранг, пишқирмоқчи-я!

Ҳали темиртан тугал қиёфа олмаган, шундай бўлса-да, у анчагина ҳайбатли — виқор билан кўкрак керган, гўё тоғ ошиб, боғ ошиб, ўрмалаб кела-кела мана шу масканда тўхтаган, энди ўзини кўрсатиш иштиёқида! Нечундир унинг савлати Саидбек Умар кўнглига енгил бир малол олиб кирди, у хомушланиб, лойиҳадаги қусурни суриштирди. Арзимаган гап экан, тегишли одамлар билан зумда ҳал қилди ва ивирсиқ зина бўйлаб ер остига энди. Тиним билмай қимирлаётган муҳандист-усталар қаторида эғнига жомакор илди. Нозик симларни пайванд қилаётган чилангарлар ёнида бўлди, кум-симон қориштириб, вишт-тош тераётган қурувчиларга ҳорманг-бор бўлинг қилди, берилиб кетганидан тонг отгани, қуёш ботганини билмади.

Совуқ сувда қотган нон ивитиб еди...

Юмуш шундай кўпки, бири бирига муттасил уларди, силаси қуриб қолаётган Саидбек Умар, қоришма тўла зил челаклар тепасида серрайганча, тавба, руҳият ёки ирсият муҳандислиги оламида бўладиган ислоҳлар наҳотки мана шундай икир-чикирларга боғлиқ, дея хаёл сурар, ўзи эса айни пайтда фараз кема-сида сузишдан бошқасига ярамаслигини эътироф этарди. Тахминлар эртаси — кўпинча мавҳум! Нима қилишини билмай у қайсидир тўсинга беҳол суянди. Кейин, Иноғом раҳм қилди чоғи, уни кузатиб қўйди ва ўзи яна қайнаб-тошаётган жабҳага қайтди.

Ташқарида осуда ҳаёт ҳукмрон, осмон тоқи қорайиб туради, юлдузлар уйқусираётган каби хирагина нур сочади. Ҳали соат ўн бўлмабди, Дадаш эснай-эснай бу муждани айтганда андак кайфияти кўтарилди. Ҳовлида эса эшикка термилавериш кўзи тешилаётган Моҳина димоғ-фироғ ила кутарди. Бор имкониятини бир нуқтага жамлаб, хотини ҳужумига зўр бериб ҳозирланди. Хотин қовоғини осилтириб, кўзларидан ўт сачратиш, бидир-бидир қилаётган чоғда энг самарали тадбир — хотиржамлик, асаб посонгисини меъёрида тутиш! Шу ўйда даҳлизга кирди, синиқ қараш

ва шикаста овозидан билди Моҳина дарди-ҳолини, аммо сир бой бермай, ювиниб келди, курсига оғир чўқди.

— Суюнчини чўз, хотин, — деди кутилмаганда, — фақир қулингга отпуска беришмоқчи! Ропша-роса икки ойга! Насиб қилса, сени Қора денгиз бўйига обкета-ман. Фузайлни ҳам! Бир яйрайлик!

— Барака топинг, — деди Моҳина чимирилиб.

— Чўп синдиравер бошимга, — деди Саидбек Умар дастурхонга ютоқиб тикиларкан. — Ҳим, онаси, шер-бола қани?

— Дарсхонасида, — эшик томонга ишора қилди Моҳина. — Кечадан бери бир масалани ечолмай овора, ота шоввоздан эса дарак йўқ! Англиёда бўлувдими симпозиум? Ўша ерда бир тенгқуридан кўчириб олган экан, хат ёзиб сўраганмиш! Ҳали эплаганим йўқ, деб жавоб қилса уят эмасми?

— Қўрқма, эплайди, — деди Саидбек Умар пинҳона фахрланиб. — Той қоқилмай от бўлмас! Қани, чакир-чи!

Ҳаял ўтмай Фузайл чопқиллаб кирди ва жарангдор товушда салом берди, дадасини бўйнидан қучаркан, йирик-йирик кўзлари чақнаб, энтика-энтика, бугунгача руҳшунослик моддий ва номоддий дунё сирасорини тўла ўзлаштириб улгурмагани борасида домласи билан тортишгани ва фикрини исботлашга эришганини чуғирлаб айта кетди.

Негадир шу дамда Саидбек Умар хаёли бир зумга Пўлат Қосимий хосхонасида кечган ва Жобир Кирпи ҳовлиқиши билан юракларга ваҳима олиб кирган ғалати йиғинга оғди, бунинг изидан хаёлида Ёдгор валий билан Ҳазора момо жонланди. Чол билан кампир унинг содда Болалигини олис денгиз бўйидаги Кўкбўри ҳукмронлик қиладиган мамлакат бўйлаб сайр қилдиар! Эсини танир-танимас у ўша ғаройиб ҳикоят-чўпчак манзараларига бор дунёси билан қоришиб кетганди. Қизиққи, ўша сурурбахш ҳолатлар ҳануз кўнгли қатларида яшаётган экан! Беихтиёр у энтикиб кетди, Фузайл бўйнида бўритиш тасбеҳни кўргиси келди.

Ота ўй-фикридан беҳабар ўғил эса ҳануз чулди-рарди, у гўё ўзига сизмай борарди, аммо қароқлари оламни сифдиргудек даражада тубсиз ва поёнсиздек туюларди, Фикрлари нақадар эҳтиросли ва теран! Авлиёлар қавмидан бўлган Ёдгор валий сўзи рост: бу

ўғлон — ўзи, зеро, зимистонга айланаёзган ҳаётини шамчироқ бўлиб ёритгани, дилида томирлаган армонни даф қилгани шундан далолат эмасми?

Ўшанда, рости, умиди чирт узилувди, нафақат Моҳинадан, ҳатто ўзидан ҳам аразловди. Қош-қовоғи тарвақайлаган! Кейин, бир йили баҳорда, ичида уйғонган даъватга бўйсуниб, олис Болалиги изидан тушди, аллақачон вақт ўт-ўлани кўмган мискин излар уни дунё ҳам боқий, ҳам омонат эканлигига гувоҳ бўлган кулбани бошпана қилган кўҳна қадрдонлари билан юзлаштирди. Бирданига кўклам офтобида бўғриққан бетига унут хотиралар, унут қайғу-ўкинч ва армон ифодаси қалқиди. Умрини интизорликда кечирган Ҳазора момо уни жон-жаҳди билан бағрига босаркан: «Чирогим, баданингдан ҳалиям Бўзтойгинам бўйи келур!» — дея, ҳўнг-ҳўнг йиғлади.

Аввалгидек оғир-босиқ бўлган Ёдгор валий эса супада тиззалаган кўйи сукут сақлар, ҳориб-чарчаган, ҳаяжони бўғзига тиқилиб титраётган, ҳатто бир қадар ўзини йўқотган йигитни зимдан кузатарди.

Юксак тоғ ва поёнсиз осмон тепада салобат тўкиб, турли ёввойи дарахтлар мутгасил шовуллаб, қушлар хониши бир маромда эшитилиб тургани учунми, ўша манзара Саидбек Умарга сирли-серхислат бўлиб туюлган ва бир умрга тасаввурига ўрнашган. Мана, шу паллада, ёп-ёруғ даҳлизда мамнун ўлтираркан, ҳалиям шундоқ кўз ўнгида: қоронғи ғор, пастак — тошқалов кулба, бўйра-кўрпача тўшалган супа, биқирлаб қумфон қайнаётган ерўчоқ, нарироқда тўнқарувли қозон ва... Қуйруқсой аталмиш бутун бошли қишлоқ чирогини ўчирмай келаётган бир мўмин, бир мўмина...

Эсида, Ёдгор валий ниҳоят ўгирилиб: «Бовурингда занг бор, — деган. — Малол олма-да, индин кел, унғача китоб кўриб қўяман». Айтилган вақтда бош эгиб келган, қарасаки, Ёдгор валий мумдек эриб, тамом сукутга ботиб чўккалаган, ёнида титилган рисола, тилида — эзгин-эзгин дуо, миждаларида — ҳалқа-ҳалқа ёш... Ахийри Ёдгор валий чўп мисол ингичка панжаларини ёза туриб буюрган: «Ўғлим, яхшилаб боқ!» Панжалар орасидан у олисларга қаранган, ҳарир парда ичида аралаш-қуралаш манзарадан бадани жимирлаб кетган. Анчадан кейин қария хавотир аралаш сўраган: «Бирон нарса кўрдингми?» Саросима оғушида у жавоб берган: «Бешик... Бахмал

гавропўшли... Гўдак беланган!» Шундан кейин мез-бон хотиржам тортиб, қўлини туширган ва уни му-боракбод қилган. «Худога бир айтганинг бор экан,— деган меҳри товланиб. — Фақат унутмагинки, ўша чўкиртақ — ўзинг! Уни танимасанг, бу дунёга бего-на бўлиб, ёртиликча қоласан!»

Саидбек Умар саросима ичра қайтаётганда ҳам Ёдгор валий шу каломини таъкидлади. Йўл бўйи у шу ҳақда ўйлади, ниҳоят вақти-соати билан Моҳина юкли бўлиб, эсон-омон кўзи ёриди, аммо жумбоқни ечол-мади. Мана, ниҳоят энди Фузайл ўсмирлик остонасига яқинлашиб, фақат хонадони эмас, кўнгили ўйини ҳам чаровон айлаган ушбу паллада у ниманидир илғаб, ниманидир англагандай бўлиб турибди...

— Шўрвани ича қолинг, дадаси, — Моҳина эри олдига буғланаётган чинни косани қўйиб, зўраки жил-майди.

— Ҳозир-да! Оҳ, оҳ, жа зўрми дейман? — кафти-ни кафтига ишқалади Саидбек Умар. — Бай-бай, одам-ни жони-ку! Бунақасини кимки тотимапти, дунёга кел-мапти. Тўғрими, а, Фузайлжон? Хўш, мана бу сомса-ям...

Илкис радиотелефон сайраб, у ҳиққа тиңди.

Во ажабо, кўнгили ҳордиқ ва оромдан бошқасини тусамайдиган бир фурсатда у қайси корчалон газлагига дори?! Бунақа бемаврид кўнғироқ кўпинча Пўлат Қо-симий билан Бо-бошга хосдир. Лекин кейинги вақт-ларда янги нозир ҳам нағма чиқарди: вақт-бевақт сўроқлагани сўроқлаган. Илгари Жавлон Қиёқли би-лан Нишон шунақа қилавериш жонига текканди. Бир марта аччиқ-тизиқ гаплар билан бетларига солди, шун-дан кейин улар сал тийилишган. Ҳозир у маълум ва машҳур котибанинг ёқимли овозини таниб, бир хил бўшашди, лаблари гезарди, қарашидаги саросима Мо-ҳина билан Фузайлга ҳам юқди, хуллас, зум ичида яхши кайфиятидан асар ҳам қолмади.

Ярим кечада қабулхонада қўриқчилик қилаётган Маржона талаффузида ҳовлиқиш аралаш норозилик ҳам борлигини туйди: бир соатча муқаддам Пўлат Қо-симий шошилиб кириб келганмиш, ҳаммани, жумла-дан, Саидбек Умарни шошилишча қақираётган эмиш! Жон-пони чиқиб кетган профессор феъли-атворига номуносиб бир қўполлик билан бўралатиб сўкинди. Камдан-кам ҳолда у бунақа тескари киярди тўнини.

Ахир, сапчиганича бор-да, нима, эрталабга қадар сабр қилса, шу сағир дунёсига ўт тушарканми?!.

— Онаси, хафа бўлмайсан, насиб қилмади шўрванг, қайтганимдан кейин бафуржа ўтириб ичарман!..

Саидбек Умар биттагина тишланган сомсани аста ликопчага қўйди, оғзидагини чайнай-чайнай, апил-тапил кириш йўлаги сари физиллади, тўқ жигарранг шифоньердан кийимларини оларкан, хотиржам бўлишга тиришар, аксига, гоҳ кўйлаги тугмасини нотўғри қадаб, гоҳ бўйинбоғини келиштириб боғлолмай хитланар — алакимлар гўрига гишт қаларди. Ниҳоят, у ўқдек отилди ташқарига, остонада мунғайиб турган хотинига ясама табассум билан бош ирғади. Хайр! Бу сўзда нимадир эриш, нимадир озорли — омонат... Бу нарсалар кеча ато қилган нотинчлик билан кўшилганда-чи?! Навбатчи машинада елиб бораркан, у Пўлат Қосимийдек тажрибали одам арқони бу қадар калталигига ачинарди. Қабулхона маликаси одатдагидек жилмайиб қаршилади, у совуққина кулги билан жавоб қилиб, судралганча ичкарига йўналди.

Нафис гул кесилган деворга бежирим қилиб ўрнатилган заррин ҳошияли улкан соат ропша-роса тунги бирдан хабар бериб, тантанавор мусиқа ижро этди. Оёқ ботадиган юмшоқ пат гилам бўйлаб йўрғалай келиб, қайсидир ўринга таваккал қўнган Саидбек Умар беихтиёр қалқиб тушди. Жарангдор оҳанг тиниши билан жимжит хонада енгил нафас олишлару ҳомуза тортишлар ҳукмронлиги бошланди. Сал ўзини ўнглагандан кейин Саидбек Умар қизиқсиниш билан Бо-бошга нигоҳ юборди. Жонкуяр раҳнамо иқлимида галаёнми ёки осудалик — билолмади. Нигоҳини эндигина Пўлат Қосимийга олганда Бо-бош, силлиқ бошини ногоҳ ортага ташлаб, чунон акса урдикки, гўё шифт қулади гумбирлаб. Қўйидагилар бараварига, иззатни бир-биридан оширишга тиришиб, жони бир чимдим бўлса ҳам озор еган мўътабар зотга сиҳат тилашди. Ҳамиша оғир бош босгувчи овози умумнинг бетаъсир ҳам беғоз овозига қўшилиб, қувватини йўқотишини ор санаган Пўлат Қосимий пича сукут сақлади, сўнг тилагини алоҳида эҳтиром билан изҳор қилдики, чиндан ҳам бошқаларга эътибор бермаган вакил ота унга қарата лаби чети билан илжайди.

Шу билан гўё еру кўкни ўраган булут тарқади...

Жавлон Қиёқлидай шеригидан ажралгандан бери

анча ўзини олдирган Нишон шунчаки ёнига қийшайган бўлиб, бошқаларга сездирмай паришонҳол ўтирган ва, илойим мен аксирмай, деган андишага борган Саидбек Умар қуловига шивирлади: «Чоли тушгур ҳолвахўр!» Ногоҳ кулгиси қистаган Саидбек Умар шарманда бўлмаслик учун аста кафти билан оғзини юмди. Ҳадемай Бо-бош ёки Пўлат Қосимий тарафидан эсадиган изғирин кимнидир иситиб, кимнидир музлатиши аниқ бўлиб борар эди...

БЕШИНЧИ БОБ

1

Қоқ ярим кечада чақирилган шошилишч мажлис ҳадеганда бошлана қолмади, энди ҳомуза тортишлар ҳам тинди, ҳашаматли бўлмани тўла забт этиб улгурган жимлик ниманидир беун сўйларди, алланарсадан безовта нигоҳлар ҳам шу йўсин бир-бирларига роз айттарди, шунга яраша кўнгиллар ҳам ботинан бийрон эди.

«Қачон эса бошларкин изғирин?» Ҳамма шу ўйда, ҳаммани шу фикр қийнади. Аммо ҳануз тағ-заминида номаълум ҳадик ётган тағ-таранг жимлик ҳукм сурарди. Ўрнида бири дарё, бири кўприк, яна жойида бири асал, бири оғу бўладиган оғалар лунжларига сўк солволишган. Бироқ улар сукути омонат эканлиги аён, фақат ошиғич кенгаш мақсади ҳануз сирлигича қолаётгани илк дақиқадаёқ бўй берган таҳликани гўё бўғоз қилворди. Хитлана бошлаган Саидбек Умар «Кўкбўри» иттифоқи билан боғлиқ бирон ишқал шундай тезкорликка сабаб бўлганини тахминлади. Шунча урингани билан Жобир Кирпи ҳалигача жойидан жилгани йўқ, балки ари инини қўзғашга қўзғаб, энди лапашанглик қилаётганини қирқ қулоқли қозонда қайнатишмоқчидир? Лекин унақага ўхшамайди, ана, у димоғи чоғ ўтирибди. Гулобий бино томирини зимдан кемираётган исқиртларни бутун бўлмаса эрта топиши ва думларига тегирмонтош бойлатиб судратишига ишончи бетига урган...

Кейин, Саидбек Умар қўнишганча, Пўлат Қосимий ҳафта-ўн кун дом-дараксиз кетгани, йўқ дардни баҳоналаб уйида даволангани, натижада миш-миш урчи-

гани, ниҳоят у ёмғирдан кейинги кўзиқорин каби пайдо бўлгани, Бо-бош авзойида ўзгариш рўй бергани хусусида ўйлай кетди.

Ҳар ким ҳар хил талқин қилган ваҳга кўра остига сув кетган Пўлат Қосимий истеъфони кўзлагани аниқ (Жавлон Қиёқди бошлабгина тарқатувди), лекин Бо-бош аралашуви билан қутулиб қолгани ҳам рост, ахир мана шу галва изоҳ талаб қилмайдими? Энди топди: мақсадлари — лапанглаб кетган посонгини босибгина қўйиш! Акс ҳолда ғийбат тинмас — ўрмалайверар. Ҳозир униси ўчоққа ўтин қалайди, буниси аввалдан тайёрлаб қўйилган эҳтиёт тутантириғига гугурт чақади. Лекин шунча кундан бери, ёпиғли қозон ёпиғлигича қолсин, деб келишарди, энди кутилмаганда... ўз хашақларини очиб ташлаш учун бирдан мунақа ошиғич машваратга бало бормикин?! Яна туннинг қоқ ўртасида! Йўқ, бу тахмини ҳам на капғирда турар, на чўмичда!

— Тун энг содиқ ҳамроҳ!..

Шикаста ва жонсиз бир шивир эшитилди. Шифтданми, дераза пардаси ортиданми ёки қабулхонадан? Жамоа тушунуксиз тарзда ётсираб турган Пўлат Қосимийнинг рангсиз лаблари бир очилиб-ёпилганини илғади, бошқондаги тараддудни Саидбек Умар теранроқ туйди. Билдики, бошқон бемаъни иттифоқни эсламоқчи эмас, ўз дардини ҳам эсламайди, нима, унда тун фазилатини таърифлаш учун чорлаган эканда?!

— Биласиз, донолар муҳим ишларни кечаси битиришган, — Бо-бошга бир қур қараб олгандан кейингина ўктамона янгради Пўлат Қосимий товуши. — Мўъжиза эса ҳар доим содир бўлмас. Ҳадемай уни кўрасиз.

— Бошлиқ ҳақ, — деди Бо-бош эснаб.

— Қани, орқамдан!..

Оббо, намунча ғужала қилишмаса?!

Бари аввалгидай қоронғилигича қолди...

Аммо борлиқни бахмал чодирини билан ўраган тун ҳозирроқ мўъжиза кўрсатишига ким кафил?

Балки у одамзод учун ҳамиша камёб саналган ва ҳамиша уни интиқ қилган омад ва иқбол ҳам улашар бу паллада?

Ярим соатдан сўнг Пўлат Қосимий билан Бо-бош етовида жамоа ҳовли-боғ фарбида жойлашган ва тах-

минан ўн беш-йигирма таноб ерни эгаллаган маҳобатли қўрғон дарвозасидан кирди.

Бўсагада тизилган саф олдида аскарча пўрим кийинган ва чарм камарига тўппонча осган қора мағиз юзли зобит — комендант қўлини чаккасига тираган қўйи ҳайкалдек қотган...

Қўрғон қўшимча иҳотага олинган, ҳовлисига рухсатсиз пашша ҳам учиб киролмас, сири шундаки, ҳар ким ҳам тасаввур қилолмайдиган интиқом санглари-дан тикланган. Салобатда гулобий бинога тенглаша ол-маса ҳам, баъзи жиҳатидан ундай қолишмас, ичида бегона одам адашиб-негиб қолса йўл топиб чиқиб ке-тиши маҳол, зеро, бир умр қайсидир номаълум бур-жида қолажак. Ҳазилкаш ва муғамбир гумашталар таъ-бирича, таг-устда қат-қат ўрнашган ва баъзан ич-та-шига ойлаб нур тушмайдиган ҳужра-тўласи вақти-вақти билан болалармиш!..

Шошилич тўпланган ва турли гумонлар гирдобида қолган казо-казо зотларни кечаги зарбадан тузукли ўнгланиб улгурмаган Пўлат Қосимий, Бо-бош ҳомий-лигида, ҳар қаричи тугун-чигилдан иборат бу мубҳам ва гумбгурс гўшаи каттолга сирли ҳолатда етаклаб кел-ганини қандай тушунмоқ керак?

Пўлат Қосимий шундоқ ён тарафда савлат тўкиб, қовоқ солиб турган, баланд қуббалари учида қизил чироқлар ёнаётган қўрғонга қайрилиб ҳам қарамади, йўлни тикка ҳовли ичкарисига солди. Қирқинчи қават манзарасини эслатадиган сўлим ва сокин дарахтзор-гулзор оралаб кетаверди, бошқалар ҳам бошқонга ети-шиб юриш учун ҳалослаб борарди. Ёғи юрагига уриб, пишиллаб бошлаган бошқон муддаосини Бо-бошдан бўлак ҳеч ким билмайди, аммо у қачонки яйдоқ май-донга чиқиб, шимол томонга бурилгач, ногоҳ Саидбек Умар ҳушёр тортди.

Қўрғон этагида гишт аралаш темир-бетон бирик-малар билан варбона услубда тикланган ва узоқдан қараганда учмоққа шай баҳайбат қарғани эслатадиган бениҳоя узун ва энли иморат кўрина қолди. Шу заҳоти Саидбек Умар кўнгли чучмал тортди, ахир, «қарға» қошига бўзчининг моксидек қатнаганларидан қандай тонсин?! Таажжубли жойи, атиги бир неча соат бурун ҳам шу ерда бурнидан тортса йиқилгудек ҳолда ўра-лашиб юрувди, раҳм-шафқат қилган Иноғом лутфу карамлар билан уйига кузатиб қўйганди. Энди шунга

ишонгиси келмай қолди, чунки ҳозир кўриб тургани барини инкор этаётганди.

Бино ён-тевараги, хусусан рўпарадаги ҳалигина тўзиб ётган майдонча, энди чиннидек топ-тоза, ювиб-артилган мрамар зиналар ярақлар, баланд пештоқда қўндирилган сербар-узун ялов саросима оғушидаги меҳмонларни хушвақтлик билан ичкарига чорлади.

Кейин, Саидбек Умар яна тонг қотди: сарой ҳаша-мига фавқулодда дабдабали бир ҳашам кўшилган! Ҳали, Иноғом Насимий билан хайрлашганда кўз ўйна-тувчи бунингдек безағу ашёдан асар ҳам йўқ эди. Ташқари-ичкари, полу шифтда кишини сеҳрловчи сирли бир сурур ҳукмрон эди. Сидирға оқланиб, пушти-жигарранг чизиқли катакларга бўлинган деворни забт этган даъваткор шиорлару тепасида мўъжазгина нишонлар зарбланган ола-вижир суратлар ҳаёлини олиб қочарди. Суратлардан бирида каллалари шарт кесилган бўрилар тасвирланган, улар, жон тал-васасида, ер-кўкни гулдиратиб наъра тортаётгандек туюларди. Лекин бу манзарани кимдир кўрди, кимдир кўрмади, алатовур ғашликка чулганган Саидбек Умар ҳам ундан тезгина нигоҳини узди ва тўрда, алоҳида ихлос билан жиҳозланган супа бурчида эҳтиром сақлаб турган байроққа, ниҳоят берирокда саф тортган, бир хил русумдаги оқ-қизил нимча кийган, кимнингдир амрига мунтазир чолғувчиларга зимдан қараб қўйди.

Ана-мана сарой нақд тиқинга айланди.

Ясан-тусан қилволган тик қарашли зобитлар сипо-гина туришарди.

Одобда Али Шаҳобий шогирдлари ҳам улардан қолишгиси келмай сукут сақлашади, лекин етимхона арзандалари шунақа вағир-вуғур қилишаётгандики, қулоқлар батангга келган, табиатан бир оз бўш-баёв, аниқроғи, болафеъл бўлган Эсон Оқбўта уларни тинчитолмай овора-сарсон эди....

Ниҳоят, Саидбек Умар нигоҳи Чархпалакка тушди.

Дафъатан қараганда у азамат шифт тугул бутун бошли саройни кифтида тутиб турган баҳайбат ҳўкиз-гами, киттами ўхшарди, мана шу манзарани киши ҳис этса, у айниқса салобатли кўринарди, атрофида гир-дикапалак бўлиб, тоза латта билан ҳар қисми ва ҳар мурватини қайта-қайта авайлаб артаётган, ҳалқасимон эшигидан муттасил кириб-чиқаётган чилангар-

гумашталар ва муҳандис-нурчилар унинг олдида қумурсқа каби кичкина! Лекин чамаси улар буни фарқлашмас, ҳеч қанақа сеҳрни ҳам сезишмас, қатъий берилган буйруқни бажариш учун кўр-кўрона қуйманишарди, ҳар замонда эса казо-казо зотлар кириб келганда ҳам қолган-қутган юмушни тугата олишмаганига хижолат бўлиб, асабий тўнғиллай бошлаган, ранги қум оқариб кетган Иноғомга ҳадик ила қараб-қараб қўйишарди...

— Чаккимас, — дея ҳаммадан аввал сўз қотди Жобир Кирпи. — Қойил сизга, профессор, енг ичида битирасиз!

Аммо Саидбек Умар карахт: мақтовни ҳазм қилолмади. Баттар хомушланиб, тавба, бу не сиру савдо, дея, ҳақкадек учиб-қўнаётган, ҳар сўзи пўлат занг каби варанглаётган Иноғомга хафагазак бир ҳолда тикилди. Фаройиб ҳодиса бошида, тахминича, бир неча соат илгари ўзини ими-жимгина кузатган шогирди турарди, мана шуни ўйлагани сари бутун тунни жунбишга келтирган маросим унга ғарибоҶа ва маза-матрасиз туюла бошлади.

— Азизим Жобир, подадан олдин чанг чиқармайлик, — тезкор назорат гуруҳининг ҳозиржавоб ва ғайратли янги сардорига ошкора пичинг қилди тинмагур Нишон. — Аввал билайлик-чи, бу бадқовоқ махлуқ нима каромат кўрсатаркан?!

— Унисини билмадим-у, лекин ҳайбати жудаям зўр экан, — ҳамишагидек биров эшитмайдиган қилиб луқма ташлади Гулбиддин. — Нима, аждаҳодан нусха кўчиришганми?

— Оширманг, ошна, — етимлигини унутган ва шоду хуррам чуғурлашаётган полапонларига қараб қўйди Эсон Оқбўта, — бу жонивор беозор фил-ку!

— Ҳе, кўкнориқовоқ! — дея пўнғиллади кимдир.

— Анови тишлар ҳам филникими?

Нечундир ичи сидирилиб, қирғий чўчитган мусича каби қўрқа-писа четга сурина бошлаган туғруқхона ҳакими берди бу андак сирпанчиқ саволни. Анчайин саросималанган Эсон Оқбўта ёмғирда жавраган каби қўнишди; хартумсимон калта-энли мослама остидаги бўртиқ айри тишлар хаёлини ўғирлаган эди.

— Мана буларми? — деди Жобир Кирпи мазах оҳангида. — Тимсоҳники-да! Аммо нафис экан! Ди-

дингиз чаккимас, Саидбек! Шогирдийиз ҳам қандини урсин, оқлапти тузни!..

— Саидбек, — деди Нишон ўзини анқовликка уриб, — бу нима ўзи, тегирмонми? Ёғочни ун қиладиган!

— Шунақа, — деди зобитлардан бири, — хамир ҳам қоради.

— Биродарлар, камситманглар, — кўринишдан лойиҳачи-муҳандисга ўхшайдиган кексароқ киши суҳбатга аралашди, — униси ҳам, буниси ҳам эмас, бу — тирик жон, одамни одамдай тушунадиган!..

— О, бу ким бўлди, билагон экан-ку!

— Фидойилардан шекилли?!

— Менимча, бу электрбоп таңдир!..

— Бир соатда милёнта нон тайёр денг?

— Мабодо ўтин ёрмайдими? Мамлакат зор-ку!

Ҳазил-мазаҳдан Саидбек Умар зада: тил қурғур сал тойганда бўҳтон илон янглиғ заҳрини сочганини кўп кўрган. Шунақа вақтда ишончли қалқон — сукут! Нимасини айтасиз, орада яхшики бурун бор, йўқса, у кўз бу кўзни ўйиб ёмоғи ёки ўймоқ қилиб ўйнатмоғи аниқ! Айёрона илжайиб турган Жобир Кирпига тикилиб, Жавлон Қиёқлини эслади, сувни лойқалатиш бобида Жавлон Қиёқлига чекланмаган ваколат берилганди, ажабки, вақти етганда ўшандай дасти узун одамни ҳам аяб ўтиришмади. Қай бир хосиятсиз кунда ўзи ёққан оловга ўзини улоқтиришди. Ким билсин, балки унинг бошига етган мана шу Жобир Кирпидир? Қурғур тозининг ўзи, бормикин искаламаган тешик-тирқиши? Энди яна ошиғи олчи: тамом бўтанага айланган дарёга тўрнинг энг каттасини ташлаган!..

Тавба, «Кўкбўри» иттифоқи эмиш-а! Лаънати Жобир Кирпи уйдирмага устаси фаранг эканини, ҳатто Жавлон Қиёқлидек доғули қўлига сув қуёлмай қолганини, шунингдек, у тунов куни Бо-бош топширган эътиборли ёрлиқ асосида яна бир ишни жадал бошлаб юборганини ўйлай бошлаганда электр арра шиғиллашига ўхшаш товуш эшитилди...

Кўпчилик қатори Саидбек Умар ҳам ёқа ушлади: ҳайбат тўкиб турган машина бир силкиниб, тухум шаклига кирди. Сип-силлиқ, ялтироқ! Олқиш садолари тиниши билан юзига чинакам хўжайинлик тусини берган Пўлат Қосимий, Бо-бош ишорасига кўра, дадил олдинга юрди. Ажабки, бошқон пўрим кийинган! Қай

жиҳати биландир у мумдан ясалган омонат ҳайкалга ўхшарди, лекин гўё бутун вужудидан ҳаяжон тафти таралаётир, ҳатто айтар сўзини ҳам йўқотиб қўйган, алабир тараддуда. Ниҳоят, сохта энтиқиш билан муқаддимасини бошлади ва тегишли мақомни тўла-тўқис ўзлаштирган Чархпалак исми жонивор жамоага кўмакка келганини узоқ шарҳлади. Ҳозирча у бор имконини намойиш этиб улгургани йўқ, лекин эрта-индин фаҳму фаросатда инсон зотидан қолишмаслигини шаксиз исботлар. Ҳар мурвати — ҳалим, шифо! Аммо ақл ва дил уни тушуниши, йўриқларига қулоқ солиши керак. Ана шундагина руҳ ва тан олий даражали муолажа мевасидан тотинур. Кимки ўзида норасолик кўрса, сира иккиланмай, эрта Чархпалак паноҳига ошиқади. Жонивор қадри оммабоплигида! У ҳамманинг умидини бирдек ушатгусидир. «Лекин биз фақат шу билан кифояланиб қолмаймиз, бошқача ечимлар ҳам бор!» — дея нутқига завқ аралаш қўшимча қилди бошқон ва япасқи пешонасидан қуйилаётган қайноқ терни рўмолчаси билан артди.

Кейинги хитоби гўё Саидбек Умар қулоқ-чаккасига тарсаки бўлиб тегди, зеро, эртанги кунга ҳам ошиқона назар ташлагиси келган бошқон нимага шама қилганини ёлғиз у тушунди. Ийиб кетган бошқон ихтирочилар меҳнати ва хусусан Иноғом Насимий журъатини кўкларга кўтараётганда Саидбек Умар сарой бўсағасида Носир Дамин каловланиб турганини кўрди. Сезде: Носир тунни остин-устин қилворган маросимга ҳам, сарой маҳобати ва безагига ҳам бефарқ, ҳовлиққан юз-кўзида бошқа ташвиш ифодаси! Зич сафни оралаб, шу тарафга келаверди шогирди, ниҳоят шундоқ ҳам ичини қиринди сидираётган Саидбек Умарга нажот тилагандай оҳиста суйканди. Салдан кейин маъюс алфозда гудранди. Аввалига Саидбек Умар ҳеч нарсани тушунмади, нималарнидир мулоҳаза қилгач: «Йўғ-е» — деди бўзарганча, ҳар бир ҳарфни тиши орасидан ўтказиб. Сўнг, хаёлида бутун бошли шаҳарчага ўхшайдиган қирқинчи қават манзараси, кўк билан туташ тиканакли симтўсиқ, тўртбурчак тош тўнқада нон кавшаб ўтирган сочи ўсиқ йигит гавдаланди...

— Энди сўзни умидли олимимизга берсак, ўша яхшироқ билади мўъжизаси таржимаи ҳолини, — ҳали бошланган бешқарсак пасайиши билан овозини кўтарди

Пўлат Қосимий. — Қани, укажон, майдалабгина... Ҳа, ўзингиздан қолар гап йўқ!

Ҳали, сарой бўсағасига қадам қўйгандаёқ, Саидбек Умар Чархпалакни танитиш маросими бўлишини англаган, фақат бари бунча ошиғич ва нозик тус олганига ажабсинган, бу хусусда на Иноғом, на бошқа биров огоҳ этмагани оғир ботган эди. Ҳозир сўз ўзига эмас, эндигина тетапоя бўлаётган шогирдига берилгани иззат нафсини буткул симиллатиб юборди. Кейин эса ўзини ўзи койиди: «Инсоф қил, Чархпалак шуники! Сен бор-йўғи ҳайбаракалачи! Тайёр ошга баковуллик ярашмас!» Сал бўлса ҳам овунди, лекин қай маҳалдир ичида яна алланарса жунбишга келди: томоғига аччиқ бир нарса тиқилар, кўксида азалдан ўрнашиб қолган ва ўзига яхши таниш бўлган бир овоз Иноғомни чала-ярим айбситарди. Ёнгинасида эса яна бир шогирди тавонига тикан киргандек типирчилаб турар, қорачиқларида — дунёга ўт қўйгудек бир ваҳима!..

2

Ушбу дамда Иноғом Насимий бамисоли қарчиғай: қанотини кенг ёзса-да, осмону фалакка шахт ила учса, пастда қолган ва оқдан қорани ажратолмайдиган қаланғи-қасанғиларга ҳазар назари билан қараса!..

— Ораларингда кимнинг тирноғи ўсган? — дафъатан зобитларга мурожаат қилди у тиши оқини кўрсатиб; саф қилт этмади, шунда у кимнидир аста қўлидан ушлаб тортди ва девор биқинида жойлашган ойна тўсинли бошқарув пульти тепасида ҳушёр турган, яп-янги соявонли қалпоқ кийган оператор-муҳандисга ишора берди.

Сал кам уч йилдан бери Иноғом маслақдоши бўлиб келаётган бўйчан, пахмоқ сочли, билаклари йўғон, қараши сокин бу йигитни таниш-билиши Палахмон деб чақирарди, ҳақиқий исмини ҳеч ким атамас, бунга чамаси ҳожат ҳам йўқ эди, зеро, унинг ҳам таржимаи ҳоли бир чеккасини «ота-онасиз» деган сўзлар безаб турарди. Лекин у пешонасида борини алақачон унутган — ўзини гулобий бинонинг бир зарраси санар, муҳими, иш кўзини биларди. Ҳозир айниқса Палахмон алланечук яйраб кетди ва чапдан энг чеккадаги қора тутмани шавқ билан бос-

ди. Нимадир гувиллаб, улкан тухум бирдан «пўст» ташлади ва аввалгидай баҳайбат махлуқ қиёфасига кирди.

Жазавадор мусиқа бир авж олиб тинди, шу заҳоти Палахмон яна қайсидир нуқтага тегинди. Кўкрак кериб турган махлуқ астагина пишқирди: шундоқ ўмровидан ўзаро ёндош тушган қўшалок мослама ўйноқлаб чиқди. Чамаси, Иноғом Насимий шуни кутаётганди, у ҳалиги зобитни етаклай бориб, қўлларини навбати билан мослама учидан айри шаклида чақнаётган қизғиш нурга тутди. Ҳамма тин олди: тирноқ чилпийдиган лазер қайчи! Унинг яна қанчадан-қанча ҳунари борлигини Иноғомдан бошқа яна бир киши — Саидбек Умар яхши биларди.

— Қойил! — деди зобит бармоқларига тикилиб.

— Шундай қилиб, азизларим, қаршингизда одамзодга беминнат ва беозор хизмат кўрсатадиган дунёда ягона машина! — терчилаган кафти билан Иноғом унинг бақувват сағрисиغا шап-шап урди. — Тирноқ-қача эплайди, жонивор! Вақтида олинмаган тирноқ, биласиз, таъбни кир қилур!

Атиги бир неча дақиқа муқаддам, ичи куйишганча, Саидбек Умар дудмалроқ гап бошлаган Иноғомни ўзича патлаб, ношуду нотавонга чиқазиб, устидан мағзава ағдараётган эди, у ваъз йўсинини бу тариқа бошқача ўзгара солворганини кўриб енгил тортди, аммо ушбу воқеа охириги дақиқагача ўзига пинҳон қолганини яна эсларкан, шу заҳоти кўнгли хуфтон бўлди.

— Оддий, лекин жўнмас, ҳар бир ҳаракати асосли, арқони ҳам узун, керакли жойгача етади, — паришон-ҳол турган Саидбек Умарга зимдан қараб қўйди Иноғом. — Бутундан бутун ер юзи ардоғида! Биласиз, ер чарчаган, мададга муҳтож! Якка ўзи фалокатлар олдини ололмас. Фақат мана шу кўмакчи тезроқ енгил қилади унинг мушқулини!..

— Шундай, шундай! — деди Бо-бош товушсиз қарсак чалиб.

— Бу бир тирик жон... бир фарзанд... Ҳа, бовур! — бошини ҳам қилиб, нари-бери одимлаб, ҳеч кимга қарамай давом этди Иноғом. — Ҳар битта хужайрамага авайлаб жойлаган эдим. Кейин тўлғоқ, жон талвасаси... Ҳа, ажабланманг, шундан каммас. Енгил бўлмади, лекин... туғиш... Чекимга тушган экан! О, ўша сонияда дилимдан кечганими? Аттангки, бунга тилим ожиз!

Буёғи эса... Ана у, кўринг, отам замонидан юрагим тагида олиб юрган дардим суврати!

— Во-о! — дея гўлдиради аллаким.

— Тавба, — деди яна кимдир, — бу йигит кўракми, галвирак?

Ҳамма барабар ниманидир шивирларди, фақат Саидбек Умар сукутда, у негадир ерга киргудек ҳолда, ич-ичини бир ғашлик кемиради: «Э, буям чапани, йўқ, дувора, томорқаси пана-ёнага тушган, бир улуши офтобрав бўлса, қолгани соярав!..»

— Хўш? — дея ўзига тегишли посонгига тош босди Бо-бош.

— Ҳайбати зардалими? Майли-да! Аммо ичида бир дарё борлиги рост! Айқирган дарё! Суви сувмас, бол! Ҳар қанақа ташнага бир пиёласи кифоя! — бир дам тўхтаб, нафасини ростлади Иноғом. — Ортиғи кимга ҳам керак? Исрофгарнинг боғи кўкармас!..

— Барака топкур-ей, — дея кафтини чаккасига босди Пўлат Қосимий Бо-бошга юзланаркан. — Тузук-ку бу, а? Баъзиларни сотиб, бунга едириш керак экан!

— Арзийди, — деди илжайиб Бо-бош.

— Бу олимчани ота-онаси борми? — луқма ташлади Эсон Оқбўта.

— Нима, эсингиз кирди-чиқдими? — мудирга зимдан ўкрайди Бо-бош. — Адашмасам буям сиз ёзган дастурхондан нон еган!

— Аммо зўр экан!

— Шуниям қайсидир кесак ичидан тошиб келганмиз вақтида, — дея ошкора фахр билан давом этди Бо-бош. — Кўриб турибсиз, эплигина! Гаҳ десакми, кафтимизга кўнади! Ахир, ўзингиз ҳам... бу даргоҳга келганда этагингиз кетингизга тугилган эди.

— Эсимда, — деб минғиради Эсон Оқбўта, қочгани жой тополмай.

— Ашинақа... Бир кун туз еган жойингга қирқ кун салом бер!

— Аммо бош қозончи Саидбек... Қулоғини у еридан, бу еридан чиқар деб турган! — деди овозини дўриллатиб Жобир Кирпи. — Оғзига талқон солволгунча бу кишим ҳам гапирсин!

— Ҳали шогирди тугатгани йўқ-ку!..

Саволу хитоб дўлдек ёғилди, шовқин-сурон тиниши билан саройни яна омонат жимлик қамради. Сир-

ли бир безовталиқ ҳар заррага, пойдевордан шифтга қадар, беомон сингигандек туюларди. Бундан Иноғом ғофил: холисона бир тарзда ўзиникини сўйларди. Мана, у яна Палахмонга маъноли кўз қисди. Ҳаял ўтмай махлуқ ингичка наъра тортди ва зирҳли улкан жағи қоқ иккига ажралди: бадани ола-була баҳайбат аждар турарди энди рўпарада!

Ора-сира луқма талаб қилган каби вишиллаб қўяётган махлуқ қиёфасини бу қадар тез ва ғалати тарзда ўзгартиргани томоша аҳлини қарахт қилиб қўйди, ҳатто Саидбек Умар ҳам беихтиёр ёқа ушлади. Тунов куни Носир Дамин замбуруғ дунёга келгани сабабини таъна-зарда билан шарҳлагани ёдига тушди. Хўш, Чархпалак-чи? Анов кўзлари орқали Бо-бош ёки Пўлат Қосимий (эҳтимол, ўзи ҳам) кўҳна оламга бегонасираб назар солмаяптими? Кошки Иноғом буни тушунса! Ҳайратга молик бу махлуқ вақт ва масофа орасида яшагучи, аммо ҳадеганда ўзини кўрсатмайдиган жоду маҳсули эканини кошки у тасаввур қилолса?!

Мабодо осмон узила тушиб, шундайгина пойига сочилса ҳам ҳозир Иноғом Насимий бу хусусда ўйла-мас, ўйлашни истамас. Ҳозир юрагига завқ ва қувват ато қилаётган нарса — тез орада ҳаётини тубдан ўзгартариб юборишга хизмат қиладиган обрў-иззат ва шуҳрат нашидаси! Қорачиқлари кенгайиб, ажабтовур ёлқин сочаётгани шундан! Манови паканагина одам бир ҳимо билан ўзини ҳурмат ва қадр-қийматнинг энг баланд поғонасига кўтариб қўйишига имони комил!..

Ҳали махлуқ оғзини қападек очган пайтда Иноғом борлиғи сўнгсиз бир иштиёққа тўлди. Кимдир, Бо-бош шекилли, рағбат бахш этувчи илиқ сўз айтди, унга Иноғом миннатдорлик назари билан қаради, ниҳоят у исталганча узаядиган темир зина орқали, арра тишлардан ушлаб, секин юқорига интилди, тахминан икки газ келадиган оқ-қора чизиқли найсимон чўп учини ижир-бижир қисмларга тегиза-тегиза шошилмай тушунтира кетди:

— Ичкари муҳити ғоят мафтункор! Қасам ичаман: бунақаси ер юзида бошқа йўқ! Маҳкум... Узр, бу сўз ноҳўя ва ноўрин... Хўш, мижоз қисиниб-қимтиниб қолмаслиги учун кенглик ва юмшоқлик сақланган. Фарбона қилиб айтганда, тамомила камфорт! Пар тўшак, пар ёстиқ, Қайишлар чармдан эмас, ўзимиз етиштирган аъло навли ипақдан. Зигирча ботмайди, момик дей-

сиз. Мана бу дурдона сандиқни бир уста тобутга ўхшатган эмиш. Фаросатдан қисган экан-да бечорани. Одамнинг суқи киради-я бунга. Қопқоғи ўзи бир дунё. Ўтга чидамли пўлатдан. Астари — кимхоб. Атир пуркаб қўйса борми, оҳ, оҳ! Ҳавоси димиқса-нетсами, махсус мослама тозалаб беради, қисқаси роҳат!..

Орқароқдан новча бир йигит қўлини чўзиб қолди.

— Жаннат эшиги десанг-чи, биродар?

Олд қаторда турган кексароқ киши тўнғиллаганча афтини бужмайтирди.

— Халақит берма, э, галварс!

— Ҳурматли мижозимиз бемалол ўрнашгач, бошини пар ёстиққа қўйиб, оёқларини эмин-эркин узатвори, — ҳалиги писандаларга парво қилмади Иноғом. — Нарёғи ширин уйқу — бир кунми, ўн кунми, хоҳлаганча! Баҳонада... хоҳиш-иродасини шошилмасдан тоблайдди. Нимаики хоми бўлса — барини!

— Иззатти уяси экан-да?! — деди ғўлдираб тинчи-маган мулоҳазақор новча.

— Ўчир! — дея унга ўқрайди қария.

— Э, яхши экан, менам пешлай ақлимни!..

— Жуда ўнғай! — энди Иноғом луқма ташлаётган йигитга норозиланиб қараб қўйди. — Мияси тарҳи очилганини сезса кифоя... Ана, фил суягидан ясалган тугмача тайёр, шундоқ бармоғи билан нуқиласа... олам гулистон!

— Эринчоқлик қилса-чи? — яна новчанинг тили қичиди. — Ёки... ўжарлиги тутса? Ҳар хил одам борда!

— Зарари йўқ, жойида қолаверади имтиёзи! — сўзи бўлинганига хафа бўлиш ўрнига бирдан севиниб кетди Иноғом, — Мижоз бўлгандан кейин нозланади-да. Тантиқвойми, танбалвойми, фарқи йўқ, ёрти бўлса яна ҳам яхши, у шунақалар билан кўпроқ чиқишади. Шунақалар қиладиган эркалик инкорнинг бир тури, биласизки, айниқса руҳий инкор — яхшилик сари оғиш! Ана шу оғиш темиртан хоҳишига мувофиқ тушса нур устига аъло нурдир. Аниқроғи, икки ўртада юзага келган тотувлик бутун ва даҳасиз бўлиши жоиз. Агар мижоз ором оғушида ётиб, маълум вақтда иқлимидаги музни эритиб улгурмаса, аста-секин иккинчи босқичга кўчади...

Томоша аҳли, хаёл сураётирми, ҳайратдан қарахтми, билиш маҳол, лекин нигоҳлари ажаб манзарани

кўриб тургандек: бир дарёки, суви — сувмас, бол, афти-башараси тўнғиган ва соқоли кўрпалаган не-не кимсалар тамшана-тамшана унинг қирғоғига яқинлашар. Ўша неъмат бир томчиси — мангу нажот!

— Сўлакайимни оқиздинг-а, баттол, — дея кафтини кафтига ишқалади Жобир Кирпи, — Менам ми-жоз бўлай бунга... Лекин... кўчадаги учраган дарахтни бир тепсамми, беминнат ишқибоз дув-дув тўкилади.

— Э, ака, бунинг табиати нозик, ҳар қанақа ювиқсизни йўлатмайди ёнига, — деди Иноғом ўнғайсизла-ниб.

— Шунақами? — деди тажанлиги тутиб янги но-зир. — Унақада чертиб-чертиб танлаймиз-да, кейин келтирамиз. Маъқулми?

— Маъқул... Ҳа, бу анойи эмас. Кўнгли тўлгандан кейингина бағрини очади, — лабини буриб қўйди Ино-ғом. — Аммо сандиқ аломат... Қопқоғи очилган заҳоти мана бу қўллар миждозни эҳтиётлаб кўтаради ва кўрпа-часи қўшқават супачага ётқизади. Маҳтал қилмай пар ёстикли темир кунда хизматга келади. Бош билан бўйин қўшалок жавоҳир гулдек иззатда! Дилда эса мангу роҳат ишқи! Кейин дейлик лаҳзанинг мингдан бир улуши!..

— Зўр, зўр! — деди Бо-бош қорнини силаб.

— Тажрибалар ҳам анча бўлган шекилли? — дея қизиқсиниб сўради Жобир Кирпи.

— Бу ҳақда кейин... Хўш, ниҳоят ҳосила... Шу йўсинда Чархпалак мангу қийноқни таслим этади, — турган жойидан лоп этиб пастга сакради Иноғом, не-гадир зинадан тушгиси келмай.

— Бинойи, — деди Нишон, қаддини ғоз тутиб.

— Тасаввур қилинг: лаҳзанинг мингдан бир улуши кифоя қилса-я атиги! — Иноғом Насимий овозидаги фахр оҳанги алоҳида жаранглаб эшитилгандай туюл-ди. — Фақат миждоз этади бу сир тагига. Анаву ойна қувур... тенги йўқ нарса: миждозни аяшини айтинг. Эҳ-ҳе, шунақа аяйдик! Қайси бири маъқул: лазер най-зами ёки... Унақаси истаганча, бари денг жадвалга со-линг. Танлаш завқидан ортиқ завқ борми дунёда? Менга қолса... Ҳа, шамшир унчамас, найзани бегона қилмасдим. Нега дейсизми? Тўғри мана бу ерга мой-дай суртилади, — у аста кўксига нуқилади, — ҳа, санчилмайди, суртилади. Кейинми? Кейин... Қайта ту-гилиш — янгилиниш!

Не ҳол рӯй бергани қоронғи, лекин жамийки бор-
лиқ сеҳрланмиш бу лаҳза...

Нигоҳлар тош қотган, юраклар гўё тўхтаган...

Бо-бош билан Пўлат Қосимий, қўлларини орқала-
рига ташлаганча, темиртан атрофини неча бор айла-
ниб чиқди.

Аллатовур тошаётган Жобир Кирпи билан Али Ша-
ҳобий жимгина айри тишларга термилади.

Аста-аста қалтираётган Эсон Оқбўта кўзлари юмуқ...

Эснаб-эснаб қўяётган Гулбиддин унинг пинжида...

Нима завқли, нима аламли? Буни ажрим қилиш
мушкул, гўё таранг тортилган тўр ўраган Саидбек Умар
вужудини, у шогирди лаб-даҳанидан учаётган майин-
майин калом маъно-мағзини чақиб-чақолмай лол-
гирён, дунё боқийлиги ва омонатлигини англатувчи
недир ҳис алам-ангиз бир-дарду ҳасратга айланганча
қақраб кетган томоғига тикилиб қолган, шунингдек,
ҳалитдан бери бир ғашлик аралаш шогирди гўрлик
либосини ечиб улгурганини қайта-қайта эътироф этар,
мен Чархпалак сир-синоатини билмас эканман, мабо-
до сўз беришса расвои жаҳон қиларканман, деган ўй
миясини аёвсиз пармаларди.

Томоша аҳдини буткул асир қилганига инонган каби
Чархпалак бир наъра тортиб, бир силкиниб, қападек
очилиб турган оғзини қайта юмди ва урғочисидан ай-
рилган эркак шердек ҳурпайиб олди. Сокин живир-
лаётган баданида сонсиз жажжи-йирик чироқлар
тўлқин урди; оч-тўқ яшил, кўкиш-мовий, пушти-са-
риқ нурлар алангаси бутун борлиқни кўмгандек эди.
Учига сари юпқа-ингичка тортган хартум икки ёнида
ўрнашган, гоҳ қизил, гоҳ жигарранг, гоҳ напормон
порлаётган юмалоқ-бўртиқ қўшалок чироқ-кўз айниқса
жодули-таъқибкор эди. Шаксиз, ажиб тўлқин-аланга
пайдо қилувчи мосламалар темиртан кўрки ва салоҳи-
яти нишонаси саналарди, зеро, буни Иноғом орага
қистиришни унутмади, сўнгра эътиборни остки қават-
га қаратди. Ниҳоят, миждозни бағрига авайлаб босвол-
ган саодат сандиғи фаройиб жиҳозлар билан безатил-
ган хилватгоҳга шовурсиз тушиб кетиши ва ҳаялламай
изига қайтишини алоҳида қониқиш билан таъкидлади.
«Ўра ҳақида индамаган маъкул, нимагаки якун сан-
диқнинг ўзида қарор топур!» — деди Иноғом нутқи
охирида ва найсимон таёқни махлуқ биқинидаги ил-
гаклардан бирига илдирди...

Чиройи очилган Бо-бош қисқа ва мароқли ваъз қилди.

Кейин, Жобир Кирпи, совуққонлик билан, махлуқ ўмровига кафтини тираганча, мазкур ихтиро шу кунга лойиқ ҳодиса эканини, бора-бора тозарадиган ва ягона иттифоқ тузадиган руҳ билан тан ундан тобада миннатдор бўлажagini изҳор қилди.

Устма-уст янграган қарсақларда юпанчга мойил рағбат жам эди.

Чархпалак ҳайбат тўкиб, қовоқ солиб турарди, гўё у каловланган қиёфалар суврати ва сийратида баралла тантана қиларди, ўмрови-елкасида тикрайган калта-нозик симлардан элас-элас сас таралар: «Азалман, абадман! Шеригим — Ёртилик!»

Сўнг, ялписига олқиш бошланди, жазавали куй авжига минганда Иноғомни бардор-бардор қилишди. Лекин Саидбек Умар шогирдини қутлаб ўтирмади, задагирлик оғушида ташқарига жилди. Кўланка янглиғ липиллаётган паст-баланд дарахтларни оралаганча шитоб билан юра кетди. Изидан эса Носир ҳаллослаб келарди, лекин то хосхонасига кириб, оромкурсисига оғир чўккунга қадар унинг бетига қайрилиб қарамади...

ОЛТИНЧИ БОБ

I

Саидбек Умар назарида Чархпалак билан топишган сарой ўзи бир олам, шундоқ кўз ўнгида бундаги жамийки нарса бир-бири билан қориша-қориша жириловчи кўланкага айланди, ажабки, у ана шу олақуроқ ва улама-сулама манзара аро минг йилдан бери адашиб-тентираб юргандек эди. Ановилар намунча шодон? Тўғриси, Саидбек Умар дили тубида недир ғурур учқуни пинҳон эди, лекин у буни ёр-биродаридан ўла-тирила сир тутди. Қолаверса, маросим бошланган фурсатдаёқ гўё устига залварли бир тоғ қулади, хамирдек эзилиб, ҳатто ўшани ташқарига ҳам елкалаб чиқди.

Суяк-суяги, руҳи-шуури ситилиб бораётган каби сирқирар, ўзига ҳам, кенг жаҳонга ҳам сизмасди. Нима, кўҳна гардун унинг устидан шунчалар аянчи куддими? Фақат бандасига эмас, дунёнинг ўзига ҳам масха-

ра бўлгани ва яна бўлажагини ҳис этаркан, уйқусираб, гоҳ нимагадир тўқишар, гоҳ нимагадир елкаси билан уриларди. Сокин ва кимсасиз ҳовли-боғ оралаб узоқ юрди, изидан эргашиб келаётган Носир Даминни ҳам унутди, ниҳоят кутилмаганда чор-атрофини баланд дарахтлар ўраган улкан ҳайкалга дуч келди. Ажабо, танаси жойида йўқ, хумдай боши эса ҳавода муаллақ! Тавба айтиб, ўзини қайсидир йўлгага урди. Ҳалослаб югургани боис хосхонасига кирганда офир-офир ҳансирарди, ҳозир у ўлимига ҳам рози эди-ю, гўё Носир Дамин сурбетлиги халақит берди. Бу нима истайди бунча ёнишиб, тавба?! Бирдан эслади ва жарга қулагандек юраги ўйноқлади. Худо ҳақи чин: буни си олдида Чархпалак сарик чақа!

— Чумоли расво қипти, — дея гудранди Носир.

— Айбни унга тўнкама! — деди у жони ҳалқумига тикилиб.

— Нима қилай, Ниначини бўғизлаб қочган?!

— Жилови қўлимизда эди-ку!

— Тўғри, лекин аввало замбуруғ ишқал чиқазган, у лаънати ўзи хоҳлаган йўриқда бузилишга мойил экан, — Носир айбига икром гуноҳор қиёфасини олди. — Дастлаб замбуруғ Чумоли мия пўстлоғида яшаган, мия марказига кўчгандан кейин бирдан эски қобилигини янги сига алмаштирган. Мана шу жараёни ўзимча биологик ислоҳ деб атадим!

— Атамай ҳар нарса бўл! — дея баралла ўшқирди профессор. — Энди унга ташқи муҳитдан фармойиш шарт эмаскан-да!

— Ҳамма бало ана шунда!

— Ҳали сен уни юқумли ҳам дерсан?

— Эсингиздами, илгарироқ шунақа тахмин қилувдик.

Тамом гангиб қолган Носир Дамин эмас, қандайдир тош маъбуд айтди гўё бу гапни, Саидбек Умар унга ичи сидирилиб тикилар, руҳда чандиқ ҳосил қилишга қодир, ҳатто истаган пайтда ўз хусусиятини ўзгартира оладиган қуртлар эртасини тасаввур қилар ва ваҳимага тушарди, сўнг, бутун инон-ихтиёрини ўша митти ва шафқатсиз қароқчи азмига топширган Чумоли панада чўнқайганча занглаган пичоғини берилиб чархлаётганини кўз ўнгида жонлантирган маҳалда шарақлаб эшик очилди.

Мустаҳкамликда оламда ягона гулобий бино гўё

қоқ иккига ажралди, чор-тарафга сочилган темир-бетон девор қолдиқлари, шиша синиқларию ёғоч пайра-халари орасидан қисиқ кўзлари яшил тусда ёнаётган, афт-башарасини тим қора патак соқол босган давангир шарпа чиқиб келди. Ҳар замонда у пишқирир, қўйнидан панглаган қоқ нон олиб, куртиллашиб кавшарди. Энг қизиғи, худди ўз уйидагидек бемалол ва беларво ҳаракат қиларди. Нақд ўтакаси ёрилаётган Саидбек Умар қирқинчи қават томи гирдидаги тош кундада чўнқайиб ўтирган бадқовоқ йигитни эслаб, бирдан турмоқчи бўлди, лекин улгурмади, тўғри чаккасига тушган гурзидек мушт шўрликни полга чўзилтирди. Ғужанак ҳолда қанча ётганини эслолмасди. Ҳушини ўнгласаки, ёнида — ўзидан бешбаттар хору абгор Носир! Гупдек шишган лаб-лунжи қон, пешонаси қашқа!

— Лаянати, — дея сўкинди омадсиз шогирд, — қутирганми?!

Сўнгсиз аламга кўмилган Саидбек Умар Носирга не деярини билмади, эндигина тина бошлаган илмий фаразлари ва хулосаларини лойқалатиб юборган Чумоли гўрига фишт қалаганча, уни тиббий қисмга кузатиб қўйди, сўнгра муздай сувда ювинди, сал-пал ўзини ўнглагандан кейин соат беш минути кам саккизда, кўкарган башарасини намоёиш қилганча, жаҳоншумул воқеалар ва кароматлар тамал тоши қўйиладиган қароргоҳ сари йўналди.

Ажабо, қароргоҳ намуноча осойишта? Бу ўйдан сал-сал энгил тортди, аммо ўзига хайрихоҳ тикилаётган нигоҳларда айни дамда ўзгача бир ғайирлик ҳам ниҳон эканини англаб, яна ғашланди, устига, афт-башарасига Чумоли зарблаган мўматалоқни эсларкан, бадтар эсанкиради. Не қиларини билмай саросар турганда кутилмаган ҳодиса рўй берди. Тўлагина энли бетига ажиб кулги ёйилган Пўлат Қосимий тура-сола уни кучоқлаб, ҳатто чўлпиллатиб ўпди, етаклай бориб, энг юқоридаги курсилардан бирига суябгина ўтқизди.

— Мана шу жой муносиб сизга, — деди кейин у шодланиб.

Саидбек Умар алағда: «Қаёқдан чиқдйкин офтоб?»

— Офарин, ошна, топибсиз мезонни, — деди Бо-бош, бошқон ҳаракатини мизни оҳиста чертиш билан маъқуллашкан. — Ожиз тан мағлуб бўлганда руҳ тўйи-

нади, тўйинган руҳ эса ўзини ўзи ислоҳ қилишга киришади.

Рости, хаёли ҳануз Чумолида, афт-анғорида қолган ва ҳали-бери йўқолиши гумон бўлган бемаъни тамғада, шундай экан, қаёқдан гап кирсин қулоғига? Фақат расвои жаҳон башарасига ҳеч ким эътибор бермаётгани, не кор-қолга йўлиққанини суриштирмай тургани галати эди. Тахминича, барини кўриб-билиб ичларида кулишаётир, лекин андиша, иззат-ҳурмат юзасидан сукут сақлашмоқда. Аммо Жобир Кирпи билан Нишон қарашлари бошқача, ановилар индамагани билан булар қўйишмайди, йиғин тугар-туғамас, бетларига чарм қоплаб, ковлаштира бошлашади.

— Сизга ҳавас қилишсин, — деди Бо-бош анчадан кейин, жиддий тарзда. — Сиз виждони уйғоқ одам қандай бўлиши кераклигини осонгина исботладингиз. Ортиқча изоҳга ҳожат йўқ!

— Бўлмасам-чи, — деди Нишон, негадир ўнг қўлини силтов ила юқорига кўтариб. — Мунақаси ҳар юз йилда бир бўладиган, тан бермай ўлишшизми?! Айтганча, Саидбек, яхши эшитмай қолдим, шогирдингиз лазер игнаси ҳам бор дедими? Қайчиси-ку аниқ!

— Бор экан... Ола кўзлар бахтига! — Саидбек Умар ўрнига чулдираб жавоб қилди Жобир Кирпи. — Қадимда мил тортишган — тирик жонни қийнаб, мана буниси янгича — роҳатижон!

— Қайчи, мил! — жилмайиб қўйди Нишон. — Аммо қойил, Саидбек, узоқни кўзлабсиз. Шу кунда тили узунлар ҳам, кўзи чақчайганлар ҳам кўпайган!

Маҳобатли сарой шифтини эмас, бутун курраи арзни ҳам кифтида бемалол кўтариб турган Чархпалак ногоҳ рўпарасида кўндаланг бўлган каби Саидбек Умар беихтиёр титранди, шуурининг алабир буржида осуда ётган ваҳима гўё бирдан уйғониб, уни мубҳам бир оламга пўкақдай улоқтириб ташлади. Сўнгсиз бир хавотир билан йўғрилган жимликни Пўлат Қосимийнинг хиёл босиқ, хиёл амирона янграган товуши бузди, ҳануз сирли таассуротлар билан сармаст бошқон ушбу паллада учраган одамга ичидагини дастурхон қиладиган гийбатчига ўхшарди...

— Хўш, энди бошқа масалага ўтсак, — деди у кутилмаганда, Бо-бошга ўғринча қараркан. — Биласиз, назария ҳамма вақт шунчаки дебоचा, амалиёт эса ҳам аввал, ҳам охир! Буларни чалкаштирманг. Муҳими, қай-

сарлик эмас, муҳими — эгилувчанлик. Шу нарса бор экан, садоқат яшайди, рости, Саидбек пешонасини силлаган шогирдда шу хислатни кўрдиму бошим кўкка етди...

Ҳамиша ҳушёру зол Бо-бош, кафти тепасида, калта йўталди.

Ногоҳ сергакланган Жобир Кирпи эса ҳўрпайганча бир кўзини қисволди.

Нишон ранг-рўйида хотиржамлик...

Негадир бошқалар жар ёқасида илиниб тургандек фалати жовдирашар эди.

— Ариқ қазиган одам тўрт фаслда ҳам этикли ё этиксиз сув кечишга ҳозир туриши керак, — юмшоқ табассум билан давом этди Пўлат Қосимий. — Тўғри-ми? Ҳа, яшанг. Демак, гап шу: лойиқ номзод Иноғомнинг ўзи!

Андава тортишни қаранг, лекин нишаб қай тарафга олинаётир?

Саидбек Умар сир-синаот тагига етолмади, жойгинасида у ёғоч каби қотган, тили танглайига ёпишган, гуноҳ иш қилиб қўйган бола каби мўлтирар, хаёлини банд этган тушунуксиз ва беқиёфа манзара ичра гоҳ Фаришта, гоҳ Чумоли, гоҳ Чархпалак чирпирак бўлиб айланарди.

— Имзо чекишга уч киши муносиб топилган: камина, вакил отамиз, марказ командири Саидбек!

Пўлат Қосимий тилидан қатъий янграган ушбу ҳукмни эшитгандан кейингина Саидбек Умар шуридаги туман тарқади, аста-аста санча бошлаган юрагини эса надомат ҳисси чирмади, таваккал қилишга қасдланиб, аста ўрнидан турди, Бо-бош билан бошқон фақат ўзига атай ўқрайиб турганини билгач, бўшашганча қайтиб жойига чўқди, «Имзо бўлса — имзо-да!» — деди ичида ва беихтиёр бошини эгди...

Йиғин якун қилингандан кейин Саидбек Умар ичи сидирилган кўйи шошилмай жилди, қўш табақали нақшинкор эшиқдан имиллаб чиққунига қадар бир-бири билан маъноли кўз уриштираётган мўътабар зотлар орасида кечган узук-юлуқ қисқа суҳбат қулоғига чалинди...

— Оғзи бедарвоза, касби ков-ков!

— Тилини айтинг, заҳар-а!

— Анов тузилма ҳам Иноғом ишиймиш!..

Кўз олди тиниб кетган Саидбек Умар, йиқилишдан

чўчиб, қабулхонада дуч келган курсига астагина кўнди. Аъзои баданидан муздек тер қуйиларди. Рангида қатра қон қолмаганди. Нечун ёпишиб олишди Иноғомга? — Худо ҳақи билмайди, лекин анов икки устаси фарангга ўзи ҳам игна-ип тутқазиб турди. Айни пайтда саланглаган ва ялтоқиланган кўйи дарди-бедаво кўмачига кул ҳам тортди.

Одатдаги маза-матрасиз ва чала-чалкаш ўйларини жиловлай олмасдан Саидбек Умар қийналиб кетди. На ерга сиғади, на кўкка, бир ёввойи куч борки, қўлтигидан кўтаргани кўтарган, шундоқ ҳам эзилган вужудини ўғирчага солгани солган. Гумгурс бадқовоқ девор гўё чор тарафдан қисиб келади, не қиларини билмай, хаёлан Чумоли изидан тушади. Қани уни тутсада, кишанлаб, ҳеч ким назари тегмайдиган бирон хилват-қоронғи ўрагами, хандаққами тиқиб ташласа!

Қабулхона ёки йўлакда алланарса гусирлаб кетди.

Илон чаққан каби Саидбек Умар чўчиб тушди.

Бу суллоҳ, бу газанда ўша, атай жигимга тегаётир, деди алам билан ичида, ранг-қути учиб, нафас чиқазмай, жон ҳовучлаб ўтирди. Зил-замбил бир неча дақиқа кечди, лекин ичкарига ҳеч ким йўламади. Тахминича, Чумоли бино ҳар қавати ва ҳар қаричида минг бўлакка бўлиниб, искаланиб юрарди, у фақат ўзи ва Носирни эмас, бошқаларни ҳам мунтазам кузатар, зимдан тафтиш қилар, гўё бу билан нималиги номаълум майлини қондирарди.

Малҳам сурқаб, лаб-лунжини сал-пал тузатволган Носир вақтинча музхонага тиқиб қўйилган Ниначи жасадини якка ўзи бир амаллади: қаёққадир гум қилди. Аммо эртаси куни ярим кечада ўткир тиф тортилган бўғзига кафтини босволган Ниначи аланг-жалаң алфозда Саидбек Умар тушига кирди. Симиллабгина оқаётган дарё-дарё қони чор-тарафга ёйилиб борарди, у шунақа силтаниб уйғондики, ўтакаси ёрилган Моҳина додлаворди.

— Одамни жинни қиласиз-е! — деди шўрлик хотин тўшақда тош қотганча.

Йўқ, Саидбек Умар бошқа ухлолмади, деразадан қарасаки, кеча оп-ойдин, ширмой нондай сулув ой кўк тоқига омонатгина илинган. Ой чорладими, бошқа нарсами? — ҳартугул у бир даъватга бўйсунган ҳолда беихтиёр ташқарига умтилди. Шамол эсмаса-да, дарахтлар сирли силкинар, фаввора эса нечундир ҳазин

шовулар, тонг яқинми, уфқ шафақланган эди. Субҳи содиқ дийдорига ошиққан каби, шарққа юзланиб, илдамлади. Япроқ шитирлашига монанд шовурга тўла ҳовли этагида милтираб турган чироқни кўрди, хиёл ажабсинди ва беихтиёр яна ҳам шошилди. Лекин чироқ йироқлашаверди. Қай маҳалдир лип этиб ўчди. Энди ғира-шира қоронғиликда аллаким ғивирларди. Тавба, яп-яланғоч! Оғзида бир парча оқ мато — чайналган, илвираган! Кафан шекилли? Гоҳ ирғишлаб, гоҳ қаққайганча олайиб қўяётган телбаваш одамга у синчиклаб разм солди ва қўрққанидан сочи жайра сихидек дикрайди.

— Ёпирай, сенмисан, Ниначи? — деди у ниҳоят зўр-базўр ўзини ўнглаб. — Тирик экансан-да? Бежонман дейсанми? Э, аттанг! Айт-чи, ўша гумроҳ шеригинг сени нима учун сўйди?!

Аммо Ниначи ғинг демади, ола-ола қараш қилиб, увада кафанини ямлайверди, кейин, бўралатиб бир сўкинди-да, оғзидан қон аралаш кўпик сочиб, каловланиб турган Саидбек Умар устига отилди, шўрлик профессор дағ-дағ уча бошлади, чор-ночор тисарилди, ниҳоят ўнгланиб, ура қочди. Шу қочгани, во ажабо, бир маҳал ўзини осмону фалак қўйнида масруру мағрур мудраётган қирқинчи қават кафтида кўрди. Кўп бемаъни босриқдим-да, деб қўйди ичида, кейин, не бир хоҳиш-ла, шарққа юзланди, ҳалигина шафаққа бурканиб турган уфқ алақачон сутранг тусда, коинот султони қуёш эса қарийб тиккада эди. Ночорлик ила елка қисиб қўйди, лекин энг қизиғи бу ерда у якка эмасди, гулобий бинонинг барча устунни тўпланган, бинобарин, улар одамзод қисмати билан боғлиқ яна бир муҳим воқеани талаша-талаша муҳокама қилишарди. Билдики, гап ҳар қанақа тасодиф, ҳар қанақа заруриятни четлаб ўтадиган, керак бўлса, босиб-янчиб ташлайдиган олий тоифа имкониятлари атрофида, демак, Жобир Кирпи билан Нишон Бо-бош топшириғини қойиллатиб адо қилган, шу муносабат билан курсантлар мактаби мудир Али Шаҳобийнинг қўйни-қўнжи тўлиб қолган бўлса керак. Йўқ, унчалик эмаскан, жуда кўп иш қилинган, лекин темир дафтарга тушган қайсидир шўртумшук ҳали илинмапти, шу боис нуфузи баланд хужралардан бири ҳозирча бўш экан...

Ойнаванд бино томига Саидбек ҳаммадан кейин кўтарилди.

Ҳайратга молик ғаройиб маконда турли оддий-мураккаб мосламалар ғиж-ғиж... Шулардан бири қовурғали бежирим қубба биқинида ўрнатилган туйнуксимон махсус дурбин бўлиб, у ичкари турмуш тарзини кузатишда бениҳоя қулай эди. Илгари ҳам негадир олий тоифага тузук-қуруқ рағбат билдирмаган Саидбек Умар, бепарво бир ҳолда, имкони мўл ускуна ёрдамида Ягона эгасиз бўлма — «Е» ҳужраси эканини аниқлади, сўнг эрта ўзи ва шогирдлари зардасигагина эмас, қамчисига ҳам йўлиқадиган, кўп ўтмай олам ва одамга бошқача назар билан қарай бошлайдиган ғўр-содда меҳмонларни хомушланиб назардан кечирди...

— Саидбек, биласиз, мана шулар ҳар бири бир даҳо, — деди Бо-бош қутилмаганда, пастга ишора қилиб. — Агар шохларини қайиролсак, бахтимиз, бепарво ташлаб қўйсак, шўримиз! Шундай экан, биргина Чархпалак камлик қилмасми?

— Менимча... кўп машқларингиз эскирган, — гапни ила кетди қуббага кафтини тираган Пўлат Қосимий. — Унча-мунчаси қор қилмайди бу қайсарларга!

Курақда турмайдиган сўз айтиб қўйишдан чўчиган Саидбек Умар сукут сақлаб, қовоғини солди, қайсидир ёп-ёруғ ҳужрада гоҳ полни, гоҳ деворни тепкилаб, телбанамо ҳаракатлар қилаётган ўсмирга бир нигоҳ юборгач, э, тўйдим-ку тоза, дея, хўмрайганча қиялади. Имони қомилки, бу ярамаслар бирон-бир ҳидни сезишган, сал мавриди топилди дегунча гап жилловини ҳалиги тарафга буришлари бежизмас. Аммо хом санашипти чучварани, энди Саидбек Умар аввалги нодон эмас, энди ўла қолса ҳам сир бой бермайди, яхшиси, ўша расвои жаҳон ихтиросини етти қават ер тагига тикворади, бас, йўқ қилади «Сумалак» зардоби формуласини, токи у эрта ҳеч бир жоҳил ё манман кимса қўлига тушмасин.

Аммо, ҳей, дариф, эрта-кеч изида соядек эргашиб юрган, қолаверса, тумшуғи тагида мушт дўлайтириб, қонсираган пичоғини ошқора мақтаб қўяётган Чумолини қандай даф қилади?! Агар тезроқ унинг кафанини бичмаса, бугун бўлмаса эртага, тузоққа илиниши — авра-астари ағдарилиши аниқ!..

Ана шу мулоҳазалар гирдобида сузаётганда тунги беминнат чироқлар ёруғида борлиқ сокин нурланарди, ажабо, мана шу хотиржам паллада уйқупараст Чу-

моли ёнмак-ёшармак шавқи билан ҳовли-боғнинг қайси бир хилват, ораста гўшасида ҳордиқ ёзмаётirmi? Аммо бу шунчаки тахмин эди, у негадир товушсиз кулди, сўнг, беихтиёр назарини улкан ҳайкалга қаратди. Не кўз билан кўрсинки, у жимирлаётган бўшлиқда муаллақ; боши қуйида, оёқлари юқорида! Анчагача ундан нигоҳини узолмади, ниҳоят илқис терс ўтирилди, ёмғирда ивиган ёғочни эслатадиган узун-дағал шарпа илашди шу заҳоти қароқларига, хаёли ҳалиги ажиб манзарада бўлгани боис унга дафъатан эътибор қилмади, қачонки у рўпарасида бўй ростлагач, ҳуши бошидан учди...

Чумоли кутирлатиб қоқ нон чайнади...

— Кет, турқи совуқ! — деди Саидбек Умар титра-ниб.

— Қайга? — тешиб юборгудек ўқрайди Чумоли; афт-бошини соч-соқол кўмиб юборгани боис кўзлари қудуқ тубидаги қатра сув каби йилтирарди. — Айт, қайга? — яна у саволини такрорлади, таъна аралаш. — Бунча жиғимга тегяпсан, нима, мендан ор қиласанми?!

— Сен тегяпсан жиғимга, ярамас! — деди Саидбек Умар сабр косаси тўлиб. — Эртамиан ҳам келасан, кечқурун ҳам келасан, тинчлик борми, йўқми дастингдан?!

— Ҳей, нодон одам, шуни аввалроқ ўйлашинг керак эди-да. — дағдага аралаш илжайди Чумоли. — Аммо ўйламадинг, энди кўр бўлиб оби-дийда қиласан! Ахир, мағорлаган ичингда беозоргина, ному нишонсиз уйқуни уриб ётмаганмидим?

— Э, бас-е, алжирама!..

— Ҳа, ёқмадимми? — энди бемалол эшилиб кулди Чумоли. — Шунақа, тўғри гап туққанингга ёқмайди. Билмасанг билиб қўй, каминани сен туққансан! Неча замон ичингда яшадим, кўп қаро кунларни кечирдим. Икки дунёда ҳам ўша бемаъни қафасни ёриб чиқолмасдим, уни кутилмаганда ўзинг парчалаб ташладинг. Ҳа, мени қутқаздинг, аммо мен тарк этган жойга ўзинг кирдинг. Шуни танладинг, энди қолганига ҳам чидайсан!..

— Ие, ҳой, жинни-пинни эмасмисан?

Шундай деганини биледи, кўзлари пахтаси ағдарилган Чумоли, мағорлаган бурда нонини қўйнига тиқиб, бир-бир боса-боса, сарғимтил тишларини ғичир-

латганча, теварагида хурпайиб айланди, сўнг, у беадад бир қониқиш билан қаҳ-қаҳ отиб кулди-да, аста ўзини эшикка урди...

Нега чавақламади, аядими?

Шу ўй билан Саидбек Умар Чумоли изидан отилди, доим омади юришмаганидан нолиш қиладиган ёрдамчиси Нодим қўйдек бўғизланганига имони комил эди, хайрият, газанда унга ҳам тегмапти, у қўллари ни ёстиқ қилганча бемалол пишиллаб ухларди.

Чумоли даҳл қилмай кетгани боисини Саидбек Умар тушунолмади, шунингдек, у кейинги учрашувда нимага қодир эканини исботлаш учун ҳеч нарсадан тоймаслигига ҳам амин бўлди. Демак, тезроқ бирон тайинли қарорга келиши керак, шу фикрга берилиб кетгани боис тонг отгани, кун ботгани билан қизиқмай қўйди, аммо бир кеча, ё тавба, қанақадир қора-қурум патга ўранган Иноғом тушида безовта қилди-ю, негандир типирчилаб қолди. Тонг-азонда уйғониб, бетини чала-чулпа ювиб, одатдагидек қоғозлар хирмонига кўмилган Нодимдан бугун ҳафтанинг қайси куни эканини сўради.

— Чоршанба, — деди йигит ажабсиниб.

— Айтарсан, фарбий кўрғонда бўламан...

Нодим бош ирғади, у шошилиб йўлакка чиқди, аммо лифтни кутмади, зина бўйлаб энди, кеча тунда кимдир (бошқамас, Чумоли!) етимхонани ағдар-тўнтар қилганини ўйлаганча ташқарига қадам босувдики, баланд пештоқ рўпарасидаги бетон гиштлар фарчланган майдонда кетма-кет оқу қизил енгил машиналар келиб тўхтади.

Ҳозир Саидбек Умар фақат кўнгли-хоҳишига яқин мароқли лаҳзани интиқ-интизор кутаётган ва шу лаҳза мангу фолиблик нашидасини ифодалашига ишонган Иноғом Насимийдек тўпорифеъл шогирди билан учрашиш ва у билан озми-кўпми ҳасратлашиш тилагида эди.

Шу тилак Саидбек Умарни олға етаклади, аммо пештоқ айвонидан узоқлашишга улгурмай қайсидир ҳашамдор машина орқа эшиги бирдан ланг очилди ва аввал бўйчан, кенг елкали, қийғир қарашли киши (оҳ-ҳо, Жобир Кирпи-ку!), кейин ёноқлари кўқарган, қаншари ёрилган, кўйлаклари қонга беланган дўнг пешонали ўғлон тушди.

Агар Саидбек Умар Жобир Кирпини кўрмаса йўли-

дан қолмай кетавериши мумкин эди, аммо янги назирга назари тушгач, беихтиёр тўхтади ва хўмрайишу сукут сақлаш билан дилидаги норозилигини ифода қилаётган навқирон тутқунга тикилди.

Мурғак жонни намунча абгор қилмишлар? Жиндайгина соғ жойи йўқ, туртса йиқилгудек, фақат қорачикларида милтираётган қатра нургина вужуди ва чехрасига жон ато этган, ажабки, шу нурдаги майингина товланиш нимаси биландир Саидбек Умар кўнглига бир яқин, бир яқин...

Негадир Саидбек Умар ўжарлиги тутди, дилини авраган, дилини мудҳиш кўйга солган бебош-беқадр ҳиссиётдан ҳозироқ тонишга тайёр, лекин туйқус тепада Фариштани кўргач, ғалати ҳолга тушди, бинобарин, Фаришта ҳарир қанотларини силкиганча беун фарёд чекарди.

Баладдан таралаётган товушсиз нола Саидбек Умар қулоқлари пардасини йиртиб юбораёзди, ногоҳ мияси тарки очилгандек туюлди, ҳатто қаҳр билан меҳр оралиғида янчилмак ҳеч нарса эмаслигини ҳис қилиб улгурди, сўнгра бетон саҳнда беҳол-дардчил туриб қолди. Бўғзи ачишиб шивирлади: «Фузайл, чироғим!»

2.

Ақлига сизмас: етти қават осмон қуладими устига ёки ўзи қаро ер қаърига тушиб кетдими!?

Ҳануз у бемажол, дардчил, чим-чилт тақирда — қоқилган қозиқ, омонат жони бўғзида тутунсиб ёнар: «Бу не савдо, Фузайл?» Жон оловида қақраган лаблари ушбу сўровни бир лаҳза ичида эҳтимол минг маротаба такрорлади, ниҳоят яраланган қоплон каби олға ташланди. Ҳозироқ ўзига бино қўйган Жобир Кирпини чанғалида эзғилайди. Қани, айтсин, не муддаода етаклаб келибди жигарпорасини бу даргоҳга?

Бутун вужуди — жамийки ҳужайрасигача эврилиб, қаҳра ғазабга айланди, айти шу важоҳати билан у ҳозир йўлида учраган ҳар қанақа ичаги эгри рақибини қиймалашга қодирдек эди, ҳали буларни хору хас қиламан, деди ичида, қачонки нечтадир ҳовлиқма гумашта Фузайлни ўртага олиб, турткилаб, қайсидир лифт сари судрашганини кўргач, беихтиёр саросималаниб қолди, аниқроғи, ҳалигина қанотланиб турган оёқларига тош бойланди.

Шундоқ кўз ўнгидан сароб тўлқини ўтиб кетгандек эди.

Шундоқ кўз ўнгида Фаришта ҳам бўшлиқ қаърига сингиди...

Кейин, Саидбек Умар доводирлиги учун ўзидан нафратланди, кейин, тентакларча янглишгани — алаким кўзига Фузайлга ўхшаб кўринганига ўла-тирила ўзини ишонтирди. Қуриб кетгур асаби ёмон толиққан, мана шунинг касрига доим панд ейди. Их, ҳали Чумоли ҳам — Чумоли эмас, рўё бўлиб чиқса-я?!

Энди Саидбек Умар ғазаб ва шубҳага қул бўлиб қолишдан тийилиш осон эмаслигини тан олди, шу боисданми, алақачон жойини топган Иноғомни кўргиси келмай қолди, ҳовли-боғнинг қайсидир сокин хиёбонида паришонҳол кезинди, лекин бир пайт ҳушини ўнгласаки, ғарбий кўрғон дарвозаси рўпарасида туррибди, ҳатто доимий хизматига қамишдан бел боғлаган зобит-комендант кўнглини овлаб улгурибди.

— Ихтирочи қавмидан бир дона топамиз!..

Оппоқ қайишига тўппонча осволган қоровулбеги, қовоғидан қор ёғилса-да, феъли кенг, тили юмшоқ-бурро, фаҳми-фаросати тузуккина инсон экан, ҳалигидай хитоб қилгандан кейин у кўрғон остини каламуш-сичқонлар, устини кўнғиз-суварақлар шудгор қилиб юбораётганини ачиниш ила сўйлай кетди. Йўлаклар тор ва ним қоронғи эди, туртина-суртина анчамунча юришди, ниҳоят қай маҳалдир энсизгина темир эшик қошида тўхташди.

Қоровулбеги қулфга қитирлатганча калит солди...

Эшик шарақлаб очилди, аммо Саидбек Умар холисона йўл берган эшиқдан эмас, бундаги бор-йўқ нарсаларга ўзи паноҳ эканини исботлагиси келган қаттол тўсиқ оша минг машаққат ила киргандек эди ичкарига. Чамаси уни зулматдан қарийб фарқ қилмайдиган ним ёруғлик эмас, ҳеч бир маъно англамайдиган аллатовур тўнг сукунат ҳам қаршилади. Мунғайган хона қай жиҳати биландир эътиборга молик бисоти-ла фахрланса арзирди: шифтда омонат илинган ва камдан-кам ҳолда ёнадиган мўъжазгина чироқ, деворга тираб қўйилган ёғоч каравот, юпқагина кўрпа-тўшак, чўлоқ курси, титилган бўйра, занглаган дўлча...

Ногоҳ, бир маромда кечадиган вақт изғирини музлатиб қўйган жимликни бурчақда қорайиб турган ковақдан дабдаба билан қатор-қатор лашкар тортиб чиқ-

қан қаламуш-сичқонлар чийиллаши бузди, аммо бу фаройиб тантанага кўрпалаган соқоли паноҳида исиниб ётган, эҳтимолки қиёмат тушлар кўраётган Иноғом парво қилмади, ихтиролар оламининг жафокаш фуқароси аллақандай сарғайган газетни беор ажинлар дастидан дод дейишга ҳақли озгин бетига ниқоб айлаганча гулдирос хуррак тортарди.

— Ўв, донолар доноси, азиз меҳмонга ҳурматинг шуми? — аста нуқилади уни қоровулбеги. — Тур қани, нима бало, бит тағида қолганмисан?

Тавба, ланж-ландовур бу банда ким ўзи, ростдан ҳам Иноғомми ёки бошқами? — шу мискин ўй Саидбек Умар миясига оралаган чоғда сарғайган газет малол-оғриниш ила силжиди, кимдандир ё нимадандир зада юрак ҳасрати тепчиган қароқлар, омонат қувонч ва тургун қайғу қўшилувидан туғиладиган недир зарда-эътирофга дош беролмай сўлинқираган қиёфа кўринди. Бу қиёфада зухур нотинч руҳсизлик зумда Саидбек Умарга юқди, у шу қадар гангидики, қоровулбеги аста жилгани ва ҳар эҳтимолга қарши эшикни қулфлаб қўйганини сезмади.

— Келдим, — деди Саидбек Умар энтикиб; аммо Иноғом Насимий индамади, эшитмади чоғи, деб ўйлади-да, у яна гудранди. — Омонмисан, биродар? Мен келдим!

— Афсус қилманг, устоз, — ниҳоят кароват чеккасида ўнгланиб ўтирди Иноғом. — Ҳечам афсус қилманг, эртами-кечми, ҳамма келади бу ерга!

Шифтдаги мўъжаз чироқ бир ёниб-ўчди, ҳужра бир дам ёруғликка ёлчиди, сўнг, яна ихтиёрини хира ёруғликка берди найза-қалқон кўтарган сур лашкар қуршовига тушиб қолган каби Саидбек Умар оғир хўрсинди, зўр келса, таслим бўлишга рози! — ночор аҳволини чамаси Иноғом англади, беихтиёр кулгиси қистади, лекин кулмади, патак соқолига қўшиб, зах нуқси урган бўйинини қашлайверди...

— Одам чордеворсиз яшолмас!

Ажабо, бу ерга нечун ташриф буюрди, инсон умри ва қадр-қиймати билан тағ-замини шўрлаб, нами сирқиган, ўймоғи-ўрамида турли газандалар болалаган тош девор ўртасидаги азалий ва абадий боғланишни шу тарзда совуққон изоҳлаш учунми?! Ахир, ишонадики, ёруғ оламда одамни ночорлик чангалидан халос айлашда асқотадиган некбин тасалли бор, бу ерга кела

туриб, ҳатто ўзини идора қилгиси келмай қолган шогирдига шу туйғуни бахш этишга аҳд қилмаганмиди?!

— Устоз, дунёда соқол ўстиришдан маъқули йўқ экан, — деди дафъатан Иноғом, чиройи тетиклашиб. — Иякда говлабгина турса, ҳеч нарса етмайди савобига!

Ўнғайроқ мавзу топилганидан Саидбек Умар яш-наб кетди...

— Менам соқол қўйсамми? — деди у бетини силаб-чимчилаб.

— Сизга ярашмайди. Сиз...

— Тирноқ ўстиринг, демоқчимисан?

Бу гапни Саидбек Умар айтишга айтди, аммо шу заҳоти гўё ўткир бир нарса ич-ичини қириб-қиртиш-лаворди, ажабки, тасаввурида гавдаланган нарсани шундоққина шогирди кўзларида кўрди: у, сирли маҳ-лук, кўкрагини керганча, наъра тортарди.

— Эрмак кўп оламда, — деди Иноғом Насимий астагина.

— Ука, доим эрмак изладим, — деди Саидбек Умар ҳалимдек юмшаб, ҳалиги ноўнғай гапини ювиб юбориш илинжида. — Аммо оқибат ўзим кимларнингдир эрмагига айландим.

— Сизнингча бошқача бўлиши керакмиди?

— Билмадим, лекин... ҳайратдан адоман.

— Ҳайрат нимага арзийди? — дағал бир оҳанг зуҳурланди Иноғом товушида. — Менимча, ҳеч нарсага! Яхшиси, тирсакни тишлаш керак. Битгаси шунақа... тишласа денг, бошқа бирови, вой, биқиним, деб йиғ-лармиш!

Шогирди шу қадар бепарволиги, ҳатто бунақа ҳазил-ҳузилга ён бераётгани Саидбек Умар кўнглини ўстирди, ҳатто шогирди қиёфасида тошдан бино бўлган чордеворни ёриб ўтишга қодир недир куч ифодасини кўриб беихтиёр жилмайди. У ўзини астойдил ўктам сезаётгани жуда яхши, лекин у бу кунда курраи арз Чархпалак ва Чумоли оёқлари остида инграна бошлаганини ҳис этиш учун ҳам ўзида куч тополармикин?

— Сен, укам, тупша-тузук олимсан, — яна ёруғ оламда некбин тасалли борлигини эслади Саидбек Умар. — Бировдан кам еринг йўқ, бекорга ҳам яшаманг. Агар баъзи нарсаларни англаб улгурмаган бўлсанг, бу сенинг айбинг эмас.

— Тупша-тузук олим! Гўнг титишдан бошқасига яра-

майди, шундайми? — бегараз нигоҳини устозига тикди Иноғом. — Балки яна бир нарсага ярар? Агар устидан кула бошлашса, қўшилишиб кулишга!

— Гўлсан, — дея кафтини ҷаккасига босди Саидбек Умар, — гўл бўлмасанг, одам тилга олишда орланадиган алаамбало безорилар уюшмасини деб жонингни ўтга ташлармидинг?

— Аммо сиз гўлдан ҳам баттар — гўлнинг ярмиси, — қовоғини уйди Иноғом. — Яъни, чап кўзингиз мағрибда, ўнг кўзингиз машриқда!

— Мени орага тикиштирганинг — тонганингми?

— Йўқ нарсанинг нимасидан тонаман?

— Эҳтимол, у бордир.

— Томдан нарига! — қўл силтади Иноғом. — Мендан йўғини эмас, борини сўрашсин. Бир билганим Чархпалак эди, уни яширмадим, борича тақдим қилдим, қилча ёлғон қўшмадим. Лекин бу ерда ҳам бекор ётмадим, яна бир ҳомила ортгирдим.

— Сени кичиклигингдан биламан, — деди неғадир Саидбек Умар, томдан тараша тушгандек қилиб.

— Ҳа, биласиз, — деди бирдан қўнишиб Иноғом. — Асранди эдим. Ланж, исқирт! Шунини бетимга солмоқчимисиз?

— Ҳаммамиз ҳам асранди, бунинг ор қиладиган жойи йўқ!

— Аммо раҳмат, сиз мени қутқариш билан бутун одамзодни қутқариб қолгансиз.

— Оббо сен-ей!..

— Жин чалсин, — деди Иноғом, бурчақда ёвлашаётган газандаларни кузатганча. — Қишлоқмиди, овулмиди? Ёдимда йўқ, аммо бир нарсани яхши эслайман. Раҳматли онам жиззакироқ эди, сал айб қилсам косов билан саваларди. Йиғлаб қочардим-да, сой бўйидаги теракзорда яширинардим. Гоҳ чўнқайиб, гоҳ чалқанча ётиб, шимпанзегга айланиб қолишни орзу қилардим.

Сукутга толган шогирд киприкларидан бир томчи ёш узилди. Унга термилиб қолган Саидбек Умарнинг кўкси эса зирқиради ва қай маҳалдир тинмасак хаёли қанотида кечмиши сари учди. Болалик икки томчи сувдек бир-бирига ўхшайди, ана, қачондир унинг тавонлари ва тирноқларини қонатган кўчалар шундоққина Иноғомни шаҳарга узатган қишлоққа бориб туташаркан... Фақат у шимпанзе эмас, Кўкбўри бўлмоқ-

чи эди. Фалати дард дилига Ҳазора момо эртаги шарофати билан юққанди, узун кечаларда у жимгина серюлдуз осмонга тикилар, Ҳазора момо куюнчақлик билан тасвирлаб берган денгиз соҳилига хаёлан йўл олар, омади юришмай қолган Кўкбўри ўрнида ҳидоят салтанатини бошқара бошлаган шаҳзода қиёфасида кўрарди ўзини...

— Энг катта орзуйим шу эди, — ниҳоят анча чўзилган жимликни бузди Иноғом. — Шимпанзе бўлиш мен учун улкан бахт ҳам эди. Дунёдаги энг баланд дарахт шохига думимдан осиб қўйишса, бундай зўр мартабага эришганимни онам кўрса, дердим. Кейин...

— Кейин... воз кечдинг.

— Илож қанча, майда экан.

— Тузук, фаҳмлабсан.

— Ўргатишди, мана шу ерда... Эсимниям киритишди. Бор бисоти етимлик бўлган бир хувари эдим. Бошпана сўраб қайга ҳам борардим? Раҳмат, одам қилишди. Лекин аввало — сиз! Отам дедим сизни!

— Менсизам элардинг, ақлинг жойида эди.

— Аммо шимпанзени эсласам ачинаман ўзимга ҳам, унгаям...

— Бекор қиласан.

— Бугун мен олимчаман, ҳа, олимча! — бирдан кўкрагига нуқилади Иноғом. — Бекорчилик ярашадими? Ярашмайди. Яна денг тузни оқлашим керак. Бу хилват зўр экан, хаёл жонивор билан яхшироқ қовушдим, топган ҳомилам унча-мунчамас, зўр ҳадя!..

— Хўш?! — дея қизиқсинди Саидбек Умар.

— Мен қайғурмасам бошқа тирикроғи борми, ус-тоз? — оғир хўрсиниб қўйди Иноғом. — Йўқ, тириги бошқа йўқ! Ер эса, бахтга қарши, биттагина, ҳа, ер битга бўлмай иккитами?

Саидбек Умар чайналди: ҳей, бу илмоқ қидиряпти шекилли?

— Агтанг, биттагина! — хўрсиниш аралаш давом этди Иноғом Насимий. — Эҳ, иккита бўлсайдими? Бири чарчаганда бири қўл келарди. Қўшга ярамай қолган хўкизни алмаштирган каби осонгина алмаштирар эдик. Ҳозирча бунинг иложи йўқ, аммо жа толиққан, ўпкаси бўғзига тиқилган. Нима, сизга сезилмайдими?

— Ким билсин, лекин у улкан, имконияти ҳам шунга яраша!

— Ҳечам-да, у муштдайгина, балки зигирчадир, балки заррадир!

Ичида Саидбек Умар шогирди фикрига қўшилди...

— Борингки, муштдай дейлик.

— Шундай бўла қолсин.

— Шунинг учун ҳам шимпанзе бўлгим келмай қолган.

— Ие, — деди Саидбек Умар кулгиси қистаб.

— Шимпанзедан кўра товуқ бўлганим яхши эмасми?

— Э-э, ҳали буниси ҳам борми?

— Тунов кунни Чархпалак ичимдаги дардим суврати эканини айтдим, уни неча замон юрагим тагида авайлаб олиб юрганимни ҳам айтдим, барингизга маъқул келди.

— Жуда тўғри!

— Энди бу ҳомилам тақдирига қайғура бошладим, — шундай деркан, Иноғом кўзлари жовдирай бошлади. — Омадни қарангки, бу нарса нималигини биринчи бўлиб сиз биласиз.

— Ҳай, ҳай, зўр-ку!

— Худо ҳақи, ишонинг, у яқинда пайдо бўлди, юрагим тагида қимирлабгина қўяди, сезишимча, у илиққина, силлиқ, дум-думалоқ! Вақти яқин — эрта ё индин. Эплаш қийин эмас, бир кучансам кифоя! Аммо сиз менга сабр-тоқат тиланг!

Энди Саидбек Умар жимгина нафас ютиб, бўзариб ўтирарди...

— Ҳа, устоз, нимасини айтасиз, еримиз қари! — бир зарб билан соқолидан уч-тўрт толани юлиб олди Иноғом. — Еримиз мункиллаган чол! Йўқ, чол бўлса кошкийди, худди палағда тухум! Ўзим уни бошқатдан туғаман, одамзод олдидаги бурчим шуни тақозо этаётир!

— Укагинам, сен ўзи кимсан?

Бўғзи куйишган Саидбек Умар нари-бери маъюс одимлади.

Адоқсиз бўшлиққа рўпара тургандек эди.

Нарёқда нима бор: алангами ёки ҳар қанақа ўтоташни ўчиришга қодир изғирин?

— Ашинақа!..

Шу билан чамаси Иноғом Насимий суҳбатни якун қилди.

Недир малол билан у тўшаги пиёз пўстидек юпқа кароватга аста чўзилди ва ровлаган соч-соқол кўмган,

ҳеч бир ифода акс этмаган бетини сарғайган фиким газет билан ёпди...

Ҳануз Саидбек Умар каловланиб турарди.

Ростики, у ҳам маҳкум!

Нафақат маҳкум, қақилдоқ товуқ ҳам!..

Шу лаҳза бу ўй гўё занглаган сонсиз игнага айлан-ди, чор-тарафдан отила келиб санчилди миясига, у, сим-сим оғриққа кўмилганча, бегона назардан эмас, ўзидан ҳам яшириниб олган, ёлғизлик паноҳида яқин-орада рўй берадиган Улуғ таваллуд онини кутаётган, яхши-ёмонини сағирлиги бўсағасига оббориб тақай-диган шаввоз ихтирочи ёнидан жилолмасди. Вақт ал-ламаҳал бўлганини айта-айта қоровулбеги туйнукдан бир неча бор мўралагандан кейингина у ташқарига йўналди. Қадамлари зил: недир куч ортга тортарди. Ногоҳ, мен ҳам маҳкумликка лойиқман, деган ўй кеч-ди яна миясидан, беихтиёр тўхтаб, ғалати жовдираш билан бўш ҳужра бор-йўқлигини сўради. Ҳеч бир гу-монга бормаган зобит чап томондаги кимдир бўр билан калла суяги расмини чизган темир эшикка шун-чаки ишора қилди. Ранг-рўйи ўчинқираган профессор зўрға оқариб кўринаётган чала-чулла тасвирга хўмра-йиб қаради, аммо бирон эътироз билдирмай, тезгина гавдасини ичкарига олди: «Қулфла!» Товуши совуқ жаранглади, довдираб қолган гумашталар етакчиси, калитлар шодасини шиқирлатганча, ним қоронғи тор йўлак бўйлаб тисарила бошлади...

3

Чамаси ҳужра яқинда дориланган экан, тинимсиз анқиётган ачқимтир ҳид Саидбек Умар димоғини ёрво-раёзди. Ҳар ерда суварақ-кўнғиздан тортиб, сичқону каламуш сулайиб ётарди. Ўлик жонларга тикилиб, оғир хўрсинди, намхуш деворга истамайгина суянди, оёқлари толгач, қачон кўйилгани номаълум чирик тахта каро-ватта чўқди. Эзгу дарди билан юпанишни эплайдиган шогирди биқинида ўрнашиб олганидан рағбатга ўхшаш нарса бахш этувчи қаноат ҳиссини туйди. Жилла қури-са бу дунёда кимгадир чинакам ҳамсояликка ярамоқ керак. Ёлғони йўқ, баъзан ошналариға, мен хотинимга девор-дармиён кўшниман, деб пичинг отарди. Асли ҳазили тагида бир чимдимгина чини ҳам борийди: у Моҳинадан йироқ эди (кўнглига киргани йўл бўлсин!),

қачонки Фузайл ёруғ оламга таширф буюрганини ин-галаланча билдиргандан кейингина ораларидаги масофа бир қадар қисқарди, ҳатто оилавий иттифоқи анча мустаҳкамланди.

Хотин хархашаси ўз йўлига, унақа-мунақа галва ҳар қанақа рўзгорда учрайди, эркак чекига тушгани — чидаш, лекин кейинги пайтларда унинг биттаю битта зўр армони шу эдики, дунёда шундай даргоҳ борлигини, ўзи шу ерда ўралашиб, остонаси тупроғини ялаб юришини Моҳина ҳам, Фузайл ҳам билмас! Бутун вужуди, иймон-эътиқоди билан эрта-кеч Худодан шуни тиларди, лекин афсус, аксига олди, бирдан-бир суянчиғи ва меросхўри саналмиш Фузайл кутилмаганда шундоқ ёнгинасида пайдо бўлди, аниқроғи уни сургаб-савалаб, оғзи-бурнини қон-қатронга бўяб, етим бўталоқ каби бу ерга келтирдилар.

Саидбек Умар мискин ўй гирдобиди суза-суза, ўлгудек толиққан эмасми, аянчли гичирлаётган каравотда ахийри мизғиди, андак ўтиб, руҳидаги зирқираш сал босилди ва хаёлан замини ҳам, осмони ҳам поёнсиз ола-бужир оламда санқиб юрди. Ён-верида асов дарё, сийраклашган ўрмон, сарғимтир даштга туташ дара шовуларди, ногоҳ олисда, тахтни эслатадиган булут узра Фаришта қўниб турганини кўрди, ажабки, қуйида, жимжит кенглик бўйлаб бир болакай чопа-чопа келарди, аниқроғи у кимдандир ўзини қутқазмиш учун жони борича ҳаллослаб югурарди. Тезда билди: ўглини тирақайлатиб қувган, қаттол тузоғига илинтирмоқчи бўлган таъқибкор Чумоли экан. Қўрқа-пуса товуш берди, аммо Фузайл эшитмади, шўъла тўшалган йўл қолиб, зимзиё тўқайга оралади...

Шу маҳал радио-телефон сайраб қолди.

Қай ерига гўё бигиз санчилди: сапчиб турди.

— Азизим Саидбек, — Пўлат Қосимий гўё шундоқ рўпарасида туриб сўзларди, — қобил шогирд аҳволи қалай экан?

— Ёмон эмас, — деди Саидбек Умар типирчилаб, аини пайтда содалигидан ичида кулиб. Ахир, ўзини ўзи шунчаки маҳқум санаши бу ажаб дунёда нимани ҳам ҳал қиларди? Қолаверса, Бо-бош айтганидек, жон савил ширин, жон чиғириққа тушганда бошқа нарса кўзга қилча ҳам кўринмайди...

— Аммо бекор қипсиз, бормай турсангиз маъқул-миди?!

— Бир қошиқ қонимдан кечинг.

— Илож қанча, кечамиз-да.

— Чарчабман, — деди қисқа сукутдан кейин Саидбек Умар, қайдалиги ва қай аҳволда ўтирганини бирдан эслаб, — ижозатингиз билан уйга кетсам!

— Саидбек, уй қочмас, ҳозир бу ёққа етиб келинг, — қаймоқдай юмшади Пўлат Қосимий. — Тортинманг, келаверинг, икковлон бир отамлашайлик, зўрини боқиб қўйишпан.

Эҳтирос савилдан Пўлат Қосимийга ҳам бирон томчигина тегиб қолган, ҳозир у: «Анву ёқники!» — демоқчи эди чамаси, бирдан зийраклиги иш бериб, тилини буради. Қай бир нозик сезгиси билан буни илғади Саидбек Умар ва: «Ҳаҳ, илон ёғи ялаган!» — дея, қовоқлари тўла уйқу, дили лим-лим ғашлик, зимзиё хужрадан жилди. Ушбу машъум гўшадан бир умр ўзини олиб қочгани ва эҳтиёткорлик йўриғига ўла-тирила амал қилиб келгани ёдига тушиб, аччиқ кулди, бу қилиғи ўзига ўта бачканалик бўлиб туюлди.

Мани, дераза ойналари ва ҳарир пардалари жилосидан тортиб, турфа безаклари нақши-нигоригача тасаввурига чуқур ўрнашган маҳобатли хосхона... Бу ерда не сир мавжудки, ҳар доим бўсағасига қадам қўяётганда юраги безиларди. Наҳотки турли катта-кичик йиғинларда ифодасини топадиган ваҳима-ҳовлиқиш, севинчу завқ, маза-бемаза хулоса-фаразлар, эҳтиросли ҳукмлар, бари-бариси қуйи деворда осияли мўъжазгина ойболга залвари билан боғлиқ бўлса?! Ичкарига кирган заҳоти у ҳадиксираган ҳолда ўша тарафга қаради, бир зум тўхтаб, тараддуланиб ҳам қолди, ниҳоят тўрға, чап бурчақдаги ўймоқори эшик сари иккиланиб юрди. Мана-мана рўпарасида кичикроқ шинам бўлма жамол очди, қорин савил нола қилаётган эмасмиди, йилт янги гулдор дастурхон тўкинлиги бирдан иштаҳасини қитиқлади. Аммо юқоридаги курсида бемалол кўр тўккан Пўлат Қосимий афтида аксланган жиддийликка мойил виқор, ҳар қанча пардаламасин, иззат-нафсига тегди. Кўпроқ бошқа нарсадан чўчиди, бошқон ҳозир анаву ёққа борганимни бетимга солади, таъна-дашномга кўмади, дея тахминлади, лекин у негадир бу нохушлиқни эсламади, бошқача муомала қилди.

— Одам хом сут эмган банда-да, Саидбек, — у ҳорғин меҳмонига ёнидан жой кўрсатди, — иш деб

ич-этингни еганинг етмай, бошқалар бетига чанг солишга ҳам мажбур бўласан. Шу алмисокдан қолган дунёсига ким устун бўптики, биз бўлсак! Э-э, аста-аста биялпиз, бировни хафа қилишдан ёмони йўқ экан!

— Ҳа-а, — деди Саидбек тезгина ўрнашиб, — сизга осонмас, тушунмаган кўр бўлсин. Аммо биз сизникини кўтарамиз, урганингиз ун оши, сўкканингиз сўк оши!

— Барибир ўзингиз яхшисиз, — чап кўзини лип эткизиб қисиб қўйди Пўлат Қосимий. — Фейлингиз кенглиги ёқади менга! Кейин... сизни кўрсам ёшлигим хотиримга тушади. Қанақа эдиг-а?! Ерга урса кўкка сапчирдик. Аммо қойил, биздай бедаво қайсарларни ҳалимдайгина қилиб қайириб олди-я бу даргоҳ!

Ажабки, бошқон талаффузи ва лутфу карами самимиятдан йироқ бўлса ҳам, бу гаплари Саидбек Умарнинг қаеригадир жиз-жиз тегди, ногоҳ дили тубида мангу ўрнашган кўҳна дарди кўзғалди, зумда, Болалиги кўчалари бўйлаб югураётгандек, қора терга ботди, гўё қаршисида устунларига ингичка нақш чекилган айвон қад ростлаб турарди. Эсида, ҳар доим у денгиз бўйидаги осуда мамлакатга олис сафарни шу ердан бошларди, шу даргоҳ бўсағаси уни ўша фаройиб мазгилу фаройиб учрашувга беғаразлик билан йўлларди. «Улуғ Кўкбўри, сен менинг абадийлик армоним экансан-да! — дея ғамгин шивирлади Саидбек Умар, ҳушини йиғволиб. — Сени кўксимга мазлума Ҳазора момо жойлаган! Раҳматли отам мулла Умар жойлаган!..» Кейин у, жимгина жовдираб, мана шу банданинг ҳам армони бормикин, балки ҳеч қачон бўлмагандир, деган ўйга борди, кейин, негадир қошларини чимирганча илжайди.

— Энди қаридик, — деди у ниҳоят, — минг истганимиз билан олма-ўрик бўлмасмиз.

— Оббо, бирдан унақа пастламанг-да, ошна, — танбеҳ берган бўлди унга бошқон. — Ҳали қирчиллама йигитдайсиз-а!

— Э, қайда, баъзан юрак эркалик қип қолади. Ишдаги ғалваларни айтинг. Боз устига хотин хархашаси кўшилади. Ана, томоша!

— Амриқода бир латифа эшитдим... Хотин зоти эсини танир-танимас товуқ патини либос қилиб кийволаркан, то қабрга киргунча шуни ечмас экан! —

Саидбек Умар ҳадик билан теварагига аланглаб қўйганини кўрган бошқон уни тинчлантирди. — Чўчиманг, бу хона унақалардан холи, атай қўйдирмаганман. Биз ҳам иссиқ жонмиз, баъзан одамдай... А? Нима дедингиз?

— Хайрият-е, бор экансиз-ку, — деди профессор энгил тортиб.

— Хўш, Амриқоси... ҳам жаннат, ҳам дўзах! Бир баҳонада яйрашга яйрадим, кейин бари бурнимдан булоқ бўлиб оқди. Қитмирликни ким қилганини биласиз, лекин у ўзи қазиган чоҳга ўзи қулади. Ў, одамнинг доғулиси, иблисниям бир чўқишда қочираркан-а!

Бу кунда Жавлон Қиёқли пешонасидагини кўриб, қай бир қоронғи камерада Худодан ҳам, бандадан ҳам нолиб — ўз ёнига ўзи қоврилиб, қон ютиб ётгандир, зимдан кечган жангда эришган зафарини билиб-билмай эътироф этаётган бошқон эса орқаворотдан яна унинг ёқасини вайрон айлаётган эди.

— Хотиним билан тил бириктирибди-я!

— Йўв-е! — деди Саидбек Умар бўзариб.

— Бу ердагиси етмай, хотинимни гиж-гижлаган.

— Қанақасига?

— Эринг иллатнинг бедавосини юқтириб келган, у билан ёта кўрма, деган номард! Хотин зоти товукмияда, лаққа учгану тепага югургилаб борган. Тириклай еб қўйишларига сал қолди. Мочағарни яхшиямки машина уриб кетди, йўғасам... ҳали-бери қутулмасдим.

Тагин ғашлана бошлаган Саидбек Умар ҳамиша қулоғи динг Дадашдан эшитганини хаёлидан кечирди. Эрталаб аёл ишга шошилади, кўчани кесиб ўтаётса, тўсатдан пайдо бўлган нишонсиз энгил машина шўрликни хамирдай ерга қапиштириб кетади. Ўшанда Дадаш афсус билан бош чайқади, ҳатто бошқонни кўтара қилиб сўқди, Саидбек Умар уни жеркиб ташламоқчи бўлди, аммо нимагадир шаштидан қайтди.

— Амриқога ўзингиз борсангиз бўларкан, руҳ муҳандислиги деган даҳмазани мен қаёқдан ҳам тушунардим, — зимдан Саидбек Умарга разм солди Пўлат Қосимий; аммо у ҳозир ўшанда ўз номзодини ўтказиш учун анча найранг қилганини унутгандек эди. — Қайсидир отелда базмга шўнғиб денг... Маъруза ёдда қоптими? Борсам, навбатим ўтган! Худо урди дедим, айтганим бўлди: ёқамга ёпишишди. Аммо мен қўл қовуштириб ўтирмадим. Бонг урдим: Амриқо ундок,

Амиқо бундоқ! Яъни, бетамизларга, атай менга навбат беришмади, деган айбни тўнкадим. Шунақа ошна, мавридини топиб сўқишним, мақташним билиш керак экан, акс ҳолда ажраласан калладан!..

— Сиздай зотга тегиниш — ютқизиқ!

— Тилингизга асал... Аммо газет ҳам керакли нарса экан, айниқса дўппи тор келганда... Э, бас, жа эшилиб кетдим, сизда сеҳр бор, десам ишонмайсиз. Бир ичайлик. Қани, кўтардик!

Эсида, қирқинчи қаватдаги шинам кўшқда Али Шаҳобий билан, ичимдаги зангимни ювар, дардимга малҳаму жонимга овунч бўлар, деган умид билан мириқиб ичувди, кейинги кунларда яна кўп ғалати ташвишларга кўмилгани учун ҳозир ҳам беихтиёр ўшандоқ кайфиятта берилди, ял-ял ёнаётган жодуваш қадаҳнинг офатижон лабига дағаллашган қақроқ лабини аста босди.

Ҳаял ўтмай лолагун май нигоҳига сирли ва ҳарир парда тутди, сокин товланаётган шу парда ортида, не ажабки, шовулаган денгиз қирғоғидаги баланд қоя устида улкан жондор пайдо бўлди. Аллабир тарзда ҳаприқди: «Кўкбўри! Маним армоним!» Гўё инон-ихтиёридан ажрағанди, ҳатто у зувва қояга кўтарилишни, денгизга тикилганча наъра тортаётган Кўкбўрини бўйнидан қучишни ўйлади, аммо Кўкбўри бирдан ғойиб бўлди. Энди парда ортида маҳобатли хона кўринди, узун миз устида қорайган, илма-тешик калла суяги... У мунғаймиш: жонсиз, забонсиз... Тепасида қад ростлаган баджаҳл одам эса бесунақай қўлларини пахса қилганча тинимсиз бидирлар, ёруғ дунёдаги ўзига номаъқул жамийки нарсани аёвсиз равишда тепиб-тепкиларди.

— Улуғлар вакили қайда? — дея сўради Саидбек Умар жўрттага.

Пўлат Қосимий кўрсаткич бармоғини лабига босди, хонада «кулоқ» бўлмаса-да, айёрона шивирлади. «Узилмас хилдан топиб бердим... Арғон!» Андак кайф қилган Саидбек Умар эҳтимол кейинги бир йил-ярим йил орасида, илк бор очила-сочила, ўзини бемалол қўйвориб кулди. Рўмолчаси билан мишжаларини артгач, у ҳам ҳазил қилди: «Чархпалак маъқул эмасмиди?» Нишонга тегизди, лекин нимагадир ҳозиржавоблиги Пўлат Қосимийга ботишмади, у, ясама илжайиб, тезгина жиддийлашди ва шишага қўл узатди. Қадаҳ-

ларни тўлдираркан, беихтиёр тилига «Кўкбўри» итти-фоқи кўчди, маълум бўлишича, шу дақиқаларда Бо-бош Жобир Кирпи ва Нишон билан биргаликда ўта муҳим бир далилни муҳокама қилаётган экан...

— Айтганча, Саидбек, ҳали зўр ахборот олдим, — дея тўсатдан бошқон гап жиловини бошқа тарафга бурди. — Мунақаси доим бўлавермас, ҳа, ҳа! Эсон Оқбўта ва Жобир Кирпига балли! Лекин энди сизнинг ҳам ошиғингиз олчи! Шогирдларингиз сара, жудаям сара!..

Лаҳза, боқийликни кечаги кун билан улайдиган, замон ва маконни қовуштирадиган лаҳза гўё ҳўл ўтин, алҳол, оҳиста чирсиллаб-бурқсиб ёнарди, унга қўшилиб, тутай-тутай, Саидбек Умар ҳам ёнди, ахийри, гўё бир ҳовуч кулга айланди-да, яшнаб турган гиламга тўкилди. Бор-йўғини ном-нишонсиз нарсаларга азда-базда сарфлаб келаётган, бундан бир куйса, бир фахр-ланадиган жон не кўйга тушганидан ғофил қолди бошқон, лекин лабларида недир тушунуксиз маъно учкунларди, чамаси, Эсон Оқбўта билан Жобир Кирпи қаторга қўшган кичик нор эрта шундоқ рўпарасида бел букиб, тарикдек сочилишини тасаввур қилар, таҳсинга лойиқ ҳодисани ҳозироқ нишонлашга орзуманд эди...

— Муболағаси йўқ, у сирли бола! — дея ғалати бир ҳовлиқиш билан давом этди. Пўлат Қосимий. — Ранг-рўйи бошқача... Кўзларими, о?! Ҳушёр бўл, йўқса қонингни ичаман, дегандай чақнайди-я! Лаънатини ўз ҳолига қўйиб бўларканми? Биз аввалроқ синдирамиз белини!

Нима десин, у — Саидбек Умар бир ҳовуч кул...

— Ҳалироқ борамиз олдига. Чарчоғингиз пича ёзилсин.

— Йўғ-е, — деди бўзариб Саидбек Умар; юраги шувиллаганча қадаҳда беозор ялиғланаётган юпанчани симирди. — Қирчанғи отдан фарқим қолмаган: ё қушхонага жўнатинг, ё бозорга!

— Унақа деманг, сиз менинг ўрнимга муносиб номзодсиз, Жавлон безори кетди онасиникига! — деди Пўлат Қосимий тўсатдан, бепарво бир тарзда. — Сизга меҳрлари бўлакча, ўзим ҳам сизни мўлжаллаб қўйибман. Бегона қилмаймиз. Тўғрисиям шу-да. Энди кучга тўлган вақтингиз. Сиздаги имкон бошқа ҳеч кимда йўқ!..

Ана шафқат, ана шафоат!.. Ичида Саидбек Умар аччиқ кулди, зардасини ювиб юборгиси келди чоғи, яна шиддат билан қадаҳ кўтарди, сўнг, суҳбат боқий, дегандек, хиёл тумтайиб олган ва ўзини қаёққадир шошаётгандек қилиб кўрсата бошлаган бошқон билан совуққина хайрлашди.

Дунё яна тор ва зимзиё қафасга айланди. Зина бўйлаб учинчи қаватга тушди, қабулхонаси олдида Нодим асабий қиёфада нари-бери юраётганини кўрди. «Янгам! Янгам!» Касалванд бўлишига қарамай, ҳаммаша чайирлиги билан кўнгил овлайдиган ёрдамчиси овозидаги бўғиқ оҳанг бу лаҳза Моҳина не кўйдалигини Саидбек Умарга англаётгандай бўлди. Лаҳза симиллабгина ёнарди, у ҳам яна қўшилиб ёнди, жимжит хонасида анча муддат саросималаниб тургач, телбаваш алфозда изига бурилди. Беминнат дастёр ҳисобланган лифт руҳсиз ва карахт танасини ҳаял ичида қирқинчи қаватга элтиб қўйди. Лифтдан секин тушиб, сўнгсиз салтанат ичра бетакрор зийнат ҳисобланган ойнаванд бино сари шошилди. Сонсиз чироқлар ёғдусига чўмилган бино кўзни қамаштириб ярақларди. Шиша қубба оч сиёҳи-пушти тусда жилоланади. Тепадан ўзгача товланиб кўринадиган ичкаридаги олам сутдек ойдин — сокинлик оғушида. Муаллақ қотган қубба қовурғасига кафтини тираганча дурбин орқали «Е» ҳужрасини осонгина аниқлади, бор қувватини нигоҳига жамлаб, паршон туриб қолди.

Тузилиши жиҳатидан «Е» ҳужраси узун йўлакнинг икки тарафида тизилиб кетган шерикларига ўхшайди: баланд шифтли, кенг-мўл, доира шаклида. Девори белгача бежирим-сарғиш парда тутилган, ҳар ерида не вазифани бажариши номаълум узун-қиска шокилашокила қизғимтир кўн тасмалар осилган. Оқ-кўкиш латта ёпилган миз устида чойнаксимон мўъжаз радиола, тўрда, гултуваклар ўртасида ташқи оламни жимгина назорат қилаётгандек таассурот уйғотадиган тўрт оёқли рангли телевизор, бир чеккада китоб жавони, ёнида юмшоқ кароват қўйилган, бинобарин, кириш йўлаги шиша девор билан тўсилган, чалдаги шинам ваннахонада бемалол ювиниб-тараниш учун ҳамма қулайликлар муҳайё эди.

Сутдек ойдинда қўлларини қовуштириб олган Фузайлнинг мўматалоқ бетида тажанглик ва озор қўланкаси изғиётганини Саидбек Умар осонгина илғади. Яна

сездики, ўғли бетоқат, у ҳозироқ бирон-бир қушга айланса, олмосдай ўткир тумшуғи билан ойна тўсиқларни чўқилай-чўқилай синдирса-да, осмону фалакка эмин-эркин учса! Лекин бу орзуси ушалмагай, эрта у олий тоифанинг бошқа аъзолари қаторида шунчаки бир қўғирчоқ! Исталган муқомда йўрғалатарлар! Ва эрта бўйнини эгиб, у ҳам руҳ ва тан сиру савдосидан баҳс айлагувчи дарсларга киради, ўсмирлик шавқи билан умидвор бўлиб киради, шунда унинг мўлтироқ кўзларига тик боқишга журъат этармикин?!

ЕТТИНЧИ БОБ

1

Қай бир гўшага келиб қолганини тасаввур қилолмаётган Фузайл миз устига ходима кўйиб кетган егуликка қайрилиб ҳам қарамаган, хусусан ҳозир унинг томоғидан бирон нарса ўтиши даргумон эди. Рўй-рост ўжарлик деб баҳоланадиган бу ҳол ёмон оқибатга олиб келишини Саидбек Умар биларди, шу боис, ўпкасини қўлтиқлаганча, бошқарув пульти ўрнашган хонага югурди. Афсуски, кечикди, вақтида етиб борса, бирон-бир ҳаракатда адашмайдиган навбатчини бир амаллаб тўхтатса, қолгани сал бошқачароқ ўзанда давом этиши мумкин эди. Йўқ, у улгурмади, ҳавоси сўриб олинган ҳужрада ўғли қай ҳолга тушганини чамалаб, ўртаниб қетди. Бира-тўла жамийки яхши-ёмондан воз кечгиси келди. Ахир, қани энди ҳаётнинг маъноси? Балки бу нарса пана-пастқамда Чумоли чархлаётган пичоқ дамидадир? Чумоли шу кунгача нечтадир жонни қийратди, ҳатто у етимлар ётоғига ҳам ўрмалаб кириб, улардан дуч келганини ўйламай-нетмай чавақлади. Кел, суллоҳ, мениям тинчита қол, тўйдим баридан, дея пичирлади, аммо Чумоли унга қулоқ солармиди, навбат унга энг охирида тегармиш, эрта-индин нелар юз беришини у ўз кўзи билан кўриши керак эмиш!

Йўлакни қадам товушлари тутди, сизди, ўша атай гурсиллатиб юрибди нари-берига, лекин тунов куни айтган гапига амал қилиб, ичкарига киришни истамайди, фақат ўзи шу атрофда эканини, ёнида ўткир пичоғи борлигини, таъқибдан эса бир лаҳза чекинмаслигини эслатиб туради.

Шундоқ хосхонаси биқинида илондек кулча бўлиб ётган хатар Саидбек Умар силласини қуритди, шуури эсанкираш губорига чулгангани боис ҳатто Фузайлни ҳам унутди, сал мизғиб олиш учун ноилож қабулхонадаги диванга чўзилди. Узун тунда қулоғидан бир маромдаги қадам товушлари аримади. Тонг-азонда Нодим кириб келганда у алаҳлаб, иситмаси ошиб, тўлганиб ётарди. Ёрдамчи йигит хўжайинини бунақа аҳволда илгари ҳам кўп учратган, шу боис унча ажабланмай, бемалол жойига ўтиб, рўдапо қоғозлар хирмонига шўнғиди.

— Носирни топ, — деди у кўпчиган қовоқларини уқалаб.

— Хўп, — деди Нодим итоаткорлик билан, тўсатдан шиддатли жиринглаган телефон гўшагини кўтараркан. — Ҳа, ҳа, ҳозир, қарай-чи. Ака, янгам, нима дейин?

Саидбек Умар ўзини карликка урди.

Аmmo йигит жавоб кутаётган эди.

— Янгамг ўла қолмади, мен қутилмадим, — деди у ниҳоят, алам билан қўл силтаб.

Гўшак тўлқин ютгичини кафти билан ёпган Нодим тун бўйи ўзи билан ўзи олишган профессор авзойидан сим нари учида маҳтал турган киши билан қандай муомала қилиши кераклигини тез англади: «Бошлиқ ҳузурида эканлар!» Эҳтиёткор ёрдамчисидан миннатдор бўлиб, анча енгил тортди. Мабодо гўшакни олган тақдирда ҳам Моҳина билан нимани гаплашарди?

— Хайрият, келдингми? — касал одамга ўхшаб имиллаб кирган Носир Даминга умидвор тикилди профессор. — Сенам ухламагансан чоғи? Тўхта, биз ўзи қайси ўлчамдамиз?

— Менимча, бизда ўлчамнинг ўзи йўқ, боридан ҳам ажрадик, — дея иягини муштига тиради Носир. — Бу шунчаки оддий интиҳо эмас, бориб турган инқироз!

— Анови... атомни яратган кимийди?

— У кўзидан ёш оқизган, биз қон оқизамиз!

Тун бўйи мижжа қоқмай, тавбасига таянган шекилли, ҳозир Носир ҳар қанақа қўрқув ва андишага бегона, тап тортмай юрагини очиб ташлаётган эди. Шунга қарамай, бу тарафга келаётиб, қонсираган Чумоли йўлини тўсгани, биқинига тиф тираб, ўтакасини ёргани, тирақайлаб қочганини айтолмай турар, ҳалиги

қаттол таънаси ўзиёқ асаби таранг устози ҳолини яна ҳам забун айлашга кифоя қилган эди:

— Замбуруғ юқаркан, — анчадан кейин ҳадикли пичирлади Носир, — фақат кўз қараши орқали!

— Бас! — дея бўқирди Саидбек Умар.

— Аввал менам ишонмадим, — зимдан устозига ачиниб қўйди Носир. — Охирги текшириш... Эҳ! Биласиз, у руҳда яшайди, нигоҳ эса — руҳ ойнаси! Бемор нигоҳ соғлом нигоҳни забт этиши жудаям осон!..

Нима, яна бўқирдимми? — йўқ, эслолмайди, фақат гўё жисми-жони тилка-пора, ҳушини йиғсаки, Носир Даминни кучволган, аста-аста силкинади елкалари. «У кўзидан ёш оқизган, биз қон оқизамиз!» Ҳали шогирди айтган таънани ичида такрорларкан, беихтиёр куруқшаган лабларида мижжалари ва ёноқларини ивйтиб-ювиб тушган чилп-чилп алвон томчилар таъмини туйгандай бўлди, сўнг, лаборатория тор муҳитида урчиб, ёқут тусли суюқлик билан томирга, ундан аста-секин бош мияга ўтадиган замбуруғ ҳаёти интиҳоси ақл бовар қилмас даражада ваҳимали эканини эҳтимол мингинчи марта хаёлидан кечирди.

Иложи қанча, барини бир ёқли қилади, яъни, замбуруғни нурлантирадиган ускуналарни чил-парчин айлаб, ачитилган хом ашё ва тўпланиб қолган зардобни сув қувири орқали оқизиб юборади. Кейин, тамом, таҳлил хонаси тўхтатади фаолиятини, бекор юрмаслиги учун Носир Али Шаҳобий мактаби ихтиёрига боради ва «Е» ҳужрасини тасарруфига олади. Ахир, ўғли тақдири ишончли одам қўлида бўлгани маъқул-да...

Аммо ўзи қачон инсофга энади? Қачон ақлини ишлатиб, журъатини ишга солади? Агар ёрдам қўлини чўзмайдиган бўлса, тез орада шаксиз Фузайл йўқлик қаърига кетади. Бу — ҳам жудолик, ҳам иснод! Эртаиндин мавридини топиб, Бо-бош билан Пўлат Қосимийга ҳаммасини ётиғи билан тушунтиради. Ахир, шунча йиллик хизмати, мисқоллаб тўплаган обрў-иззатини инобатга олишар?!!

Мана шу хил ўйлар баҳонасида ногоҳ Иноғом Насимийни қўмсади, фаҳмича, ўша кунни у билан тузуқли дардлаша олмади, кўп гапи ичига кўмилиб қолди, улкан аҳамиятга молик ўша суҳбатни тўхтаган жойидан давом эттирмаса шаксиз гуноҳга ботади.

Саидбек Умар шиша синиқлари уюми узра маъюс турган шогирдига жавоб берди, ўзи эса тотли бир

хоҳиш билан ғарбий қўрғон сари жўнади, не сирки, эшигида бўр билан калла суюғи тасвирланган хилват ҳужрада ҳам соқол тарбиялаб, ҳам чийилдоқ аскарчалар билан савашиб ётиш бениҳоя гаштли туюлаётган эди. Лекин на у нияти, на буниси ушалди, гумашта-қоровулар димоф-фироф билан йўлини тўсишиб, Чарх-палак таваллуд топгани муносабати билан Пўлат Қосимий имзо чеккан махсус буйруқни пеш қилишди. Шунга биноан, алоҳида гувоҳномасиз қўрғонга қадам қўйиш таъқиқланган экан. Бир алами икки бўлди. Айни пайтда Иноғомга насиб этган осудаликка ҳавас қилди. Бир гал у бошлабгина бўшаниб олди, бу кунда эса янаям баланд руҳий парвозга човланган, яъни, юраги остида... бошқа ҳомилани авайламиш! Ҳомиласи шаклики, юм-юмалоқ, улуғвор, кир-чирдан холи! Аттанг, ўтказишмади, агар ўтказишсами, шу хусусда мириқиб, тортинмай-нетмай тортишарди. Эҳтимол, ўзининг қақилдоқ товук бўлгиси келаётганини ҳам айтармиди? Ҳайтовур кўпдан бери безовта дилида шунақа майл ҳукмронлик қилаётганини яширмасди. Ҳатто ўзини маҳкум санаётганини, ичида уйғонган недир куч жамийки галвалару жамийки гуноҳларни кўмиб юборгувчи хилватгоҳга даъват этаётганини ҳам ошкор айларди. Ўша куни Иноғом Насимийнинг ўзиям айтди: ҳамма охири ё эртароқ, ё кечроқ ўша ерга боради.

Омади юришмаган Саидбек Умар изига хомуш тортиб қайтаркан, негадир, мени Моҳина қаҳридан ҳам шу беминнат ҳужра осонроқ қутқазади, деган ўйга борди. Сўнг, андиша билан қўрқоқликни фарқламай қўйгани боис, ўз устидан аччиқ кулди, йўл-йўлакай можаро қайси йўналишда авж олишини тахмин қилди, остонага қадам қўйиши билан эски усулини туг қилиб кўтаради бош узра: хоҳ ўқлоғи ўқталсин, хоҳ ўғирчага солиб туйсин, бир мўйимни қимирлатмайман, ўзимни бир поғона паст тутаман, иложи бўлса, ширин-шакар сўзлар билан дилини овлайман.

Афсуски, яна омади чопмади, эшикда кўринар-кўринмас, Моҳинаси тушгур пойида беҳолгина кулаб, хокисорлик саҳнасини намойиш айлашига имкон бермади. Бир йўла ғазаб тахтидан ҳам йиқилиб тушган шўрлик бека бор бисоти ичида энг камёби саналган тил-жағидан айрилганди, арзанда ва ёлғиз ўғли домдараксиз кетганини ҳўнграй-ҳўнграй Олия сўйлади.

Ҳануз Моҳина номаълум нуқтага маъносиз тики-

лади, қайрилма киприклар тўсган нигоҳида эса гўё видо сўзи илиниб туради. Ҳартугул Саидбек Умарга шундай туюлди, у хотинини оқсочга топшириб, ўзи телефон ёнида узоқ куйманди. Қай маҳалдир Моҳина унга таънали ўқрайди, аммо Саидбек Умар унга тик қарашдан чўчирди. Ул-бул тотинган бўлиб, ниҳоят назарини алвон ёпқичли диванга кўчирди, ҳар гал, ишдан кеч келса, Фузайл шунда, кута-кута чарчаб, ухлаб ётишини эслаб, аламли ўксинди, сўнг, бир ўкирик тикилди бўғзига, аста бошини кафтлари орасига олиб, гиламга мук тушди.

Кичик саҳарми ёки каттаси — Саидбек Умар тузукли ажратолмасди, игна еган итдек гужанак бўлиб ётсаки, қулоғига енгил шовур чалинди. Ҳам эриниб, ҳам жуда кам насиб этадиган уйқуни қизганиб, қимирлагиси келмади, киприклари яна қайтадан юмилар-юмилмас юмшоқлик билан кимдир исмини тутди: «Саидбек!» Товуш оқсочники эмас, у ҳеч қачон отини тилга олмас, «домла» дерди ҳурматини сақлаб. Шунга у кўникиб қолганди, шу боис ғалати ҳолга тушди, недир малол ҳам туйди, аммо кимнингдир нафас олишини эшитгандан кейин секин бошини кўтарди. Ташқари қоронғи, лекин хона ним ёруғ, сирли бир сокинлик ҳукм сураб, шифт билан пол оралиғида кумуш тусли тангачалар жимирларди. Қай маҳалдир бурчақда ўрнашган баледа кўзгуда кўркем қоматли нуроний киши намоён бўлди. Киши унга қарата жилмайиб қўйди, йўғ-а, диққат қилсаки, у креслода ястанганча ўй сураётган экан. Тавба, пири-муршид Ёдгор валийку! Ердан чиқдимиди, осмондан тушдимиди?

Эсида йўқ отани илгари қачон кўргани, йўқ, эсида, янглишмаса, икки йил бурун баҳорда, Фузайл оғриб қолганда, у мана шундай тўсатдан ташриф буюрган эди...

Бир аксига олди ўшанда, жунуни кўзиб, шўхлик тахтига чиқволган Фузайлни бир шапалоқ урди. Айби — ардоқлаб юрган бир ноёб китоби муқовасига сиёҳ томизгани. Асли гуноҳ ўз бўйнида, ахир, шунча азиз экан ўша савил, эҳтиёт қилиши керак эди-да. Қайда, ўйинчоқдай қилиб, дарс тайёрлаётган Фузайл қўлига бериб қўйган. Боласи тушгур сиёҳдонининг оғзини очаётиб, ишини бажарган. Хуллас, фишт қолипдан кўчди, эҳтиёт чорасини унутган ўғил қулоқ-чаккасида қайноққина шовла қайнади. Тунда денг, иситмалаб,

алахдай бошлади, эрталаб Саидбек Умар ғалвахонасига жўнаганда, бадани ланғиллаб ёнарди.

Роса бир ҳафта зўр-зўр ҳақимлар ҳовлисига бўзчининг моксидек қатнашди. Муолажа устига муолажа — ғалвир бўлиб кетди шўрлик болагина думбаси. Лекин қаники кўзини очса, қаники ҳарорати пасайса! Таниш дўхтир маслаҳати билан Саидбек Умар Фузайлни шифохонага элтадиган бўлди. Асаби ёки руҳида бирон ишқал бўлиши мумкин экан. Оталик меҳри кўзиб, у ёмон куйди. Иложини топса-да, арзимаган гап учун гурзидек кўтарилган қўлини кесиб ташласа! Қисқаси, «тез ёрдам» машинасини кутиб, хотинига ола-ола қараб, ич-этини еб турганда, во ажабо, остонада Ёдгор валий қора берса. Елкасида тароқи хуржун, нигоҳида сўнгсиз ўпка-гина, аммо ринг демасдан Фузайл ёнида тиззалади, кўзларини чирт юмганча, пичирлаб дуо ўқишга тушди, узоқ ўқиди, ҳалимдек юмшаган Саидбек Умар эса оламини бошига кўтаргудек ҳайқириб келган уловни изига жўнатди.

Рости, ўшанда Моҳинадан кўра Саидбек Умар кўпроқ ажабсинди, шунинг баробарида Ёдгор валийга ҳурмати тағин ҳам ортди. Кўҳна қадрдони эса тойчоқдек сакрай бошлаган Фузайлни пешонасидан ўпиб, йўлга отланаркан: «Хор қилма бунча ўзингни!» — деб тенбеҳ берди. Танбеҳи — ҳам мулоим, ҳам тошдек қаттиқ! Ана ўша баҳорги учрашув икки йил аввал эмас, кечагина бўлгандек, бинобарин, меҳмон қадибастаида жамланган ўктамлик ҳам шундан огоҳ этаётгандек эди. Кейин, ногоҳ, чол назарида ифодаланган зардани ҳам илгаркан, хиёл шошди, лекин у негадир, ичидагини тўкишга шошилмас, гўё мақсадини сукут сақлашу қововидан қор ёғдириш орқали билдирмоқчи эди.

— Ўғлим, чекингга тушган нарса нималигини билман, — деди Ёдгор валий ниҳоят. — Лекин дарахтининг бўшини қурт ейди. Ўша қурт руҳингга ҳам кўчмасан!

Жимлик чўқди, Саидбек Умар хаёли тажовузкор замбуруғга оғди.

Кейин Чумолига...

Кейин Фузайлга...

— Орада Қуйруқсой тупроғида осуда ётган марҳумлар ҳурмати бор, йўқса икки дунёда ҳам келмасдим қошингга, — қалин соқолига аста панжа урди

нозик таъбли меҳмон. — Тавба айт, ўғлим, сен кимларни қай йўсинда нимадан халос қилмоқчисан?

— Падари бузрук, — деди у гезариб, — ношуд жигарингизни лаънатланг.

— Йўқ, — ногоҳ оловланди ота қорачиқлари, — бу билан иш битмас, Қуйруқсой қавмини шундоқ ҳам қарғашган! Қавминг пешонасидаги шўришни сидириб ташлаш керак, буни фақат сен эплашинг мумкин, сен эса... дуои бадга кафт очганларни гиж-гижлаган бетовфиқлар тегирмонига сув қуйиш билан оворасан!

— Маслаҳат беринг, валинеъматим, нима қилай?!

— Тезроқ ўзингни кутқаз! — оғир-босиқ амр қилди Ёдгор валий. — Агар баланддаги ёруғ ҳужрада ёлғиз яшаётган муррак жонни бегона деб овунмоқчи бўлсанг, янглишасан!

— Аммо тагимда кишнаётган от жилови бошқа кўлда!

— Нима, бундан фахрланасанми?

— Ҳаммага бирдай тегишли чизик бор!

— Раият руҳига тажовуз қилмак бурчинг, шундайми?! — энди зардали янгради Ёдгор валий товуши. — Айт, бу билан кўнглинг кўзига чим босмаяпсанми?! Ахир, шундоқ ҳам вужудинг Қуйруқсой тўккан қон дарёсига фарқ-ку!

— Айтинг, не қилсам қутуламан бу балодан? — дея ҳалиги саволини такрорлади Саидбек Умар.

— Кўнглингдан сўра, кўнглингга илтижо қил!

Оғир хўрсинди Ёдгор валий ва пинакка кетди...

Негадир бўлма димиқди ва Саидбек Умарни ҳам уйқу босди.

Ана-мана тонг бўзарди, кимдир Саидбек Умарни туртгандай бўлди. Хотиними, Олиями ёки Ёдгор валий? Тезгина ён-верига аланглаб, ҳеч кимни кўрмади, салдан кейин кўзи дастурхонни безаган нознеъматга тушди. Ногоҳ суқи кўзгаб, хаёли тўзғиди: лўппи тандири нон ва тоқдан ҳозиргина узилгандек тип-тирик ҳусайни узум товланишида ҳануз Қуйруқсой дала-қири бўйлаб ялангоёқ-ялангбош чопиб юрган ва сувга тушган тошдек йўқолиб қолган эртасини сарсонун саргардон қидираётган Болалиги офтобини кўргандай бўлди...

Тан олишга Саидбек Умар мажбур: кўхна яраси сим-сим ситилди...

Кайфияти губорли, хаёли тумтароқ: ҳовлисига тўлиб-тошиб, холис ниятда, Ёдгор валий келса, кароматгўй падари бузрукка кўшилиб беозор ва ўйинқароқ Болалиги ташриф буюрса, уйқу савилни биринчи бор кўраётгандек, у тош қотиб ётса — рофил қолса, кейин, мунақа ғамга ботиб, тойчоқдек мўлтираб ўтирса... Ахир, бу густохлиги қайси рисолага тўғри келади?

Ногоҳ ётоқда Моҳина эзғиланиб қарғанди.

Дилида липиллаётган охирги таскин учқуни ҳам сўнди...

Сўнг, эринчоқлик билан анча узоқ ювиниб-таранди, сим-сим тутаётган Моҳина дардини енгиллатишни ўйлаб, жимгина нари-бери юраркан, беихтиёр нигоҳи яна қип-қизариб пишган ширмой нонга, чинни лаганда чошланган карсилдоқ ҳусайнига тушди. Яна бир бор Қуйруқсой нафасини туйиб, енгилгина энтиқди, синиқ кулганча, завқ билан нондан бирини ушатди, узумдан сара бир шингилни узди ва ичида отани койиди.

Доим шунақа: Ёдгор валий ўзини оловга келгандек тутади, йўқ ердаги нарсадан нозинқирайди, аяб-нетиб ўтирмай, алланарсаларни бетига солади, унинг дарди-ҳасратини хоҳласа эшитади, хоҳламаса зув жўнайди. Бунақа шоша-пиша юришини қандай тушунса? Балки, э, болам, кенг дунёнгга сирмайману тор ҳовлингга сирғанманми, демоқчидир?

Бўғиқ бир товушда Моҳина яна қарғанди, кеча у ўқлоғи билан кутиб ололмаган бўлса, бугун эрталаб энди ўша нарса билан кузатиб қўймоқчи чамаси. Аммо шўрликни айблаши учун, инсоф била айтса, ўзида заррача имкон кўрмади. Ахир, у тўққиз ой жони-жаҳонда авайлаб-асраган умид гулидан айрилган, даригки, хонадони файзи ва бахти бўлиб келган ўша нозикниҳол гул шу дамда...

Ҳатто ўйлашдан ҳам чўчийди нарёғини, ўйлаган тақдирда ҳам ичига тушган чигал арий қолмайди, аксинча, баттар чигаллашади, сезадикки, ўша нарса сирли бир таҳликанинг ашаддий риштасига айлана-айлана ажриқлаб боради. Бас, жонидан тўйди, ўша ҳужрагина жонини ғурбатлардан халос қилади, тобора ву-

жудини қамраётган ажабтовур газакка дори бўлади. Бугун ё эрта-индин, ўз хоҳиши ёки зўракилик билан, барибир ўша маконга боради, ҳа, боради-да, ҳеч кимни кўришни истамай, ўша ерда каламушдай бекиниб олади. Фақат, қизиқ, ўзидан ҳам яширинишнинг иложи бормикин? Бу саволга жавоб бермак кўнгилга илтижо қилмак каби офир — малолли, тагин, жиддийроқ ўйлаб кўрса, фақат ўзидан эмас, Чумолидан ҳам қочиб қутулмоғи душвор экан...

Дадаш унинг ойначадаги аксига қараб-қараб қўяётган эди.

— Анови оч арвоҳга ўхшармиш-а, ака? — у Саидбек Умар дилидагини уққандай ногоҳ гап қўшди. — Жобир Кирпини пойлаб юрганмиш, лаънатига бир бурчакдан пичоқ отган экан, тегмай қолпти.

— Дадаш, миямни ачитма, — деди у энсаси қотиб.

— Хўп, ака, тилимни кесаман, — йўғон бармоқларини «қайчи» қилди Дадаш. — Аммо ойни этак билан ёпиш мушкул-да! Ёмон ўчакишган дейишяпти. Жобир Кирпи қасдини бошқалардан олмоқчи эмиш!

Бу можародан Саидбек Умар хабардор эди.

Бу можарони ҳайдовчисидан эшитиб, ичи бадтар музлади...

Рост, Жобир Кирпи аламзада, негаки, кўпчилик қошида ошириб мақтанганидек, ҳанузгача ҳалиги иттифоқ авра-астарини афдариб ташлолмади, аммо тўнини буткул тескари кийволган бир пайтда тилини тагин ҳам узун қиладиган зўр важ топилди. Мана шунинг учун ҳам энди айниқса юзи шувит бўлиб қолишини истамайди. Панадан отилган, лекин мўлжалга тегмаган пичоқ кўмагида Бо-ош ва Пўлат Қосимийни ҳовлиқтириб, гулобий бинода ялпи тафтиш ўтказиш керак, дея таклиф киритди, аммо бу билан чекланиб қолмади, ақл бовар қилмайдиган бошқа режаси ҳам бор эди...

— Ака, шаҳарнинг авзойи бузукроқми?

Қуриб кетгун Дадаш яна бирон ғийбат ўчовига ўт қалашидан чўчиган Саидбек Умар ўзини карликка урди, унинг ўчириғига эътибор бермай, елкасини қисганча, Жобир Кирпи қай даражададир устози бўлган Жавлон Қиёқлига қараганда муттаҳамроқ эканини таассуф ила ўйлади. Айни шу кунда Жобир Кирпи жонига қасд қилган серсоқол ва важоҳати бузуқ кимса гулобий бинонинг алақайси бурчакларида зимдан

разилона муддаосини адо этаётганини зўр ҳафсала билан тарқатаётган эди. Аниқроғи, у Чумоли изига тушган, ҳар муюлиш, ҳар панада исковучлари шай, демак, эрта-индин таварақда арвоҳдай изғиётган қотил тузоққа илинади. Қийноқларга дош беролмай у охир-оқибат оғзидан гуллайди, шунда хулоса қилишадик, «Кўкбўри» иттифоқини бегона эмас, недир даъволар билан кўзлари мойини еб келаётган Саидбек Умар тузган экан. Сир-савдо очилгач, яъни, Чумоли қанақа одамлиги аён бўлгач, Бо-бош билан Пўлат Қосимий айниқса додлаворса керак. Рўй-рост мунофиққа чиқаришади Саидбек Умарни ва тириклай гулханга улоқтиришади, неча йилдан бери интизор кутишгани — оламшумул ихтирони атай энг ичидан сақлаган нонкўр олим билан улар бошқача муомала қилишолмайди...

— Ака, қайтамиз, аҳвол чатоқ!

Энди Дадаш жиддий хитоб қилганини фаҳмлаган Саидбек Умар бирдан ҳушёр тортди, бир-бирига елка тираган, олис сафар олдидан нафас ростлаётган йўловчини эслатадиган иморатларга паришонҳол тикилди. Ва негадир Саидбек Умарга улар баданини маддалаган яра-чақа босгандек туюлди, шунингдек, улар тағзаминида нимадир гувлаётгандек бўлар, бутун ҳавони хиёл эзгин, хиёл залворли шовур тутиб кетган эди. Нима бало, шаҳар алаҳлаётирми? Нечундир бу ўйдан Саидбек Умар бўшашди, аста хўрсинаркан, жимжит кўча бўйлаб, ҳарир қанотларини ёзганча, олға талпинаётган Фариштани кўрди.

Таажжубки, илк бор учратганида Фаришта қанчалар бесаранжом бўлса, ҳозир ҳам ўша алфозда, жамийки нарсага қўл силтаб, гўё ажали сари ошиқаётган эди...

Қаро тупроқ остида осуда ётган мазлума оналар элчисини гилдираклар аёвсиз босиб-янчиб ўтганда Саидбек Умар кўзларини чирт юмди, анчадан кейин, секин очди, хуллас очсаки, кўча ўртасида машина тақатақ тўхтабди, қарши томондан эса оломон ёпирилиб келарди, йўк, мушталари билан осмону фалакка дағдаға қилаётган кишиларни қаҳру ғазабнинг алабир тасодиф туфайли бўшалиб кетган тўлқини оқизиб келарди.

Ногоҳ, кўз олди жимираб, қуюн тахлит жиловсиз издиҳом ягона қиёфага жамланди, ажабки, чекига факатгина беқарорлик тушгани сезилиб турган бу қиёфа

қай жиҳати биландир Чумоли башарасини эслатарди, ана шу тўхтамга келган Саидбек Умар ғалати тарзда ҳаприқиб кетди, ёпирай, илгариде тажанг бораётган сардор ўша ювиқсизнинг ўзими?

— Қимирласанг-чи!..

Ола-була кўзлар таъқибига дош беролмай Саидбек Умар чинқирди ва не қиларини билмай танг қотган Дадаш елкаларидан ушлаб силкилади, шу асно оғзи кўпиклаган Чумоли (ёки бошқа бир муртадмикин?) илжайиб кела-кела шундоқ машина биқинида тўхтади, қўйнидан калавадан каттароқ тош (қоқ нонмас!) олди, урдик, деди ув тортиб, ўзи олд ойнани бир зарба билан чил-чил қилди ва шериклари тақлидга қанчалар устаси фаранг эканини қониқиш билан кузатди. Ҳаял ичида қулинг ўргилсин гулдек улов одам қараса кўнгли айнийдиган шалди роқ аравадан фарқламай қолди.

— Булар ким? — деди Дадаш ижирганиб, барини сезиб-билиб турган бўлса ҳам. — Худо ҳақи шайтонга ҳам чап беради булар зарил келганда!

— Жобир Кирпи ош ошатган-да! — нохос чиқиб кетди бу гап Саидбек Умар оғзидан: кейин, ноилож андава тортишга мажбур бўлди. — Бир ошнам айтувди: дунёнинг томи ўйик, ямайман деб уринганнинг ўзи унга ямоқ бўлур!

Абжағи чиққан машинасига астойдил ачиниб, чаккасидаги ғуррасини силаб-силаб қўяётган Дадаш кутилмаган ҳангома қошида ўзи каби довдираб қолган амалдор соҳибига маъноли қаради, бу лаҳза тўлиқиб кетган профессор йўлида учраган ҳар нарсани эзиб-янчиб кетишга қодир дарғазаб куч хуружидан омон қолганига ажабсиниб ўлтирар эди.

Таажжубга тушганича бор экан, Саидбек Умар машинани тарк этиб, эллик-юз қадамча юргач, эти сесканди. Рўпарасида жаҳаннам намоён бўлгандек эди ёки иблис шаҳар бўйлаб Азроилни эргаштириб ўтди-ми? Аммо фақатгина ўшалар қўлидан бунингдек разолат келиши гумон — беадад оғриқ, беадад алам-фироқ чанғалида шаҳар зор қақшарди. Мана бу кўчада нечтадир бино ўт ичида, нечтадир бино эшик-деразаси вайрон қилинган, аммо бу кўргилик хиёбонларда қалалиқ майиб-мажруҳ ва бежон жасадалар олдида арзимас эди.

Саидбек Умар ўзини йўқотиб қўйди...

Саидбек Умар ўзидан кечди...

Неча бор у ёнма-ён ётган, бири ўглини, бири қизини қўнганча жон таслим қилган эркак-аёл танасига чалишиб йиқилди, ҳар йиқилганда зимзиё чоҳга тушиб кетгандек бўларди, ҳар гал бир амаллаб турар, ночорлик билан илгари босарди, хуллас, турди, юрди, турди, юрди, бир маҳал танаси ғадир-будир акас шохига осилган, иккала кўзи ҳам оқиб тушган, оқ кўйлак-оқ иштонли чол кўкида йирик-йирик ҳарфлар билан «Кўкбўрилар» деб ёзилган юпқа тахтачани кўрди. Анча муддат бир марҳумга, бир ҳалиги лавҳага бемажол тикилди, сўнг, бўғзи куйишиб, яна телбанамо тарзда одимлади.

Бунақа аломат ҳодисани у кичиклигида ҳам бир кўрганди.

Ҳали-ҳали қулоғига чалинади Қуйруқсой ноласи...

Ўшанда ҳам мадорсиз оёқлари билан қийратилган жонлар хирмони аро саросар кезган, бўталоқ каби бўзлаган, неча йил ўтиб, ёши бир ерга етганда, мана, ўша мудҳиш манзара яна такрорланган эди. Орада недир уйғунлик борлигини ҳис қилганда айниқса руҳи чўқди. Аввалгиси шаксиз кимнингдир газাগига дори бўлган, аммо буниси-чи? Наҳотки, буниси ҳам жаҳолат майлини қондириш учун бино қилинмиш?! Ёки чиндан ҳам ҳалиги иттифоқ мавжуд-у, бирон-бир мақсадини амалга ошириш учун шунақа йўл тутдими?

Кўрди: чол пойида Дадаш хўнг-хўнг йиғлар эди.

Сўнг, ўзи ҳам хўнграворди, гулобий бинога рўпара бўлганда ҳам у хўрсиниб кўярди ҳар замонда, буткул ҳолдан тойди, Пўлат Қосимий қабулхонасига кирганда афтига қараган кўрқарди. Ҳайратда бўзариб қолган Маржона уни зўрға таниди, кейин, афсус ила, жиддий банд бўлгани сабабли ҳозир бошқон қабул қилолмаслигини билдирди. Аммо ушбу лаҳзада Жобир Кирпи интизорлик билан кутаётган экан. Ажабмаски, кейинроқ бошқон ўзи чақариб қолса!..

Саидбек Умар Маржона рўпарасида бирпас ўтириб, сал-пал нафасини ростлади, сўнг, ими-жим жўнаркан, йўлақда иккала кўзи оқиб тушган чолни, чол кўкрагига ёпишиб турган тахтачадаги битикни эслади. Худди шунақа тахтачани яна бир нечта жасада учратганди, у оғир антикаркан, негадир қулоғи шанфилаб кетди, ажабки, бу шанфилаш ичра анчайин ўктам бир товуш алоҳида ажралиб эшитиларди. Чама-

си шундоқ яқинида кимдир гурс-гурс юрарди, ҳатто унинг тикандек санчилувчи нигоҳини ҳам туйди, бирдан ранг-қути ўчиб, қарахт ҳолда бошини кўтарди. Намунча ғазабнок бу башара, ёпирай, ахир у ҳалигина шаҳарга нишини ботириб олган оломонни қай тарафгадир етаклаб кетмаганмиди?!

— Илгариям айтувдим, кўрқма, ҳозирча сенга тегмайман, — деди Чумоли кўлларини белига тираб. — Негаки, мен сенинг ўзингман, сени аяшим керак экан.

— Ундан кўра сен ўзингни чўқтир, — деди Саидбек Умар қони қайнаб. — Хўп десанг, ўзим тош боғлаб бераман бўйнингга!

— Ҳалиям ичингга назар ташлаб улгурмабсан-да?!

— Сендан сўрармидим?

— Сўрама, лекин улгурганингда унақа алжирамасдинг, — Чумоли важоҳати кўпчигандек туюлди. — Ким билсин, у ерда нималар бижғиб ётипти, эҳтимол мендақалар ҳам сон-мингтадир.

— Йўқ нарсани тикиштирма!

— Борини айтаяпман, аммо вақт тополсанг «Е» ҳужрасига кел, ўша ерда биласан билмаганингни!

Тавба, бу гумроҳ нима деяпти, алаҳдлаяптими?

Қўли-ку қон, мияси ифвонинг уяси экан!..

Бир лаҳза Чумоли терак каби чайқалиб турди, сўнг, илжайганча ўзини чап томондаги йўлакка ургач, ортидан Саидбек Умар бир қаҳрланиб, бир мунғайиб қаради, айна дамда бўйи намози аср соясидек узун мана шу кас бир вақтлар чувак-қилтириқ ва пак-пакана бўлганини ғараз-ҳасад билан хотирлади, уни замбуруғли зардоб билан эмлаган лаҳзасини лаънатлади, ҳатто Жобир Кирпи қабулхонасида бир муддат кутиб қолганда ҳам шу воқеа ҳаётини ағдар-тўнтар қилиб ташлаганини ўйлади, ниҳоят котиба қиз таклифи билан тузуккина жиҳозланган кенггина-шинам бўлмага киргандан кейин бошқа ташвишлар гирдобига шўнғиди.

— О, профессор, сизниям кўкбўричи ғаламислар қийнапти-да?! — уни кўрган заҳоти ўрнидан отилиб турди. Жобир Кирпи. — Оббо, ярамаслар-ей, сал қопти-ку майиб қилишларига! Аммо сиз... иккинчи марта озор чекапсиз ўшалар чангалида! Тан олинг, профессор, тан олинг!

Ер тагида илон қимирласа биладиган янги нозир қочиримини Саидбек Умар тушунди, лекин ўзини анқовликка солди, холисона жилмаяркан, хона бурчида-

ги мизда турган, сабр ила кечмишидан беун ҳикоят сўйлаётган бош чаноғига ишора берди: «Яхши қиласиз асраб, зўр ашёвий далил!» Не муддаода айтди бу гапни? — билолмади, лекин ҳали, шу нарсага кўзи тушган лаҳза дилида уйғонган ажиб эзгу майл беихтиёр сўнгсиз ғуссага айланди. Қачонлардир, ўсмирлик остонасида, падари мулла Умар Кўкбўрини бот-бот тилга олмасмиди?

Нечукким зумда, ҳашаматли хонага қўшилиб, бари кўз ўнгидан қайгадир йўқолди, йўқолган нарсалар ўрнини мовий денгиз пўртанаси, хилват соҳил жимлигини бузаётган қувноқ чағалайлар, салқинда сокин шовуллаётган дарахтлар яхлит бир манзара ҳолида эгаллади. Олис дара қаъридан янграган гулдирос наъра титратмиш борлиқни, ана шу фурсатда у гўё Ҳазора момо оғзига термилиб қолган болакай эди, ана шу кайфиятини йўқотмаган ҳолда, ҳалиги даъваткор ҳайқириққа жавобан оҳиста пичирлади: «Кўкбўри, мен укангман!» Бир ўксиниш бор эди товушида, шунингдек, борлиғини азалдан маҳкам тутиб турган умидворлик ҳам... Хаёл кучики, қачондир, эҳтимол минг йил муқаддам, у — Саидбек шу водий фуқароси бўлган, туртвурса бемалол йиқиладиган кулбада яхшими-ёмонми яшаган, чор-атрофга шукуҳ бағишлаган сокин ўрмон, тоғ-тош, дала-тузни Улуғ Кўкбўри билан беармон кезган, мана, шунча узоқ муддатдан кейин, у ҳаргиз ардоқли гўшада сўнгсиз соғинч ила ютоқиб турибди, бир куч асир қилганки, сира жилгиси келмайди, эрка чағалайлар шовқини оғушида мангу қолмоқ тилагидан жони яйрайди, аммо ногоҳ қулоғи пардаларини йиртивораёзган дағал-қўрс овоз ўсмирлик остонасида юқтирган, ҳануз дилининг қайсидир нуқтасида сақланиб қолган беозор истагидан маҳрум қилади...

Саидбек Умар журнал мизи узра мунғайган, ботиқ манглайида, шунингдек, ҳар чизиги, ҳар қора-қура доғида, кечаги зафар бугун ё эрта учун мағлубият бўлса не ажаб, деган маъно аксланган калла суягидан нигоҳини узди, нигоҳини тубанлик сари муккасидан кетган номаълум иттифоқни жон-жаҳди билан ерлаётган Жобир Кирпига қадади.

Лекин хонада яна бир кимса бор эди, у дераза олдида тескари ўтирилган кўйи қовоқ солиб турар, гоҳо ғудраниб, тўхтовсиз чекарди, аммо у тажрибали кашандага сираям ўхшамасди, негаки ҳар замонда

бўғилиб-кучаниб йўталар, сигарет кулини ёғ томса ялагудек ялтиратиб ювилган паркет-полга чертиб-чертиб юборарди.

Хилма-хил, маза-бемаза таассуротлар исканжасида толиққан, хусусан кўкбўричи оломон ваҳшийлиги (нима, шу ростми?), йўлакда аллабало вайсаган Чумоли важоҳатини унутолмаган Саидбек Умар ҳаваскор кашандага дастлаб эътибор бермади, иягида осилиб турган соқолига разм солгач, бирдан юраги шифиллаб, юмшоққина ўриндиққа эмас, гўё сон-саноқсиз жуводдизга қўнди...

— Хайрият, омон қошсиз, Саидбек, — дея офир сўлиш олди Жобир Кирпи. — Бир хабарга кўра, сизга ва яна уч-тўрт одамимизга суиқасд қилинмоқчи экан, аммо огоҳлантиришга улгурмадик. Айтсам ишонмас-сиз, таклифми, буйруқми, билмадим нима, соянғизда соялаган шогирдингиз томонидан берилган.

— Шогирдим? — дея чимирилди Саидбек Умар. — Қайси бири?

— Биласиз қайси бири эканини, жа яхши биласиз, — тап эткизиб миз четига мушт урди Жобир Кирпи. — Ана, бир яхшилаб қаранг турқиға! Мусичаи беозор бўлиб туриптилар!

— Иноғомми? Йўғ-е! — кимдир гўё Саидбек Умар тепасидан бир челақ совуқ сув ағдарди. — Тунов кунни айтувди, билмас экан унақа махфий ташкилотни! Хабари бўлмагандан кейин... Ие, суиқасд дедингизми?

— Қизиқ бўлди-ку, ошна, — ясама бир кулги ёйилди Жобир Кирпи бетига. — Фитначи ёлғонига ишонасиз, биздай одам минг бир чигириқдан ўтказган хулосадан гумонсирайсиз.

Саидбек Умар сўзидан адашиб, бўзариб қолди...

Қайси бири ёлғон, қайси бири чин? — ажратиш осонмас, бинобарин, номаълумлик гирдоби бўйлаб сузётган қўшалоқ кема ўртасида туриб қолиш ночорлик аломати, ҳозирги аҳволини Саидбек Умар ўшандай вазиятга ўхшатди, ҳайҳотки, на унисига қўл чўзишни билади, на бунисига. Аммо ҳарҳолда кўнгли сезаёттир: янги нозир тикиштираётган ғурбатдан шогирди йироқ, аминки, у шу кунгача ўз дарди билан яшаб, ўз орзу-умиди билан юпаниб келган.

— Иноғом, ука, булар ростми?

Ҳануз аросат захрини ютаётгани боисми, нозир пичинглари оғир олдим, бошқа сабабданми, иш-

қилиб Саидбек Умар кўксини кемираётган изтиробларга ноуйғун, тушунуксиз гина-пўписа билан йўғрилган савол берди, аммо тамаки тутунига қўшиб, надомат тутунини ҳам симираётган Иноғом Насимий ҳатто унга бир қайрилиб қиё боқмади...

— Гапир, оғайни, ким турипти бугунги тўполон бошида?! — Иноғом яна қилт этмаганини кўрган Жобир Кирпи Саидбек Умарга қараб тутақди. — Э, ўргилдим, хо́да ютган бунийиз, қўйиб берсангиз бизниям ютворади, бунийизга хуфия иттифоқдан азиз нарса йўқ!..

— Бунчалигини билмаган эканман...

— «Кўкбўри» эмиш-а! — алам аралаш эснаб қўйди Жобир Кирпи. — Тушгаям кирмайди бунақаси! Сиз тилини яхшироқ тушунасиз, сўрангчи, бу ўзи нимаикан, ким тўқиган бунақа бемаза атамани?!

Оғир жимлик чўқди, аммо ҳаял ўтмай янги нозир яна Саидбек Умарга ёпишди, тиқилинч қилишини қўймади, иложи қанча, Саидбек Умар без терди, шуурида эса олис хотира, олис орзу-армон, ниҳоят, ушбу дақиқадаги бетакрор изтироб, саёз-чучмал тушунчалар аралашиб кетди, яна, тасавури кўзгусида ҳидоят салтанатини асраб-авайлаган улуғ аждодининг азамат сиймоси гавдаланди, бурчақдаги бош чаноғига бир қур қараб олгач, аста-секин Иноғом Насимийга яқинлашди.

— Биласанми? Тўғриси айт, сен уни биласанми? — шогирдини у шундай бир оҳангда сўроққа тутдики, мақсади — жавоб-олиш эмас, қаҳр отини қамчилаётган нозирни бир оз бўлса ҳам тинчитиш экани англашилди. — Билсанг, сўзла, ўзингни ҳам, бизни ҳам қийнама! Шамол бўлмаса дарахтнинг учи қимирламайди-ку!

Ҳануз Иноғом Насимий назари — ташқарида, ҳануз сигаретни тўхтовсиз бурқситади, фақат надомат эмас, ночорлик тутунини ҳам тортади ичига, ниҳоят тўйдиконикди чоғи, енгил хўрсиниш билан патак соқол босган бетини хонага ўнглади, негадир Жобир Кирпига эътибор бермай, биринчи бор кўраётгандек Саидбек Умарга тикилиб қолди.

— Устоз, чарчадим, — ниҳоят инсофга келган Иноғом сигарет қолдигини кулдонга жойлади. — Жуда чарчадим, қани имконки, илиққина кулда думалаб, битимни териб ётсам!

— Э, мараз, — дея ўшқирди Жобир Кирпи, — нима бало, қўтир эчкимисан, ҳалитдан бери шунақа маърайсан?!

— Кулни бошшига урадим, қўтир эчки? — бефаҳмлик эви билан-да, деган маъно ифодаланди Иноғом Насимий қиёфасида. — Унга ё дарахт маъқул, ё девор! Ашинақа, билдингизми?! Аммо мени қўйворинг, мен учун қайгурманг, битта култўда бўлса ўзим топволаман!

— Тавба, — деди Жобир Кирпи тишларини гичирлатиб, — бир бало бўлганми бунга?! Сиздаям айб бор, Саидбек, вақтида ақлини киритиб қўймагансиз, талтайтиргансиз. Мана оқибати, одамни авраб, эчкиэмардай эмаклатмоқчи! Ов, арзанда, миянг суюлиб қоптику?!

— Менда борийди, суюлди, сизда йўқ, нима...

— Ўчир-е, иблисни туққани! — ўшқирди Жобир Кирпи, кўзлари пахтаси ағдарилиб. — Сени янчмасам отимни бошқа қўяман!

— Эшломасиз, аниқроғи, улгурмайсиз, — синиқ кулганча нари-бери одимлади Иноғом. — Ҳа, улгурмайсиз, чунки Улуғ таваллуд куни яқин, сиз топтаб ётган замин бошқатдан дунёга келади, тамомила у янгиланади ва сизга ўхшаганларга жой бермайди бағридан!..

Томоғига қилтиқ тиқилган каби Жобир Кирпи аста ютинди.

Чамаси у ўша кунни Азроил ташриф буюрадиган кун деб тушунди.

Нажот истаб, хиёл каловланганча, беихтиёр Саидбек Умарга қаради, лекин профессор бўйнини ҳам қилган қўйи хомуш-дилгир ўлтирар, гўё курақда турмас анов эътирофларни эшитмаган, ғамгин нигоҳи номаълум нуқтага қадалган эди...

Тили-дасти узун икки мансабдорни гангитиб, нафасини ўчириб қўйганидан мамнун бўлган каби Иноғом тепаси андак тўкилган бошини сараклади, сўнг, миз устидаги сигарет-гутурт қутилларини сўрамай-нетмай олиб, бояги жойига қайтди-да, секин чўнқайди...

Ажабки, Иноғом Насимий чизиллатиб гутурт чаққанда хаёлга толган Жобир Кирпи бир сесканиб тушди, у яна Саидбек Умарга умидвор тикилди, ранг-рўйи

бир ҳолга келган профессордан ҳеч бир умид йўқлигини билгач, шоша-пиша чақирув тугмачасини босди. Ҳаял ўтмай икки бадқовоқ гумашта шитоб бостириб кирди, бироқ ҳузур қилиб тутун ютаётган Иноғом пинагини бузмади. Ҳатто эшиқдан чиқаётиб, синиқ кулимсираш ила, хайр айтмакни ҳам унутмади, ортида эса ҳеч қачон ушалмайдиган орзу-армонини пардалагувчи сирли бир киноя-ғашлик қолдириб кетгандек эди...

3

Эшик оҳиста ёпилди, Саидбек Умар ночор ҳолда овир хўрсинди...

Эшик очилиб, бир даста қоғоз кўтарган котиба илдам кирди...

Ҳозир Жобир Кирпи юрагига қил сиғмасди, гажирлик ва дали-девоналик билан ўзини ер қилиб кетган Иноғом Насимийни орқаворотдан тошбўрон қилаётган эди, кейин, кўзни бўяшга устаси фаранг ихтирочини полга ётқизмагани ва хумордан чиққунга қадар кўртепки қилмаганига пушаймон еди, ногоҳ ҳали ҳам кеч эмаслигини эслаб, эпчил зобитлардан бирини чорлади, қулоғига алланарсани пичирлаб, тезда изига жўнатди.

— Ёмон ёрилишти пешонангиз, — ниҳоят алоҳида ҳурмат ҳисси билан сўз қотди профессорга Жобир Кирпи. — Аяшмапти ноинсофлар! Э, оғайни, булар раҳму шафқатни билишармиди? Биз эса ортиқча сийлаворамиз! Тўғрими? Ҳа, бора қолинг, яхшилаб даволатинг, овриётгандир!..

Осуда шаҳарни алғов-далғов қилиб, не-не бегуноҳ жонлар ёстигини қуритган, ҳап, сеними, дея, яна аллакимларни гумон тўри билан ўраган оломон важоҳати лоп этиб гавдаланди Саидбек Умар тасаввурида, ана шу тўр нелигини ўйлаб, пешонасини совуқ тер қоплади, анчагача қўзғалгиси келмади, ахийри у Жобир Кирпи билан гуноҳкорларча хайрлашди, ҳатто шогирди дилозорлиги учун юшмоққина оҳангда кечирим ҳам сўради. Йўлакка чиққандан кейин эса афсусланди, айниқса тўнини тескари кийволган Жобир Кирпи узрини тузук-қуруқ эшитишни истамай қўл силтаганини эслаганида алами устига алам қўшилди.

Э-э, деди ўзича тўнғиллаб, буларнинг лойи нима

билан қорилган, булар бута бўлсанг — мазахлашади, чинор бўлсанг — танангга арра тортишади!..

Ажаб ташвиш-ҳангомалардан зада вақт гоҳ имиллаб, гоҳ шитоб кечади, кейинги ҳафта қандай ўтганини эса Саидбек Умар деярли пайқамай қолди, энди дунёга ўзини тағин ҳам бегонадек сезади, кўпинча, хаёлан барига қўл силтаб, серғалва ҳаёт кимлардир зўракилик билан барпо айлаган тор ўзанга сифмаслигини мулоҳаза қилади, демак, оқни қора, қорани оқ деган билан кўзгудаги каби аён бўлиб турган нарсани ўзгартириш қийин, қолаверса, азал-абад тарозиси ҳаргиз ўрнида собит, янаки, ҳар яхши-ёмон нарсанинг ўз қалови бор, фақат икки оёқ бир этикка тиқилганда эмас, ҳамиша ўшани топишга интилиш керак.

Аммо нечун ўзи шунга амал қилмайди? Ахир, ошқора айтса, ён-атрофини ихотага олган баланду бадқовоқ, қалину ғазабнок девор пойдеворига ўзи ҳам недир тилақда гишт қўйган эмасми?! Қўйган! Ва буни тўғри қилганига астойдил ишонади. Қайсидир хоҳиш-иродасига мос тушадиган ўшанақа қадам ташлашлардан ҳалиҳануз чарчамади, ҳамон ўша ҳолича қай тарафгадир чуваланиб кетган йўлдан давом этади. Иложи қанча?! Ёдгор валий маслаҳатига юришдан кўрқади, очиги, уни эплолмайди. Аммо бу кунда Чумоли мазахлари дард устига чипқон бўлди. Қурғур Чумоли оғзидан бодраётган пойма-пой гапларга қандай чидаётганига ўзи ҳам ҳайрон, уни учратиб-нетиб қолса, гангиб, тил-жағидан айрилиши, увоқлангудек ҳолга тушиши-чи!

Ҳарҳолда ҳозир Чумолини бекор эслади, нақд оёғи тагидан чиқиб қолмасайди, неча кундан бери ўша суллоҳ дастидан пешонасини қайси деворга уришни билмайди. О, рост, лаънати оч арвоҳга ўхшайди, тунов кунни қутирган оломон пешида кўрганда... айниқса ҳолига маймунлар йиғлади. Худо ҳақи, бу безори Жобир Кирпи билан тил топишипти, деган ўйдан кўнгли ағдарилди. Йўғасам, сариқ чақа ва бир қултум «обизамзам»га бор буд-шудини алиш қилган каслар орасида унга пишириб қўйганмиди? Аммо ҳозир эслагани тузук бўлмади, ажабки, дилидан бирров кечса кифоя, кўпинча ўша заҳоти қай гўрдандир қошига етиб келади. Хавотир олганича бор экан, атиги бир сония ўтар-ўтмас, кўз ўнгини кўкимтир ҳарир парда тутди, сокин елпина бошлаган ўша матоҳ ортида эса дафъатан Чумоли кўринди...

Жаҳаннам оғзида турган каби Саидбек Умар аста титрай бошлади.

Чумоли кўзлари бежо порларди.

Яна, аксига, аллакимни кўтариб олган бақувват елкасида...

Уззу-кун Пўлат Қосимий ҳузурда кўкбўричи оломон кирдикорлари муҳокама қилинган ва у жиққамушт тортишувларда иштирок этиб, силласи қуриган эмасми, ҳозир ҳар қанақа банда, хусусан Чумоли турқи-тароватини кўришга тобу тоқати йўқ эди. Ҳозир у тезроқ уйга етволиш, иложи бўлса Моҳинага ҳам кўриниш бермай, болохонадами ёки бирон четроқ бўлмадами қаҳва ёки май ичиб, эрталабгача тошдай қотиб ухлаш истагида эди. Ажабки, Чумоли шу хоҳишидан хабардору уни барбод қилиш учун қасдланган каби, кимнидир орқалаб, сурбетларча устига бостириб келарди, ора масофа ўн қадамча қолганда, у илкис тўхтаб, ҳиринглаб кудди. Лаънати тинимсиз депсинар, ўзини уён-буёнга ташлаб, ола-була кўзларини чақнатганча, қаҳ-қаҳа урарди. Мана шу ҳолида у айниқса ҳеч бир қуюшқонга сифмасди, унга Саидбек Умар ночорона тикилиб турарди, сўнг, у бир силкиниш билан улоқтирган ва пойига келиб тушган жасадга қаради. Ҳадикли нигоҳи хиёл кўкарган, ҳар ери қонталаш, қўрқув ва ноумидлик шарпаси музлаган афтодаҳол қиёфада қотди. Қачондир не бир тушунча сўнгсиз оғриққа айланган кўйи нақд юрагига санчилди, кўксини чангаллаганча, увв-в! — дея, титрана-титрана, увлаб юборди...

— Нима қилиб кўйдинг, муртад?!

— Бунақа битлиқи шогирдларинг тиқилиб ётиптику, — деди ниҳоят Чумоли, соқоли учини бураб. — Тупур, ачинишингга арзимаёди. Асли мана шу бошингга бало орттирган, шуни деб энди ранг-рўйинг сомон!..

Саидбек Умар тиз чўқди: «Носир, жигарим!..»

Аттангки, ҳар қанча бўзламасин, Носир эшитмади, негаки, тириклик қулоғини қай бир машғум лаҳзада Чумоли бино қилган надомат томи босиб тушган эди.

— Афсус! — деди Саидбек Умар тўлганиб.

— Кўп куйма, фойдаси йўқ, — мурдани бехосдан тепкилай кетди Чумоли. — Эпли одам афсусгача ҳал қилади барини... Сен ўзингни кўп оқил санайсан, аммо қилиқларинг... дардисар кимсаники! Сен бировга душ-

манлик қилолмайсан, аммо ўзинга қолганда бу ишни қотириб ташлайсан. Очиғи, ҳеч қачон ўз оёғинга ўзинг болта урган пайтдагидек яйраб-яшнаб кетмайсан! Хўш, шундай экан, манови гўрсўхтага астойдил ачинаётганинга қандай ишонай?

— Сен исқиртсан! — деди Саидбек Умар бошқа сўз тополмай.

— Жуда яхши, ўзинга баҳо бердинг... Аммо бу аҳволда суҳбатимиз қовушмайди, менимча вақт топиб «Е» ҳужрасига келганинг маъқул, ўша ерда бемалолчилик!

Шундай дея, Чумоли совуқ иржайди, сўнг, яна мурдани тепмоқчи бўлди чоғи, ўнг оёғини кўтарди, аммо негадир аҳдидан қайтди, тортинмай боравер, кутаман, дея ғудранди-да, жуфтагини ростлади. Узундан-узун йўлақдан қадам товушлари анчагача эшитилиб турди, Саидбек Умар, бир хаёли Чумолида, кўҳна дунё билан бемаврид видолашган Носир Дамин тепасида юм-юм ёш тўқар, бошқа нима қилишни билмас, ҳатто қимирлашга мажоли етмас эди. Шогирди мурдаси қошида қанча муддат тиз чўкиб турганини билмайди, — эҳтимол кун ботиб, тонг отгандир? — бундан ҳам хабарсиз, аммо бир маҳал йўлакни шовқин-сурон тутди, кўзига елканишон таққан, оқ халат кийган кишилар чалинди. Жасадни замбилга сола олиб кетишди, аммо унга ҳеч ким қайрилиб қарамади, итмидинг-битмидинг ҳам демади. Булар дилига лоқайдлик мангу ин қурган! Ижирғаниш ила шу ўйга борди, аммо, қизиқки, ўша нарса ҳозир унга асқотган эди, мабодо ковлаштириб қолишса, қаттиқ гангиган эмасми, қовун тушириб қўйиши мумкин эди. Мийиғида кулди ва Чумоли таклифини хотирлади. Тавба, намунча ёпишволди у «Е» ҳужрасига? Ахир у ерда ким истиқомат қилишини Саидбек Умар яхши билади-ку!

Яна, Саидбек Умар Чумолини бир амаллаб гум қилмагунча ўзида қўним, ишида унум бўлмаслигини тан олди, аммо ҳар не ўй-режаси, мушкулот калитига айланиш ўрнига, чорасизлик тузоғи мисол мискин кўринарди кўзига, ажабки, ҳар не мулоҳазаси ўзига қарши ишлар, борлиғини недир ваҳимага чулғарди. Қизиқ, деди ичида, ногоҳ Иноғомни эслаб, Улуғ таваллуд кунига у ишонади, ҳатто умид боғлайди, чамаси мен ҳам нимагадир ишона бошладим. Бу нима, тақлидми? Асли, замин нафақат қартайган, тораийиб ҳам қолган, бош-

қаларни билмайди, ҳартугул Саидбек Умар кун сайин унинг бағрига сифмай боради, ҳар жойгаки қадам қўйса, негадир кўпинча ётсирайди, қисинаверади. Ҳатто у қай даражададир Иноғомга ҳам бегона экан, тунов куни Жобир Кирпи хосхонасида буни англади.

Аммо ҳозир Иноғом тап тортмай янги нозир саволларига хоҳлаганича жавоб берганини эслаб, бирдан кўнгли юмшади ва шогирдини кўргиси келиб кетди, хиёл эзгин, хиёл эзгу хаёллар оғушида ими жим йўл тортди. Орадан тахминан ярим-бир соат вақт кечди, мундоғ қарасаки, ёпирай, ғарбий кўрғон эмас, қирқинчи қаватда, ойнаванд қаср рўпарасида турибди.

Ажабо, ҳалиги фикридан қачон қайтдийкин?

Остонада у бир муддат иккиланди; гўё маъносиз бир иштибоҳ қадди-бастини букиб, инон-ихтиёрини қийратиб ташлаганди. Қаро терга ботиб, бир изига бурилмоқчи бўлди, бир тепадан махсус дурбин орқали кузатишни чўтлади, ниҳоят Фузайлни яқиндан кўриш истаги устун келиб, эшик турумига қўл чўзди.

Бир нарсага имони комил: алақачон муолажалар тизими сеҳрини кўргизган, оқибатда Фузайл ўзидан йироқлашиб, гулобий бино кичик фуқаросига айланган, мағзи оч-тўқлиги қоронғи маслаклар қароқларига бир парда тутганки, энди фақат уни эмас, ҳатто туққан ва оқ сут берган онасини ҳам таниши маҳол...

Саидбек Умар бир хил бўшашиди, ичига чигил ҳам тушди, ҳадик аралаш эшикни итарди, шу заҳоти димоғига нашатир спиртининг йод-хлор ҳиди билан омухта бўйи гупиллаб урилди.

Илгари Саидбек Умар «Е» ҳужрасига кун ора қадам ранжида қиларди, аммо шароит тақозосига кўра, анчадан бери ҳатто мўралагани юраги дов бермай қўйди, бўсағада тик қотганча, жиҳозларга кўз ташларкан, ҳеч нарса ўзгармаганини билди. Энди спиртнинг сархуш қилувчи бўйи кучлироқ анқиётганини туйди, чуқур нафас олиб, анча дадил олға босди. Юмшоқ кароватда Фузайл қилт этмай ётарди, ҳозироқ ўғлининг таниш ва юпанч бахш этувчи исига ғарқ бўлиш қувончидан умидланди, лекин ундай ҳол рўй бермади. Ҳануз у қимирламай ётарди, Саидбек Умар ажабсинди, қаттиқроқ қилиб томоқ қирди. «Тур, болам, тура қол, гофил отанг келди!» Шундай дея, у беун шивирлади, товуш бергани эса журъати етмади. Ҳарқолда Фузайл сергак экан, шовурини сезди, уйғона-сола кароват че-

тида қаққайиб ўтирди. Анчагача унга тик қараёлмади, қарагач, жулни қурт ўрмалаган каби, бадани жимирлаб кетди. Кароват чеккасида оғир чўккан Фузайл эмас, суллоҳ Чумоли эди, ҳа, бу — ўша отинг ўчгур экан, соч-соқол кўмган афт-ангорида бир тўнглик кўпчигандики, тамом ўзини йўқотган Саидбек Умар тариқдай сочилаёзди...

— Қани у? — деди ниҳоят ҳам аламли, ҳам таҳликали тарзда.

— Кимни айтасан? — деди Чумоли бафуржа ёнбошлаб.

— Кимни бўларди, Фузайлни-да?!

Бу таънаси оғзидан чиқар-чиқмас Чумоли гўё қанот боғлади, бор эҳтиросини йўғон товушида жамлаб, қий-қириб кулди, бу камлик қилгандай, ирғишлай-ирғишлай ўйинга ҳам тушди...

— Сўқирлик муборақ, ҳой, делвагай инсон! — деди у ниҳоят, қайтиб жойига қўнаркан, — Нима, тонган-мидинг, ўғлингни танимаяпсан? Қара, яхшилаб қара, кўзингга мил тортилмаганми?

— Алжирама, мараз! — деди профессор ўзини бошига тиришиб.

— Танимадингми, ўз ўғлингни-я?! Яъни, Фузайлни! Айт, нима қилай, мен ҳам сендан, ўз отамдан тонаймаи?

— Аврама, тўйдим сендан!

Энди ногоҳ Чумоли қош-қовоғи тарвақайлади.

Қай маҳалдир у шартга ёқасини вайрон қилди.

Қарасаки, ёпирай, бўйнида — бўритиш шодаси!..

Анча муддат Саидбек Умар ундан нигоҳ узолмади, хаёлан шубҳа савилнинг минг бир кўчасига кирди, ниҳоят ҳушини ўнглаб, оҳ урди, холос. Кейин, юраги тубида ғалаён қилган хўрсиниқ зарби абгор қаддибастини олисга, номаълум ва зимзиё хилватга улоқтириб ташлади.

Ажабо, шу кунгача у ўзида — ўз тани-руҳида эмас, буткул нотаниш, буткул мубҳам жисму жонда яшаб келдими? Наҳотки, тақдир ўйинига ўхшайдиган бу иш-кал рост, агар рост бўлса, демак, унинг вужудига ҳам бошқа биров яшириниб олгани ва тирикчилик гаштини суриб келаётгани ёлғон эмас!..

Йўқ, бунақа чала-саёз гумон йиртиғига ямоқ бўлмайди, бугун-эрта эмас, ҳозироқ барини ипидан-игнасигача безбет Чумолидан билиб олиши керак. Фузайл қайда? — шу саволни такрор қилганча, у Чумо-

лига елимдек ёпишди, аммо Чумоли уни эшитишни ҳам истамади, бошини тезгина аёлга буркаб, хуррагини тортаверди.

Тавба, Фузайл ҳам шунақа хурракчимиди?

Ҳарчанд тиришса ҳам у буни эслолмади, буни Моҳинадан сўраб-билишни кўнглига тутди, аммо ҳовли-сига қадам қўйганда бу аҳди ёдида йўқ эди, мияси ғовлаган кўйи димоғ-фироғини ҳам қалқон, ҳам найза қилган хотини билан қай тарзда муомала қилишни ўйларди.

Моҳина ҳовлида тимискиланиб, жимгина ошхонага кирди, ундан даҳлизга ўтди, ниҳоят Саидбек Умар теграсида булутдек турволди, ранг-рўйи бир аҳволда, лекин, ҳой, ношуд эр, бир жала ёғдирайки, умр бўйи жаврагин, дегандек мўлтираётир жоду кўзлари. Чиндан шўрликнинг кўнгли осуда эмаслиги шундоққина сезилади, узун тунларни у ажриққа ағанаб ўтказди, аламки, бунга фақат шундоқ ҳам ўз ёғига ўзи қоврилиб юрган Саидбек Умарни айбдор санайди. Ҳай, аттанг, бу кунда ҳатто куёш ҳам бошқа ўлчамдан чиқаётгани, бошқа ўлчамга ботаётганини у қаёқдан билсин?!

— Товба, — деди чимирилиб Моҳина, диванда оғир ястанган ва бети оҳак каби оқарган эрига қарата, — ҳалитдан бери ажинангиз билан гаплашяпсизми?

— Соям билан, — деди оғриниб Саидбек Умар.

— Мен бечора соянгизча ҳам эмасми?

Тамом, Моҳина, ҳамишагидек, ер-кўкни аччиқ кўзёшлари уммонига фарқ қилиш учун енг шимарди...

— Яхшиси, — деди анчадан кейин авж пардада ҳўнграб, — бундан кейин кўнглимни деворга ёраман.

— Ов, хотин, омадинг бор, — надомат билан уф тортди Саидбек Умар. — Сен-ку деворга ёриларкансан, мен-чи, мен нима қиламан?! Мениям тинглайдиган борми ёруғ дунёда?

— Бор... Сиз шу кунгача мутеликка ҳайкал қўйдингиз, — қовоқларини кафти билан артди Моҳина. — Ўшанга ёрилинг. Яхшиси, сиғина қолинг. Балки сиғинаётгандирсиз?

Во дариф, таънасини қаранг, Худо ҳақи тоғдан ҳам ҳайбатли-я!

Тавба, бу кимга зулм ўтказмоқчи: ўзигами ёки эрига? Ҳар ким нима қилса — аввало ўзига... Яшнаган тоза гул эмасмиди? Энди ранг-рўйини қаранг: заҳил, сўлиган — ажин кўмган, боқиши — мунгли, дардчил...

Оққушники каби оппок бўйнига зеб берган, нозик қўллари ни беаган дур-жавохирлари энди жавон тоқ-часи ё валадонида беун ва беаъно саргаймиш...

— Сен нимани ҳам билардинг? — деди Саидбек Умар бўзариб.

— Билганимки, сиздақа отадан Худо ҳам безор!

— Ҳа, ҳа, нима десанг шу!..

— Хор қилдингиз мени!

— Мени ким хор қилди? — деди Саидбек Умар маънос ҳолда, хаёли бирдан «Е» ҳужрасига оғиб. — Қўй, асли иккаламиз ҳам... улоқ-сулоқмиз. Яъни, мен ота бўлмаганимдек, сен ҳам она эмассан! Алдандик! Ҳаёт дегани пистирма ҳам экан, хотин!

Алдандик!? Вой, ўлмасам, нима, боланг ҳароми ёки ўгай демоқчими?!

Шўрлик Моҳина эси кирди-чиқди одамдек алжиратган эрига каловланиб тикилди, ҳалигина ёш ҳалқаланиб турган қароқларида дилни ўртовчи маъно жилоланмиш: ҳой, аҳди-қарори нотекис банда, никоҳингиз остида ҳалол-поқ турмуш қилганимдан воқифсиз, бу жиҳатдан кўнглим тўқ, аммо ҳалиги ғужала гапингизда не мантиқ бор? — ахир, роппа-роса тўққиз ой, тўққиз кун, тўққиз соат юрагим тагида авайлаб кўтардим, бир дунё азоб билан туғдим, оқ ювиб, оқ тардим, бешиги бошида кечалари алла айтдим, нечун жоним-жигарим эмас, ўгай бўлсин?! Анча бўлувди сезганимга, чиндан ҳам қисматнинг ёвуз қурти миянгизни илма-тешиқ қилиб ташлаган!..

— Ёмон қарияпсиз! — деди ахийри Моҳина, ичи сидирилиб.

Аммо Саидбек Умар жавоб қилмади, билиб-билмай у чўпнинг бир учини кўрсатди, иккинчи учини ҳам кўрсатишга ожиз эди. Иложи қанча, сиру синоат қулфи-калити қўлида эмас, бундан кейин ҳам бор-йўқ имкони — сабр қилиш, ниҳоят, кўникиш...

САККИЗИНЧИ БОБ

1

Моҳинаси тушгур нишонга тегизди: ростдан ҳам Саидбек Умар ёмон қаримоқда, ҳали олтмишга етмай, мияси аталадек суйилган, йўқса, ҳалигидай жавраб, шармандаи шармисор бўлиб ўтирармиди?!

Не синоатки, доим шунақа, бир айниса — бас, йўқ ердагини саннаб қўяди, аммо аввалги шунчаси бир бўлди, буниси бир бўлди: кўксида хотини ва боласига зарра меҳри қолмаганини оппа-осон исботлади.

Тавба, ўзи тўқидими ёки одамзодни истаган пайтида йўлдан оздирадиган шайтони лаъин оғзидан юла-сола айтдими ўша гапни?! Ахир, илиқ қонингдан яралган ва буткул ҳаётинг мазмунига айланган мўминтой-мулла боланг охир-оқибат бедаво бир говпечак бўлиб чиқиши қайси рисолада битилган?!

Моҳина кўнглида уйғонган ўзгача шубҳа ва гина-кудур дашҳатини Саидбек Умар анчадан кейин бор кўлами билан тасаввур қилди, эрта хотини сиймосида тўпланган алам-армон ер-кўкни ларзага солиб портлашини чамаларкан, нақд юраги тўкилгандек бўлди.

Яна, ҳар сония ажиб тарзда ўзгариб, не бир бўёқлар билан бўянаётган бул ҳангомалар алоғ-чалоғ уйқуда шунчаки такрорланиб турадиган тушга ҳам ўхшарди. Айниқса асаб толиқиши туфайли одам босриққанда нималар рўй бермайди? Фақат Моҳинага йўқ нарсани бордай бидирлаб қўйгани чакки бўлди. Йўқни қайси тентак йўндирган? Энди тузукроқ ўнглади эс-ҳушини, чиндан ҳам Чумоли деган безори-исқирт саробдан бошқа нарса эмас, у Носир Дамин жонига қасд қилгани, «Е» ҳужрасини эгаллаб олгани (ёпирай, унда Фузайл қаёққа йўқолмиш?!) буткул ёлгон, аниқроғи, шунчаки босинқираш аломати! Фақат, унақа дейдиган бўлса, анов бўритиш шодаси қандоғ осилмиш ўша бедавонинг қўтирлаган бўйнига?

Ҳануз Саидбек Умар тақдирини нуқул захмат тарозисига солиб келган Носир аччиқ-чучук ёки қадрқиймат нелигини фарқлашга ҳам ярамайдиган Чумолининг тез-тез қичиб турадиган ва сўтал босган кўлида ҳаёт билан видолашганига ишонмасди...

Бу кулфат ўтрик бўлиб чиқиши учун бор-йўғини беришга тайёр эди, негаки, зимзиё бўшлиққа айланган Фузайл қисмати қайтадан нурланиши шу ҳодиса билан ҳам боғлиқдир.

Саидбек Умар оғзидан гуллаб қўйгунга қадар Моҳина дардини ичига ютиб келди, аммо энди тинч қўйсинми? Шўрлик даҳлиз ўртасида тек қотганча ич-ичидан эзилди, сўнг, лаб-лунжини осилтириб, ҳасрат қила кетди: «Кўп балони биласиз, аммо мен бечорадан яширасиз. Суянчиғим қайда? Жон ўзагимми, илон-чаён ёки бошқами, бир кўрай, бир бағримга босай, кейин ўлсам

армоним йўқ!» Тинмагур Моҳина тушови ечилиб кетганидан анчагача ўзини тўхтатолмади, ниманики айтгиси келса, айтиб қолди. Ахийри Саидбек Умарнинг силласи қуриди, бундан энди ё қочиб, ё тониб қутулишга мажбур эканини англади. Хоним, отанг яхши-онанг яхши, деб ялинди. Ҳатто тўрт қатланиб узр сўради. Ниҳоят ўтинчи орасига ҳазиллашганини қистирди. Эзилиб кетган шўрлик хотин қирғоғидан тошган шубҳа уммони ичра тинчишга мажбур бўлди, аммо аччиқ-тизиқ таъна-дашномга айланиб улгурмаган қайғуси ёноқларидан ёшга айланиб қуйилди.

Ногоҳ Саидбек Умар мижжалари ҳам намланди...

Ахир, ўғлим, дея Чумоли ҳузурига бориши осонми?

Ичини қиринди сидираётганда Пўлат Қосимий чорлаб қолди.

— Нима бўляпти ўзи «Е» ҳужрасида? — деди у қовоғидан қор ёғдириб. — Қуюшқондан чиқаётган эмиш анави тирмизак! Нима учун вақтида тортилмади жилови?

Нима десин, Жобир Кирпи билан Нишон қарсиллаб турганда қўриқчилик қилгани менга йўл бўлсин, ҳушёрликда донг таратган бу биродарлар бурчи нима, хотинчалари теграсида соявонлик қилишми, деб боплабгина аламини тўксинми? Йўқ, журъати етмади, барини ичига ютиб, тек қотди...

Ҳарҳолда Пўлат Қосимий бўғилганича бор: куни кеча ўша машғум ҳужра эшиги, ошиқ-мошиғи билан суғурилиб, қўпориб ташланган, шундай безориликни эплаган кичкина соҳиб эса — дараксиз, қидирувга юзлаб гумашта жалб қилинди, лекин қилча наф бермади. Ҳатто безорининг соясига ҳам биронтанинг кўзи тушмади. Хўш, бу бедодликни ким уюштирди? Албатта «Кўкбўри» иттифоқининг қилиғи совуқ аъзолари-да!..

Аллақачон Жобир Кирпи ҳам, бошқа маъмурлар ҳам шундай хулосага келишган, қолаверса, Саидбек Умардан ҳам гумон қилишаётгани тайин, ахир, Фузайл кимлигини улар яхши билишади-да.

— Уни фақат сиз тополасиз, — деди Пўлат Қосимий бир кўзини филайлаштириб. — Муҳлат шанбагача!..

Саидбек Умар бош кўтармади. Ичи зардобга тўлди. Аммо сабр қилмай иложи қанча!

Арқон узун ташланган, ўлсин-е, намунча узун?!

Ҳоли шу қадар забунки, ҳар қандай жўяли тадбир ёки маънили овунч дардига малҳам бўлиши гумон, аммо Бо-бош ёки Пўлат Қосимий газаби барига бира-тўла чек

қўйиши мумкин, ахир, бунақа бўлиши тушига кирибдими? Пешонаси шу экан, чидайди, ўзи пиширган ош... Нима қилди ўғлини Чумоли, тириклай ютвордими? Туннов куни разилона алжировди, мен ичингдан чиқдим, энди озодман, хоҳлаганимни қиламан, деганмиди-ей, ярамас. Кейинги гапи-чи? Ўғли эмиш-а! Йўқ, бу шунчаки талмовсираш эмас, бориб турган — фитнес! Бу рўдапо Фузайлни ўғирлаб, бирон ерда яширган, ёки... Нарёғига ўтолмади, вужуди қақшаб кетди, бас, шунча чидагани етар, бу балойи азим ўзидан чиқибдими, давосини ҳам ўзи топгай! Балки ўлган бузоқникидек бақрайиб боқадиган кўзларини ўйволар, балки ими-жимида бўғизлар! Токи қайтиб шаҳарда санғимасин, ёлғон-яшиқ тўқимасин, қўлини қонга ботирмасин, катта-кичикни ваҳимага солмасин, борингки, одамзод унинг ўзидан ҳам, руҳида чандиқ пайдо қилган бемаъни замбуруғдан ҳам қутулсин!..

Ишқилиб манглайида шу ёзуқ ҳам бор экан...

Аммо кулгиси қистадики, Бо-бош билан Пўлат Қосимий рўпарасида жон ҳовучлаб, мусичадек жовдираб, йўқни бордай қилиб ахборот бериши таҳқир бўлса, жисми-жонида камол топган, вақти-соати етиб жисми-жонини тарк этган, фақат ўзигагина тегишли бўлган ва тирикликка таҳдид сола бошлаган офатни қийратишга уриниши қай жиҳати биландир гаштли, яъни бу ҳол саробга интилишмас, ўзлигини англаш — ўзи билан ўзининг олишувга журъат қилгани!..

Ногоҳ Саидбек Умар Фаришта даъватини хотирлади, ҳа, мардона эътироф этишга мажбур: йўқотгани — излагани ичида, бугун бўлмаса эрта кенг оламдан ҳам кенгроқ ичига сафар қилиши керак, ҳали бунга улгурмабдими, билиб-билмай жонида асрагани — хоини қаттол бўлиб чиққан ярамасни тезроқ гумдон қилиши керак. Осон йўли шу: уни бўғиб ўлдиради.

Ақлга сизмайди: Иноғом сезги-руҳ мевалари ила озикланадиган Чархпалақдай баҳайбат махлуқ ҳомиласини мажруҳ юраги остидан узоқ-узоқ авайлаб-асраган, дариғким, ўзи — кўкдаги қодир қуёшни бир ҳовучгина кул деб биладиган анови дарди-бедаво гўрсўхтани сақлаган экан ичида! Ундан кўра жаҳаннам ўти тушса бўлмасмиди дунёсига!

Бо-бош иблисдан ҳомиладор...

Бо-бош одам гўштига бошқоронғи...

Аммо ўзи-чи?

Тавба, нечун бу ўйи яшинга айланиб, ёқвормади

жисмини? Дафъатан кўнгли ағдарилди, кейин, менимча Бо-бошдаги майл нафси хуружини жиловлашга ожиз жамийки бандага хос, деган фикр чуваланди миясида, кейин зардали кулимсираш билан бу хулосаси иддизи теран эканини гўё қайта тасдиқлади. Бош-кети йўқ қоронғилик ичра тентираётганга ўхшарди, қирқинчи қаватда юрганини билгандан кейин астагина елка учирди, қачон ва нима мақсадда осмоний салтанатга келгани боисини эслолмади. Сезгиларига қулоқ солиб, ниҳоят қовурғали қуббада ўрнатилган дурбин орқали «Е» хужрасини кузата бошлагандан кейин ниманидир тушунгандай бўлди.

Хужра аввалги қиёфасини деярли йўқотганди, турли ашёлари бири-бирига мингашиб кетганди, ҳатто чироқлари гоҳ ёниб, гоҳ ўчаётган эди, шундай бўлса ҳам у кўнглига яқин жонни бехос илғади, таниди, таниди-ю, илон чаққан каби сапчилаб кетди. Озми-кўпми билади, қадимдан дунё — буқаламун, лекин у бу кунда бунчалар найрангга кўмилгани боиси недир?!

— Фузайл, жоним!..

Эҳтимол Саидбек Умар бутун умри давомида бирон марта ҳам бу қадар қаттиқ севинмагандир. Аввалги бари кўрган-кечиргани ва таассуротлари буткул ёлғонлигини билиб-англаб тургани учун терисига сигмай кетган эди. Ёки Фузайл топилгани, бу ҳақда Пўлат Қосимийга ёруғ юз билан ахборот бериш имкони туғилгани ва жони омон қолганига шунчалар шодми? Ҳарҳолда булардан ҳам тонмайди, лекин ҳозир муҳими бошқа нарса: Чумоли хашаки масхарабоз экани аёнлашди (ичингдан чиқдим, дегани фирт ёлғон!), миясига очопат қурт, яъни, замбуруғ тушган, руҳиятини ўша нарса бошқаради, шунинг учун ҳам мавридини топиши билан йўқ ердаги туҳмати гапни алжирайди, ўғлинг — ўзим, дегани ҳам хайриятки тасдиқланмади, ахир, унинг кўзи қораси — Фузайл, ана у — мириқибгина ухлаётир, у бегона эмас, ўзи билан Моҳина муҳаббати меваси!..

Ана шу чуваланган ўй-фикр оғушида Саидбек Умар, мрамар зина бўйлаб, неон чироғи гоҳ ёниб, гоҳ ўчаётган «Е» хужрасига ошиқди, шунчалар эсанкираган эдики, ёноқларини севинч ёшлари тўхтовсиз юваётганини сезмасди.

Остонада шивирлади: «Бир қучай, танимасанг-да!»

Аллабир тарзда тўқ эди кўнгли, комил ишонч билан бўлма ўртасига отила борди. Аммо бирдан ўртада оёқлари михланди, разм солсаки, кўп афсус, кароватда, топ-

тоза чойшабга ўралганча, ҳузур қилиб ҳордиқ олаётган Фузайл эмас, қиронга учрагур Чумоли экан...

— Э-э, сенми, марҳамат! — деди Чумоли кароват четида қўнишиб. — Биламан, чарчагансан, аммо ота бўлганингдан кейин айт-да, мени тузукроқ қўриқлашсин. Эшикни бузишди-я! Бўйнимдаги манови шода керакмикин? Бошқа арзигули нарсам йўқ-ку!

«Ота бўлсанг!..»

Қизиб-чатнаган баданига гўё энди нақд олов чирмашди.

Ва ўзидан ҳам ётсирагандай бўлди...

— Носир Даминни единг, — деди ниҳоят у қовоқ уйиб. — Аммо Фузайлни нима қилдинг? Инсофинг бўлса, гапир ростини!

— Носир Дамин ўзини ўзи бўғизлаган экан, айбим — устига бориб қолганим, — чучмал бир оҳанг бор эди Чумоли товушида. — Фузайлга келсак, у — рўпарангда. Танимаётган бўлсанг менда нима гуноҳ?

Ноилож қолган Саидбек Умар гудранди: «Ғаламис!»

Тиззаларини бемалол кучволган Чумоли эса пинак бузмади...

Нимадандир, аччиқ ё ширин нарсадан, у роҳат қиларди.

Қўтирлаган бўйнида — бўритиш шодаси!

— Ўлдирдингми? — дея алам билан сўради Саидбек Умар.

— Ие, ўзимни ўзим ўлдираманми? — хотиржам, ҳатто маъноли жилмайди Чумоли. — Наҳотки, бундай бемаънилиқ ноаниқлик билан келиша олмаган сиздай муҳандис фарзандига муносиб? Рост, Носирга тақлид қилиб нодон эмасман!

Саидбек Умар ўкинди, бори шуки, энди Чумолига Худо бас келмаса, бандаси бас келолмайди. Энди Чумоли раъйини синдирадиган ҳар қандай кучни ер юзидан супуриб ташлаш пайида бўлади. Бир баҳонада у Фузайлни ҳам ёқтирмай қолган, сўнг, бечоранинг бошига етган, етган-да, ўламан саттор ўғлинг ўзимман, эпласанг танигин, деб ниқоб тортволган бетига. Фарзанди эмиш-а, бу қони бузуқни Ниначи билан бир йилча бурун Али Шаҳобий чиқитга чиқазган нўноқ шогирдлар орасидан танлаб олганини унутарканми, йўқ, унумас, лекин бун шунақа кўйга солган — ўзи, бундан тониши ҳам танглик эмас. Балки у шунга шаъма қилаётгандир? Нима бўлганда ҳам бир қозонда қирқ йил қайнасин, ҳеч кимга

қони қўшилмайди. Энди бу ёғи таваккал, жўнатар жаҳаннамга иблисининг безбет ҳамтовоғини!

Дунёда шунақа гуноҳлар борки, чинакам савоб ўрнига ўтади...

Тавба, ким ингради: уми ёки ўзи?

Қўлида титранаётган пичоқ дами — қип-қизил...

Руҳи эса аллатовур шафаққа чулғанмиш!

Теран жимлик гўё ниманидир беун жар соларди, аммо Саидбек Умар қулоғи том битган — эшитмас, нукул гувилларди. Қай маҳалдир гурс этган товушдан беихтиёр ўзига келди. Жасад узала тушган, жон талвасасида типирчиларди. Шундоқ чап кўксидан сизаётган қон подда кўлмакча ҳосил қилган... Бу видо денгизи бўлиб кўринди Саидбек Умар кўзига ва ялт этиб унга қаради. Иблис ҳамтовоғи қилт этмасди, лаби бир четида ҳам қон изи... Фақат... қиёфаси нурланаётирми? Очик қолган қовоқларида недир озор билан сўнган табассум намунча яқин дилига?!

«Жоним! О-о!...»

Нима қилди, тиз чўқдими ёки тип-тикка бўзладими? — тузукли эслолмасди, эс-ҳушини йиғволганда Саидбек Умар ғарбий кўрғон сари имиллаб борар, хаёлини шундоқ подда бўғизланган қўйдек бежон чўзилган Фузайл банд қилган эди. Лабларида шивир: «Қотил — ўзим!» Энди у ўзини чинакам маҳқум санарди, бу кундан анов қаттол камерага буткул лойиқ, ўзи ўзини унга тортиқ этади. Кенг дунёга сиғмади, ўша тор каталакка бемалол сиғади. Аммо тунов кунгидек эҳтиёткор кўриқ-бонлар ҳатто дарвозага ҳам йўлатишмади. Бир чимдим алдов қўллади: шанба маросими олдидан Иноғом Насим билан кўришмаги керак. Фойда бермади. «Замбуруғга ем бўлгурлар!» Алам билан гўлдираб, изига бурилди. Ҳали рўй берган воқеа даҳшати чатнаган миясини яна ҳам қаттиқроқ исқанжага тортарди. Намунча чуваланди дунё ишлари? Тавба, энди у ким: омадидан айрилган олимми ёки ношуд ва қўли қон отами?

Биров эшитмасин, лекин эшитганда ҳам ким ишонади?!

Айтганча, Жобир Кирпи терговни тутатган эмиш!

Охири Иноғом тоб ташлаган кўринади.

Аммо чакки бўлибди, аммо на чора, у ҳам ҳамма қатори ожиз жон, эрта-кеч ўласи қила тепкилашиб, жар ёқасига обориб қўйишгач, чидолмаган бечора — чорночор тиз чўккан, борсин-е, деган-да, ҳуши-тушида йўқ нарсаларни бўйнига олган. Энди қабрида ҳам пешона-

сига ёпиштирилган машъум муҳрдан ажралиши мушкул, манâ шуниси айниқса жавр унга. Фақат булар барини бино қилишга ўзи ҳам баҳоли-қудрат улуш қўшганини билармикин?

Саидбек Умар оғир хўрсиниб қўйди, ҳали эртанги тадбирда қатнашмак учун Чархпалак қошига бориши, ҳаргиз отдан тушса ҳам эгардан тушмаган шогирди билан юзлашишга тўғри келишини ўйларкан, юраги аллатовур ўйноқлаб кетди.

Нима қилсин, кўҳна дунё шунақа галати экан...

Кимларгадир, йўқ, аввало ўзига ортиқча ишонди ва чархи кажнинг ҳали ҳеч ким етолмаган тағ-заминига етмоқчи бўлди, ўз тош-тарозисини бир маромда қадрлайдиган гардун эса бунингдек ҳатти-ҳаракатини шак-кокликка йўйдими, билдириб-билдирмай жазосини берди: энди лунжида ош эмас, тош!..

2

Саидбек Умар атай қилди: пичоқни бурчакка улоқтирди...

Токи, Жобир Кирпи исковучлари топтолишсин, аза-база текширишдан ўтказишсин, бармоқ излари эгасини аниқлашгач, типирчилаб қолишсин, ахийри андиша-пандишани бир чеккага йиғиштириб, зудлик билан ўзини кўзига жаннатдай кўринаётган зимзиё ўрага элтиб тикишсин!..

Сўнгсиз ғуссага ботган Саидбек Умар йилдек узун туюлган иш кунини бир амаллаб якунлади, ниҳоят борлиқ хуфтон-шом сурмаси билан ўзига оро бериб, оқшом қўйнига кирди ҳамки, Жобир Кирпи тугул, унинг ҳар ерда қузғундек ҳозир у нозир гумашталари ҳам эшигини ҳатто тақиллатмади.

Ажабо, гулобий бино осудалик оғушида роҳат қиларди.

Ҳатто Бо-бош билан Пўлат Қосимийни одатдаги сервалва тирикчиликка номувофиқ сирли рафлат карахт қилиб қўйганга ўхшарди. Ҳамиша сергак телефонлар ҳам бемалол сукут сақлаётган эди. Хусусан бошқон сазо бермаётгани, йўқлаштирмай қўйгани Саидбек Умарни кўпроқ таажжубга солди, негаки, у шанба кунигача қатъий муҳлат берган, ўшангача «Е» ҳужрасидаги бебошлик сабаби аниқланиши, қайгадир вайиб бўлган бетамиз йигитча ер остидан бўлса ҳам топиб келтирилиши керак эди. Бу вазифа профессор зиммасида! Лекин

бошқонни қандай жин чалдики, миқ этмаётир? Ишқилиб Чумоли ер тишладиб қўймадимикин? Ҳайтовур нимадир юз берган, йўқса у ҳалигача чақиравериб, имиллама, калланг гаровда, дейвуриб, нақд тентак қилиб ташларди.

Ногоҳ Саидбек Умар қисматидан мангу ўрин олган ва қон билан йўғрилган мудҳиш лаҳзани эслади. Ҳе, дариф, ундан кўра пичоқни ўзининг илвираган юрагига урса бўлмасмиди?! Йўқ, ўзигамас, ўғлига урди, энди бу сўнгсиз азоб борлиғини аста-секин қовжиратмақда, балки ушбу палла битта-яримта билан ҳасратлашса дарди енгиллашармиди?! Аммо Моҳинадан бошқа ким ҳам арз-додига қулоқ солади? Қолаверса, Бо-бош ёки Пўлат Қосимий ўғирчасида хорлангандан кўра парирўй жаллодининг беминнат пойида жон таслим қилгани афзалдир.

— Азизим, камина адашибман, Худо ҳақи адашибман, у унақа эмаскан!

Шошиб-ҳовлиққан, ҳаяжони бўғзига тиқилиб, қипқизариб кетган Саидбек Умар даҳлиз остонасидаёқ шундай хитоб қилди, сўнг, қулт ютинди, бир муддат қайгадир яширди беқарор нигоҳини, ахийри Моҳинага кўрқа-пуса қараркан, валати бўлиб кетди. Аллатовур мўлтираб боқаётган хотини руҳсиз ҳайкалга ўхшарди, теран қароқларини сўнгсиз дард уммони тўлдирган, нозиккина қадди эса сидирга қорага ўранган, бутун борлиғи ва маҳзун туришидан мотамсаролик заҳри сирқиётган эди...

— Жоним, билдим, барини билдим, — деди у яна, гезариб. — Фақат, жонгинам, ўзингни бос, ростини айтаман, айтмасам, шу кечадан ортмай ёрилсам керак!

Моҳина кўксида — ғалаён!

Моҳина умид ато қилувчи эзгу муждага илҳақ!

— Фузайл ўгай эмас, ўзимизники, лекин шундай гавҳаримиздан ажрадик, — бутун кучи-иродасини ягона нуқтага жамлагандан кейингина айтди бу гапни Саидбек Умар. — Ҳа, афсуски, ажраб қолдик. Мана шу малъун қўлларим билан уни сўйдим. Мен нотавонни Чумоли чалғитди. Балки вафлат ишини қип қўйгандир, хотин?!

Тим қора либос ичра Моҳина гужанак бўлиб қотди-қолди.

Қачондир у ўзини ўнглади, юпқа лабларида учқунлаган истеҳзоли ним табассум бир озор ва таъна билан алмашиндики, тиккасига қотганча ўз ёғиға ўзи қоврилаётган Саидбек Умар теграсида яшин чақнагандек туюл-

ди. Кейин, хотини нигоҳи билан сўйлади: ёпирай, қайси тўқайдан қочдингиз, аммо шох-бутохингизни кўрмаётирман!..

— Чумоли чатоқ қилди. Менда айб йўқ!

Энди Моҳина сиёхранг рўмолини шунчаки тўғрилаб қўйди.

Нигоҳида ижирганиш: «Тентак ўзини оқласа ярашмас экан!»

— Куляпсан-а устимдан?

Шўрлик Моҳина хануз руҳсиз ҳайкалдек безабон эди.

— Сиз бир неча бўлакка бўлинган одамсиз, нимангизга куламан?! — деди у ниҳоят жонланиб. — Раҳматли энам, ёртига офтоб ҳам чала нур сочади, дегувчи эдилар. Сиз ҳам ўшанақа тоифадан экансиз, тушимга кирсинмиди?!

Шунча йил Саидбек Умар билан бир том остида яшаган Моҳина биринчи маротаба онасини шундай эҳтиром ҳисси билан ёдлади. Аммо муздай совуқ ҳалиги сўз қаёқдан кела қолди тилига? — мана шуниси шундоқ ҳам кўйиб кулга айланаёзган эрга анча жиддий нашъа қилди.

— Замона зайлини менга тўнкама! — деди у андак ўшқирган бўлиб. — Мен ким бўпман?

— Жонвор ёртилиқ ҳам замона зайлими? — ингичка қошларини чимирди Моҳина. — Жон-жаҳдингиз билан узоқ ийладингиз уни, қонун қиёфасига солиб, одамларга тақдим қилдингиз!

— Ие, хотин, нималар деяпсан?

— Тўғри, жар солмадингиз, мақтанмадингиз, бундай қилиш беорлик дедингиз ўзингизга, аммо кимлигингизни яшириб келганингиз беорлик эмасми? Қолаверса, нимани кашф қилганингизни қошки билишмаса?!

— Ҳеч кимга мен, ёмон бўл, деганим йўқ, — деди бўшашган алфозда Саидбек Умар. — Эҳтимол ожизлигимни енгиб, ўзимдан озгина баландга кўтарилмоқчи бўлгандирман?! Бу тамомила бошқа гап, тушунсанг-чи, хотин!

— Ниқобингиз бир эмас, бир нечта шекилли?

— Кифоя, — дея тиши орасидан шивирлади Саидбек Умар.

— Лекин кашфиётингиз нималигини биласизми?

— Э-э, хотин, бўғилиб ўл де ундан кўра, бўғилиб ўлай!

— Агтангки, билмайсиз, — оҳиста бош чайқади

Моҳина. — Билишингиз нари турсин, яратишга яратиб, энди надоматдасиз, ҳаловатингиз йўқолган, негаки, ўша нарсa ер билан одамни кафтида ўйнатаётган, ўздан тоабaд бeгoнaлaшгaн даҳoлaр aвлoдини aллaқaчoн тaр-биялaб улгургaн!..

— Уфф, тупшa-тузук фaйлaсуф экaнсaн-ку!

— Мaбoдo гулдaй бoлaнгизни ўзингиз билaн гирдoб тубигa тoртиб кeтгaн экaнсиз, aжaблaнaдигaн жoйи йўқ кўпaм! — шу eрдa Моҳинa уввoс тoртиб йиғлaди, шaш-қaтoр кўзёшини aнчaгaчa тиёлмaди. — Тунов куни aйтгaн гaпингизни ўзимчa ёлғoнгa чиқaргaндим, лeкин бугунгисигa ишoндим, — у хўрсинa-хўрсинa дaвoм этди. — Тaвбa қилдим-ей, шунчaлик ҳoзирликни пушти кaмaрингиздaн бўлгaн нoрaсидa бўғзигa пичoқ тoртиш учун қилгaн экaнсиз-дa?!

Тили тaнглaйдa қoтгaн Сaидбeк Умaр сaзo бeрoлмaди.

Қай мaҳaлдир Моҳинa бир силтaниб жилди.

Ётoқдaн ҳaзин йиғиси вa қaрғaниши эшитилди.

Аmmo у энди эътибoр бeрмaди, ўлгудeк oчлигини эслaди.

Нимaдир ичaклaрини aёвсиз шилaрди, aфтини буриштиргaн кўйи oшxoнaгa мўрaлaди: ҳaммaёқ шипшийдaм, қoзoн бўм-бўш эди. Мeҳри тoш хотини Oлияни ҳaм aтaй oвқaт пиширишгa қўймaгaн, oчидaн тeзрoқ ўлсин, қутулaмaн, кўрмaймaн ҳaм, куймaймaн ҳaм, дeгaн. Яхшики сoвутгичдa сaл эскиргaн бўлсa ҳaм қaтиқ бoр экaн, ўшaндaн бир пиёлa ичиб, нoн кaвшaди. Мaғoр бoсгaн қoқ нoн лaънaти Чумoлини ёдигa туширди. Сўнг, хaёли чувaлaниб, бoр-йўқлиги ҳaлигaчa қoрoнғи бўлгaн «Кўкбўри» иттифoқи, бeхoсдaн ўзи ўғли қoтилигa айлангaни, шaнбa куни кeч сoат oлтидa Чaрхпaлaк билaн нaвбaтдaги учрaшув бўлaжaги ҳaқидаги узук-юлуқ мулoҳaзaлaргa чирмaшди. Тaсaввуридa гўё дaҳшaтли бир пўртaнa чaйқaлди, қимирлaмaс сoҳилгa тўхтoвсиз сaпчиётгaн нe-нe ҳaйбaтли мaвжлaр Моҳинa aйтгaн қoнун ё мaслaқдaн кучлaнaётгaн сирли унсургa ўхшaрди. Аmmo Моҳинa бoплaди, aжaбo, ким экaн ўшa дилигa эгaлик қилoлмaй қoлгaн — ўзлaригa тўшпa кeсoлмaсa-дa, бoшқaлaргa угрa кeсгaн дaҳoлaр?!

Тaн oлсин-чи: бирoви ўзи эмaсми?

Бу хусусдa oшкoрa сўйлaшигa йўл бўлсин...

Бoтинидa ин қўйгaн тилaклaри. Эҳ, қaнчa-қaнчa!

Аmmo хоҳиш бoшқa, ҳaёт бoшқaдир. Aгaр фaқaтгинa истaги-ирoдaси билaн иш битсaйди, бу кундa у бoшқaчa

одам бўлиб турарди: юзи ёруғ, дасти узун! Қай ерда адашди? Ёки асли бутун ҳаёти чалғув-чалғитиш, алдов-алданиш, таҳқир-таъна, ифво-ислоҳдан иборатми? Хулласки, у тақдирни танлаганми ёки тақдир уни?

Мана шу эски «ашула»си дилидан кечиши билан гулобий бино маҳобатини туйди, кўз ўнгида саробга ўхшаш нарса живирлади, нимадир сокин гумбирлади, ногоҳ адоғи йўқ кенгина йўлка кўринди, икки четида япроқсиз шир-яланғоч дарахтлар бўй чўзган ушбу йўлка бўйлаб башаралари недир гумон ва гинадан кўпчиган кимсалар қаторлашганча қаёққадир кетиб борарди.

Илгарида Бо-бош билан Пўлат Қосимий илдам йўрғаларди.

Беихтиёр Саидбек Умар кўксини чангаллади: саф ўртасида, Жобир Кирпи, Али Шаҳобий ва Эсон Оқ-бўтадан кейин, дарифким, ўзи, бўйнини қисиб, жовдирай-жовдирай одимларди. Яна дарифким, шундоқ ортидан яқин-орада тароқ ва қайчи кўрмаган соқолини силай-силай Чумоли туртина-суртина эргашиб келарди.

Недир ибтидодан недир интиҳо сари шошаётган оқимни эслатадиган ушбу манзара бор залвори ва тифизлиги билан Саидбек Умар шуурига сўнгсиз оғриқ бўлиб нақшланди, сўнг, норозиланган кўйи, йўлкани тўлдириб кетаётган касларга қаттиқ тикилди, нечундир мушт ҳам ўқталди, фақат кимга ўқталди — ўзигами ёки ўзидан чиққан балойи азимгами?!

Эртаси куни Саидбек Умар хосхонасида димиқиб ишлади, очикса ҳам, юраги санчса ҳам қимирламади, фақат кеч соат беш яримда бир оз нафас ростлаш ҳам катгаю-кичик ҳаловатини ўғирлаган ғаройиб маросимга ўзини ҳозирлаш учун ҳовлига тушди ва тасавурида намоён бўлган сафни шундоқ гулобий бино бўсағасида кўрди...

Асли Саидбек Умар ҳалигача ҳибс қилинмаганига ҳайрон — билакларига кишан уришларини кутарди, ахир, «Е» ҳужрасида исми-шарифи ўйиб ёзилган дандон сопла пичоғини атай қолдирмаганми?

Аксига, ғарб журналистлари каби, ёнғин рўй берадиган жойда бир соат муқаддам ҳозир у нозир бўладиган ва овозабоп гапларга мослаб тўн бичадиган Дадаш ҳам кун бўйи сукут сақлади.

Аммо гулобий бинода ҳукмрон осойишталик гўё соат мурватлари йўриғига бўйсунадиган бомбага ўхшарди. Портласами, тамом, аввало у тилкаланади. Эрталаб худди шуни кутди, яъни, пештоқ рўпарасида машинадан

тушган заҳоти бир неча қуроли гумашта панадан оти-
либ чиқиши, кела-сола билагига кишан солиши ва фар-
бий қўрғон сари қўй каби судраб кетишини! Негадир
унақа бўлмади, бу қадар бепарволикни кутмаганидан
энсаси қотиб кетди, ахир, бунақада гулобий бино тағ-
заминини бир эмас, бир нечта хуфия тузилма бира-йўла
кемирмайдими?

Ана-мана пештоқ рўпараси, адл турган улкан ҳайкал
ён-атрофи тирбанд бўлиб кетди, гўё ер ёрилди-да, одам
чикди: бутун бошли оломон юзага келди. Хавотирга
тушган Саидбек Умар ҳорғин бир тарзда теварагига
аланглади, ҳайриятки Чумолини кўрмади. Бундан сал
енгил тортди, сўнг, Бо-бош билан Пўлат Қосимийга
шунчаки қора бериш учун олдинроққа юрди.

Оломон сукутда, лекин пўртана янглиф чайқалади,
чамаси, кимнингдир амрини кутади. Қай маҳалдир
ўктамона бир хитоб янгради ва бир йўла ташланган сон-
саноксиз қадамдан еру кўк зириллаб кетди, сўнг, пўлат
девордек тифиз бир оқим пайдо бўлди, уни кечагина
Моҳина эслатган, аммо нималиги Саидбек Умарга қоро-
нғи ўта қадим ва шу қадимлиги заминида оҳори тўкил-
маган кийимдек мунтазам янгилашиб турадиган маслак
Чархпалак ҳузурига чорлаётгандек эди...

3

Бу оқим шиддатли эди...

Бу оқимда Саидбек Умар ўзини бир хас билди...

У беҳол-безабон юзиб борарди.

Қанотларини йиғиштираётган «қарға» келбатли са-
ройга кўзи тушганда Саидбек Умар беихтиёр қовоғини
солди, бу ерда охирги марта бўлгани, шогирди Иноғом
Чархпалакка берган таъриф-тавсифни ҳали-ҳамон унут-
маган эди...

Ақлга сифмайди: қисқа вақт ичида сарой таниб бўлмас
даражада ўзгарибди. Ташқи қиёфаси айниқса маҳобат-
ли тус олганди, ҳар шакли, ҳар чизиги тасаввурга
бемалол нақшланиб қоларди. Ичкари эса бениҳоя кен-
гайиб кетгандек... Балад шифт ва деворлардаги фаро-
йиб нақш-белгилар нозиклиги, жим-жимаси, маъно-
дорлиги билан аввалгиларидан кескин фарқ қилади. Ҳар
нуқтада кўтаринкилик ва эҳтирос бўртиб тургандек эди,
бу нарса айниқса қуйи томондаги манзарада яққолроқ
кўзга ташланади. Орқа тараф қоронғироқ эди, ана шу

зулматни ўнлаб темир қозикқа мустаҳкам қилиб қўндирилган энли-узун чорчўпга тортилган оппоқ мато тўсволганди. Мато сокингина нурланарди, аниқроғи, матода яшил ўрмон аро ястанган сарғимтир даштнинг зарринпушти ва қалайи бўёқлари жимир-жимир товланарди, шундоқ адир биқинида бир урғочи, бир эркак бўри чўзилиб ётарди, улар жасади шафақ тусли қумга қоришиқ, қум узра танлари бир ён, бошлари бир ён, улар бошларини йўғон оёқлари тагига босволишган, аммо бу ҳолмас, хира тортган қорачиқларида чақнаб турган фавқуллода сурур кишини кўпроқ ҳайратга солар эди...

Сал иккиланган кўйи Саидбек Умар бу тасвир деворга анча илгари зарбланганини эслади ва мусаввир маҳоратини тан олди, сўнг тезгина илгари босди, лекин ҳалиги манзара кўнглига бир ғашлик ҳам юқтирганини пайқади, ўзига сифмай кетди, худди шу лаҳза Чархпалак ортидаги майдонча довулга учраган кема саҳни янглиғ лорсиллади, узун ва энли темир қопқоқ қўприкка ўхшаб лапанглаб кўтарилди ва учи юқорилай бориб деворга тиралди.

Қуйида, юзлик чироқ ёруғида, тим қора гумгурс қўш табақали эшик жилоланди, у не бир иддаода товушсиз очилган заҳоти тепада сезимлар торини аста-аста чертгувчи вазмин куй таралди, куй авжига олгани сари кенгина форни эслатадиган узундан-узун бетон йўлакдан алакимлар оғир-оғир қадам ташлаган кўйи қаторлашиб чиқа бошлади.

Ҳартугул Саидбек Умар барини кўриб-сезиб турарди, шундай бўлса ҳам беихтиёр таажжубланди, ҳатто шубҳага ҳам борди, лекин уларга қарамади, қараёлмади, бесаранжом толғин нигоҳи дафъатан каллаларини қаттол тирноқлари орасига қизғанч ила қисволган бўриларга тушди, улар бўғзидан сирқиётган лолаваш қон гўё кекса оламнинг чўллаган ва тарс-тарс ёрилган лабларига чакиллаб томар эди...

Энди у негадир нотаниш рассомни эслашнинг истамади.

Ҳануз ер ости йўлагидан хотиржам чиқиб келган, ранг-рўйларига зах ва қоронғилик нуқси урган кишиларга синчиклаб қарагани юраги дов бермасди, қараса, кўкси лов ёниб, кўзлари симоб каби эриб тушадигандек эди. Мангу юпанч қайда? — беихтиёр у маъюсланиб шивирлади ва олд қатор бошида хаёлчан турган йигитга нигоҳ отганини билмай қолди...

Чумолиники каби кўрпалаган соқолини тутамлаган

Иноғом ёруғ дунё паст-баландига беписанд эканини намоиш этаётгандек бир ҳолатда эди, хиёл оқарган чаккалари терчилаган, қорачиқлари бемаъно йилтирарди, у гуё узоқ вақт кўксида авайлаб ола юргани сирли махлуқ қошида эмас, думи-қаноти юлиб ташланган нотавон қуш қаршисида ўй сурарди...

Лекин, ажабо, Иноғом биқинида қаққайганча жилмайишга тиришаётган, кўнглидаги алам-армони мижжаларидан суву селоб бўлиб тирқираётган оқ юзли йигитча кимийкин?

Чархпалак қошида Иноғом қанча лоқайд бўлса, оқ юзли йигитча шу қадар тажанг, дилгир, безовта эди, ҳатто у кулишни ҳам тузукли эплолмаётганди, чехрасидаги ифодалар тез-тез ўзгариб турарди, ич-ичини емираётган тўлғоқ борлиғида гоҳ ғазаб, гоҳ афсус, гоҳ ноумидлик нишонаси бўлиб акс этарди.

Ҳарҳолда саросима қурбонига айланган каслар орасида у айрича эди, сира бошқаларга ўхшамасди, ҳатто паришонҳол туриши ва қайғуришида ҳам собитона бир ўктамлик бор эди, қароқларидан йилтираб оқаётган ёш билан омухта ёғду майинлиги ҳар қанақа дилни забт этишга қодир эди, бу ёғду сеҳри айниқса ўзига яқинлигини туйган Саидбек Умар ҳатто бир қалқиб тушди. Нима бўлди: уқувсизроқ уста шартга тишини суғуриб ташладими? Тавба, буни қандай тушунсин, Иноғом Насимий пинжида, айбим бўлса бетимга айтинг, деб турган гунча қаттол бир дақиқада қаттол пичоғидан бўғзимикўкси пораланган Фузайлнинг худди ўзи-ку!

Анчадан бери мадор йўқ руҳида, шу боис яна рўёнинг абгору овора қилгувчи тўлқинига чулғанди, тик турганча босриқди, ёки Чархпалак пишқирган заҳоти юрагидаги эҳтиросли хотиралар бирданига жунбишга келиб, шуури ўлчамларида ўғли сувратига айландими?! Йўқ, у — сувратмас, ана, у бир кулиб, бир йиғламақда, демак, тирик, демак, бўғизлангани ёлғон! Ахир ўшандай қабихлик шарбатини ичмоғи зарил келганмиди? Аввал ҳам сезувди, Чумоли — сароб, ҳа, у ҳар замонда руҳни бетобликка гирифтор этадиган саробдан бошқа нарса эмас!..

Шу пайт Бо-бош имоси билан чолғулар нафаси ўчди. Хизматта шай Палахмон қайсидир тутмачага панжа урди.

Ногоҳ Чархпалак шиғиллаб кўзғалди: аввал ҳурпайди, кейин яғринидан ниманидир ирғитиб юбормоқчидек, шахт ила силкинди, нари-берига суриди, бирдан

тўхтаб, таянч ўқи атрофида бир маромда айлана бошлади, ниҳоят яна тўхтади, оғир керишиб, туя-бия тугул тоғни ҳам кўрдим демай ямлаворадиган оғзини каррак қилиб очди.

— О-о! — дея унга ҳасратли тикилди Иноғом.

— Иноғом, биламан, бу кунга сен йўрғақдаёқ интилгансан, ушалаётган орзуинг муборак, — ипақдай эшилди Бо-бош товуши. — Сен шу саодатта муносибсан, фақат эътиқодинга гард тегиб қолмаслиги учун бошимизни қотирган жумбоқни ҳам ечиб берсанг. Армонда кетмагин, биз ҳам бармоқ тишлаб қолмайлик.

— Укажон, сен ҳадемай роҳатли дунё фуқароси бўласан, — Иноғомни елкасидан кучди Пўлат Қосимий. — Бизники эса ўша-ўша: эски ҳаммом, эски тос! Яъни, уқубат дунёси уқубатига маҳкуммиз! Агар «Кўкбўри» иттифоқи нелигини англамай кетсанг... яна оғир бўлади бизга. Шафқат қил, шаштингдан туш-да, сўйла!

Бир жимлик чўкдики, гўё юраклар дукуригача эшитилди. Жимлик сиртмоғи таранг тортилган маҳалда Иноғом Насимий тиззасига уриб, пиқирлаб кулди, ҳатто ориқ гавдасини орқага ташлаб, гумбирлатиб қаҳ-қаҳа ҳам отди, сўнг битта-битта босганча, без тераётган Бо-бош қошига борди. Ажабки, Иноғом Насимий юришида ҳам, қош-қовоғида ҳам бирон-бир истехзо белгиси йўқ эди, аммо у Бо-бошга полиз ўртасида омонат кўндирилиб, йиртиқ-ямоқ чопон кийгизилган ёғоч қоровулга қарагандай беписанд қаради. Кейин, кўрсаткич бармоқларини сихдай тикрайтирганча, унинг терчилаган манглайига тиради, ботиқ чаккалари оша, бужмалоқ қулоқлари ёни бўйлаб, то териси салқи жағи остигача чизик тортди...

— Бошқа жумбоқ йўқ, — деди у ниҳоят босинқи товушда.

Кимдир кулимсиради, кимдир секин оҳ тортди.

Энди Иноғом Насимий, ажиб бир ҳайбат тўкиб турган Чархпалакка тикилганча, теран сукутга толди, ичида борини тўкволгани учунми анча мамнун эди. Ихтирочи йигит сирли бир тарзда ўзига яқинлашган, аниқроғи, бошқалар учун тоабод зимзиё қоладиган ўз оламида сайр қилаётган эди, унинг юпанч ато қиладиган майли қай бир сонияда Саидбек Умарга юққандек бўлди, аммо буни ошкор айлашга у ожиз эди, фақат устозлик туйғусигина нимадир дейишга даъват қилди.

— Укажон, осмон узоқ десалар, ишонма, ер қаттиқ десалар ҳам ишонма, — деди у ғуссага тўлиб. — Нимай-

ки кўрдик — ўзимиздан, ўзимизда йўғини бор қилдик. Ақлим кирибдим, а? Оббо, дор ёғочи тагига кеп қоп-пан-да!

— Дорни ўз қўлингиз билан тутатгансиз, — энг катта ҳақиқатни ошкор этаётгандек бир қиёфага кирди Иноғом. — Яхши ҳамки бу дунёда сиз борсиз! Сиз қўллаган тадбирлар майиб дунёни қайтадан оёққа турғизди, ай-ниқса керагида камина ёнига таскин бўлиб келишингизчи! Кўп қарздорман сиздан, фақат бу гал узрни мендан эмас, ўзингиздан сўранг.

— Ишқилиб мен кўнглингни қовартирганим йўқми?

— Э-э, устоз, унақа деманг-да, сиз унақа майда-чуйда тугул, мана шу дунёсининг ўзидан ҳам баланддасиз, — кўнғир соқолини силаб, қалин қошларини чимириб қўйди Иноғом. — Қани, айтинг-чи, ким етишипти шунақа мартабага! Ҳалигача сиздан бошқа бир тирик жон етишгани йўқ!

— Қўйсанг-чи, мавриди эмас!

— Қачон бўлади мавриди?

— Билмадим... Балки ҳали-бери бўлмас!

— Бўлмаса... Хина қўямизми? — мийғида кулди Иноғом. — Ҳа, сиз барибир юксақдасиз, мана шунинг учун ҳам сизни доим қадрлайман. Ахир фаразларингиз каминага толмас қанот бўлганини қандай инкор этайин!

— Шунақами? — деди қувониб олимлар сардори. — Демак сен мен кашф этган қонундан ҳам баҳраманда экансан-да?!

— Ие, устоз, одамни ерга урманг, ундан ким озикланмаган?! — деркан, шогирд чехраси аллатовур тиниклашиб кетди. — Қанчалар жозибали одамзоднинг сиз томон талпиниши! Фақат, айтинг-чи, устоз, сиз ўша қонунни эмас, ўша қонун сизни кашф қилган эмасми?

— Сен ҳақ, десам, уялиб қоламанми?

— Аммо Улуғ таваллуд куни яқин эканини ёдда тутинг.

— Фойдаси бўлармикин?

— Мановини биргаллашиб туғдик, жа бўлмаса шу тасалли берар!

— Йўқ, бу сеники!

— Балки сизникидир?

— Шаккоклик қилма, укажон!

— Имзонгизга келсак... Бундан маъқулини кўрмадим. Ахир ҳар бир одам ҳеч бўлмаса ҳаётида бир марта рост гапириши ёки энг тўғри ишини қилиши керак-ку!

Шундай дея, Иноғом Насимий беозоргина жилмайди,

аста қўл ҳам силкиб қўйди, аллакимлар билан шунчаки кўз ҳам уриштирди, яна жилмайди, ҳатто пиқ этиб кулди ва Чархпалак зинасига оҳиста қадам босди...

Зил лаҳза кечди, теран жимликда пашша учса эшитилади, ҳамма мунғайиш ила Иноғомни кузатади, у ҳануз хотиржам, лаблари илиқ кулгига мойил, зинанинг энг юқори поясида турарди. Нечундир бу палла Чархпалак хомуш тортиб қолгандек эди, энди у ҳовлиқмас, бир маромда шошилмай ҳаракат қиларди. Ниҳоят у ажиб бир ҳайрихоҳлик билан пишқириб қўйди, сўнг, кумуш тусли бақувват жағларида ҳануз илжайиб қўяётган мижозини анча муддат авайлаб тутиб турди, чолғувчилар сал жазавали бир куйни чалувдики, мис-бронза занжирлар ва ҳалқачалар билан безатилган эшигини ёпди...

Тахминан яна бир сония теран жимлик ҳукм сургандан кейин Чархпалак ногоҳ феълени ўзгартирди. Шаклу шамойили ҳам дағал, бесунақай тусга кирди. Қовоғи солинди, калта-калта пишқирди, таянч ўқи атрофида бир айланиб тўхтаркан, қоқ манглайида, чилт қизил қўшалок-бўртиқ кўзи остида тўртбурчак туйнук очилди, ялпоқ ва ихчам соадат сандиғи шиф этиб ташқари сурилди. Сандиқ жозибали эди, кумуш суви юритилгандек ярақларди, унинг учидаги айлана тирқишгина киши нигоҳига сал оғир босилар эди, аммо ҳозир тирқиш сочи сийраклаган бошни ҳам, кўпиклаган кўм-кўк тилни ҳам тоабад паноҳига олгандек туюлаётган эди...

— Қалай, ўнғайми? — сўради Бо-бош нари-бери юраркан. — Бунинг миридан-сирини биздан яхшироқ биласан. Ақлинг жавҳарини сарф қилгансан. Тўғрими? Балким камии бордир? Сезсанг, тез айт, тортинма, ҳеч нарсани аямаймиз. Хўш, эсладингми? Кўп чайналиб, бахтингни кемтик қилма!

Иноғом вакил отага таассуф ва ачиниш назари билан қаради, ҳа, шундай тикилдидики, қалин қошлари туки тикрайиб, ўртасида тик тушган тугун чуқурлаша-чуқурлаша қароқларини ютиб юборгандай бўлди...

— Палахмон!..

Ранг-қути ўчган Пўлат Қосимий амирона қичқирган заҳоти бир неча бор оғир-оғир силкинди Чархпалак ва муҳофазадан ҳужумга ўтаётган йиртқич каби ҳурпайди, тошбақа зирҳига ўхшаш оқимтир-қовариқ қалқончалар зарбланган чўнг елкасидан йўғонроқ найча шаклидаги қизғимтир қувур ўйноқлаб чиқди. Икки четидаги тешикка ғалвирсимон ойнача қопланганди, ўшалар ўйиқчаларидан илкис алвоний чақмоқ отилди ва қай бир

нуктада исёнкорона кесишди, гўё кўпдан бери бир-бири билан куч синашишга интиқ шамширлар тўқнашди. Кўпчилик не ҳодиса рўй берганини пайқамай ҳам қолди. Ҳатто не сиру савдолигини Иноғом ҳам сезиб улгурмади. Қарашида ҳануз хотиржамлик барқарор, ҳатто чехрасида ҳам ним кулгира мойил осудалик ҳукмрон, фақат ҳали кўпчиган лаблари орасида осилиб турган тилигина жойида кўринмасди.

— Палахмон!..

Энди бошқон эмас, Бо-бош қичқирди.

Бошқон каби у ҳам ошқора амр қилмади, чамаси бунга ҳожат ҳам йўқ эди, унинг овозида зуҳур нозик маъно абжир Палахмон фаросатини тўқис-туғал ишга солиши учун кифоя бўлди. Ҳартугул пулт эгаси хоҳиши билан Чархпалак таянч ўқи атрофида яна бир марта анча жадал айланди. Юмалоқ ойнаванд туйнуклардан ичкари манзараси, жумладан, оқ попукли сариқ-пушти парда, мўъжаз филдираклар, тутқичига чарм ёпиштирилган замбил, чивиксимон симлар, сип-силлиқ темир курси, энлигина табло, қўшимча бошқарув мосламалари яққол кўриниб турарди. Ёп-ёруғ нурда сандиқ сокин йилтирарди, майин-майин таралаётган куй ҳароратидан Иноғом эриб, чалқанчасига бемалол ётар, кўзлари чирт юмуқ эди. Бўйнига офатижон санам қўллари каби чирмашган юмшоққина ипак тасма секин-аста қисқараётгани англашилди. Ниҳоят у тап-таранг бўлиб, Иноғом Насимий киприклари жонланиб, кўз соққалари қўш пиёладек йириклашган маҳалда бурчақдаги бошқа бир найсимон қувур сурилиб келди.

«Лазер мил!» Сандондан сачраган учқунга ўхшаш бу фикр Саидбек Умар кўнглидан кечар-кечмас қил каби нозик қўшалок тола-нур кескин бир алфозда йилт этди. Лаҳзанинг мингдан бир улуши! Эҳтимол бунча ҳам фурсат кечиб улгурмади: аммо шу қисқа вақт мобайнида мил ақл бовар қилмас даражада шиддат билан ишини бажариб улгурди. Қайси босқич амалда? — буниси номаълум, аммо қилт этмай бемалол чўзилиб ётган мижоз недир ҳаяжон, недир куч ҳада этган лаззатнинг аста-аста тебранаётган тўлқинига фарқ бўлди, у сўнгсиз бир сурур туюётганини кўкси зарб ила пайдар-пай кўтарилиб тушаётганидан ҳам пайқаб олиш қийин эмасди.

Бари оддий — эрмак, бари соддалик мезонига асосланган, фақат бу ҳол маромини ўзгартириш иложи йўқлиги таажжубга молик эди, ушбу маънога ишора

берган каби, бир маҳал йўғонлиги ва мукамал ишлангани билан аввалги қувурлардан анча фарқ қиладиган телескопсимон мослама аллақачон пар ёстиги ва пар тўшагини мижоз ихтиёрига ҳавола этган, тагин ҳам шафқатли ва тадбиркор эканини исботлашга киришган сандиқ тепасига силжиб борди...

Қопқоқ товушсиз ёпилди.

Қопқоқ қирраси Иноғом Насимий бўйинини адашмай топди.

Танлаш имкони энг сўнгги имкон бўлиб кўмакка келди.

Чамаси у бира-тўла икки тутмачани босди...

Томоша аҳли буни сезмади, томоша аҳли Чархпалак рўпарасида тошдек қотиб қолган эди, фақат Саидбек Умаргина лазер қилич билан лазер найза тигларида мангу фароғатнинг оний шукуҳи ва далдаси атргул япроғидаги субҳидам шудринги янглиғ товланиб кетганини элас-элас илғади...

— Саидбек, о?! — кафтини кафтига ишқалади Бо-бош. — Шўнғиб кетибсиз-ку тоза, а? Қойил, сизга чиқазган экан завқланишни! Аммо ким ҳам бунақа аломат ҳодисадан бебаҳра қолишни истайди?!

— Э-э! — деди Саидбек Умар кескин қўл силтаркан.

Ўнғайсиз аҳволда қолган Бо-бош хўмрайганча нари жилди...

Беихтиёр Саидбек Умар вакил ота кифти оша нари томонга қаради, қарасаки, рўнг-рўйи деворга айланган Фузайл қоқ ерга узала тушган, кўзлари юмуқ, нафас олиши узук-юлуқ, босриқаётган одам каби лабларида титраниш, ингроқ... Билдики, Фузайл ёлғиз эмас, унақалар кўп, ҳар жойда саржиндек уйилиб кетган эди.

Гумашталар Фузайлни замбилда ола кетишди.

Ҳануз Чархпалак кўкрак кериб турарди.

Баданидаги симлардан гўё сас таралади...

— Ўзим Азал!

— Ўзим Абад!

— Шеригимдир Ёртилик!..

Эс-ҳушидан ажраётган Саидбек Умар эпчил гумашталар ортидан бир ҳадик билан тикилди, сўнг, нигоҳини Чархпалакка олди, Чархпалак ҳайбатига ҳайбат қўшилангандек туюлди, гажак симлардан узилаётган ҳалиги овозни яна эшитди, кўнгли чучмал тортди, бу ҳамиша оч, осонликча тўймайди! — деб ўйлади, сўнг, нимагадир номи бору ўзи йўқ иттифоқ аъзолари тарафга борди. Ўксиниш тикилди бўғзига, жовдираётган чувак бир

йигитни аста қучди, аммо унга тик қарашдан чўчиди. Яхшики булар мени танимади, деган ўй урди миясига, лекин улар ўзини танимаслиги елкасидан босиб турган юкни енгиллата олмаслигини мулоҳаза қилгач, афти буришиб кетди.

Чархпалак ён-верида анча муддат тентиради, мажол-сиз эди, ичида эса нимадир симиллаб ёнарди, лаҳза сайин одам кўпайиб бораётганига у айниқса ажабсинди. Тавба, булар ер ости йўлагидан чиқиб келишаётирми? Сарой ҳавоси димиқиб кетганидан нафаси қийилди, девор ҳосил қилган оломон орасидан сирғала-сирғала зўрға ўтволди. Аммо бўсаға бешбадтар тирбанд эди, нимагадир дағдаға қилаётган кимсалар Саидбек Умарни занжирдек ўради, кейин эса қайгадир ёғоч каби суриб юборди. У умбалоқ ошиб тушгандай бўлди, аъзои бадани сирқирарди, аста ўзини ўнглаб, нотаниш рассом чизган ҳалиги расмни кўрди. Кутилмаган бу ҳолдан дилига кўрқув оралади.

Қизиққи, бу ер ним қоронғи, ҳатто тап-таранг сукунат исканжасида эди, у олис, бемаъно йўл босиб, поён-сиз ўрмонда адашган кимсадек гангиди, ташқарига чиқ-волиш учун ошиқди, қай маҳалдир йўлини тўсган девор тез юрса шитоб, аста юрса секин тисарилаётганини пайқади.

Аввал бу ҳолга ишонмади, кейин ишонишга мажбур бўлди, сарой эшигини мўлжал олиб, гоҳ чопди, гоҳ йўрғалади, бир пайт ўтовни эслатадиган катта-кичик шийпончалар рўпарасидан чиқиб қолди. Илкис тўхтади, сўнг, юрак ютиб, бири яқинига борди. Ногоҳ кимдир бетига муздай сув сепган каби бир сесканди, кўрқа-пуса кўзларини ишқалади. Аммо кўриб турган манзараси ўзгармади: кимларнингдир таналари қалашиқ... Фақат Фузайл алоҳида, филдиракчали замбилда осуда ётар эди. Шовурни эшитиб, Фузайл зўр-базўр турди, Саидбек Умарга ётсираб қаради-да, елкасини учириб қўйди. Аллабир ланжлик билан ҳомуза тортгач, жойига чўзилди.

Саидбек Умар дағ-дағ уча бошлади...

Фузайл алахларди, у аввалги Фузайл ҳам эмасди, у кенг дунёга сиғмай эрта қартайган кимсага ўхшарди, илгари катта-кичик суқини қўзғайдиган тим қора жингала сочлари энди кўркини йўқотган ва ўрик гулидек опшоқ эди.

Йиғи, қалампирдек аччиқ йиғи тиқилди Саидбек Умар бўғзига, лекин билмасдики, йил қадар узун туюл-

ган кеча ўзининг ҳам омонат маслакларга тобе бошини надомат қировига белаган...

Яна билмасдики, қай ердадир, ҳовли-боғ ўртасидаги улкан ҳайкал панасидами, ғарбий қўрғон пойидами, гулобий бино қирқинчи қаватидами, новча, серсоқол Чумоли, мағорлаган қоқ нон кавшай-кавшай, йўлини пойлар эди...

Лекин у ҳозир Чумоли ҳақида ўйлашни сира истамасди...

Ҳозир ҳуш-хаёли Фузайлда, гангиган — ўзини йўқотган маъбуд эртанги умиди нишонаси эканини оталик сезимлари билан яна бир карра англаб турарди, шу туйғу сеҳрладими, енгилгина энтиқди, осмону фалақдан сокин бир нур ёғилиб, бутун борлиғи фарзанди жисми-жонига кўчди — шуури ғубордан холи, нияти-мушоҳадаси холис болакайга айланди; сўнг, тўсатдан пайдо бўлган ва олов каби товланаётган Фаришта, қўлидан ушлаганча, тасаввурида яшаб келган ҳамиша уйғоқ осуда мазгилга етаклади.

Поёнсиз уфқ билан туташ денгиз бир маромда давваткор шовуларди, ўзига сизмай тошаётган тўлқин соҳилнинг сирли манзарасига сайқал бергандек... Барқарор бўёқлар кўнглини эзгулик нашидаси билан лиммо-лим тўлдирди, ажиб сархушлиқдан эриб, ҳайқирмоқчи бўлди, аммо улгурмади, тоғ этакларида ястанган ям-яшил ўрмон ичидан алп келбатли Улуғ Кўкбўри чиқиб келди. «Хайрият, у бор, у тирик! — дея тотли бир хўрсиниш билан шивирлади. — Азалу Абад Чархпалак эмас, Азалу Абад улуғ аждодим — Кўкбўри!» Зангор мавжлар юваётган соҳилда адл турганча у шу сўзларни тез-тез такрорлар, энди жунунваш денгиз улкан косасида эмас, гўё унинг безовтаҳол юрагида чайқалар эди. Руҳи чароғон тортиб, олам билан бирлашиб бораётган ушбу паллада уни қутламоқ тилагида сўқмоқ бўйлаб Кўкбўри залварли қадамлар ташлаганча ошиқиб келарди, Кўкбўри қадди-бастидан нажот ёлқини жилва қиларди, ниҳоят, у Мангу тирикликнинг ўзгинаси бўлиб кўрина бошлади Саидбек Умар кўзларига...

Эна Күкбүри

Иккинчи китоб

БИРИНЧИ БОБ

I

Одамзод наҳотки ўзини ўзи тафтиш қилишдан кўрқса?

Одам боласи, ё дўст, ё ғаним авра-астарини ағдаришга қолса, дарҳол шердил бўлиб, енг шимариб кириша кетиши — оқни қораю қорани оқ дейишдан тап тортмаслиги нимадан?

Ҳар иккала ҳолатга ҳам даҳлдор арзигулик сабаблар кўп...

Саидбек Умарга қай бириси ойдин, қай бириси қоронғи...

Вақт топганда кўп ўйлаган бу борада, афсуски, ҳар гал бирон тайинли тўхтама келолмаган, аксинча, мулоҳазалари калавадек чуваланиб, ичида недир дард баттар газаклагани қолган.

Кейинча, унча-мунча ихлос қўйди бир фикрга...

Шунга кўра, тириклик дунёсида ҳар бир банданинг фақат ўзига мослашган, ёлғиз ўзигагина беминнат хизмат қиладиган тарозиси муқаррар мавжуд, ўша тарози мазмунан ҳам шаклан Адолатнинг қадим қоидаларига уйғунми, йўқми, буни ҳар ким ҳам айтмас ва лекин билганидан ҳам қолмас. Бу дунёда ҳар кимники — ўзига, бу дунёда ҳар ким яхшини ҳам, ёмонни ҳам ўз тоши ва мезони билан ўлчашга ишқибоз.

Асли, ҳамиша палланинг бирида — савоб, иккинчисидан увол...

Қайсиниси босиб тушаркин?

Истеҳзо ва кесатиқ билан тўладек туюладиган ушбу савол айниқса кўпроқ қийнар Саидбекни. Негаки, бунга ҳам жавобдан дарак йўқ, аниқроғи, бори ҳам ғужала...

Яқин-орада, Чархпалак тақдимотидан кейин, Саидбек Умар бошқача изтироблар гирдобидан суза бошлаганидан тонмас. Оҳ, шогирдлари Иноғом Насимий ва Носир Дамин билан биргаликда йўл қўйган мудҳиш хатоларини тузатиш иложи борми? Нега у абадий мағлубият билан тенг битимга имзо чекишдек бедодликка осонгина кўна қолган? Қўл киричалик қадри йўқ молдавлат, сув сиртида бир ялтираб сўнадиган пуфакка ўхшаш амал-мартаба, бугун бору эрта ному нишонсиз

кетадиган обрў-шуҳрат ширин ва қадрли туюлганми-ди шунчалар?

Бўлса бордир, бироқ, кўнгли бир четида каттами-кичик мақсадлар ҳам учқун бериб тургани муболаға эмас, масалан, аср охирлагани сари қанақалиги но-маълум кўчага кириб бораётган бани башарга далда бўлиш учун интилгани... Ва тириклик яралгандан бери ўзаро талашиб келаётган Рух ва Таннинг мангу итти-фоқига замин яратиш, Рух ва Тан орасида эътиқодга асосланган уйғунлик ва биродарлик кўпригини бунёд қилиш учун ўзини суву ўтга қанчалар ургани... Ёлғони йўқ: жамийки имкониятини шу йўлда сарфлади, оқибат, нимага эришди, нимага?

Бир етишгани — Чархпалак... Ҳаёт юзини кўрган кунданоқ Чархпалак гулобий бино заминида ўз ҳукми ва назоратини ўрнатди. Барча бўйсунишга мажбур, ана ним ёритилган ер ости йўлаги бўйлаб, бирин-сирин судралиб чиқаётган маҳкумларни бир умрлик роҳат бахш этувчи сирли қучоғига тортаётир. Ажабо, соч-соқоли ўсиқ, афт-башараси кўпчиган, кийим-ке-чаги увада бу каслар гуноҳи нимакин? Хўш, ўғли Фузайлни қанақа жазога лойиқ топишмоқчи?

Саидбек Умар нафас чиқазолмас... Жимгина қуниш-ганча кучли ёритгичлар шуъласида бетларида завқу шавқ ифодалари порлаётган Пўлат Қосимий билан Бо-бошга хитланиб тикилар. Булар учун увол билан са-вобнинг фарқи қолмаган шекилли. Нима, булар биров яшаши, биров ажалга ем бўлишини белгилаб бериш учун келишганми дунёга? Балки, кўҳна дунёни бош-қаришдек масъул вазифа ҳам айнан шулар ихтиёри-додир? Сира уялмай, баланд томдан оша келиб, ҳеч бир қуюшқонга сиймайдиган буйруқларни беришаёт-ганига қуласизми, қуясиз?

Бошларига думалоғи жигарранг, гардиши ола-са-риқ дубулға кўндириб, эгниларига оч-яшил ихчам кам-зул-шим кийволган абжир гумашталар изғир тева-рақда, улар баджаҳл ва тажанг раҳнамолари оғзидан чиқадиған ҳар бир сўзга маҳтал, керак бўлса, тоғни кўтариб келишар елкаларида. Ҳар бир имоси тагида бир олам маъно яширин Пўлат Қосимий билан Бо-бошга ҳамишагидек Жобир Кирпи кўпроқ пой-патак, Нишон унга тақлид қилиш билан овора, бинобарин, ҳақимлар сардори Гулбиддин, махсус курсанглик мак-таби мудири Али Шаҳобий, етимхона каттаси Эсон

Оқбўта ҳам сира бўш келишаётгани йўқ: нуфузларини янада ошириш илинжида чоғи, ҳар ерда ҳозир нозирлар. Ҳамиша манфаат ва нафс тарафида муқим турувчи Хушомад нималарга қодирлигини ўла-тирила исботлаётганини биров сезса, биров сезмас. Нималар эъзоздаю нималар хорликка гирифтор эканини ҳам билиш қийин...

Бир авжига миниб, бир пасайиб қоладиган тўполонда яна бир кимса тортар эътиборни, фақат, у бошқаларга қараганда анчайин қаримсиқ: елкаси хиёл чўккан, ранг-рўйи заҳил — ажиндор, чўзинчоқ иягида бир тутамгина соқол, аммо, бурнидан тортса йиқиладигандек туюлса ҳам, қадам олишлари анча енгил, ҳаргиз ўзини эпчил ва бақувват кўрсатишга тиришиб, ҳаққадек учиб-қўнар ва асосан эришаётир мудаосига.

Тавба, бу устаси фаранг ким?

Мулла Саид, пешонангдаги нима, кўзми, пўстак йиртиғи, наҳотки танимадинг, ахир, у керагида топилмай, нокерагида оёғинг остида ўралашадиган Сайфи гушпининг ўзгинаси эмасми? Ана, сен томонга қайта-қайта синовчан назар солаётир, мақсадини тушуниш қийин, ҳарҳолда нимагадир қулай пайт пойлаётгани шубҳадан холи эмас.

Қурт тушганга ўшар Сайфининг пайтавасига, зарил бўлса-бўлмаса пилдираб юрибди Чархпалак ён-верида, гоҳо кимларгадир сирли имо-ишоралар қилиб, кимларгадир илмоқли ҳазил ҳам отар, айни пайтда, саф тортган мулозимлар панасидан Саидбек Умарга хуфия тикилгани-тикилган — нигоҳида баъзан истехзо учқунлар, баъзан ифтихор, баъзан ошкора пўписа... Нигоҳи тошдан ҳам қаттиқ туюлар Саидбекка, тавба, намунча жиддий нишонга ола қолди уни, мудаоси нимайки?

Энсаси қотиб, бир хил рашликка чулганиб, Саидбек секин гавжумроқ жойга жилди, очиги, таажжубга молик фавқулудда таъқибга чидалмай, руҳи синганча панароққа қочди, лекин, фойдасиз бўлиб чиқди бу ҳаракати, негаки, қайта бормасин, ўша ерда аниқравшан сезарди қадалиб турган назарни.

Қачондан бери билар, у — уччига чиққан галвакаш, битта-яримта бахти қаро билан ўчакишса, тамом, эмаклатиб, тавбасига таянтирмай, ниҳоят, бошига етмагунча қўймас...

Саидбек ичини гўё мушук таталади.

Ҳозир ким ҳам қизиқарди аҳволига, анов уймалашиб турганлар шунчаки ҳангоматалаб: ўт тушса тушсин дунёсига, томоша бўлсин. Тавба, одамзод намуноча ўч шу савилга, текин ғалва, текин можаро, текин ғийбат деса, ўйламай-нетмай томдан ташлар. Биров азоб ютганда — биров завқланса, аллаким омади чопганда — кимдир ўзича куйиб-қоврилса, тавба, қанақа қурилган бу дунё?

Яна Сайфи назарини туйди, Сайфи киприкларидан таралаётган кўринмас-сирли тўлқин ўраб-чирмаб олаётир шуурини. Лаънат бўлсин, қачон хом ўрган бунинг арпасини? Чирт узилди ичида нимадир, хўрсиниб, кўксини чангалловдики, Пўлат Қосимий амри янгради, ниҳоят, тозидек чаққон икки хос гумашта узунэнсиз латта замбилда ҳушсиз ётган Фузайлни қайгадир ола кетди ҳовлиқиб.

Энди қафасдаги қушдек потирлай бошлади Саидбек Умар юраги: ҳали ўн гулидан бир гули очилмаган дилбандини қутқариши учун нима қилиши керак?

Кейин, миясига бир мудҳиш фикр урилиб, нафаси қайтиб кетаёзди: наҳотки Фузайл ўз қисматини такрорлаётир? Шу рост бўлса, ўлат тексин барига, эрта бечорани ўғирчага солишар, эти-суягини қиймалаб, ақли-хушини надомат сандонида пешлаб, турқи-таровати бошқа одам ясашар, вақти-соати етиб учрашишса, ҳайҳотки, ота-бола таниёлмас бир-бирини.

Азалу абаднинг бир бежовли, бир вайрона айвони кўп ғалат экан: дилхуши эрмаги беҳисоб, дилўртар қайғуси етарли, дилқувнатар совға-саломни ҳам кам эмас. Барисини олдинма-кейин кўрди салмоқлаб, лекин энди нимасига севинсин. Кечаги кундан ёлчиганини ўйлаб овунарди, афсус, ёлчимаган экан, бугуни қандай кечаётир, эртаси нималар ҳозирламақда — фаҳми олмас.

Анчадан бери эртанги кунини яшаб тугатгандек бир ҳолатни туяр сезимларида, нечун? Нечун шундайлигини билмас, аммо, гўё, шу фавқулодда ҳодиса умрининг қай бир босқичида аллақачон рўй берган, ҳа, эртаси можароларини шоша-пиша яқунлаган, сўнг кўнгли орқали кечмишига сакраган ва кечмиши билан қовушган.

Ажабо, тоабад мозийда қолса, унақада бугуни нима бўлар, ҳайҳот, бугуни йўқми? Бор, кўксига кундек

ўрнашган, фақат унда яшашни, унинг лаззатли оғушига сингиб кетишни эплотмай гаранг.

Саидбек энтикиб қўйди, қай маҳалдир ажаб бир сурурга тўлди, ёришиб борарди олам... Дикқат қилсаки, шундоқ осмонда тўлин ой навозиш билан жилва қилар, толим-толим кумушранг сочларини Қуйруқсой теграсига ибо билан ёйиб ташлаган. Аллақачон бутун қишлоқ уйқуда, фақат биргина хонадон уйғоқ, у, оқкўнгил бекаси Ҳазора момо тили билан, қадимда Энабоши унвони ила танилган Эна Кўкбўри қиссасини тўлиқиб сўйлар...

Кўзлари чарақлаб тикилар даврага: бунда фақат иззат-икром аҳли жам, дастурхонни фақат сархил егулик эмас, файз-барака, эътиқод ва эҳтиром неъматлари ҳам безаган. Илоҳий тўкинлик кичик жамоани сеҳрлаб қўймиш, эзгу ниятларга ихлос қўйган жамоа чечанликда тенгги йўқ бекани гоҳ ботинан, гоҳ зоҳиран олқишлар. Қатордан қора-қура жужуқлар ҳам жой олган, улар орасида Саидбек, алоҳида ихлос билан, ажиб оламга кириб қолганига инониб, ширингина мўлтираб ўлтирар. Ақлу ҳушини Кўкбурилар қисмати ўғирлаган, сеҳргар сўзлар таъсирида ўзини Кўкбўрилар ёнига қўяр-да, ажаб ҳисларга чўмиб, ўзига ҳам, ёруғ дунёга ҳам сизмас. Ҳар замонда энтиккан қўйи кўз қирини ёнгинасида кўр тўккан, чехрасида недир орзиқиш ифодаланган Бўзтойга тегирар. Бўзтойни-ку билмас, ўзи, ҳа, ўзи бурун замонда Кўкбўрилар билан Сариоёғлар орасида кечган сиру савдо ичра девона янглиғ саргардон: гоҳ оғзи-боши, гоҳ жигари қон, баъзан кўзёш дарёсида сузса, баъзан хун-зардоб уммонига фарқ, борингики, хаёли чуваланар-да, у ҳам ўша лаҳзаларда ўзини эртақнинг машаққатларга тўла дунёсига сафарбар қилар, азал ва абаднинг қўним ва кўрқинч нималигини билмайдиган елвагай аскарига айланар...

Ана, осмон энкайиб кела-кела замин билан юмшоққина ачомлашар, гўё чор-атроф тилка-тилка, муаззам иморатлар гардишини рутубат қучиб, тириклик нашидаси қайларгадир чекинган, ҳавони найза-шамширлар қаҳ-қаҳаси ларзага солар, камон ўқлари илондек вишиллаб учар, ҳаёт-мамот жангига кирган навкарлар кўкси аёвсиз тифлардан пора-пора... Қиёматқойимни эслатадиган манзарани қоялар панасидан кутатиб турган Саидбек билан Бўзтой бағри ҳам чоку

чок, энди улар не қилсин, борса келмас билан юзлашган шаҳидлар ёнида қаро ер тишлаб, сукунат кафанига ўраниб, виро айтгани ҳам ярамай, афтодаҳол ётишсинми? Илож қанча, зеро, пештахтада зару зевар ёйиб, асли мис ва нуқра билан савдо қиладиган тақдири азал инилари — Кўкбўриларни аямаган экан, улар ҳам ўзларини ўшалар қаторига қўйишса не қилур!?

Ғалабага бир қадам қолган, ғалаба нашидасини суриш учун Саидбек билан Бўзтой ҳам дилдан ҳозирланар, ҳатто, яроқ тақиб, наъра тортиб, майдонда жавлон уришга ҳам улар рози, алҳол, жўшиб савашаётган Қорахон баҳодирга офарин айтишар, лекин, нима бўлди улуғ хоқонга, нечун ортга бурди тулпори жиловини?

Ҳамиша шу ерида Саидбек, баданига минглаб игна санчилгандек, оҳ чекиб, телбаваш инграган, э, моможон, шу жойини четлаб ўтинг, қиймаламанг юрагимни, деган маънода, уй соҳибасига термилган, афсуски, бунинг иложи йўқ: бир маромда янграйдиган сеҳргар сўзлар инон-ихтиёрини ўғирлайверган, кўнглини сўнгсиз изтироблар тўфонига гирифторм эаверган...

Мана, айни фурсатда ҳам у — ўсмир йигитча, ақлидроки, тасавури ва ҳатто сезимларида ўша манзара лопиллаганча қизгин тусда жонланаётир: Бўзтой билан чопа-чопа етиб борар жанг майдонига, ана, Кўкбўрилар қўли устун, улар ҳадемай саркаш зафар отига нўхта уришар, зеро Сариеўлар ҳоли танг, улар сичқон инини ижарага олиш пайида. Фолиблар ҳайқирифидан борлиқ титранишда, эвоҳ, шу лаҳза қора кўпикка ботган бедовини чоптириб келган чопар майдон узра ҳилпираётган, Улуғ Кўкбўри суврати акс этган байроққа умид кўзини тиккан Қорахон баҳодир пойига йиқилар. Даҳшатли мужда! Энди зафар байроғи ҳилпирамас, шаҳаншоҳ эса, нақд юрагига тиф ботгандек, чирпаниб ўкирар, кўз ўнгида дунё зимистонга айланар. Бас ёлғон! Ундай бўлиши мумкин эмас, Ойнигор малика она сутидай пок аёл, у номус-орини гард тегизмай асраш учун жонини ҳам аямас. Ўтрикка нега ишонсин, ўт сочар хоқон кўзларидан ва сапчадек узганини билмай қолар чопар калласини...

Саидбек — бола, ҳа, у ҳозир ялангоёқ, ялангтўш ўсмирга айланган, мўйлаби сабзалаган пайтларда хаёлига ўрнашган ва унутилиши душвор саргузаштлар ўлчамида ўралашиб юрадир. Ҳозир у Чархпалакни, Пўлат Қосимий билан Бо-бошни унутган, тасавури-

да — Қорахон баҳодирнинг ғазабдан кўкариб кетган башараси, ҳавода яшинвор ўйноқлаган кескир қилич... Ниҳоят, Кўкбўрилар тахтида виқор тўкиб ўлтирган, елкасига йўлбарс терисини ёпинган, голиб келганини мамнун кулгиси билан изҳор этаётган сариоёғчи ҳукмдор этагини ўпиш билан машғул Ойнигор ва унинг пушаймон ёши билан тўла шаҳло кўзлари... Ана, маликани саҳрои кабирга якка-ёлғиз бадарға қилиш ҳақида фармони олий ўқилар: йиртқичларга ем бўлсин. Энди у, сочларини юлиб, кўксига муштлаб, фиғон чечкар, лекин арзи-ҳолини ҳеч ким эшитмас. Чорасизлик ўтида қоврилганча шўрлик бадар кетар, бир амаллаб дала-дашт ваҳимасига чап берар, узоқ йўл юргач, шовуллаб ётган бир ўрмонга етишар. Нажот қайда, буни билмас, эртаси нима бўлишини ҳам билмас. Ҳамроҳи — ёлғизлик ва йиғи. Сўнг, вужуди билан боғлиқ, анamana рўй беражак инқилобга ҳозирланар ва... қай бир лаҳзада ёруғ дунё билан танишишга журъат этган гўдак ингалашни тутар чор-атрофни.

Ўша заҳотиёқ Оллоҳ ҳукм битар: бир парча эт пушти-паноҳидан ажралиб, тақдир билан юзма-юз қолар. Мана шуниси айниқса бедодлик... Энди не кечар гўдак ҳоли? Ажал чангалидан бечора эсон-омон қутилармикин?..

2

Чақалоқ ёлғиз, эҳтимол, у шунга аза тутиб йиғлаётгандир чириллаб, ана, йўргаги — ҳўл хазон... Улкан чинор панасида дилдираб турган Саидбек билан Бўзтой совуқ лой суртилган пешонаси ва кўкрагига нигоҳларини маъюсона қадаган, эвоҳки, унга кўмак беролмай ҳар иккалови ҳам доғда, куйишиб-ачишаётган дилларида эса надомат тоғи бунёд бўла борадир.

Жўралар манфур ниятини амалга ошириш учун шайлана бошлаган Азроилга лаънатлар ёғдиришар, ана, у анчадан бери қулай пайт пойлаётир. Буни Чақалоқ ҳам ҳис этар, лекин, у Азроил ташрифини тақдирнинг муқаррар сийлови эканини аллақачон тан олган ва унинг хуружига ёноқларини юваётган ёшларини қарши қўйгандек туюлар. Ҳар замонда товушини кўтариб чинқирар, ким билсин, балки шу дамда кўп бора аждодлари кунига яраган улуғ ҳомийни даъват қилаётгандир қошига?

Олисада, Сулаймонтов бағрида яшар улуғ ҳомий...

Неча кундан бери у бедор...

Оламча қайғу чўккан чоғир кўзларига.

Ҳазора момо борича ривоят қилади, унинг қуруқ-шаган лабларидан учаётган каломлар чўғлана-чўғлана Саидбек билан Бўзтой юрагига муҳрланар. Сўнг, учи кўкка найзадек санчилган баҳайбат чинорни яққол кўришар. Чинор танаси — паноҳ: улар оқим-тир-силлиқ пўстлоқни силай-силаё, бир-бирлари пинжиги тикилиб, интиқ кутишар Эна Кўкбўрини. Улар фаҳмича, Эна Кўкбўри оқил дарға: кўҳна дунёни осуда ва озода кўргиси келар, ғубордан холи мусаффо турмушни орзу қилар, аттангки, мард ҳам, номард ҳам мурувват бобида тенги йўқ сийнаси орқали ўта-диган шафоат дарёсини лойқалатишдек ғалат юмуш билан машғул...

Тағин, жўралар хаёлидан кечарки, Қорахон баҳодир қўшинидан омад қуши юз ўгирганидан буён Эна Кўкбўри ҳаловатидан айрилиб, узлатга чекинган, кенг ва ёруғ дунёга сизмай қолган, бирон-бир тирик жонни яқинига йўлатишни истамас. Фақат ёлғизлик билан ошна, танҳо тортгиси келар айрилиқ аламини. Афсус, Қорахон енгилгани устига, тунов куни Кўкбўрилар қавмининг энг ишончли суянчиғи саналмиш эркаги — Улуғ Кўкбўри, шунингдек, избосар эгизаклари Олабўйин билан Алпинзўр Сариеўлар ўқиға учган...

Эрта не кечар саодатли шажара ҳоли?

Жўралар мулоҳазасига кўра, мана шу ўйдан Энабоши айниқса кўпроқ ўртанар, кўпроқ қайғу чекар ва нимадир зил-замбил тош каби чўкар кўксида. Сўнг, не қиларини билмай, жимгина чўзилар-да, рўпарасидаги бир парча ойдинликка ҳайрон-ҳайрон тикилар: умид чироғи ўчиш арафасида, лекин, барибир, йўл қарашдан тийилмас, ажабо, бу эрмағида не маъно яширин?

Саидбек билан Бўзтой, Ҳазора момо таърифига шу қадар берилиб кетишарки, ўзларини Энабоши кўнглига кириб олғандек, ҳатто у билан бирга қайғу чекаётгандек сезишар. Чиндан ҳам Энабоши дарди-ҳоли аён: тақдир найрангларини у ҳамиша шижоат, шукрона ва қаноат билан енгган. Ҳозир эса, жўралар тасаввурича, у бардоши ва эътиқодини кўмакка чақирган бўлиши керак. Ичи лов-лов ёнар, лекин, сир бой бермай, босиқлик ила, тоғ-зов, дала-туз, тўқай-ўнгирдан бир

дақиқа ҳам кўз узмас, зора ҳужайраларида меҳри мангу ўрнашган эгизакларидан бирови ими-жимгина, жовдирай-жовдирай кела қолса, келса-да, кун сайин тулуп каби тўлишиб, гавдасини зирқирата-зирқирата бошиб тушаётган сийнасига эркаланиб ташланса.

Айрилиқ захри нақадар ўткирлигини жўралар теран ҳис эта туриб ўкинишар, ҳа, бунга чидаш амри маҳол, маҳоллигики, Эна Кўкбўри ҳар қанча йўлга термилгани билан на Олабўйин кўринар, на Алпинзўр, шундоқ кўзи ўнгида думалаб-сумалаб, гуркираб ўсган ва қанотига кириб қолган эркатойлари дараксиз.

Жўралар армони ёнида бошқа армон томир отар, ахир, Энабошининг ҳаргиз меҳр кўрғазишга иштиёқи баян сийнаси томирлари бўйлаб пайдар-пай оқиб келаётган тириклик шарбати билан лиммо-лим: сал қимирласа тошгудек, чайқала-шопирила тўкилгудек ҳолда. Илимсиқ, ёқимли, асалдай мазали ва роҳатбахш неъмат ҳар бир ҳужайрасида жўш ураётганини, эврила-эврила, ғавғо солиб, бутун вужудини забт этаётганини ҳис этар лаҳза сайин. Бадани куйгандек бўлар, ҳа, энди у илимсиқ эмас — қайноққина, аста-секин шунақа мавж урарки, ҳар қанақа вулқон ҳам ҳеч нарса бўлмай қолар олдида. Таранг томирларини ёргудек бўлиб, иссиқ қони билан аралашиб, шитоб югургилай бошлаган илоҳий ҳарорат жудолик азоби поёнсиз эканини теранроқ англата борар улуг ҳомийга. Сийнасини қамраган инқилоб уммонига тамом фарқ бўлгандай сезар ўзини. Гуноҳ билан савоб ўртасида қолар шекилли. Во ажаб, не қилар энди, овунчоқлари ризку насибасини тупроққа, сувга, тошга, майсаю бу-тага соғарми?

Ноилож, яна намчил, қаттиқ, бефайз ерга бовур берганини жўралар кўриб тургандек бўлар, шу аҳволда неча кун, неча тунни кечириши номаълум, фақат бир нарса аён: қони-жонида гупираётган мўъжиза ҳадемай қадрсиз жолага айланажак, баданига сигмай, ҳужайраларини эзгилаб, ўзи билан ўзи аёвсиз жанг қилажак, ниҳоят, тирсиллаб кетган эмчаклари учидан тизиллай-тизиллай тўкилажак. Тақдир шуни истабди-ми — на чора, лекин, қайси тарозидида ўлчаш мумкин бу уволи азимни?

Аста ингранар, нигоҳида — ғазаб алангаси...

Баридан Саидбек билан Бўзтой воқиф, оҳ, Эна Кўкбўри кечирган уқубатли онларни Ойнигор ҳам

кўрсайкан, афсус, у буни кўрмас, негаки, тан қалъа-сини жон қуши алақачон тарк этган, ушбу паллада эгасиз жисми зимзиё жар тубида қалашик муз тошларни афтодаҳол қучиб ётадир.

Жар теграсида, сокин ўрмоннинг хилват бурчида, Чақалоқ ўзи билан ўзи машғул... Гўё Чақалоқ ёлғизлик азобини енгишга қасд қилган... Ёху, мадад бер, фалак! У, ғазабни, нафратни, гина-кудуратни йиғиштирар-да, оёқ-қўлини типирчилатганча, товушсиз наъра тортар, шунда бутун борлиқ бир силкиниб тушар (ҳангу манг қотиб қолар Саидбек билан Бўзтой), эшитилмай гулдираган товуши Аршнинг зийрак қулоғига етар зумда. Ногоҳ, Энабоши ҳам эшитар, чўғ босволган каби безовталаниб қолар, фаҳмича, бу шунчаки наъра эмас, турфа бекатларга беҳисоб тузоқлар қўйиб, кейин умид мазгилига йўловчи йўллаган тақдир чорлови!..

Саидбек билан Бўзтой безовта: ҳали қоқ саҳар, ҳали борлиқ ҳузур қилиб ухлар тун оғушида, лекин, қони, қони билан бирга қайноқ сути тошаётган Энабоши чидармикин тонг отгунча?

Курраи арз роҳат қўйнига чўккани сари нотинчроқ тепар Энабоши юраги, олисдан элас-элас келаётган сас — тонг насимидай покиза, шалола янглиф жўшқин товушсиз товуш қанот берар руҳига: ким у ҳам нажот тилаб, ҳам юрагини очаётган, ҳам ташвишга тушиб, ҳам замин гуноҳи азимга ботаётганидан огоҳ этаётган?

Ана энди Энабоши бир зум унутар сийнасидаги оғриқни, ўша оғриқ чангалига тушиб қолган жисмини. Айни пайтда, бирдан тасаввури ёришиб, бирдан танир сирли овозни, ғайратга минар, ахир, қайсидир хилватда азоб чекиб, нажот тилаётган, ноҳақлик қурбонига айланаёзган жон улўф шажара ҳалқаларидан бири эканлигидан тониши инсофданми?

Борлиқ ҳамон уйқуда, чинор панасида ўтирган Саидбек билан Бўзтой ҳам пинакка кетган, фақат Энабоши бедор. Энабоши нафақат бедор, у вужудини чирмаган изтиробни енгиб, қоронғилик пардасини дадил тилкалаганча, елиб борар ўрмон сари. Шахти шунчаки, поёнсиз замин кўзига нўхатча кўринмас. Тоғ этагига туташ гўшадан муаттар бўй анқир, у, масту масрур ҳолда, шу сеҳрли ҳид сари ошиқар, тезроқ етишса унга, тезроқ.

Ниҳоят тонг аста очар кўркам жамолини, ҳануз

уйқусираётган ўрмон ва тоғ узра, паст-баланд қирлар белида шафақ шарораси... Ҳайбатли қоялар пешонасидаги ажинлар тугуни ҳам ечилар. Чиройи тўлишаётган борлиқни завқланиб кузатаётган Саидбек беихтиёр қийқириб юборар: «Бўзтой, қара, қарасанг-чи!» Япроқлари сокин шовуллаётган чинор тагида совуқдан қўнишиб ўтирган, болдек ширин уйқу хумори тутгани туфайли қовоқлари кўпчиган Бўзтой ҳушёр тортар кутилмаганда. Нозик бир кулги инар кўқарган лўпши ёноқларига. Кулгиси бежизмас: субҳидам чоғидаги ола-қуроқ ёлқинда Эна Кўқбўри бир-бирини ачомлаган чўққилар яғринидан шиддат билан думалаб тушаётган олов шарга ўхшар ростакамига.

Жўралар кайфи чоғ: Худо етказди халоскорни.

Жўралар шукронасини сезган ва тасдиқлаган каби, ҳам энтикиб, ҳам чўзиб ув тортар Энабоши, аммо паллонлар янглиғ бир-бирлари пинжида исинаётган ҳангоматалаб икки қиёматли ошнага бир қайрилиб қарамас, иримиға. Гурсиллатиб босганча, тарвақайлаган елинини ғалати селкилатиб, безовта фингшилай-фингшилай, ўқдек зувиллаб ўтиб кетар ёнларидан.

Бўзтойни билмас, бироқ Саидбек ўзи бир нигоҳ отишдаёқ Энабоши қадди-бастидаги ғайрат, куч-қудратни, ёлқин сочиб порлаётган кўзларидаги иштиёқ ва ихлосни яққол пайқаган, о, бу ёвузлик кушандаси, улуг шажара бўғинларини хор қилиб қўймас, дея шивирлагани ҳам ёдида.

Қисқаси, ошиқиб, тўлиб-тошиб келган Энабоши ҳангу манг турган қадрдонларга ҳатто қиё ҳам боқмас, ёнларидан зув ўтиб кетар гурсиллатиб. Тушунуксиз бир ҳадик жам назарида, кўрсаки, унсиз нидо қилаётган Чақалоқ тупроқ ичра — тупроқ, хазон ичра — хазон, охирги кучини аранг йиғиб, шумшук Азроил билан ҳарбу зарб айтишаётир.

Бирдан увлаб юборар чидолмай кетган халоскор, чунон увларки, шундоқ ҳам чийралиб турган борлиқни афсус тўзони тутар, бодрай-бодрай тўкила бошлаган борлиқ каби Саидбек сим-сим тўкилар, Бўзтой эса жазирамада қолган муз каби эриб оқар. Мўъжиза рўй берар жўралар кўзи ўнгида: ўрмон қувонч билан шовуллар, ўрмон мурувват назари билан боқа бошлар Чақалоққа. Ҳатто Азроил ҳам авзойини ўзгартирар: бетига зўраки кулгини ниқоб қилиб, чошгоҳ соясидек чекинар қайгадир.

Фароғатли сукунат нафаси сезилар ўрмон сарҳадида, чамаси, сониялар ажиб роҳатга чулғанганини, борлиқ озорларидан тонганини Чақалоқ ҳам фаҳмлар. Эндигина қанот чиқарган қушдек жойида талпинар, ингалашини авжига чиқарар-да, ногоҳ йириб очар қуралай кўзларини: ажал фариштаси чекинган, унинг ўрнини эгаллаган жонивор қиёфаси намунча ёқимли, ёпирай, шафоат нури ёғилаётир тубсиз қароқларидан.

— Болам, сени танидим, — дер Энабоши тилга кириб.

— Мен ҳам танидим сизни, — дер Чақалоқ жилмайганча.

Сўнг, кўзлари уришар, диллари бирлашар, томирлари туташар — фавқулодда жозиб мулоқот, еру кўкни жунбушга келтириб, ўрмондаги жамийки тирик жон ҳавасини кўзғар. Ҳеч қачон бунақа мўъжизага дуч келмаган парранда-даррандалар қувончининг чеки йўқ: адолат ҳимояси даҳлсиз. Рутубат ичра қийналиб кетган ўрмон жисмига ёруғлик сингий бошлаганини кўрган Саидбек билан Бўзтой ҳам ҳаяжонда, дилларида ғалати интиқлик уйғонар. Тириклик заминиде кеча бошлаган ҳайратларга Эна Кўкбўри бепарво, ҳозир Эна Кўкбўри тасавурида Ойнигор жонланар: шундоғ хилқатни Азроил илкига ташлаб кетгани журъат қилган зот қандоғ она экан?

Қани, қуралай кўзли митти паҳлавон, ўнгла ўзингни, тузукроқ ўнгла, ҳали лат еб улгурмаган ақду заковатингни тадбир ила ишга сол, ҳийла-найранг қонга беллаган кунлар ортда қолганини англа, о, намунча безовтасан ёки ҳалиям ўт ичидами танинг, о, ширинтой, чанқоқ лабларингни берироқ чўзгин, тезроқ бўл, унақа тортинма, ҳозир ийманиб ўтирадиган вақт эмас, бунақа имилласанг борми, ҳозироқ паққос ёрилар сийнаси, ҳей, гулбола, уқиб ол, унинг ёв ўқига учган эгизаклари насибаси сенга буюрган экан...

Саидбек Чақалоқдан узолмас нигоҳини, бинобарин, машғум хилватни гўдаккина қачон ижарага олганини эслашга қодир эмаслигини дилидан кечирар. Ёруғ дунёга ташриф буюрганидан бери унинг кўриб-билгани — Азроил қиёфасидаги очлик ва совуқ, эрта-кеч ҳавони айнитиб турадиган ачқимтир ҳид... Кўникиб қолувди буларга, лекин, барибир, дилида зимдан бир норозилик ҳам яшар анчадан бери: бадига урган заҳаролуд

ислар, изиллаган намчил изгирин, эрта-кеч шивалаб ёғадиган ёмғир. Тамом безувди маънисиз ҳаётидан, буни қарангки, ёруғ дунёда таскин ва ҳузур ато қилувчи умидбахш бўй ҳам, ёғин-сочин ва аямаъжуддан холи иссиққина паноҳ ҳам бор экан. Ахир, қайси паноҳдан кам Энабоши оғуши?

Чақалоқ қайтадан бошлади ҳаётини, у Энабоши сийнасида кўрди ҳар нарсага қодир катта оламни. Не саодатки, Энабоши жисмида у тилаган жамийки эзгулик жам: ҳам хотиржамлик, ҳам тўқинлик. Эртанги кун қувончидан сўйлар юпқа лаблари оша ёноқлари, ияклари оша бўйнига думалаган марварид томчилар. Энди у ўзига чорлаб турган саховатли хилқатта зарра-зарра сингиб кетишга ҳозир, ҳа, бутун вужуди билан истаётир буни.

Чақалоқ чехрасига тикилганча Энабоши шукур қилар: яхши ҳам увол бўлмади эгизаклари ризқ-рўзи, томирларини тотли бир энтикиш ва оғриқ мисоли қамраган мўътабар шарбатни кўкка соғмади, тупроқ ё қудуққа тўкмади, хайрият, Яратган осон қилди мушқулини — омон қолди гуноҳи азим сари тойиб кетишдан.

Яна, омади чопганики, сутини қулқилата эмиб, кучоғида пишиллаганча уйқуга чўмган Чақалоқни аллақайси бир хилватдан топиб олгани ёлғон, уни ўзи туққан қийналиб, марҳум жужуқчалари — Олабуйин ва Алпинзўр билан қорнидан талашиб тушган: жондай азиз ука уларга. Энди улар ўрнини босар, билдирмас улар йўқлигини.

Ҳаял ичида, Чақалоқ бурунчасини мушти билан ишқалай-ишқалай уйғонганини Саидбек билан Бўзтой кўрар, ана, у тағин, қизғанчиқлик билан, тўлишиб қизарган, тап-таранг тортилган эмчакларга жон-жаҳди билан ёпишар. Қилиғи мойдек ёқиб тушар жониворга, ҳузур билан юмшоққина гингшилар, ҳатто қитиғи ҳам келар. Айни пайтда у ён-верига олазарақ кўз ташлар. Бевовта бўлгани бежиз эмас, ахир, у ўрмонда Қабоҳат азал-абад ин қурганини яхши билар, адашмаса, илону чаён қиёфасига кира оладиган Қабоҳат эрта ё индин содиқ шериклари саналмиш Сариеғларни бошлаб келишдан тоймас. Чақалоқ билан топишгани хабар етса Сариеғлар ҳукмдори ўлганда ҳам тинч турмас — пайтавасига қурт тушар. Ойнигорни дорга тортмаганига минг пушаймон еб, зудлик билан бад-

бахт меросхўрни тутиш ва иложи борича енг ичида гумдон қилиш учун амру фармон берар. Агар уни йўқотмаса, эрта қавми ҳолига вой, ўзининг тагига ҳам сув кетиши, осонгина қўлга киритгани — қудратли тожу тахтдан ажралиб қолиши аниқ.

Маккор пошшо режаси Эна Кўкбўрига аён, шунинг учун ҳам ўт тушар ичига. Қабоҳат болалаётган экан, демак, у тадбир билан иш тутишга мажбур, бас, улуғ шажара шавкатини асраб қолиши керак: кўксини қалқон қилар шаҳзодага. Токи, бир мўйи мертилмасин, токи камлик кўрмай баловатга етсин, улус фариға айлансин, эл бошида булутдек тўдаланиб турган фитнаю фасодни тоабад даф қилишга эришсин, инқирозга учраган тожу тахтни қайта тиклаш билан бирга, адолат тарозисини ҳам ўрнатсин, орифларни қўлласин, нафс бандаларига муносиб жазолар берсин...

Энабоши ифтихори Саидбек билан Бўзтойга ҳам юқар, буни Энабоши сезиб, мамнун кўз ташлар жўраларга, сўнг, нигоҳини яна Чақалоққа олар. Гунчадек ёқимтой чехрага боқиб тўймас. Энтикиблар кетар сўнгсиз бир ҳузурдан. Кейин, кўзлари порлаб, оҳиста кўзғалар, қисқагина улиб. Чақалоқни авайлаб тишларда, олисдан қорли учлари нуқрадек товланиб кўринаётган Сулаймон тоғи томон йўл тортар. Ажаб эмаски, Кўкбўрилар келажаги сари юриш бошлаган бўлса, эҳтимол, Кўкбўрилар кечмишига шўнғиб кетишни чама қилгандир. Ҳартугур жўралар шунақа хаёлларга боришган. Тагин ким билсин...

3

Саидбек Умар янглишгани йўқ; ростдан ҳам Сайфи авзойи бузуқ, фақат ўзи билан бирга, Эна Кўкбўри ва Чақалоқ изига ҳам тушган, алҳол, кўнгли иқлимига тажовуз қилиш пайида, агар хас-хашагини очиб ташлашга эришса, гулобий бинода тагин ҳам мустаҳкамлаб олар мавқеини.

Кечга яқин, саройда сукунат чўккач, Саидбек Умар секин жилди — казо-казолар кўзини шамғалат қилиб. Бас, Сайфини чалғитиши керак. Келиб-келиб шу суллоҳ ноғорасига ўйнайдими? Афтини ит яласин... Яхшики дунё кенг: истаган пайтингда яшириниш учун пана-пастқам топилар. Ҳар қандай зол ва чапдаст кимсага осонгина чап бериши мумкин, аммо, ўзига чап

бериш қўлидан келарканми? Айниқса, тақдири азалдан қочиб қутилиш қийин, вақти-замонида Қорахондек ботир ҳам, Ойнигордек сулув ҳам буни эшлолмаган.

Хиёнат илони кимни авраган: шохними ёки маликани? Илгари зил-замбил бу саволни Саидбек ўзига ўзи неча марталаб берган, бу савол, ҳозир, қутилмаганда Сайфи таъқибига учраган пайтда, яна чарх урди миясида. Аввалги каби, ҳозир яна жавобга ожиз, эҳтимол, жавоб дили тубига чўкиб ётгандир тошдек, лекин, уни топиши осонмас.

Ҳар лаҳза, ҳар қадамда Саидбек Умар панадан мўралаб қўяётган Сайфининг тикандек санчилувчан назарини туяр, бир қарасаки, у шундоқ пинжида: гоҳ калта соқолини қашлаб, гоҳ қулоғи учини чимчилаб, мийиғида кулаётир.

Маили, шуни истабдими, эринмай кузатаверсин, зўр бериб чирангани билан ҳеч вақо қилолмас. Ахир, бу дунёда ким охирига еткиза олган таъқибни, эҳтимол, унинг бошига етар, аммо Эна Кўкбўрига даҳл қилолмас. Эртақ умри узун келар, негаки у қадимда муқим яшаш учун қўнғилни танлаган. Фақат, сир шундаки, эртақ билан бирга бўлиш, бирга нафас олиш, қувониш, қайғуриш ҳар кимга ҳам насиб этмас. Шу ҳақиқат пойдор эканига Саидбек кафил, бинобарин, ўзида кечаётган ҳолатлар буни исботлар: қаригани сари Эна Кўкбўри билан Чақалоқ даҳлдор ғаройиб ҳаётга чуқурроқ кириб бораётир.

Саидбек Ойнигор бошига тушган кулфат залворини тағ-замини билан борича ҳис этар, дунёга сифмай қолар-да, тақир ерга гавдасини отиб, думалаб-сумалаб, ўкириб йиғлагиси келар, аммо дунёни бошига кўтаргани билан нима ўзгарар? Ана, сочлари тўзғиган, қовоқлари гупдек шишган, бағри хун малика муаззам саройдан бош эгиб чиқар, энди у вайрон қилинган арк рўпарасида Сариевлар тиклаган дордан омон қолиб, тақдири азалининг макр дорига тортилганини англаган, сўнгсиз пушаймон гирдобида эврилиб, саросар кезар укубат воҳасини, ахийри, толиқиб юра-юра, ҳар не яхши-ёмонни яширган жимжит ўрмон сарҳадига етар. Хўрлик эзар борлигини, эри Қорахон қўйнида эркаланиб, тоабат севикли ёрингиз бўлай, суқсурдек ўғлонлар туғиб берай, дея тилидан бол томганларини эслар. Тўлғоқ азоби чоғида, бутун дунёни хиёнат яримта қилар

экан, деган ўй кечар дилидан. Хаёлан шунқоридан минг бора узр сўрар, аммо босган қадами кечирим эмас, фақат нафатга лойиқ эканини тан олиб ўкинар ва шу асно кўзи ёрир. Юраккиnasi тагида тўққиз ой, тўққиз кун, тўққиз соат ва тўққиз дақиқа асраб-авайлаб кўтариб юргани ўғил экан. Оналик мартабасига эришган малика, бир олам қувонч туйиш ўрнига, дарё қидиб оқиза берар қайноқ ёшини: «Оҳ, қиблагоҳим, ўзингни ҳам, меросхўрингни ҳам хору хас қилдим!» Меросхўр бўлимли, кўзлари қуралай — юлдуздек чақноқ, пешонаси қўчқорники каби дўнг, елкаси чўнг, икки кураги орасида йириккина хол ўрнашган, боринги, Қорахон отлиғ омади юришмай қолган подшоҳнинг айна андозаси.

Тақдирдан нолий-нолий, ўзини гўрдан олиб, гўрга тикиб, ахийри, Ойнигор йиғиси ва хўрлигини ютишга мажбур бўлганига Саидбек гувоҳ ўтар, кўксини бир ўксиниш куйдираб... Ана, зўрга овунган малика, оҳ, жоним, умидим ғунчаси, деб шивирлар-да, аста бағрига тортар мўлтираётган гўдагини. Мурғак жон эса бошқача бир алфозда безовта, жажжи панжаларини мушт қилиб туккан, оёқларини силкиб-силкиб қўяр, о, маъсум қароқлари намунча тўла мунга? Тикилиши ҳасратли, нажот ёлқинига бегона...

Лекин бунга Ойнигор эътибор қиладиган аҳводда эмас: хилват ўрмон ўзини ҳам, гўдагини ҳам ямламай ютиб юборишини ўйлаб жони ҳалак. Дарди-дунёси лаҳза сайин қоронғилашиб, болажонини қучоғига тортиб, интиқлик билан қайта-қайта ўпар. Негадир болажон саркашлик қилар, астойдил рўйхушлик бермас, бегонасираб, фингшилаганча, жангарилик билан ҳар ёнга ташлар ўзини. Орадан уч кун ўтса ҳамки, қайрилиб қарамас волидасига. Ҳатто унинг таранглашиб борётган сийнасига зигирча қизиқмас, аксинча, тўлишиб, ол, ола қолсанг-чи, дея мунғайиб турган эмчакдан оғзини ҳам, нигоҳини ҳам олиб қочар. Сўнг, бир эрта, волидаси тоқати тоқ бўлган дамда, туйқус тилга кирар чулдираб: «Мен Ўғизхонман!» Ҳаммасини кутган бўлса ҳам бунисини кутмаган шўрлик она тош қотар, шу кунгача меҳрибонига лойиқ исм топиб қўймагани учун ўзидан гиналар, ичи тирналиб. Ажабо, бу қувончми, ғам, у, оёғи чиқмасдан забони чиқиб, ўз номи ва унвонини ўзи эълон қилмиш! Шошиб қолган онаизор бор диққатини бир нуқтага жамлаб тикилар

ўғлига: «Оҳ, бўталоғим, отинг муборак!» — дер баттар саросималаниб. Энди Чақалоқ чехрасида сирли бир сокинлик акс этар, калта, майин киприклари билинар-билимас пирпирар, нечундир гунча лабларини нам тупроққа босганча узоқ ётар, ниҳоят, аста ўмганини кўтарар-да, недир истехзо билан кутилмаган арзини айтар: «Сендек она кўкрагини тиламак нафси оромим учун ҳаромдир!» Энди Ойнигор яна тош сувратига кирар, жонига ўт ҳам туташар, о, бунинг даъвои дostonи баланд-ку! Тавба, ўзи бир парчагина эт бўлса, нечун бу қадар улкан дард чекаётир? Оқни оққаю қорани қорага ажратиш шунинг зиммасига тушганми?

Чақалоқ ҳалигидай таъна тошларини отганда кўзларида порлаган учкунни Саидбек аниқ-тиниқ кўрган ва латтадек шалвираб қолган. Бунинг турган-битгани исён, деган ичида, сўнг, юм-юм йиғлаётган Ойнигорга термилган. Шўрлик Ойнигор тамом ўзини унутган, боласи терс ўтирилиб олганини кўргач, айниқса эзилиб кетган. Энди у митти юрагидаги улкан ғурурини ошкор қилиб ўзини Ўғизхон деб танитган фарзанди кўзига қараш, ҳато унга қўл тегизишдан чўчиб қолар, бунга қилча журъат тополмас. Муҳташам сарой ҳашами ва иззат-ҳурматига ўрганган малика ана-мана қорнидан тушган чўкиртаги қошида хору зор... Унга бор меҳрини беришга рози, лекин, буни қандай эплашни билмас. Мана шундан айниқса бағри сим-сим ситилар... Бағри ўкинч ва қайғуга лим-лим тўлиб борар... Тирсиллаган эмчаклари учига биров аямасдан игна санчиб-санчиб олаётгандек... Даҳшатли оғриқ сирқиратар томирларини, оҳ, нима қилсин кўпириб-тошаётган сутини, гулга, дарахтга, тупроққа ё тошга соғсинми? Кел, ҳой, қоқиндиқ, кўп нозланмай эма қол, ахир, бул неъматни увол қилсанг, ўзинг ҳам увол бўласан-ку.

Аммо, Чақалоқ гажир, ҳамон аҳдидан қайтмаган, кесак чайнаса чайнарки, онаси сийнасига йўламас. Буни яна бир бора армон аралаш ҳис этар Ойнигор, алами сўнгсиз бўлар, ахийри, ўзини тиёлмай, тақдирдан нолиганча, бир эрта, ўқ еган қарчиғай янглиғ шўнғиб кетар тубсиз жарга...

Саидбек ғудранар: «Хазон бўлди малика!»

Ўшанда, қурум босган айвонда, Ҳазора момо рўпарасида мўлтираб ўтирганда, хаёлан Ойнигор дардини бўлишгиси келганда, ичи тилим-тилим сидирилгани ҳозир ҳам эсида. Шўрлик Ойнигор билан бирга ўзи

ҳам қулагандай бўлувди жарга, мана, энди орадан неча йиллар ўтиб, ўша ҳолатни тагин кечираётир. Атай Сайфига чап берди, баттолни кўргани кўзи, отгани ўқи йўқ, ҳозир у эзгу изтироблари билан ёлғиз қолиши керак. Ана, шовуллаган қаттол ўрмон... Нам хазонлар оғушида Чақалоқ жиш полапон каби типирчилаб ётар... Очкўз ва ваҳший паррандаю даррандалар маконида маъсум жон ҳоли не кечур? Тезроқ кела қолмасми Эна Кўкбўри ёки у ҳали сиру савдодан хабар топиб улгурмадими? Улуғ ҳомий етиб келгунга қадар ҳимояга олиш ва кўмак бериш илинжида қўл чўзгиси келар, кошки қўли етса, хаёлга ботганча кўнгил кўзи билан жимгина кузатар уни. Ана шунда, ногоҳ, кўнгил кўзи хира тортгандай бўлар, ёпирай, халақит бераётган ким, наҳотки Сайфи?

— Пропесо-оор, қойил, жа сайрибоғ кивордингиз, — дўмпайган қорнини силай-силаи илжайди арвоҳдай ҳозир бўлган мулозим. — Аммо ушовидан тушови қиммат нарсага кўпам ўралашманг, қийналиб кетдингиз сезишимча.

— Бир эрмак-да, нима қилай, — деди Саидбек бир далда истаб.

— Ву-у, сиздай олим-а!? — сирли бир учқун йилт этди Сайфи нигоҳида. — Одам ўзи учун ҳам яшаши керак. Юринг, яхшиси сизни чойхонага обборай, қулинг ўргилсин қўлбола палов дамлаб берай, ўтар дунёсига балки қитгай-қитгай қилармиз. Маъқулми? Маъқул бўлмасин-чи, мендан яхшироқ биласиз: темирни занг емирад, одамни ғам!..

Энсаси қотган Саидбек Умар кўриб турди: дил майли билан боғлиқ турфа бўёқлар зумда йўқотди тароватини, қордан салла ўраган пурвиқор тоғлар, сокин ястанган уқубат водийси, Ойнигор маликани аччиқ армони билан қўшиб ютган жарлик, тун билан кун орасида васийлик қилишига инонган жимжит ўрмон, гўдаклик онидаёқ кимлигини билган ва эълон қилган Чақалоқ зув чекинди қайгадир, ҳа, бариси ному нишонсиз йўқолди сукунатга чўмган, рангин жилоларга кўмилган беадад бўшлиқ қўйнида. Булар барисини Саидбек кўнглида кечирди, сўнг, нафрат аралаш Сайфига тикилди: о, бунинг бақрайган кўзларини ўйиб олса-да кам!..

— Э, жигар, — деди у ниҳоят аранг ўзини босиб, — ростини айтинг, танглайиз сабилни ким кўтарган?

— Сиззикини-чи? — ясама кулги билан сўради Сайфи. — Мабодо ёсуманлик илмини сув қилиб ичворган Ҳазора момо эмасми?

— Алжиманг, Ҳазора момо тинч ётсин гўрида, — зарда аралаш гулдиреди руҳ муҳандиси, киприклари ни пирпиратганча. — Кампир пок яшади, пок кетди, қолаверва, сизга офирлиги тушмаган.

— Ҳо, савил, тушмаганми? Андава тортиш ҳадисини жа олгансиз, пропесор! Ҳи-и-ҳи-ҳи, ахир, ўша мегажин гийбат жониворри фирт уяси эди-ку!

Ногоҳ қурумлаган васса жуфтли эски айвон, айвон тўрида қўювли одмиёна ёғоч сўри, сўрида оқ кўйлак, оқ рўмолда фаришта янглиф ўтирган, ажин босган нуроний чехраси ва хиёл чўккан кўзларида мудом меҳру муҳаббат балқиб турадиган Ҳазора момо гавдаланди хаёлида. Бир малол, бир офриниш чулғади вужудини, ахир, шундай беозор, шундай нафаси тоза мўмина арвоҳини бу қадар чирқиратиш инсофданми? Қолаверса, Сайфи ўзининг орқа-олдини йиғиштирсин, ахир, бу ким бўпти, гулобий бино остонасида борлаб қўйилган кўшпак-да...

Сайфи қайси жиҳатдан қадрли? Сир шундаки, аввало, у темиртирноқ, меҳрдан қисилган, лекин, жаҳди бир дунё, агар бировга кўз тикса, синдирмагунча қўймас, иккиламчи, Сарироёғлар ардоқли билган удумларга ўлгудек содиқ, ўша қавмнинг дасти узун, бели бақувват нўкари санар ўзини. Гоҳо, катта-кичик даврада, озроқ нўш қилганда, тириклик гашти фақат Сарироёғларга тегишли, жамийки эзгу мўъжизаларни шу қавм яратган, қабилдаги писандаларни орага кўп қистирган. Нуфузли қавм хизматида бўлиб, азза-базза обрў орттириб, ризқу насибасини тергилаб юрганидан ҳаминша фахр туйган, лекин бўйнини безаб келган тилла занжирдан нолиганини ҳеч бир яқини, шунингдек, Саидбек Умар ҳам эшитмаган...

Гумашталиқ касбига муккасидан кетган Сайфиға тақлид қилиб яшашдан Худо асрасин, бу — бориб турган кўргилиқ, шукур, Саидбек Умар унга ўхшаб Сарироёғлар шажарасининг бирон-бир шохчасига ётмас, фақат, дарифки, ўшаларга эргашгани, ўшалар истаса бериб, истамаса бермаган ёвғон шўрва, иликсиз суякка алданиб, аранг кун кечириб келганидан қандоғ тонсин?

Мана энди Саидбек Умар фақат киндик қони том-

ган Қуйруқсой эмас, бутун ер юзи фитна-фасод қурбони бўлиб келаётганини ўйлай кетди хитланиб. Қуйруқсой дардини тузатиш маҳол бўлгани сингари, кекса замин баданидаги жароҳатларга нажот малҳамини босиш имкони топилганича йўқ, чорасизлик эса бемор аҳволини оғирлаштиришдан бошқасига ярамас. Номи улуғу супраси қуруқлардан саналмиш Саидбек Умар, кўпдан-кўп биродарлари қатори, бу бобда шунчаки бош қотириш ва амал-тақал умргузаронлик қилиш билан овора, бинобарин, у мозийга орқа ўтиришдек гуноҳга ботгани, қачондан бери ажодлари арвоҳи ва ёдини менсимай қўйганидан доғда, бу гуноҳини не йўл билан ювишни ҳам билмас.

— Сиз, жигар, бутун қавмингиз билан Ҳазора момо тирноғига ҳам арзимайсиз, — дея дафъатан ҳужумга ўтди Саидбек. — Яхшиси, боринг-да, бошқа жойда пуфланг илма-тешиқ карнайингизни.

Ошқора учуриқ чунон нашъа қилди Сайфи валломатга, аммо таъна-дашном эмас, мақтов эшитган каби, ҳузурланиб кулди мийиғида. Шишадек совуқ йилтираётган кўзларида галат маъно жойланмиш: э, соддаи нотавон инсон, фаҳмдан шунчалар қисганми, ахир, елкангга бемалол миниб олганман-а, наҳотки биргина пўписанг билан шундайин иззатли тахтдан осонгина воз кечсам!?

— Нима истайсиз ўзи мендан? — дея сўради Саидбек Умар, хуноби ошиб.

— Ҳеч нарса, — деди у бепарволик билан, уч пулга қиммат гапни шунчаки такрорлагандай, — сизга шунчаки ҳамроҳман.

Баччағар ёлғонга тўн кийгизди болаб, бор-йўғи бир ҳамроҳ эмиш-а, қайси нодон ишонар бунга, ов, мулла Саид, бўғзингга қадалган ханжари озорман, азиз жонингга чиққан чипқони бедавоман, деб ичида бори-ни рўйи-рост айта қолса-чи!

— Сиздақа ҳамроҳга муҳтожлигим йўқ!..

Жони ҳалқумига тикилган, қандайдир қақшатғич зарбадан хавфсираётган Саидбек Умар энди кескин силтаб ташлади Сайфини: тезроқ йиртилсин бетидаги ниқоб! О, Сайфи бездан-да баттар, пинагини бузмагани устига, ҳатто хаёлига ҳам келтирмади таъқиб қилишдан чекинишни. Нигоҳи, тошни тешгудек нигоҳи гўё ўқ каби келиб нақд кўксига санчилган...

Иложи қанча, бундан Худо асрамаса бандаси ас-

ролмас, бундан қутилишдан кўра, чўлни тўзғитиб юрадиган оч қашқирга чап бериш ўнгайроқ. Асли айб ўзида, ўзи бепарволик қилиб, ўзи илаштирган ярамасни. Бошга битган кўп балолардан бири — бепарволик, адашмаса, аввало жамийки кўргиликларга шу нарса асос қўяр. Энди пиширган ошини ўзи ичишга мажбур, қарангки, Сайфи яхши-ёмонига ҳомийлик қилишни бўйнига олмакчи, асли, дили-ниятни бошқа, аниқроғи, кўнгил ойнасига яқинроқдан назар солиш илинжида, бул юмушни эплаши қийин, бироқ эплаш учун жонжаҳди билан тиришаётир, зеро, изида соядек судралаётгани, мавридини пойлаётгани, ўзини ҳалимдек юмшоқ кўрсатаётгани бежиз эмас.

Панада Сайфи бошқа одам: Пўлат Қосимий, Бо-бош ёки Жобир Кирпи сингари дарғалар соясига қуюқдан-қуюқ салом бериб, хуморидан чиқар. Ҳатто, эшитишича, Чумоли билан ҳам ош-қатик; биргаликда қанақадир хуфия ишларни битириб юрган эмиш.

Саидбек калласи гиж: кўпдан бери Чумолидан сазо йўқ, кўринмай қолди қораси, қайга гум бўлдийкин. Кошки тинч юрса, ҳаммадан шунда сир кўп, дарвоқе, Сариеўғларга ўша зимдан сардорлик қилаётганмиш, эрта-индин барча қанотига кирармиш. Тавба, унақада Пўлат Қосимий билан Бо-бош ҳоли не кечур?

Гийбатдан Саидбек зада... Ҳозир, яқин-орада эшитганларини бир бошидан эсларкан, алғов-далғов бўлиб кетди кўнгли... Ҳа, бу кунлари нотинч, тобора йўқотаётир ҳаловатини. Изида гўё Сайфидан ташқари минглаб искович ит қўйилган, ёпирай, буларнинг қайси бирига бас келсин. Эҳ, мана бунинг пишиллаб нафас олиши, қитмирона тикилиши, тагин, йўқ ердаги маслаҳатларни бериб, ақл ўргатиши чунон урди бадига. Қўлида денг, чиройли калтак, ўша билан тез-тез ҳавони нуқилаб, изгигани-изгиган атрофида. Бирон нарсадан қуруқ қолганга ўхшар баттол...

Энди Сайфи эски бир қўшиқни ўзича дағал оҳангга солиб айтаётир: ярашган ишни қилса-чи. Энсаси қотган бўлса ҳам Саидбек беихтиёр хушёр тортди: буни қачон эшитган? Энтикиб қўйди, сўнг, хаёли Қуйруқсой қон ва ёнғин ичида қолган кунларга оғди. Қуйруқсой қаддини букиб, ҳолини забун қилганлар қиёфаси бир-бир ўта бошлади кўз ўнгидан, ёпирай, ўшалар орасида ҳозир ўзини мусичадек беозор кўрсатаётган Сайфи ҳам бормиди?...

ИККИНЧИ БОБ

I

Мабодо Саидбек Умар, мана шу одам ёшлигида калхатдан қолишмаган, истаган юлдузини бир чўқишда қулатган, деса, Худо ҳақи, мингтадан битта ё ишонар, ё ишонмас...

Шу қадар олғир бўлганига Сайфининг ўзи ҳам ҳозир анчайин шубҳаланса керак, тавба, у, оғздан оташ уфуриб, тилини қиличу қўлини найза қилиб, учқур бедовини ҳиммат тоғидану фитна жаридан сакратиб юрганда ҳар нарсада якун бўлиши ва бундай шалвираб қолишини ўйлаганмиди?

Қайда, ўйлаши осон эмасди, мияси қатиғини ачиштиш тугул, соқол қиртишлашга қўли тегмасди ҳатто ўша кезларда. Омад офтоби саховат билан нур сочиб турарди қоқ тепасидан, бунга сари у талтайиб, янаям бемалолроқ қўйворарди ўзини. Қани биров йўласинчи ёнига: олдидан келганни тишласа, ортидан келганни тепарди аямай. Етти яшардан етмиш яшаргача ҳамма тайёр эди этагини ўпиб, пой-қадами гардини кўзига тўтиё қилишга.

Фақат, бир одам, ҳа, Оллоҳ бирлиги ва борлигига қаттиқ ишонган бир қайсар бандагина Сайфи қаҳри ва жиззақилигига бўй беришни истамаган. Эл билан элакишиб, яхшини алқаб, ёмонни қарғаб яшаган ўша одам исми-шарифини эшитаверса ранг-қути учаверган, ичига буров тушган каби, афтини буруштираверган, тилини осилтириб бўқирган, борингки, бутун Қуйруқсой аҳлини тиз чўқтирган жаҳддор зобит унга қолганда кўзичоқдай ожизлик қилган. Ҳарчанд чираниб, дағдаға қилса-да, қўналғасига элчи устига элчи йўлласса-да, зигирча таъсирини ўтказолмаган, аксинча, ўзи мулзам бўлган, синдирилмаган, аксинча, ўзи синган, бўзлата олмаган, аксинча, ўзи бўзлаган. Нима қилиш керак, деган ғовлаган калласига муштлаб, сўнг, шериклари маслаҳатига кўра, тузоқ қўйишга киришган, пистирма ва пойлоқчиларни кўпайтирган. Қисқаси, тулкилиги асқотиб, ахийри илантирган ўша зот — мулла Умарни..

Тақдир ўйиними, бошқа нарса, Саидбек билмас, лекин, отаси тақдири келиб-келиб шу искович қўлида ҳал бўлгани, отаси шундан кўп азиятлар чеккани аниқ...

Умри оқар сувдек тез ўтди, шунчалар шитоб кечдики, ниманидир илғади, ниманидир илғаб улгурмади, бинобарин, кўрган-кечирганидан кўпларини унутди, айримларигина хотирида... Бири — Сайфининг Қуйруқсойга ҳайда-шовур билан қадам ранжида қилгани...

Ғала-ғовурга тўла ўша кун тонг-азонида тойчоқдек югура-югура қаттиқ чарчаган Саидбек пишилабгина ширин уйқу гаштини суриб ётарди оҳорли кўрпатўшақда. Фаройиб тушлар ҳам кўраётганди адашмаса, аниқроғи, тушига дуркун Чақалоқни авайлаб тишлаб олган Эна Кўкбўри кирганди. Эна Кўкбўри ортидан у Сулаймонтов этакларига интиқлик билан ошиқарди. Юксак чўққилар қорли учларини намойиш қилган маҳалда ҳовлиқиб уйғонди. Нима бало, қишлоққа кўчки ёпирилганми? Анчагача ҳушини ўнглолмай қийналди, ёввойи, бегона бақир-чақирдан батангта келиб, чиппа битди-қолди қулоқлари. Биров қўлтиғидан ола-сола улоқтириб юборган каби сапчилиб кетди бехосдан. Уйқули қовоқларини уқалай-уқулай қараса, сўри ёнида аломат либосли дароз меҳмон қад ростлаган, иззатини унутиб, нарироқда паришонҳол ўй сураётган падари билан волидасини таъна ва маломатга нишон айлаган. Ичи росаям қуйқага тўла эканми, томоғи қуруқшаб, жағи толиқиб қолгунча тинимсиз жавраган. Ҳар қанча эзмалик қилгани билан мақсади қоронғилигича қолган, чамаси, у гапидан адашиб кетган. Тарс ёрилишига бир баҳя қолган Саидбек шанғи ва вайсақи сардор билан имога маҳтал мулозимлар ҳақида хабар бериш учун тенгқурлари ёнига жуфтақни ростлаган.

Лекин бекор шошишти, негаки, ҳангомага ўч қишлоқ аллақачон узунқулоқ миш-мишлар гирдобиди бемалол сузаётган экан. Асли, қишлоқ кичкина, мунақа гап тез тарқалар. Нимагадир ўзича ачиниб қўйган Саидбек, бор ҳунарини ишга солиб, роса урди лофни қофга, лекин, ҳеч бир бўйинсаси анқаймади. Ярамаслар, мақташ нари турсин, қайта устидан кулишди масхаралаб.

Оғизни каррақдай очириб қўядиган аломат муждани кейинча Бўзтой топиб келди. Рости, жўралари ичидан энг хушфеъли — Бўзтой... У, ота-онасига ўхшаб, ёлғондан етти кун кейин туғилган, лекин ҳаммани ҳайратга солиб, роса кўпирди ўша куни: Сариевлар, катталар билан бирга, гўдақлар тақдирига ҳам қизиқаркан, эмизикли болаки бор; назоратдан ўтказиб, қан-

дайдир темир дафтардаги рўйхатга тиркашаркан, дарвоқе, қайсидир хонадонда бир мишиқи елкасида холми ё ёл билан туғилган эмишки, ўша айниқса улар оромини буткул ўғирлаган...

Илгари Саидбек унча эътибор бермаган экан, олдиқочди савилни Бўзтой қийиб ташларкан. Ким билсин, кечаси мижжа қоқмай ичида тўқирмиди, кун ора бир янгилик билан таажжубга қўярди тенгқурларини. Буни ялмоғиз кампир қулоғидан ушлаб ёлгон қозонига ботириб олган, деди бир кун кимдир. Бўлди кулги. Лекин, Бўзтой пинагини ҳам бузмади, қайта жиддийлашди чехраси. Ҳар ҳолда у ориятини сақлашни биларди, сўзни сўзга уриштиришга уста бўлса нима қилсин, шубҳасиз, ҳеч ким, ҳатто Садибек ҳам, эртаиндин Қуйруқсойни бошқа ерга кўчиришларини Бўзтойдек ишонарли маромда таърифлаб беролмаслиги кундек ойдин. Бўзтой боплади, ҳазил-мутойиба, пичинг ва нафрат аралаш шунақа сўйладики, ҳамманинг юраги ўйноқлаб кетди.

Аммо, Худо ҳақи, буниси кам экан, эртаси куни қора терга ботган, қароқларини мунг қамраган Бўзтой шунақа ҳангомани баён қилдики, осмон узилиб тушса яхшийди ундан кўра. Наҳотки, шунчаси бўлиб, куни тухматга қолди? Ахир, у туппа-тузук билар: Лобархон Саидбекка қариндош, амакиси, яъни, отасининг укаси — кифти ер искамаган Улфат полвон жуфти ҳалолки, шунинг юз-хотирина қилмай, ғийбат уясига ўт қўяётганига қандай чидасин?

Ҳали Бўзтой, пиҳи қайтмаган бўзбола эмасми, гажирлик тулпорини савалаб, ҳатто анча-мунча ўдағайлаб, ўламан-саттор туриб олган айтганида: «Каламни олки, бариси чин!» Ол-ла, бунинг томи кетипти, бу кўрқоқ қўйипти андишанинг отини! Мана шуниси айниқса Саидбекка кучлироқ алам қилди, ногоҳ қўзғалиб кетган орияти қақшатиб юборди бутун борлигини. Хаёл оғушида секин-аста тисарилиб, сўнг, кўчқордек хезланди-да, қовун туширганини сезиб-сезмай турган дўстининг ияги аралаш бишарасига калла қўйди боплаб. Бечора Бўзтой, бунақа зарбани кутмагани боис, орқасига гандираклаб кетди беихтиёр. Кейин, ғурури сим-сим оғриб, бир ёқдан қони қизиб, у ҳам олға ташланди бор таваккалига.

Гув-гув, бирингга арпа, бирингга буғдой!..

Боринги, бири-бирига канадай ёпишиб, ажриққа

ёнламасига қулаб, думалай-сумалай бўғишишди роса. Лобар янгам она сутитай пок, деди униси бўғилиб, омон бўлсак кўрамиз ҳали қанақалигини, деди буниси чираниб. Ҳолдан тойгунча тебалашишди, кўзлари ўнгида еру кўк чирпирак бўлиб айлана бошлаганда ҳам бўшатмади бири ёқасини иккинчиси.

Агар Шоди кўйчивоннинг пучуқбурун ўғли Эшмўмин тепаларида полиз қоровулидай қўнқайиб: «Қишшоқ яъжуз-маъжузларга жем бўғони камми, унинг бунингни буйтиб ғажийёсан!» — деб ўхшатиб кесатмаса, фақат Худога аёнийди яна қанча жон олиб, жон беришлари. Учратгандан таёқ-туртки еб доим гарангсираб юрадиган бир жулдиrhoқи кутилмаганда бундай ҳакамлик қилиши каловлатиб кўйди ораларидан шу дамгача қил ўтмаган қадрдонларни. Сувга тушган латтадек бўшашиб қолишди, нафаслари тиқилганиданми, бошқа сабабданми, бир оғиз сўз қотмай, чалқанча чўзилиб ётишди овлоқ чимзорда, сўнг, ер сузганча, униси чапга жўнади, буниси ўннга.

Жимжит ва соя-салқин толзор бўларди қишлоқ этагида, аламини сира босолмаган Саидбек ўша ерда кеч қилди кунни, ачишаётган бағрини зах ерга бериб ўйлади, лекин, мияси қатиғи ачиблар кетди ҳамки, ҳечам ҳазм қилолмади дўсти писандасини. Йўқ, деди, тошни мушглаб, сонини чимчилади, мумкин эмас, деди, қум чайнаб, лабини қонаттудек қилиб тишлади, у авлодимизга инсод келтирмас, деди, тол танасини қучиб, ингранди ҳол-беҳол.

Соялар қуюқлашиб, атрофни қоронғилик пардаси чулғай бошлаган маҳалда Саидбек ҳорғин кириб борди ҳовлиларига. Ботинмайроқ мўралади аввал дарчадан, бурни қон, ёқаси вайрон эмасми, остонада гезариб, ўзини оқлайдиган арзигули режа тузишга киришди. Кошки топила қолса жўяли баҳона. Ер остида илон қимирласа биладиган онасини лақиллатиш эса осонмас. Бахтига онаси кўрина қолмади. Девор-дармиён қўшнилари — Лобар янганикида бўлса керак. Бир неча кун муқаддам у ўғил кўрган, шу баҳонада ҳар оқшом уруф-аймоғлари уникида тўпланишни канда қилишмас. Янги меҳмонни кўришга келаётган ошна-оғайнилар қадами ҳали-ҳамон узилмаган.

Чиндан ҳам Улфат полвон ҳовлиси гавжум... Лекин, Саидбек бунга эмас, бошқа нарсага ажабсинди: анчагина келиштириб солинган уйни, шундоқ дарвоза

ёнидан ўтадиган кўчани ғалати бир бесаранжомлик чуллаган. Одатдагига қараганда кирди-чиқди бир неча барабар авжида, бинобарин, ҳамма шошаётир, кимдир қовоқ осиб тағдор савол бераётир, кимдир бақириб, кимдир минғирлаётир. Этакроқда, темир қозикда занжирлаб қўйилган Олапар, гоҳ гингшилаб, гоҳ ирғишлаб, жиғибийрон хураётир, асаби чатоқроқ бир жиккак чол варанлаган товuşда жеркиб берди итни, адабини еган ит ювош тортгач, у, томирлари бўртиқ қўлларини пахса қила-қила, пала-партиш, узуқ-юлуқ ҳикоя қила бошлади недир воқеани. Чол сўзларига биров диққат, биров бепарво... Ниҳоят ҳовлиққан қариндошлар жазави билан муҳокамага тушиб кетган пайт айвонда Сайфи пайдо бўлди лапанглаб. Ҳар бир ҳаракати жумбоқ: гоҳ деворни, гоҳ устунларни бир-бир силар, гоҳо шифтга термилар. Сўнг, нафасини ичига ютиб, тарашадай қотган башараларга бир-бир қараб чиқди ўқрайганча. Энсаси қотаётганини англаш қийин эмас, лекин ичидан қиринди ўтаётганини яшириш пайида. Бир оздан кейин ҳалиги чолни, чит рўмол ўраган оқ юзли семиз аёлни тергашга тушди тутақиб. Тузукли жавоб ололмагач, афтини бужмайтириб, бошқаларга ёпиша кетди.

Кутилмаганда қизик ҳодиса рўй берди: беқасам чопон кийган, қотма, бўйчан бир йигит чидолмасдан Сайфи биқинига тирғилаб борди, ҳе, энаси байтал, тинч кўясанми, йўқми, деди дўриллаган товuşда. Жон-пони чиқиб кетган Сайфи туйқус ўтирилди, кўзларини олакула қилиб: «Ҳа, муртад, мунча ўдағайладинг, мулла Умарнинг думларидан бирови бўлсанг керак-да, шохибутоҳингни қайириб қўяйми? — деркан, йигит ёқасига чўзилди қўллари. Йигит, азамат экан, билагидан ушлаб бир буровди, инграб, букилиб қолди зобит... Бу фалокат нима билан туташа қоронғи эди, яхшики ҳалиги жиккак чол орача қилди, отанг яхши, онанг яхши, деб авради Сайфини. Ҳайтовур у пича тушди ҳовридан аммо айвонни тарк этаётиб, ҳап сеними, дегандай, дами кескир йигитга ола-була қарашдан тийи-лолмади.

Ғалва уяси — Сайфи қорасини учирганини кўриб Саидбек бир қадар енгил тортди, тоғ ағдарилди гўё елкасидан, бир оздан кейин эса шубҳа кемирди юрагини: лаънати нозир бекорга қадам босиптими амакиси хонадонига. Роса фишт қалади гўрига орқаворотдан.

Хумордан чиқиб олган қайғир қарашли йигитга эса таҳсин айтди ичида, ҳавас ҳам қилди унга, ахийри, даҳлиз сари йўналди секингина. Аввал онасини кўрди ва бадани жунжикиб кетди негадир.

Худога ҳам, бандасига ҳам аён: онаси, камсуқумлиги устига, осуда руҳли аёл, сел келса ҳам ҳовлиқмас — етти ўлчаб бир кесар ва хотиржам тутар ўзини. Умри бино бўлиб бир пашшага озор еткармаган, қўлидан келса, бировдан яхшилигини аямаган, қанотга суяниб-яшаши, бегуноҳ ёнини олишга интилиши кўпчиликка айниқса маъқул, зеро, у дард савилни ичида чиритар, ҳар не қайғуси ёки қувончини супра қилиб ёйишни ёқтирмас, ана, ҳатто оиласи устун, кўз очиб кўргани — мулла Умар дараксиз кетгандан бери, оламча доғи-алам ютаётган эса-да, бировга чурқ этган эмас, гоҳо, тўлиб кетган кезлари, Саидбекни бағрига босар-да, ўшанга сал-пал очилар.

Ҳозир эса, волидаси бошқачароқ қиёфада, диққат қилиб кузатгач, у анчайин тажанг ва ғамгин эканини пайқади дарҳол, ҳануз у отаси аъмоли-бадидан беҳабарлигини ўйлаб, ҳасрат ва ачиниш ҳисси қамраб олди борлигини. Афтидан, яна офирроқ нимадир бўлган меҳрибонига, ана, сийрак ажин қоплаган бетида тушунуксиз кўланкалар кезинар, еру кўкка сиймаётган каби мунғайибгина ўлтирар, офзига гўё талқон соволган: на Ҳазора момо, на Лобар кеннойиси, на бошқага гап кўшар.

Қойил, Бўзтой ҳам шу ерда экан, қачон кела қопти азамат, қанот боғлаган шекилли. Ана, у даҳлиз бурчагида бемалол тиззалаб олган, хаёли бир оз паришон, пешонасидаги кўм-кўк ғуррасини ўғринча силаб қўяр ҳар замонда. Ажриқзорда учқўрғондан кўраёзди онасини, ўзиям роса тўйди калтакка, фақат ҳозир буни унутганми, йўқми? Хайрият, унутган кўринар, ана, уни кўрди, бирдан тетиклашди чиройи. Қучовини очиб қаршилади, ёнига иззат-икром билан ўтқизиб, аста шивирлади ҳали ўзи чўза-чўза чўзмалоқ қилворган қулогига: «Анов чурвақа туғилганидан бери эммаётганидан хабаринг борми?» Тил тортмай ўлсинки, Саидбек ҳеч нарсага тушунмади, қай ергади яширди нигоҳини. Кейин, э, аттанг, ростакамига тамиз қолмапти жўрамда, бу яна кўпиртираётир, деган хаёлга борди жовдираб. Пича ўтиб қарасаки. Бўзтой чехрасида — жиддийлик, бирдан ҳушёр тортиб, ажаб қизиқсиниш қам-

ради дилини. Энди Бўзтой изғирин тасқара қилиб ташлаган жимжит ўрмонда ёлғиз қолган Чақалоқни эслатди кутилмаганда, ҳадеб талмовсирама, деди астойдил куйиниб. О, Бўзтой бало ҳид олишга... Аста ўйволди Саидбек сонини, ахир, қанчалар аянчли: у, фавқуллода ҳодисадан ҳам, коса тагидаги нимкосадан ҳам гофил! Онаси барисини билса керак, лекин, одатича, сир сақлаган. Қолаверса, ҳар нарсани кўнглига оғир оладиган ўғлига ташвиш орттиришни истамаган.

Бўзтой кўз қиридаги ифода нима, киноями?

Энди Саидбек ичини қиринди бўлиб сидирди ўкси-ниш...

Даҳлизда ҳукм сура бошлаган сирли жимлик тоқ қилворди тоқатини, киприклари нам, қовоқлари қизарган Лобар кеннойига ўғринча қаради, билди, аёл ҳоли забун... Сўнг, нажот кўзини онасига тикди, онаси оғир ўйга ботиб ўлтирар ўша алфозда. Ногоҳ ўпкаси тўлиб, томоғига аччиқ хўрсиниқ тикилиб, меҳрибони бағрига отилгиси, у билан дардлашгиси келди. Ёки бор гапни Ҳазора момодан сўрасинми? Ушбу лаҳзада чечанлиги билан танилган кампир ҳам таажжубда: бешиқдаги гажир болажон гўё ўша — Ойнигор Азроил ихтиёрида ёлғиз қолдирган Чақалоқ...

Бу қай хил армон: наҳотки Бўзтой ҳақ?

Ҳозир у шанғиллаётган қулоғига чиппа пахта тикволишга тайёр: бирон тик этган товушни ҳам эшитмас. Аммо, бунинг иложи йўқ, ҳар хил бақир-чақирлар билан бирга, Бўзтойнинг юмшоқ-юмшоқ янграётган овозидаги сеҳр аста-секин сезимлари ва ҳушхаёлини қамраб бораётир. Ҳали Бўзтой ҳаммасини айтмай, бир қисмини ичига ютиб, аяган экан уни. Энди бошқатдан ёрилди, ана бунисига чидаши айниқса қийин, тавба, шунчаликка бориптими Лобар янгаси, номус-орини шунчалар арзонга сотиптими, ахир, у Улфат полвонни жонидан ортиқ суймасмиди? Нима мажбурлади шўрликни танги эрини қаро ер қилишга?

— Тақага ўхшаб анқайма! — деди ниҳоят Бўзтой чарсиллаб.

— Ёлғон!..

Тищини гиз қилиб шивирладими, оғзини катта очиб бақирдими, ҳозир Саидбек унча эслолмас, фақат алам-ангиз армон билан қоришиқ ўша сўз ҳамон жаранглаб турар кўнгли иқлимида. Ҳа, ўша сўзни айтгач, ирғиб туриб, ўқдек ташқарига отилган. Мубҳам қанотлари

билан бутун борлиқни ўраб-чирмаб олган зимзиё тунни Қуйруқсой кўчаларида бўзлаб ўтказган, вужудини тушунуксиз ғазаб алангаси куйдирган, ўша аланга азобини ушбу лаъзада, Сайфи таъқибига учраган чоғда, яна теран туяётир.

Соддадил Бўзтой ёки ўзи ўшанда энг муҳимини англаганми, йўқми: иффатига ҳатто гард тегишини ис-тамаган, боласи, эри, Қуйруқсой учун бор-йўгини бе-ришга тайёр, ҳар нарсадан ғурурини баланд қўйиб келган Лобархондек санамни Сайфи авраганини, ни-ҳоят, у, нафсининг энг чуқур жойидаги оч майлни тўйдириш учун, бечора аёлни Қабоҳат оловида жизға-нак қилиб ёққанини...

2

Сайфи дастлабки кунданоқ Қуйруқсойни ёқтирма-ган; ғалати қўнқайган гувала деворли уйлар, илону чаёнғиж-ғиж тўқайлару ўнғирлар, хилват сўқмоқлар ва дўнгликлар, ғуж ўсган баҳайбат терак-чинорлар бало-қазодай кўринган кўзига. Айниқса, кечкурунла-ри хўмрайиб боқадиган Тамғали ғори билан шундоқ тепада ана-мана узилиб тушгудек осилиб турган Айиқ-тошга қаҳрини сочган. Баъзан у Айиқтошга тикилган-ча: «Бу лаънати ухлаб ётганимда устимга қуламас-ми?» — дерди ғигони фалак ошиб. Сўнг, ҳадиғи ку-чайиб, нафрати тошаверган, ахийри, динамит билан тош маъбудни порлатмоқчи бўлган, яхшики эпллма-ган. Сўнг, одам кирса адашаркан баҳонаси билан ме-вазор-токзорлар ва чакалакларни қийратишга тушган. Бу билан тинчимай, чўққилар бели ва ўнғирларда яш-наб турган арчалар, олча-бодомларни кестирган, ни-ҳоят, барисини анов майдонда тўдалатиб, улкан тоғ бунёд қилдирган, тоғ!..

Тавба, шунча бойлик ногаҳон қуриб-чуриб битади-ган, ному нишонсиз, қадрсиз нарсага айланса, увол ва ҳайф бўлса, кимга арз қилиш мумкин?

Топган эрмагидан Сайфи шод — терисига сифмас, оғзида қанақадир кўшиқ, эрта-кеч хиргойи қилгани-қилган. Қайси бир оқшом, қоқ саҳарда, у, гумаштала-рини зир чоптириб, ширин уйқуда ётган қишлоқни уйғотган. Ороми бузилган итлар тинимсиз хурарди ғашиқиб, беҳисоб ўтин чошланган майдон сари гурас-гурас оқиб келар ёш-қари хўмрайганича: қиёмат на-

фаси яқинми нима бало? Ҳеч ким чурқ этмас, умуман, оғиз очиш таъқиқланган. Фақат Сайфига ижозат: унинг айтгани бўлиши керак. Барча тўплангач, у, мийиғида кулганча, қўлидаги пор-порлаб биқсиётган машъалани тутантириққа аста теккизган. Қуруқшаган шох-шабба бирдан чирсиллай бошлаган, ачқимтир кўкиш тутун ортидан қип-қизил аланга лопиллаб, ўрала-бурала кўкка кўтарилган...

— Асли ўзингиз ёнсангиз яхшийди ўша савилда!

Ғойибдан сазо бераётган Бўзтой нигоҳидаги ёлқин таъсирига тушиб қолган Саидбек Умар дафъатан тўқди зардасини. Ҳозир Сайфи дод деворса керак, йўқ, зигирчаям бузмади пинагини. Ярамагур жудаям ўтказиб юборди, ўшанда ҳам мана шунақа қувлик қилган, жаммоа шохида юрганда у баргида юрган, гуриллай кетган олов ҳайбатли тус олгач, қани, марҳамат, маза қилиб исининглар, деган мийиғида кулиб. Халойиқ таажжубда: ёзнинг жингиртоб жазирамаси авжида бўлса.

— Ажинайиз билан ади-бади қилёпсиз чоғим, пиропе-сор?

Бу лаҳза билмайин тикан босган Лобархон қаддиқомати соллона-соллона турарди кўз ўнгида, Сайфи бемаврид тирғилгани туфайли кўҳли чехра, чаросдек кўзлар, қирққокил қилиб ўрилган ва нозик белда чулганган сочлар эриб йўқолди ҳавода.

Ўшанда, Бўзтойдан мудҳиш хабарни эшитганда, қандай ҳолга тушган бўлса, ҳозир Саидбек ундан-да бадтар эзилди, бир ўкирик қалампирдай ачиштирди бўғзини. Ошқора ғазаб билан ўқрайди ғолибона кулаётган Сайфига, сўнг, боши гир айлангандек бўлиб, дуч келган томонга саросар юрдими-ей, ҳа, хаёлан юрди: кўксига ўт қалаётган кечмиши сари ошиқди мардона...

Ана, ғурбатхонага айланган ҳовли, дарча билан бирга дарвоза табақалари ланг очик; кимдир ҳовлиқиб кирган, кимдир қўл қовуштириб чиққан, кимдир истехзоли кулар, кимдир ҳўнграр бўғилиб. Дунёнинг жамийки ташвиши шу кичик даргоҳда тўплангандек туюлар: осон узилиб тушмаганми ишқилиб? Қозикдаги Олапар куйманиб ҳургани, занжирини шиқирлатиб, ҳар ёнга вашиқиб ташланаётганига энди ҳеч ким эътибор бермас. Шовқин-сурон ичра яна недир ҳангома муҳокама қилинар; Саидбек диққат қилсаки, нигоҳларда ҳайрат, тилларда таъна: «Сандақа тирмизакни елкамизнинг чуқури кўрсин-а, эмишга эммабсан, эм-

чагини тишлаганинг нимаси?!» Элақда ҳам, ғалвирда ҳам турмайдиган қочирим катта-кичик оғзида, билган ҳам, билмаган ҳам қўшиб-чатиб валдирар, куп-қуруқ обқочар аравани.

Ғийбат ўлгир ғалати нарса: эрталаб пашшача бўлса, пешинга бориб нақд филга айланар. Лекин у ҳар қанча тез семиргани билан барибир — омонат, бутун авж қилса, эрта кўпикдай сўнар, яхшиси Саидбек, маҳмадоналар жамоасига қўл силтаб, Бўзтойга қулоқ солсин: ҳарҳолда уники тамизлироқ бўлар, ҳалигача бирон сўзидан зифирча ёлғони чиқмаган.

Эсида, Бўзтойни ўшанда ҳалиги толзордан излаб топган, ҳа, жўра, бу хилватга бузофингни йўқотдингми, деб кулган. Қараса, Бўзтой кўнглига ҳазил тугул қил ҳам сиғмас. Бўшашиб, секин ёнига чўккан, аммо анчагача гап сўрагани ботинмаган, хаёлга толиб, ичи сидирилиб, жимгина ўтираверган. Ахийри, Бўзтой инсофга келган, оғир хўрсинган-да, қизарган кўзларини жовдиратиб ғудранган: «Чақалоқ энасини чирқиратгани рост!» Жўраси товушидаги маҳзунлик Саидбекни лол қолдирган, нечундир унга ичида тан берган, айни пайтда, бир қадар енгил тортган, томири келиб томирига туташадиган жимити болага ҳурмати ортган. Қизиқ, деган ичида, бунинг нимасидир совуқ ўрмонда ёлғиз қолган гўдакка ўхшар, балки бу ўшанинг ўзидир? Ахир, кечқурун яна тилга кирипти, сендақа эна сутидан кечдим, депти, ошкорасига, шайтонча!

Худо карами кенг, ёпирай, ўша маълум ва машҳур каломни солипти бунинг ҳам дилига. Марҳаматли Оллоҳ қўллагани ва заковат ато қилгани ростдирки, донолик билан, тап тортмасдан ўшанақа деб дадил чуғурлаган. Оёғи чиқиб улгурмай тили гуркириб чиққан гўдак бирдан таъна тошларини отганда, шаксиз. Лобархон Ойнигор мисоли изза еган, ер ёрилмаганки, қаърига кириб кетмаган. Қачондир билиб-билмай бахти кафанини бичган маликадек алам ўтида қоврилган, хўнграб-хўнграб йиғлаган, сўнг, тулуцдек тирсиллаб, сим-сим овриётган, недир уволдан оғоҳ этаётган эмчақларини қисиб ушлаган-да, кўкка нола қилган: «Яратган эгам, айтти, жисми-жонимда гупираётган гўдагим насибасини не қилайин, тошга соғайинми, сувга?».

— Сиз ўзингиз куйиб кул бўлсайдингиз ўша савилда...

— Ҳувв-ва, мен шунчаям анойимидим, мулла? —

Саидбек Умар бояги киноясини такрорлагани Сайфининг қитиқ патига теғди. — Кимлар ёниши керак бўлса ёнди-да. Оллоҳ ишқини оловга тенг қиларди қавмингиз. Мен шуни назарда тутдим, йўқдан бор қип бердим ўша нарсани.

— Бу тарапиниям келиштириб қўясиз.

— Локигин сизга қойил, шунча йил ўтган бўлсаям босилмапти алабийиз. Мулла, унутиш ҳам савоб, ҳадеб шаккоклик қилманг, ортиқча ғалва ортирганийиз қолар шундоқ ҳам гиж бошийизга.

— Сиззи ошиғингиз олчи туравурсин, шунақами?

— Сиз зўрнию қувдан қувни ажратишни ўрганинг.

— Э-э! — дея қўл силтади Саидбек.

— Биласиз, падарингиз мулла Умар қанча қайғу чекди йўқ ердаги ғалвани талашиб, хўш, қутқазиб қололдими Қуйруқсойни! — зимдан у кўз қирини тегирди қовоқ солган Саидбекка, юмшоққина илжайиб.— Аксинча, ҳам Қуйруқсойни тикди гўрга, ҳам ўзини, шундай бадбахтлик керакмиди?

— Сизга қолса ўликларни ҳам суд қиласиз.

— Зарил келса қилаверамиз, — деди Сайфи хотиржамлик билан, танглай қоқиб. — Отангиз тақдирини бир парча латта ҳал қилган, олам гулистон эди яширилган жойини айтса!

«Бир парча латта!..» Бунинг нималиги Саидбек Умар ақлига келмади, ичи тирналганча, баланд томдан ошиб келаётган суҳбатдоши оғзига термилди. Лекин у ўша нарсани ошкор қилишни истамади, сал учини чиқарганига қараганда, кўп ғурбатга сабабчи бўлган ўша бемаъни матоҳни ҳануз жонини жабборга бериб қидарётган экан, бор ҳунарини ишга солиб етти қават ер остида бўлса ҳам топаркан, топиб, пайтава қилмаса, бурдалаб ёқмаса, бир ҳовуч кулини кўкка совурмаса, еган нони, ичган оши ҳалол эмаскан, ҳатто отини ҳам бошқа қўяркан.

Ҳамон Сайфининг ичи тўла армон: аллақачон еди Қуйруқсой бошини, энди тағин нима истар ундан? Охиригача ҳумордан чиқмаган шекилли, қисқаси, кимдадир алами қолган. Азаддан гугуртни ҳам, тутантириқни ҳам чўнтагида олиб юришга одатланган эмасми, неларга қодирлигини осонгина исботлаган ўшанда, ҳеч кимса дарди-дунёси билан ҳисоблашмаган, ҳисоблашса талоқ бўлармиди энаси?

Ҳозиргидек эсида, нозик-нозик тўлғанаётган сариқ

иблис рўпарасида тек қотган сафдан кутилмаганда Лобар янга яжралиб чиққан, дод солиб, ҳиқиллай-ҳиқиллай жавраган: «Арслонимдан жудо қилдинглар, чўкиртагимда не гуноҳ санги қаттолдан яралган тасқаралар!?» Сўнг, Лобар янга, аллабир умидворлик билан, Сайфи оёғига бош уриб ёлборган, лекин, у, қулоғига қўрғошин қуйилган каби, эшитишни истамаган. «Хоним, — деган анчадан кейин мағрурона илжайганча, — мана бу ойтовоқларни тил-забонлари қулфлогли бўлгани учун ёқамиз. Сиз ойимчани эса, қўйнийиздаги бўлажак ботирга қўшиб, жағингиз очиқлиги учун ёқамиз. Қалай, маъқулми?» Кимлардир поймол айлаган адолат қаддини тиклаётганига ишонган Сайфи осмонни бошига кўтариб қаҳ-қаҳа отган, оломон эса чурқ этмай, тарашадай қотиб тураверган. Шўрлик Лобар янга доқадай оқарган, кейин, шолғомдай қизариб, ахийри, бўш қопдай шалвираб қулаган. Йўрғакланган болажониси ёнгинасида биғилаб йиғлашини айтинг. Беш-ўн дақиқадан кейин чинакам қиёмат-қойим бошланган. Лекин ким ҳам ботинсин Сайфини инсофга чақиришга. Ҳатто Ёдгор валий ҳам бир четда сукут сақлаган. Қай маҳалдир қоплондек отилиб келган икки гумашта беҳуш-бемажол ётган Лобархонни гулхан сари тортқилай кетган, дарғазаб ҳолда. Бетига олов тафти урилган пайтда шўрлик аёл дод солган, лекин, бундан нафойда?

Энди навбат мурғак ўғлига, энди навжувон она қисмати ҳали ёруғ дунёга тўйиб боқмаган гўдак бошига тушажаги аён, бинобарин, у сокин ва совуқ ўрмонда азоб-уқубат ва очлик-юпунлик билан юзма-юз қолган, кўкбўрича подшоҳлар зуриёди бўлган гўдакни яна бир карра эслатаётир Саидбекка, аниқроғи, у ҳам томирида улуғ шажара қони оқаётган норасида — ҳимоя, меҳр ва юпанчга муҳтож Чақалоқ!..

Елкаси ер кўрмай ўтган Улфат полвон пушти камаридан бўлган ўғлон роса бўлимли, хушрўйгина — кўзга яқин, анчайин тик тушган тутмадек бурунчаси ёнида зиғирдан сал катгароқ хол ўрнашган, ёноқлари пахтадек лўши, хиёл қуруқшаган юпқа лабларида маъсумона бир изтироб белгилари: тўхтовсиз чинқириб йиғларки, ёспирай, чиндан ҳам турган-битгани ғалаёнми? Эҳтиёткор энагалар (Ҳазора момо билан энаси) йўрғаклашдан аввал оҳорли кўйлақчаю оҳорли иштонча кийгизишган экан, бул тоза либосларда болақай

нурга ўралган каби ўктам ва жозибали кўринар, фақат, наҳотки, Сайфи шундай аломат митти маъбудни нобуд қилгани журъат тополса?

— Ихмм! Вой чигиртка-ей!

Бигиллаб йиғлаганча исён кўтараётган жангари Чақалоққа қарата Сайфи жони борича ўшқиргани Саидбекнинг ҳозиргидек хотирида, э, ўшқирини ҳам гапми, босар-тусарини билмай у ер ҳам тепинган. Бир навниҳолда шунча алами бор эканми? Сал-пал ҳовурдан тушгач, Сайфи ҳакалаб кела-кела илкис тўхтар Чақалоқ тепасида, беихтиёр эгилиб, уни аста кўтарар, бураб-айлантирганча баданини томоша қилар, ғалати гезарганча икки кураги орасига узоқ тикилиб қолар. Ажабо, нимага кўзи тушди, муҳргами?

Ҳамон олам жунбишда — кенг майдон бир сукутга толса, бир пўртана янглиғ гувлаб тўлғанар, ҳамон еру кўкни комига тортиш учун чиранар ловуллаётган аланга... Нураб тўкилаётган қишлоқ, маҳзун бўзариб турган чўққилар узра паға-паға кўкимтир тутун юзадир, айрига ўрнашволган Саидбек сим-сим эриб, сел каби оқаётган бир алфозда. Баҳайбат терак тагида Бўзтой тик қотган, Бўзтой вадир-будир тана билан бирлашиб кетганми, ҳартугур нигоҳида сўнгсиз ғазаб тўлқини.

«Булар гўдақдан ҳам ўч оларкан!..» Ногоҳ тифдек ўткир ўй тирнаб ўтар Саидбекнинг тинимсиз орзиқётган кўксини. Суллоҳ Сайфи бекорга ўдағайлаб ётгани йўқ, ичида ҳадиги бор: шу кеча-кундузда Қуйруқсой заминида пешонаси бир қарич фарзанд туғилган, елкасида, икки кураги орасида илоҳий белги зарбланган, эрта у ажиб фазилат касб этиб, саркардалик даъво қилар ва Ерни кафтида ҳаппактош қилиб ўйнатаётган гумроҳлар таъзирини берар. Бас, булардан ҳеч бири тирик қолмас, мана, энди Улфат полвон зуриёдига етди навбат. Шунини ҳам бир ёқли қилса, олам гулистон, тамом етар муроду мақсадига.

Ана, у боши узра париллатиб айлантирди Чақалоқни, сўнг, қўзичоқдай қўлтиғига урди-да, жиззанаги чиқиб ётган чегара сари юрди шошилиб. Содик ва эпчил мулозимларига ишонмади шекилли, улар адо этадиган юмушни ўзи олди гарданига.

Энди Саидбек мисоли пўстлоқ — чиппа ёпишган айри шохга, дили эса бўм-бўш, бутун кўкси эгасиз ҳовлидек ҳувиллаб қолган. Қалт-қалт учаётган Бўзтой эса унинг оёғини қисиб ушлаганча ҳўнграётир, ти-

ийқисиз жолалар ҳўл қилворган ёқасини. Булар дарди-дунёси билан касб-кори устаси бўлган Сайфининг неча пуллик иши бор: у зиммасидаги бурчни адо этиши керак. Шунинг учун ҳам ён-верига боқмай, бирровни назар-писанд қилмай, дадил илгари босаётир.

Тилла тусли иблис эса оч: Чақалоқни бир луқма қилиб ютар, сўнг, яна оғзини қападек очиб вишилар. Оҳ, бу манзара Сайфига нақадар ҳузур бағишлар, хатар камайиб бораётганини тасаввур қилиб севинар. Азалдан у шунақа қилиб келар, Кўкбўриларни вақти-вақти билан билдириб-билдирмай чилиб қўяр, акс ҳолда, бу қавм, томири чуқурлашиб, танаси йўғонлашиб, ҳаддидан ошиб кетажак.

Ҳозир тугар бари, ҳозир... Кўкбўричи зуриёд — очилмаган гунча кимлигини ва айби нелигини билмай ёруғ дунёдан рихлатга кўчар мажбуран. Нега тақдир уни бу қадар азобга қўймиш, мурувватли Оллоҳ нечун аямаётир? Бу лаҳза нима учун осмон энкайиб кела босмади заминни? Турфа саволлар гирдобиди урмай қўйди чамаси Саидбек юраги, ҳа, шу дамгача безовтаҳол дуқирлаб тепаётган юраги тим тўхтар гўё ожизларча, музлаб қолдими нима бало?

Бас, кўрмай ҳам, куймай ҳам, деган маънода, дағ-дағ уча бошлаган Саидбек чирт юммоқчи бўлди кўзларини. Бироқ, улгурмади, баногоҳ шитоб юксалаётган олов билан ўчакишгандек, кўқда қарсиллаган чақмоқ яшнаб, сирли бир шиддат қамради чор-атрофни. Чақмоқнинг тарвақайлаган шохлари уфқ этақларига бориб туташган маҳалда фалакнинг алақайси олис буржидан умидбахш бир даъват бодраб келдими-ей. Чиндан ҳам шунақа бир хайрли товуш янгради, сўнг, чақмоқ чақди яна, шунинг таъсиридами, бошқа сабабданми, олов дами пасайиб, тинчий борди аста-секин чўғлари устини кул босиб, ҳил бермай қўйди ҳатто.

Энди фалак нидоси Сайфини чалиб юборди чамаси, ҳалигина босар-тусарини билмай дангал одимлаётган одам, оёқларига тош тиркалгандек, жизғанак чега-радан берироқда тўхтади беҳол, безабон. Тарикдек титиладиган бир ҳолатга тушди афтингни ел ялагур.

—Во-о-оҳҳ! — деб залварли сўлиш олди оломон.

Сокинлашган кўқдан нур аралаш шивирлар ёғилди, энди ер қаъридан ҳам сирли ва хайрихоҳ бир сазо чиққандай туюлди, бунини Саидбек бутун вужуди билан туйди ва, руҳидаги азоб роҳатга айланиб бораркан,

илкис кўрди Сайфи рўпарасида кўкрак кериб турган нигоҳи ўткир, қалин ва бўлиқ ёли ялтироқ жониворни. Бор қуввати, бор шахти-шижоатини нигоҳига тўплаб, ҳавас билан тикилиб қолди унга. Чироқ ёқилган каби кўнгли ёришди, қувонганидан сизмай кетди терисига. Сўнг, бақрайиб, энтикканча, нимадир деб ғудранди, ич-ичини ўраб-чирмаган гурур ва ҳайрат тилига кўчди бирдан: «О, Энабоши, о, тахту бахтим Эна Кўкбўри, наҳотки бу ўзингсан?» Ҳаял орасида, энг мўътабар дуони ўқиётгандек, неча маротаба такрорлади бу сўзларни. Эҳтимол туш кўраётгандир, эҳтимол у ҳозироқ йўқоладиган рўёдир? Ҳаяжони тошиб, тезгина юмиб-очди кўзларини: сираям ўзгармади манзара. Демак, ўнги, демак, олис йўл-манзил танобини тортиб, саракни саракка, пучакни пучакка ажратиш учун ташриф буюрмиш Энабоши? Фалокат дарагини ким берди унга, саховатпеша Тангрими? Не бўлганда ҳам у, мислсиз ташвишга тушиб, ошиқиб келган Қуйруқсойга, орадан неча йиллар ўтса ҳамки, унутмаган экан зиммасидаги вазифани.

Нимага ҳам унутсин, ахир, у эъзозга лойиқ фазилатлари учун Энабоши унвонига сазовор бўлган зотдир: яқинни қандоғ кўрса, йироқни ҳам шундоқ кўришга қодир, у энг қалтис дамда ҳам Адолат тарафида тургувчидир. Аввалдан жорий этган ҳикматики: бахт ва шафоат излагувчи бирон-бир кўкбўричи ўғил-қиз тирноғига ҳам тикан кирмаслиги керак.

Айни лаҳзада Саидбек Эна Кўкбўри кўзлари тубида улуғ шажарани бало-қазолардан асрашга хизмат қилувчи ойдиндан ойдин меҳр тўлқинини кўрди яққол, кўраркан, чидолмай сакраб тушди айридан, сўнг бақирди томоғини йиртиб: «Бўзтой, қара, қарасанг-чи!» Қувонганидан Саидбек ирғишлаб сакрарди, лекин ҳовлиқиши бекор, қиёматли жўраси алақачон кўриб-билиб турарди барисини, ҳатто недир юмушга шайланиб турган Энабоши пойига ташламоқчи эди ўзини.

Саидбек кафтини кафтига ишқалар: энди Сайфи аҳволига маймунлар йиғласа керак. Ҳарҳолда Тангри иродаси билан мўъжиза рўй берди, бунақасини ҳали одамзод бошқа кўрмаган. Энди, Чақалоқ билан бирга, илқини жўранинг ҳам ошиғи олчи туриши аниқ, қолаверса, бутун қишлоқ қутиллар балолан. Худога бир айтганлари бор экан, фақат, эртақ тирилдики ёки эртақ ҳаминишадек уларни фаройиб оламига етакладими?

— Э-ихх-хе-е... ва-аҳ-ха-а-а!

Қора кесак тусига кирган Сайфи ўқирди аламли...
Ажабо, нима бўлди унга?

Қишлоқ катта-кичигини новорасига ўйнатиб келган нозир ҳоли зум ичида бу қадар забун бўлишини ким ҳам ўйлабди дейсиз. Ҳозиргина муз тагидан чиққандек дағ-дағ учар, ранг-рўйи кўкариб, кўзлари жайноқлаган — жонини олиш учун келган Азроил қошида турарди гўё титраб-қақшаб. Фалати пихиллаб, кўкси тез-тез кўтарила тушиб, урина-сурина тисарила бошлади, сўнг, тиф егандек, яна чинқирди жон ҳалпида. Рафтори мағзава тусида, қараши сўлгин — маъносиз. Қуруқшаган лабларини қимтиб, ваҳм аралаш олайиб, шуки чиранар, қаники қалтироғи босилса, аксинча, зўрайиб, тишлари шақиллар, қон аралаш кўпик сочилар оғзидан. Энди хиёл хотиржам ингалаётган Чақалоқни ноилож авайлаб қўяр тақир ерга. Аламини ичига ютиб, ҳамон питраниб, анча туриб қолар тепасида. Сал ўтиб, қадди букилар, гужанак ҳолда, ёнбоши билан қийшайиб қулар, ёпирай, бутун бўй-баста акашак тортиб, тош қотди шекилли.

Қай маҳалдир яна баралла янгради фалак даъвати, шунга ҳамоҳанг тарзда, чўнг қаддини ростлаб, ўктам овоз билан Энабоши увлади, йўқ, Энабоши, бор меҳри ва ғазабини намоиш қилмоқчидек, наъра тортди келиштириб. Поёнсиз уфқ сари чўзилиб кетган айқаш-уйқаш чўққилар силсиласи акс-садо қайтарди қалдираганча. Дала-туз, дара-ўнгир қўйнидан эса бошлаган шамол чанг-тўзон уфурди, энди тамом шаштидан тушди гувранаётган сариқ иблис. Мудҳиш тили бурала-бурала йўқлик сари чекинган маҳалда Энабоши нидо берди қайтадан, кейин, чехрасига нозик табассум инган Чақалоқни тишида тишлаганча, қуюндек ела кетди сароб оғушида жимирлаб ётган дашт тарафга...

3

Бурунги замонда ҳам шунақа ҳодиса рўй берган...

Андак фарқи, унда Чақалоқ ёлғиз қолган ўрмонда, Чақалоқни унда Қабоҳат олови эмас, очлик ва совуқни ниқоб қилиб кийган шумшук Азроил ~~жувонмарг~~ қилиш пайида бўлган.

Шамол чийларди, ёмғир шиваларди, ивиб кетган дарахтлар паноҳ бўлишга ожиз... Чет-чақадан қора

бериб қўяётган парранда-даррандадан ҳам нажот йўқ... Якка ўзи билчиллаган лой ва ҳўл хазонга қоришиб ётарди типирчилаб. Бирон тирик жон эшитмас йиғисигисини, аҳволдан жамийки тириклик беҳабар, йўф-а, улкан чинор панасида пусганча, бир ўксиниб, бир жовдираб, икки тинмасак жўра кузатарди Чақалоқни жимгина. Ноласига ҳам қулоқ тутишар ва эзилиб кетар юраклари. Аммо, улар ожиз, қаники ёрдам бергани қурблари етса. Аксига олиб, Сариеёғлар ёллаган қаҳри қаттиқ хуфиялар шамолдан ҳам тез келар яқинлашиб. Улар Чақалоқ овозини ўчириш, умуман, Қорахон баҳодир иллизини тамом қуриштиш учун бел боғлашган. Бу кўргилик олдини олиш учун нима қилиш керак, осмон узоқ, ер қаттиқ бўлса?!

Энсиз пешонасидаги ажинлари чуқурлашган Ҳазора момо бир маҳзун, бир масрур товушда сўзлай берар шошилмай, бир ҳаяжон, бир кўрқувга кўмилган икки жўра чечанлик ҳадисини олган мулойим табиатли кампир оғзига термилиб қолган, хаёлан, жозиб ва даҳшатли тафсилотлар ортидан қува-қува, улар ўзларини Қорахон ё Ойнигор ёнида, ниҳоят, изиллаган хилват ўрмонда, баҳайбат шохларида зағифонлар ин қурган чинор тагида, оламни бошига кўтараётган Чақалоқ ҳузурида ҳис этишар.

Ана, тиний-тиний, юпқалаша-юпқалаша, сокин фалак бир фусункор ёришар, ўрмон зулмати ҳам шошапиша чекинар, субҳидам кўрки-тароватини намойиш қилгани сайин йироқдан, баданини селкилатиб, изида учқун сачратиб, ошиғич елиб келар Энабоши. Анамана у ўрмон пойида пайдо бўлар, меҳр тўла нигоҳини ҳис этишар жўралар, сўнг, унинг қароқлари тубида чақнаётган ёлқин оламни исканжасига тортаётган жаҳлат сиртмоғини бурдалаб ташлашига ишонишар.

Сўнг, янаям аломат ҳодиса рўй берган: Қорахон баҳодир зурриёдини тишида тишлаб, баҳор ёмғири севалаган ҳўл сўқмоқ бўйлаб жўнаворган Энабошини бир зум ҳавасланиб кузатишган, сўнг, ортидан ҳаллослаб чопа кетишган. Тақдир ўзи етаклаб борган уларни улуф ҳомий қўналғасига.

Виқорли чўққилар, бири-бирига мингашган қоялар, сокин даралар ва сўлим боғ-роғларни Саидбек билан Бўзтой фаҳр-ифтихор билан кузатишган, аини пайтда, юксак тоғ қиёфасида акс этган қайғуни чин дилдан ҳис этишган. Қайта қадам босишса, ўша ердан файз-

баракани қочирадиган Сариоёғларга лаънатлар ёғдиришган-да, юрак ҳовучлаб қадам босишган дарадаги гор бўсағасига. Шаксиз уни Тамғали горига ўхшатишган ва жилмайиб қўйишган.

Мундоғ қарашса, ёпирай, ичкари минг бир шам баравар ёқилган каби оп-ойдин, ўртада, супага монанд жойда, Тангри назари теккан жонивор бемалол чўзилган, сокин ялтирар тикмачоқ бадани. Шаксиз хуш-фикри Чақалоқда, тўлиша бошлаган Чақалоқ бир беозор тантиқланар, гоҳ кучар бўйнидан, гоҳ сийна-сига суйқанар ва эмар кулқиллатиб, бу ажойиб машғулотга у бутун вужуди билан берилар, вақт ўтгани сари куч-қувватга тўлар: ерга урса кўкка сапчийдиган ўсмирга, ниҳоят, мушти билан тоғни талқон қилишга қодир ўктам йигит — Ўғиз полвонга айланар.

Ана энди Ўғизни кўринг: енг шимариб майдон талаб қилар, ҳавода зулфиқорини ўйнатганча, шердек гумбирлатиб наъра тортар: Сариоёғлар кўшинига сичқон ини минг танга! Энабоши сутини эмиб илиги тўлишган, зафар майини сипқориб, Кўкбўрилар шавкатини тиклаган ва отаси Қорахонни тахтга минғазган азаматни олқишлар, қўлини кўксига қўйган миннатдор эл эса, Ўғиз билан бирга, Энабошини ҳам қутлар, улуғ ҳомий деб эълон қилар уни, қарангки, шу куйинчак ҳабиб ҳамон сафда, ҳамон бурчини унутмаган, ер юзига яхшилик уруғини қадаш учун жонини жабборга бериб ела-югурар.

Куйруқсой анчадан бери зор қақшаётганини Эна Кўкбўри аввало нозик сезимлари билан сезган, сўнг, тақдир аёвсиз эканидан ўкинган, йўқса, бу қадар шошилиб келмасди, рост, бургут янглиғ учиб келди Куйруқсойга. Қачонки, осмон устунни бўлишга даъвогарлик қилаётган Сайфини тиз чўктириб, Чақалоқни ҳимоясига олгач, янаям яққолроқ сезилди шиддати. Ҳаракати ҳам эркин, ҳам тезкор. Бинобарин, қадимда, ўрмон зулмати ичра, қанчалик дадил ва хушёр иш битирган бўлса, шундай йўл тутди мотамсаро Куйруқсойда ҳам. Не-не танларни кул қилиб, не-не руҳларни чирқиратган, ахийри, ўзини ўзи еб битираётган офатдан йироқлашгач, бирдан тезлатди қаддини, шунақа уча кетдики, ҳатто кўз илғамай қолди шарпасини. Тишида Чақалоқни авайлаб тишлаганча елаётганини тасаввур қилишга уринди Саидбек, ажабо, энди уни қайга элтаркин, Сулаймонтов этагида

жойлашган қўналғасигами ёки бошқа тағин ҳам тинч-роқ манзилгами?

Қайга элтса ҳам майли, муҳими бу эмас, муҳими — нур ва зулмат оралиғида саросар мозий қаъридан мардона узилиб чиқа олгани, фалокат дарагини сезгани, Қуйруқсойни қора тортиб, чўчимай-нетмай, аини қалтис, ҳал қилувчи паллада етиб келгани. Нияти қанчалар холис: ҳаргиз кўксига савоб ва нек ниятлар униб ўсадир, куртаклаб-гуллайдир, мева тугадир. Ана шу мевадан қизганмай улашар оламга, аттанги, бундан Сариоёғлар гофил, жумладан, буни Сайфи на билар, на кўрар, у ҳатто оёқ остида фақат фалокат эмас, нажот ҳам муқим эканини тасаввурига сиғдиrolмас. Мана шунинг учун ҳам у олди насибасини, ана, қаро ерда чийралиб ётадир, оёқ-қўли акашак ҳолда. Шунчаси оз экан, бир келса яхши-ёмон қўшалок келаркан, тоқати тоқ оломонниқи ҳам чапақайига тутди шекилли, қуюндек ёпирилиб борди азобини тортиб ингранаётган нозир тепасига. Ана энди Саидбек ҳам жўшди: хумори ёзилгунга қадар тепиб-тепкилади баччағарни. Берилиб кетганидан қуйма сўйиллар ишга тушганидан беҳабар қолди. Вишиллаган зарбалардан чўғ сачратди қароқлари. Беҳуш чўзилган нозир ёнига қулади оҳ-воҳ қилганча, ўзига келсаки, зах-моғор анқиган оғилдами-ертўлада тиззаларини қучиб, гужанак ётадир, сўнгсиз бир зирқираш қамраган борлигини.

Жазавага тушган сўйиллар даҳшатидан тирик қолгани қизиқ, нима, аяброқ уришиптими, э, қайда, булар шафқат нималигини билишарканми, мана, қошқовоғи ёрилган, пешонаси гурра, жағи қийшайиб кетган бир ёнга, лекин булари ҳали ҳолва, зўри, эрта, тонг отганда бошланар: асьасаяу дабдаба билан баланд дорга тортишса керак. Ахир, энағар Сайфи, ов, эрка буқача, қишлоғинг ва узоқ-яқининг жамолига тўйвол, ҳадемай сенгаям етар навбат, оловдан қўрқсанг, бошқаси — осонроғига рўпара қиламиз, демаганмиди туннов кун. Атай тегишмай туришди чоғи унга. Анчадан бери отаси қувғинда бўлса: ҳар қадамига минг тузоқ қўйилган. Агар бирон нарсани хомчўт қилишмаган эса, бир кун тугул, бир соат ҳам тинч қўйишмасди-я. Қисқаси, мана, гали келди, энди нима қилса қилаверишсин — жодига тикишадими, деворга бостиришадими, тут тағида тик қотириб отишадими, жингиртоб ўт ёки дорга маҳкум этишадими, ихтиёрлари.

Асли, айтишларича, охират бандаси учун, ёшми, кекса, совун суртилган сиртмоқдан афзали йўқ экан. Аммо булар қурумсоқ, қизғанишса-чи ўлгур бир бурда олқиндини. Гиж қилишар унақада, майли, бадтар бўлишсин, эртага — Худо пошшо, ҳозир жароҳатини ўйласин, о, шунақа савалашганки, суяк-суягигача зир-қираётир. Энди ажабмаски, азоби бир умрга етиб ортса...

Ўшада адашмаган экан, ушбу паллада ҳам ўша сирқирашни қайта-қайта ҳис қилаётир борлиғида. Нима қилсин, ўша машғум кундан ажралиб яшаши қийин, бунинг устига, ана, атрофида ўралашиб юрган Сайфининг совуқ ургандек туюладиган турқи ҳам тугдек тўкилган қишлоғини эслатаётир. Ора-сира муғом-бирона илжайиб қўяётган Сайфи зимдан кўнглига назар солаётгани аниқ. Ҳозир буни Саидбек яна бир бор туйди ва багтар хира тортди таъби. Рост, Сайфи шаксиз сезиб-билиб туришти барини, у, Саидбекка ўхшаб, Ҳазора момо эртагини ҳам, Қуйруқсой воқеасини ҳам бемалол хаёлидан ўтказаётир. Аниқроғи, ҳозир у Саидбек руҳи-ҳолини юқтирган ўзига, демак, кечмиш сир-синоатида ўзини қайта кўрса, ўша талотўпларда бошқатдан иштирок этса не ажаб?

Ўшада, Эна Кўкбўри панжасидан, қутирган оломон ўр калтагию сур калтагидан Сайфи қандай омон қолгани сира ақлга сиғмас. Аммо лаб-лунжига учуқ тошиб, кечалари ажиналар қуршовида қолгандек алаҳ-лаб, озиб-тўзиб бир ойча ётди ўлим тўшагида. Сўнгра, табибга қаратдим, кўрмагандек бўлиб кетди баччагар...

— Сиззи худойингиз борми ўзи, биродар?

Неларнидар хомчўт қилиб, ғалати аланглаб, нарибери одимлаётган Сайфига ўқрайиб турарди Саидбек, томоғи қақраб, кўнгли озаётган эмасми, нақд бўғилиб чиқди овози, шу асно миясидан бу одам бўғзимга тикилган суяк шекилли, деган ўй кечди симиллаб. Куйманиб, ҳатто бир қадар дўлайиб, жаҳл аралаш берган саволи Сайфининг том босган қулоғига етиб бормади, тагин бузмади пинагини, ахир, қачон Худога иши тушиптики, энди тушсин?

Саидбек ичида чигил: нима қилса қутилар бу бедаводан?

Ногоҳ шифилаб ишлай кетди мияси, бас, бошқа чидолмас турқига, ҳозироқ тўғрилар суробини, бели-

даги қуйма резина сўйилни шартта суғириб олар-да, пачакилашиб ўтирмай, худди учқўрғондан кўрсатиб қўяр онасини. Додини Худога айтсин. Илғари бир баҳонада тирик қолган бўлса, энди ҳеч қанақа важи ўтмас. Мана! Мана! Балли, Саидбек, қандингни ур, бопладинг, тагидан қирқилган терақдай қулатдинг. Тамом, энди бети пўст бойлаб, лаб-лунжи гупдек шишиб, қаро ерни жим тишлаб ётаверсин. Ҳозир етиб келар насибахўр кузғунлар: бирови бақрайган кўзларини, бирови яра-чақасини, бирови жигарини чўқилай бошлар маза қилиб. Асли шу эди муносиб жазоси, бошқаси бунга кам, фақат ўзи билан кўп аломат сирасрорни олиб кетадиган бўлди-да. Ахир, Саидбек Умардан ўла-тирила яширмадими «казо-казо»лар билан тил бириктирганини, ўшалар найрангига лаққа учиб юрганини. Қизиқ, хуфия фармонни кимлар бердийкин: Пўлат Қосимийми, Бо-бошми ёки Жобир Кирпи?

Бирдан бошқа фикр урилди миясига: Сайфини авраб, қўйинини пуч ёнғоққа тўлдириб, изида синчи-қоровул қилиб қўйган Чумоли бўлса-чи, о, унда қисмати баттар чигаллашмасми, бир ташвиши устига минг гурбат қўшилмасми?

Нега эслади Чумолини? Нечундир валати орзиқиб тушди, анчагача босилмади ҳадик билан омухта ҳаяжони. Хуморини ёзишида хизмат қилган сўйилни бир чеккага улоқтириб, Чумоли ёнига қўйиб кўрди Сайфини. Кейин қизиқиб кетиб, Пўлат Қосимийни, Бо-бошни, Жобир Кирпини... Қай бирини кўз олдига келтирмасин, бари пачоқ, мўрт, эпсиз ва ландовур туюлди Чумолига қараганда, ҳа, Чумоли булар тенги эмас, Чумоли — чиқиш мушкул бўлган баланд тоғ, булар эса бунинг қошида бамисоли қумалоқ...

Мана бу баттол эса феълидан топди. Кинояли кулди Саидбек ичида, сўнг, керакли тош оғирлик қилмас, деган нақлни эслаб, ачинди қуйма сўйилга. Бекор ташлаворди, тўғриси, ношудлик қилди, ахир, у бир ҳамроҳ эди-да. Яна кутилмаган қалтис вазиятда асқотиб қолмасмиди? Энди пушаймони сут айламас. Атай ўзини хотиржамликка урганча, оғзидан қони келиб ётган Сайфидан йироқлашди шошилмай. Беиззат ўлим буюрди ярамасга, энди тинч қўйгани тузук, атрофида ўралашгани билан барака топмас. Қолаверса, кўз қорачиги ва жигарни чўқилаб ейишга ўч қушлар галаси ёқтирган машғулотларини бемалол адо этишсин...

Аммо эрта фалокат очилишини, оқибат, қотил но-
мини орттиражагини ўйларкан, тоғдек оғир қайғу босди
борлигини. Қанақа жазога муносиб кўришаркин қари-
ган чоғида? Ҳарҳолда отиш ёки осиш ҳақида ҳукм
чиқазишмас — обрўси ва теккан фойдасини инобатга
олишар, бироқ шўр босган пешонасини силабгина ҳам
қўйишмас. Энди ўзи бош эгиб боргани, айбига иқрор
бўлгани маъқулдир. Шундай қилса, эҳтимол, гина-ку-
дурга кўпам ўрин қолдиришмас, аzza-баzza қийноқ
тагига олишдан тийилишар, шунчаки номига енгилроқ
жазо қўллашар. Сайфидан ўтган айб ҳам бор орада.

Афсус, бекор ҳовлиқди, э, ҳовлиқиш ҳам гапми,
кутирган туядек хезонглаб кетди-да ўзиям, тавба, шарт-
миди жони узилгунга қадар савалаши. Ахир, фақат
авом эмас, хос ҳам, даври даврон ҳам аллақачон унут-
ган Сайфи кечмишини. Хўш, унут айб учун, орадан
неча йиллар ўтиб, яккамоховдай бир ўзи ўқиган ҳукм
нимага ҳам арзирди...

УЧИНЧИ БОБ

1

Бўлгани бўлиб, бўёғи синди, ҳозироқ чопқиллаб
борар-да, паққос ёрилар Пўлат Қосимийга. Миридан
сиригача қолдирмай сўйлар, ҳеч бир икир-чикирини
яширмас. Ахир, бошқон кўп йиллик қадрони, яхши-
ёмон кунда неча бор бир майизни бўлиб ейишган,
моша хомага миниши қийин кечган таранг лаҳзаларда
бир-бирларини гоҳ ошкора, гоҳ хуфия муттасил
қўллашган. Ана шулар эсидадир, ўлиптими маслаҳати
ва кўмагини аяб? Аммо занғар ҳамишагидек бўғзига-
ча ташвишга кўмилиб ўтирган бўлса керак. Оби-дий-
даси кирармикин қулоғига. Кейин, зўрроқ амалдор
нуқиб қўймаса, бунақа галвага бурнини тиқишни ун-
чалик истамас. Бир жини кўзиб, ов, мошни тошдан
ажрим қилолмаган сўтак, бор, пиширган ошингни ўзинг
ейвур тўйгунча, маники етар ўзимга, деб пўнғиллаб
қолса, неча пуллик одам бўлур. Соясидан ҳам ҳурка-
диган бошқон тугул нафаси темирни эритадиган Бо-
бош ҳам обқочар ҳозир ўзини. Азалдан Бо-боши туш-
гур бир машғудотта ошиқ; биров қон ютиб ётса ўла-
ман деб, пана-пастқамда туриб томошабин бўлишга.
Қисқаси, бундан ҳам наф кам, бу ҳам эшитмас арзи-

додини, эшитган тақдирда ҳам қовоғини очмас, қорни сувини қимирлатмас, нари борса, минг қўйли бойдек узоқ эзмалангач, рўпарасида гап пойлаётган Жобир Кирпига сирли қилиб кўз қисар: ошига ўзи кесак ташлаган алломани сенга топширдим, сени — Худога!

Жобир Кирпига тўғридан-тўғри ўзи учрашса-чи?

Ногоҳ, руҳи сирқираб, санчиқ турди юрагида, вужудининг қай бир нуқтасида беқарор оғриқлар аста-секин бирлашаркан, негадир иккиланди яна: шошган қиз эрга ёлчимас, битта жони бўлса ажал илкига вақти-соати билан топширар-да. Ҳовлиққани бефойда, аксинча, аввал нафасини ростлаб олмоғи лозим. Дўпписини ерга олиб қўйиб жиддийроқ ўйласин. Ҳозир биров бурнидан тортса йиқилар, шу аҳволида ишхонасида пишириб қўйишми?

Бас, гулобий бинодан тияр оёғини, ҳозир уйига, йўғ-а, сабзага кўмилган чорбоғига боргани тузук (ёз боши билан кўчишган), ўша ерда нафасини ростлаб, аввал-охирини яхшироқ ўйлаб олар, токи кейин пушаймон емасин. Ҳозир қорни ҳам нақд пиёз пўсти, ҳарҳолда хотинчаси Моҳинахон, оқсочни зир югуртириб, бирон мазали таом ҳозирлаб тургандир...

Нолиш — ношукурлик, қолаверса, турмуш кечирिश, яхши-ёмон фарқига бориш қачон осон кечган? Азал ва абад одамзодни ҳеч қачон аямас, агар аяса, жисми иқлимида юракдайин нозик ва ҳаргиз ҳимояга муҳтож қалъани яратиб қўярмиди?..

Саидбек Умар жилмайди, пар-пар ботаётган, оламни шафаққа бўяган қуёшга тикиларкаи, руҳи енгил тортиди, сўнг, Моҳинага оғди хаёли: шаксиз, ҳозир у салқинда маза қилаётир, шунингдек, анчайин тажанглик билан дарчага термилиб ҳам қўяётган бўлса керак. Эҳтимол, ҳозир, эрим ана-мана кеп қолар, деган умидда, чиндан ҳам мазалироқ таом пишириш истаги билан, дуд босган ошхонада, куюга беланиб, пиёз аччиқидан кўзи ёшланиб, ғудрана-ғудрана куйманиб ётгандир. Нимасини айтасиз, аксарият аёллар қатори, пазандалик — энг ёқтирган эрмаги, йўлини топса-да, қозон-товоқ ва ўчоқ-ёғдондан бери келмаса, айланишаверса шулар атрофида.

Саидбек Умар адашмапти: Моҳина бурқиратганча пахтаёғ доғлаётган экан ташқаридаги омонат тошқалов ўчоқда. Қозон тагида пастлатиб қўйилган олов ўчайми-ўчмайми деб липилабгина ёнар. Бир томонда шохшабба ва ёрилган қуруқ ўтин уйиб қўйилган. Япасқи

кундачада чўнқайган Моҳинанинг икки бети яшнаб турган чўғдан андоза олган каби тарам-тарам қизил; ҳар замонда у энкайиб, учи куйик чўп билан ўчоқни титкилар, гоҳо ўзича алланарсани кулимсираб чулди-рар, бир нуқтада узоқ туриб қолар ҳуркак нигоҳи. Ўзи билан ўзи қолган хотинини кузатиб кела-кела у берироқда шовурсиз, ўйга толиб тўхтади, нимадан бошлагани маъқул арзи-ҳолини?

Нимадан бошларди, борини лўнда қилиб, сувамай-нетмай, дангал айтади-қўяди-да. Шалвираб ўтирганидан бир наф чиқмас. Ҳартугур жазавага тушиб кетганини яширгани маъқул, даромадини келтиргач, шунчаки силтовдим сўйилни, шакар томирига тегиб, бирдан гуп этиб йиқилиши ва тил тортмай ўлиши тушимга кириптими, дейди мардликни қўлдан бермай. Сўнгра, иззат-нафси оғриси-да, ётиғи билан маслаҳат сўрар. Ёпирай, маслаҳат? Сал ёпишмай турибди чоғи шуниси. Ахир, ҳар қанча берилиб тушунтиришга уринса ҳам ишонармикин хотини? Анойи аёлни топибсан, Саидбек? Оғзингдан ўша хабар чиқиб улгурмай, хотинчанг, жон олғувчи кўзларидан таъна учқунини ёғдириб, қўлларини пахса қилганча, ков-ковга тушиб кетар. Ва сиру савдо тубига етмагунча тинчимас. Майли, шундай экан, қолдирмас ҳеч нарсани, тамом очиб ташлар ипидан игнасигача. Хотинжон, азизим, кўп ҳовлиқма, хотиржам эшит, деб аста силар елкасини, қариганимда ғалати савдолар тушди бошимга, деб дангал қўшимча қилар, рост шунақа бўлаётир, э, тавба, сен ҳам ҳеч маҳал, бутунинг ё эртанг қолиб, кечмишингни яшашга киришганмисан, ҳимм, шу.. шунақа мажбурият туйганмисан? Йўқ, дейсанми, бўлса бордир, аммо эрингга ишон, эринг ўшанақа кўчаларда адашиб юрибди анчадан бери. Ҳамма ишқал ана шунда, қолаверса, бекорга гумдон қилмади Сайфи гуппини.

Саидбек Умар ўчоқбошида чўнқайган Моҳинадан бир неча одим берида тик қотган, маънос нигоҳи — арзимаган эрмак билан ўзини юпатаётган завжаи ҳалолнинг елкаси оша кўксини тўлдирган, яккам-дуккам оқ оралаган, учлари жингалак сочларида... Қизғимтир шуълада сокин товланаётган қўнғироқ кокилларга тикилиб тўймас. «Фақир шу жодуга асирман!» Ногоҳ келган шоирона латофатли ўйдан ошиқлик майли билан тўлғин дили яйради, энтикиб қўйди енгилгина. Сўнг, бошқа фикр ёпирилди калласига: «Хотин зоти

макр арқонини зулфи-гажаклари торидан тўқирмиш, ростмикин?» Беихтиёр жилмайди, кейин шошилмай илгарилади, Моҳина чап ёноғига куя суртилганини кўргач, ўзини тутолмай, пиқирлаб кулворди телбанамо киёфада.

Сал шовурга бир гулдан иккинчи гулга нозик қанотларини липиллатганча учиб ўтадиган саросар ва шошқалоқ капалакка сира зеҳн солганмисиз? Ҳозир буткул ўз дунёсига шўнғиган Моҳина шу беозор жонивор ҳолига тушди, оҳ, деди-да, кўксига тез-тез туфлаб, қоқ ерга ташлавораёзди ўзини. Яхшики ҳазилни эпломмаган эр уни белидан тутиб қучоқлаб олишни эплади, йўқса не кечарди ҳоли.

— Ўтакам ёрилди-е, дадаси, — деди Моҳина эри қўйнидан аста сирғалиб чиқаркан. — Қарибам қуюлмадингиз-да. Сал ановроқ жойдан йўталиб-пўталиб қўйсангиз кетмасийди асакангиз.

— Фаҳмим қурсин, — деб ношудлигини тан олди ҳамон лаб-лунжини йиғиштиролмаган эр, — шу эсимга кемапти.

— Баъзан ёлғонга жа тўн кийгизасиз...

— Балосан, хотин, тўғриси, Сайфида эди хушим, — хотини ёноғидаги куяни рўмолчаси билан артиб қўйди Саидбек. — Нимага деб сўрамайсанми? Уччига чиққан шилқим-да, ярамас. Айтганча, уни танийсан-а?

— Сал анаққип... маймоқланиб юрами?

Недир пичингга мойил савол, тап-тайёр тургандек, беихтиёр бодради Моҳина оғзидан, айна пайтда, шубҳа аралаш ҳадик йилт этиб ёнди қорачиқлари тубида. Ажаб ҳол: зум ичида Саидбек Қуйруқсойда кўрди ўзини. Поёнсиз кўк билан бўйлашган гулхан борлиқни ямламай ютмоқчи бўлиб ланғиллар. Ўйлаб топган эрмагидан масту масрур Сайфи фиғони тутар туйқус атрофни. Чақалоқни тишида авайлаб тишлаган Эна Кўкбўри, қишлоқ аҳлини умидвор қилганча, шитоб ғойиб бўлар қайгадир. Қишлоқ уни жимгина кузатиб қолар, сабр косаси тўлган халойиқ эса дафъатан жунбушга келар: ур калтак, сур калтак. Ана, оғзи-боши қон, бети моматалоқ, танаси пажмурда Сайфи қаро ерда ер тирнаб ётадир, оёқ-қўли — акашак. Ҳозирга қадар маймоқланиб юриши ўшанда ортгирган дарди асорати, аммо Моҳинага қойил, бирдан-бир қусуруни ёдида сақлаб қолган экан.

— Ўлма, хотин, топдинг, — деди у бирдан шанғиллаб. — Жа девона шилқим, канадан баттар, бир ёпиш-

са уввало қўйвормас. Аммо... ўзидан кўрсин, ғарқобга қолиб обқўйди улушини. Нима, кўнглим кўчаси энасининг маҳрига тушганми?

Энсаси қотди шекилли, Моҳина тескари ўтирилди беихтиёр, паришон-ёйиқ сочларини бафуржа йиғиштириб, ўзига ярашган бир ҳаракат билан елкаси оша ташлади-да, яна ҳуркак пари каби чўнқайди ўчоқбошида. Қовун туширдим, деган хаёлга борди Саидбек ва анчагача журъат қилмади сўз қотгани. Индаллосини айтиши зарур: ахир, Сайфи ундан ҳам кўра Энабошидан аламзада-ку! Буни Моҳинадан яширмаслиги керак. Энди у рўй-рост ювишга киришди айбини. Ҳаяжон бўғзидан ғиппа бўққандек, роса чайналди, э, узуқюлуқ ибораларни неча бор такрорлаган бўлса. Қизиқ, кечмишда яшаш завқлими ёки келажақда? Балки, эртаси йўқолиб қолгандир, йўғ-е, эртаси мозий қўйнида эканидан нега тонсин?

Буни ўзи ҳам гоҳо унча тушунмас, шундай экан, буни Моҳинага тиқиштирганидан фойда борми? Аммо, қизиқ бўлди, Эна Кўкбўри номини эшитган заҳоти сергакланди Моҳина, юзи хиёл ёришганча, бир четга аста улоқтирди эгри косовни. Сўнг ўйга толди...

Илгари у эри жаврашларига унча аҳамият бермаган, кейинча, Ёдгор валий қутқуси билан сир тагига етган: Эна Кўкбўри меҳри кун сайин ёришиб бораётган дунёсига кириб келганини эътироф этган. Шаксиз, эри ўша жонивор ёдисиз яшолмас, хўш, ўзи-чи?..

— Ёдгор ота салом айтдилар, — деди Моҳина анчадан кейин, томдан тараша тушгандек қилиб.

— Ҳмм, — деди Саидбек ўнғайсизланиб, — отам қизиқ одам, атай йўғимни пойлаб келадилар. Тан-жонлари соғ эканми?

— Ҳа, шукур... Аммо аввалги ғайратлари қайда. Анча пишиб қоптилар. Эрта-индин думалаб кетмасалар...

— Расо тўқсон билан тўқнашдилар, — деди Саидбек Умар мийиғида кулиб ҳам ниманидир чамалаб. — Аммо имони пок, идиги тўқ одамга нима бўпти бу ёш?

— Фузайлни эслаб куйдилар, вайй, бирам ачиндиларки!..

Бир қадар унутилган, гоҳида борлигини сим-сим эслатиб қўядиган ярасига кимдир қалампир сепдимийей... Бас, шафқатсизлик қилди хотини. Ичи ўпирилгандай бўлиб, бир анқовсираб, бир одайиб тикилди унга. Сўнг, узоқ йўл босиб, терлаб-пишиб, толиқиб

келган шайхнинг жиддий чехрасини, маъюслик дориган чоғир кўзларини гавдалантирди хаёлида, наҳотки у ҳамон ўғлига аза тутиб юрган бўлса?

Бўлса бордир, ҳазрат жонидан ортиқ кўрарди Фузайлни, қаттиқ меҳр боғлаганди бола пақирга. Саидбек, ўғлинг дўсиригина, жудаям кўзга яқин, тавба қилдим-а, қайсидир жиҳати Бўзтойга тортган, ишқилиб умри ўхшамасин, деган неча марталаб. Аттанг, дилидан чиқазиб айтган тилагига фаришталар омин демаган экан. Бўзтой каби Фузайл ҳам жувонмарг кетди, тоабад қўли уни хазон қилган бандалар ёқасида...

2

Ёдгор валий чорбоғи бўсағасини табаррук айлагани баҳор қуёшидек илитди Саидбек Умар борлигини. Шайх кўнгил сўрашдан эринмайдиган оқибатли одам эканлигига яна бир карра ишонди. Фақат у, Моҳина дили тубида кўмилиб, эскира бошлаган дардни янгилаб кетгани малол ботди анчайин.

Тахмин қилдики, шайх Фузайлни айрилиқ доғи суяк-суягигача ўтиб кетганини билдириб қўйиш учунгина эсламаган. Асосий мақсади, уни — Саидбекни айблаш, у йўл қўйган хатолар етти пуштига ҳам етибортажанин чакмоқлаб қўйиш, шунингдек, Моҳинани ҳушёр торттиришдан иборат бўлган. Илгари у, Фузайл — ўзинг, кўнглинг андозаси, деган гапни гоҳ босиқлик, гоҳ қизиққонлик билан қайта-қайта уқтирган, мавриди келиб қолгани учун буни яна тиқиштирган орага, э, келин, эрингиз аввало ўзини хўрлади, бундан оғир гуноҳ борми дунёда, дея роса аламдан чиққан, ҳа, алмисоқдан қолган ашуласини ўйламай-нетмай такрорлаган ва шундоқ ҳам бўлари бўлиб юрган Моҳина ичига қайта ўт қалаган...

Мана энди шўрлик Моҳина — жиз-биз: азиз меҳмонга тўқолмаган аламини тинкаси қуриб келган, қорин тўйғазиб, ҳордиқ чиқариш илинжида турган эр устидан мағзава қилиб ағдариш пайида. Нима қилсин Саидбек, орқа-олдига қарамай қочсинми, қочса, эҳтимол, вафосини — жафо, жафосини — вафо қилиб кўрсатишдан ҳаргиз лаззат оладиган хотини ва унинг маза-матрасиз хархашаларидан қутилар, бироқ ўзидан, ўзининг дардисар қилиқлари, дард устига чипқон ғурбатларидан-чи?

Асли, ҳаётларига маъно-мазмун бағишлаш ўрнига Фузайл ораларига совуқлик туширди, э, ғараз нима-лигини билмаган навниҳол шуни истаптими, асло хоҳламаган, лекин пешонаси экан, у маҳкум қисмат оила пойдеворига зиён етказди. Буни эслаганда Саидбек Умар астойдил ўқинар, лекин шундай эса-да, Худо ҳақи, ўлса ҳам сифмас хотини бағридан бўлак ерга. Ҳарҳолда Моҳинага кўп қийин, ўзига ҳам осон эмас, энди, меҳру оқибат кўприги буткул вайрон бўлишини истамаса, етти ўлчаб бир кесмоғи ва ҳар бир қадами-ни билиб босмоғи керак...

— Бир гап учини чиқаздилар, — ниҳоят ўнғайсиз жимликни бузди Моҳина, шишинқираган қовоқларини кафтлари билан артаркан. — Раҳматли отайиздан нимадир мерос қолган экан.

Аввал Саидбек аҳамият бермади, сўнг, бирдан жунбушга келди юраги, истехзоли қараш қилди хотинига, ахир, ҳовлиқиш ҳам эви билан-да, орадан шунча йил ўтиб қанақа мерос можароси қўзғалиши мумкин. Тагин, кечагидек эсида, ота-онаси тасарруфида неки бўлса, Сайфи бошлиқ тозилар барисини шилиб олишган, ҳатто улар ихтиёрида на бир мири танга, на бир бурда нон, на бир мисқол ун ёки дон қолдиришган. Ойлаб бурда зогорага зор яшашган, бировдан нон сўрашга бетлари чидамай, тишлари кирини сўриб юраверишган. Оиласи чеккан азият Ёдгор валийга кундек равшан эди-ку. Нечун у чўмичда ё кашпирда турмайдиган маза-матрасиз олди-қочдини маъқуллашиб кетмиш хотинига?

Лекин, шамолсиз дарахт учи қимирларканми?

Қолаверса, Ёдгор валийга ёлғон ҳаром, ҳатто у бошига қилич келса ҳам ҳақни сўйлар (Худо кечирсин, умрида бир марта одатига хилоф иш тутган, лашкар тузишу жамоа бошини қовуштиришга мулла Умар қобил эмас, деб Сайфини чалғитишга уринган), шунингдек, бўҳтондан ўлгудай ҳазар қилар, биров ҳақиға, бева-бечорага ола қарамас, алҳол, ортиқча қаҳру ғазаб ёки бирон савобни миннат қилиш — нафс хуружи, кўнгил инқирозга юзланиши, деган ақидага суянишни афзал билур.

«Ҳазрат шайх ҳам кечмишим!» Тум-тароқ хаёлида шу фикр айланишган заҳоти туман каби тарқади гинагумони, сўнгсиз бир ғурур туйди ва ҳаприқиб кетди юраги.

Қизик, кечмиши қора тортиб, ажаб иштиёқ билан

излаб келган уни, кечмиши шу кунгача номаълум қолган, зеро мулла Умар, онаизори ва ўзи билан чамбарчас боғлиқ қандайдир сирни айтмоқчи бўлган бетига, аттангки, ҳамишагидек уни учрата олмагач, Моҳинани шунчаки огоҳ этиб қўйган.

Ёдгор валий кўп савдодан воқиф, ўшанда Қуйруқсойга, жабрдийда жамоага қалқон бўлишга урингани ҳам чин, жонинг кўчада қолган эмас, ғурур азиз бўлса ғамингни егин, э, ғофиллар, дея улусни қўзғгани, хусусан, отаси тузган лашкарга маънан раҳнамо бўлгани ҳам рост, ёпирай, қаёқдан олган экан у бунча кучни?

Ўша кунда, Қуйруқсой тақдири қил устида қолганда, Саидбек ҳам оломон билан оёққа қалққан, ғазабнок ёру биродарлари қаторида жони борича дўшпослаган Сайфини. Э, бир чиққан-да хумордан. Сўнг, ўзи ҳам бир ёнга копток каби учиб кетган, кўзини очиб, ўзини қоп-қоронғи, шифти калла теккудек паст, ўргимчаклар тўр солган, ҳавоси ачқимтир ертўлада кўрган. Томоғи қақроқ, қорни пиёз пўсти, шериклари каламушлару сувараклар, хуллас, тақдиридан нолиб, ўлимига рози бўлиб ётаверган, ахийри, бир куни эрталаб, тепиб-тепкилаб, судраб чиқазишган ташқарига. Гулхан ёқилган майдонга обборишиб, шалпанг қулоқларидан чўза-чўза, бир чеккада қоқилган қозикдай тикрайтириб қўйишган.

Жонидан алам ўтган Саидбек ичида Худога ёлворган: «Шу бало илойим Сайфини жизғанак қилсин!» Ана шу ҳодиса ҳозироқ рўй берадигандек, у Сайфига ер остидан нигоҳ юборган, Сайфи ёнида қад ростлаган қандайдир дароз амалдор қироат билан ҳукм ўқий бошлаган, шунда ногоҳ Бўзтой исмини эшитган. Ил-кис бош кўтариб, разм солсаки, тут тагида кўзлари боғли Бўзтой турибди, бўй эгиб. Ҳалиги амалдор шاپалоқдай келадиган қоғозни буклаб, аста қўйнига солгач, Сайфи кимгадир бош ирраган, қатор тизилган гумашталар орасидан калласи хумдан катта сўлоқмондай киши ажралиб чиқиб, Бўзтой сари хезланган, уни елкасига шап уриб тиззалатган-да, ногоҳ бўғзига ханжар тортворган...

Сокин тўлғанаётган еру кўкни қип-қизил жола тутган, бунга Сайфи эътибор бермаган, яккам-дуккам чечак излари қолган бетига ним кулги югурган-да, ҳаммага эшиттириб қичқирган: «Кимки Кўкбўрини эмпити, ҳоли шу!» Шўрлик Саидбек музлаб қолган тамо-

мила, шунинг баробарида, совуқ ялтираган тиф ва дўсти кекирдагидан тизиллаб отилган шафақ тусли шарора абадий ўрнашган хотирасида, Сайфи голибона тарзда қилган хитоб ҳам...

Ҳозир ҳам бир санчиқ, бир алам, бир армон билан йўғрилган ўша машғум манзара лоп этиб жонланди хаёлида ва илкис сирқиратиб юборди вужудини.

Эсида, бир оғир оҳ тортганки ўшанда, ер-замин ҳам, осмону фалак ҳам қўшилишиб нола қилган, сўнгсиз бўшлиқ ичра ғужғон юлдузлар-да шашқатор ёшларини тиёлмаган. Ҳар қанча бўзлагани, борлиқни ҳар қанча жазавага солгани билан қанийди Бўзтой тирилса, қанийди қалин киприкларини бир бора кўтариб, унга жилмайбгина назар ташласа, ҳамишагидек ҳам шўх, ҳам кинояли, ҳам беозор табассум тортиқ қилса. Шўрлик Бўзтой, типирчилай-типирчилай тинчиб қолгач, қайтиб қилт этмаган, лахта-лахта қонга беланган жасади совий борган.

Тағин ҳукм ўқилган: бузуқи-авбошлар сардори мулла Умар таслим бўлмагунга қадар Эна Кўкбўрини эмган арзанда ўғил Бўзтой жасадини кўмиш учун ижозат берилмас, тажовуз билан машғул мурдор Сариеғларга юкуниб келмас экан, қутирган итлар ва очофат кузғунларга хомталаш қилинур!..

Нега ўшанда паққос ёрилмади Саидбек юраги, нечун йиртилиб кетмади қулоқлари пардаси, ҳе, тавба, томошабин қилиб қўйишганча бурдалашгани, Бўзтой ёнида сулайтириб қўйишгани авло эмасмиди?

Ҳайҳот, ундай бўлмади, анов сўтаклар каби у ҳам бир ёғоч, ҳа, фарқи йўғийди ёғочдан. Мана энди элас-элас эшитар ажал нафаси билан эврилган ўша тилсимли садоларни. Ичида дарди-алами тўлиб-тошган Ҳазора момо уввос солиб йиғлаганда, қадди дол Ёдгор валий ўпкасини босолмай қолганини кўрганда нақадар эзилган, қасос алангаси жовиллаб тиқилган бўғзига. Оппоқ соқоллари жиққа ҳўл бўлган чоллар обидийдасига ўшанда қандоғ чидаган, билмайди, лекин, энди, Худо ҳақи, бунақа нарсага жиндек ҳам чидолмас. Не чораки, ақлга сигмас манзара ичра у бир хас каби йўқолмиш ўшанда. Ҳатто ўзини ўзи йўқотиб қўйганди. Мана, орадан неча йиллар ўтибдики, ҳануз жиғибийрон бўлиб излар ўзини, қаники тополса. Мени ҳозир ҳеч ким кўрмаётир, чунки, мен йўқман, деган хаёлга боргани ҳам хотирида. Ахир, ким ҳам илғар зарраларга бўлинган одамни?

Аммо, билмасдики, ўша кезлар, Саидбекни, унинг ҳар бир хатти-ҳаракатини, бир киши зимдан астойдил кузатаётир. Ким бўларди ўша нокас: Сайфи сардор-да. Шу банда дўстига аза тутган, Ҳазора момо билан Ёдгор валийга чулдираганча ҳамдардлик билдираётган Саидбекни жиддий назорат қилган, ҳатто ундан бир сония ҳам нигоҳини узмаган, жаллод ишини битиргач, бир неча дақиқадан кейин, қадди-қоматини воз тутганча ёнига келган, кўзига тик қараган-да, дўқ урган: «Уч кундан кейин навбат сенга! Отанг келмаса ўзингдан кўр!» Пўписа аралаш Сайфи илжайган, ер тишлаб ётган Бўзтойга ишора қилиб қўйган, балки сенга дор маъқулдир, деб ярашмаган ҳазил ҳам отган. Лекин бир бошга бир ўлим борлигини тарозига солган Саидбек унинг ваҳимали тикилишидан ҳам, дўлайтирган мушгидан ҳам қўрқмаган. Бўйнига тушажак сиртмоғу санчилажак ханжарни ҳам парвойига келтирмаган, муруватли Оллоҳ мушкулини осон қилишига ишонган.

Аммо бошқа жиҳатдан ҳам еган: Сайфи аҳди-қарори отасига етса, отаси пайтавасига қурт тушмасми, эй, кўзим гавҳари, сенда не гуноҳ, сендай гунча бемаврид сўлиганидан кўра мендек қарилик остонасига етган банда қурбон бўла қолсин, деб, шитоб йўл тортмасми Қуйруқсой сари. Агар бўй эгиб бормагунча жувонмарг кетган Бўзтой жасадини тупроққа топшириш тақиқлаб қўйилганини эшитса-чи? Кейин, тўғри бўлиб чиққан тахмини: дала-даштда атиги уч-тўрт суворий билан қолган падари бир эрта Қуйруқсойга кириб келган-да, жиловини Сайфи ихтиёрига топширган. Иложим қанча, омадим юришмай, Улфат полвондек қўмондонимдан ажрадим, энди якка ўзим қолдим, бу ёғи — таваккал, деганини кўпчилик эшитган...

Кейин, Саидбекни бўшатишган...

Сайфи елкасига уриб қўйган: «Жонинг ўзингга буржорсин!»

Ўшанда у нимани миннат қилганини Саидбек тушунган, оббо, муруватини қаранг, ўз жонимни ўзимга қайтариб тухфа қилди-я, деб ўкинган. Ҳозир ҳам у ўша кунни сўнгсиз бир қайғу билан эслади. Бир нарсага амин: елкасида Сайфи кафтининг изи қолган...

ТҮРТИНЧИ БОБ

I

Мулоҳазалар гирдобидан ўзини аранг тортволиб, Саидбек аста Моҳинага қаради. Хотини нималарни ўйлаётган бўлса? Энабошига оғдими хаёли, айтганча ушбу паллада Энабоши Чақалоқни иссиқ қучоғига тортиб, тийрон ниятлар билан эмизаётгандир. Анча дуркун тортиб қолгандир Чақалоқ... Бу ўйидан у масрур бўлди, руҳи яна тиниқлашди, жилға сари юраркан, ногоҳ қайдадир, яқин-орада шекилли, анча баланд пардада от кишнади, бир калта, бир узун кишнади. Совуқ сувда пишқириб ювинаркан, ҳуш-фикри боғланиб қолди шу овозга. Недир куч пайдар-пай кўча сари чорлади. Чорбоғ биқинидан ўтадиган шағалли-қумлоқ кўча кимсасиз — жимжит, фақат йигирма қадамча наридан беқасам чопон кийган, сочи патила-патила, қош-кўзи попуқдай ўсмир йигит шошилмай одимлар, оғзида — хиргойиси. Йигитча мағрур боқарди олисларга, буни қарангки, у анчайин навқирон, куч-қувватга тўла, думи калтаю ёли бўлиқ чавқар бия етаклаб олган. Бия изидан гоҳ ирғишлаб, гоҳ йўртиб келаётган ўзига монанд қулунига қарай-қарай безовтаҳол кишнаб кўяр ҳар замонда.

Ниҳоят субҳидам кўзи ёриди, субҳидам улуғ фарзанди бўлмиш қуёшни шошилмай йўргаклаб олди уфқ билан осмон этагида. Қуёш шиддат билан камолотга етмиш... Ана шу ғаройиб маросимни нишонлашга аҳд қилган каби ўсмир машриқ бўстонига ошиқар, бия рафтори ва қош-кўзига мувофиқ тушган сипта-кўн юган учини билагига жипс ўраган, ирғай дастали ўрма қамчини билан гоҳо уриб-уриб кўяр ихчам сахтиёний этикчаси кўнжига.

Чавқар бия етаклаган ўғлон чорбоғ адоғидан бошланиб, олис дашт қўйинини қоплаб ётадиган тўқайни ора-лаб ўтган, ҳар кимни бағрини ҳайлаводдек очиб қаршилайдиган жар сари бурилмиш. Оҳудек чопағонлиги, қийғирдек чапдастлиги шундоқ кўриниб турган азамат қадди-басти, қарашадаги шижоат ва хайрихоҳлиқ Саидбек Умар дилига нақшланди осонгина. Бир ҳайратга чўмиб, бир ниманидир ўзидан қизғаниб қайтди изига. Кун қандай кечди, билмас, аниқроғи, имиллаган зерикарли вақтни эмас, задасираб қолган тумтароқ хаёлини яшади безовталаниб. Фақат ўзига эмас, еру кўкка ҳам

сигмас. Э, Қодир эгам, хабар бергил, истараси офтобдан-да иссиқ, шахти-шижоати арслонниқидан-да ўқтам бул фарзанд қим, субҳи-содиқ ёришар-ёришмас қаёқдан келар, қаёққа борар ошиқиб, хабар бергил?!

Жавобга интиқ, лекин жавоб қайда, на кўнгли иқлимида, на борлиқ-атрофда бирон-бир сазо бор — жимлик ҳоким, бу ҳолдан ажабланган Саидбек Умар, ҳаргиз бўш келмай, ўзича таскин излар, бас, ўзи ечар бу жумбоқни. Кўҳна очун эса, наздида, бўм-бўш, ҳозир у шодлик ёки юпанч ато қилишга ожиз. Аммо, ажабо, уни кеча анов ўғлон илдам юриши, чавқар бия кишнашидаги сирли босиқлик, тантиқ тойчоқ думини хода қилиб югуриши овунч ва юпанч бахш қилмадим кўнглига? Айни пайтда ўшандайин бахтиёрликни қўмсаётир, нигоҳи урим-бурим йўлга қадалган, ажойиб шериклари билан ўғлон чорбоғига ёндош кўча бўйлаб тагин ўтиб қолмасми?

Саидбек ичига чигил тушиб, кайфияти бузилганини Моҳина сезди, эри кўнглини овлаш учун атрофида парвона бўла бошлаган ҳам эдики, ташқарида машина тўхтади, дарчага ёпирилди аллакимлар. Бири олдинда сал чўлоқланиб келарди, чамаси, у оёғида ланг борлигини сездирмаслик учун атай лапанглаб одимлар, тик тутишга тиришар қадди-бастини.

— Мулла Саид, хиёнат оши шунчалар мазалими?

Кимса, шундай деркан, қаҳ-қаҳа уриб кулди Саидбек Умарни ҳангу манг қилганча. Зарангдай қаттиқ товуши узоқ жаранглаб турди ҳавода. Анқайиб қолди Саидбек унга тикилганча, ёпирай, ўнгими, туши, ахир, бу — Сайфи гушпи-ку. Вой, ўлгир маймоқ, ҳали ҳам тирикмисан. Ғўр ва гўл Саидбек эса алақачон ўзича жанозангни ўқиб қўйган.

— Газанда Энабоши билан Чақалоқни яширипсиз.

Ана буниси кўп қизик: муғомбир Сайфи, ола кўзларини лўқ қилиб, гавдасини бир ёнга ташлаганча, сарғимтир тишлари орасидан сиздириб чиқараётгандек қилиб айтди бу гапни. Не жавоб айтарини билмай Саидбек бир ҳовриқди, бир куйинди: «Бунинг томи кетган ўпирилиб!» Унинг кўпчиган афтига бошқатдан нафрат билан тикиларкан, ит тирнади ичини. Алжиди бетамизлар сардори, бу талтайиши на капгирда туради, на чўмичда, ахир, ҳозирча Саидбек Энабоши билан Чақалоқ тақдиридан беҳабар, асли, кошкийди уларга зигирдаккина нафи теккан бўлса?

Ҳафсаласи пир бўлган Сайфи, томоғини филгила-

тиб, жайрадек ҳурпайди: «Ай-ай!» Сўнг, бесўнақай қўллари чўнтақларига тиқиб, қовоқ солганча, ликонглаб юрди нари-берига. Тутаб турган аламини ўчириши керак, аламини. Шанғиллаган товушда гуноҳини бетига сола кетди яна, ҳаддидан ошганини сезди шекли, кўрслигини андалашга киришди. Гунг одамдек Саидбек хўмрайиб ўтирарди, аммо лаҳза сайин тўлиб бораётир сабр косаси. Бирин-сирин муштларини тутаркан, ногоҳ от кишнади ташқарида. У бирдан сергакланди: ўша бия. Кўкси ҳам ғалати жиз этди. Анчагачи сир бой бермади, ахийри, чидолмай, кетини билмай чўга босволган каби, илкис турди отилиб. Нақд қанот боғлаб учди, хуллас, девор оша бемалол кўрди хушрўй ўғлонни.

Чавкар биясини зўр иштиёқ билан етаклаган ўғлон, аввалгидек, оғзида — хиргойиси, ошиқиб борар машриқ сари. Гоҳ у ёни, гоҳ бу ёнида шўх-шаддод тойчоқ ирғишлаб ўйнар, ажаб эркалик билан ора-сира кишнаб қўяр ингичка товушда. Ҳов, офтоб чехрали азамат, кимсан, қайдан келиб, қайга борурсан, қайси боғда битган хушбўй гулсан?

Сайфи ҳам анойи эмас: ер тагида илон қимирласа билар.

Қуриб кетгур шерикларига зимдан имо қилувдики, улар зумда битиришди ишни: ўз хаёли билан эмин-эркин бораётган ўғлонни юмалоқ-ёстиқ қила-сола тиқишди тим қора янги машинага. Беэга қолган бия билан той физиллаб жўнаган қўнғизнусха улов ортидан анча қараб турди мўлтираб. Кейин искаланиб, безовта юлқинганча, ела кетишди тўқайни мўлжаллаб. Олдинда — бия, орқада — қулун. Гўё, кимдир, нимадир йўлларига интиқ, буни яхши билган каби, улар ўқдек учиб боришар машриқ томонга.

Бу ҳол Саидбек Умарга сирли туюлди.

Бир ишқибозлик билан жилди улар ортидан...

Қуёш қиздираётгани боис тўқай дим, қилт этган шабада эмас, атрофни ўлик сукунат кучган, гўё ҳар қадамда ваҳима қушлари сонсиз уя қурган. Шошганидан чучмал бир орзиқиш тиқилар Саидбек бўғзига. Рўпарасида нимадир аланга олар, аланга яллиғланган кўйи тўқай устини ҳарир парда янглиғ тутар, кейин, ер бағирлаб сузганча тоғлар учини, ниҳоят бутун фалакни чулғар. Йироқда, парда ортида, семиз бир шарпа фивирлар, шарпа аста-секин силжиб келар бу тарафга. Ёпирай, ўнгими, туши: ахир, бу! Энабоши-қу.

Кўксидаги хавотир ёруғ бир орзуга айланар. Ох, бу кутлуғ учрашув баҳоси борми? Бу саодат мана шу кунга насиб этган экан. Бу кундан минг айланиб-ўргилсин. Қолаверса, Энабоши ҳамияти Чақалоққа ҳам емиш, ҳам либос, ҳам қалқон бўлаётганини англаб, боши кўкка етар. Илойим, иккаласини ҳам Тангри ола кўзлардан асрасин.

Эна Кўкбўри, тишида гўдак, эриб йўқолар парда ортида.

Бия билан той эргашар унга лўкиллаб...

Саидбек Умар эса — беҳол, қимирлашга мажоли етмас, майсалари қовжироқ қумлоқ тепада гўё саксовул янглиғ идиз отган. Салдан кейин ҳушини ўнглаб, беихтиёр ташланар жазирама қўйнига. Бас, из қувмоғи керак. Топмагунча, топиб, дийдорига тўймагунча қўймас. Имони комил, Энабоши кўпам узоққа кетмас, қўналғаси шу атрофда, анов жарлиқдаги камарлардан ўнғайроғини танлаган, асли, шу атрофдан қулайи йўқ унга. Аммо Сайфи ҳам қандини урсин, у чорбоғига бекорга ҳид олиб келмаган экан. Кўнгли бир балони сезган.

«Худо берар Сайфи тулки жазосини!» Хумдек оғир калласида шу ўй, қизиган қумни тўпигидан кечиб бораркан, бирдан Фузайлни эслаб қолса. Ё, Тангри, Эна Кўкбўри тишида тишлаб юрган гўдак чароғбони Фузайл бўлиб чиқса нима қипти? Оллоҳ карами кенг, яна бир кўрсатса не қилур қудратини? Эсини таний бошлаган кунданоқ ўғли қулоғига улуғ ҳомий таърифини мунтазам қуйган (Моҳина ҳам гувоҳ суҳбатларига), бора-бора, азаматтинаси шу даражага етганки, Чақалоқ халоскорини тушларида кўра бошлаган. Ҳатто у билан, ғойибона баҳс қуришни ҳам одат қилган. «Дадажон, — деган бир куни, — Энабошини эмсам ким бўлардим?» Адашмаса, эндигина еттини тўлдирувди ўшанда, туйқус берган тағдор саволи олимлар раҳнамосини чинакамига доводиратган. Кейин, ўша бахт насиб этса, Ёфас ўғлон ёки Ўғиз баҳодир каби паҳлавон бўлиб етишардинг, дейиш учун ҳозирланган. Негадир журъат қилмаган, аниқроғи, ҳали эрта, мавриди келар, деб ўйлаган, Хато қилган экан, хато! Ахир, етти яшар боланинг кичиклиги қоларканми? Тағин, унинг зийраклиги ва қуймақулоқлигини айтинг. Кўп нарсага етарди ақли, сира унутмасди бир эшитганини.

Мана, энди Фузайл меҳрига ҳам, тирноғига ҳам, тўпориваш сўровларига ҳам зор, соғинч ўртайди ну-

қул юрагини, не қилсин, чатоқ экан айрилиқ балоси, доим ўртада девордек кўндаланг. Гоҳо умид қиларки, хотини Моҳина яна бир чироқ ёқар туғиб берарми-кан, мабодо туғиб берса, уни, чилласи ичида, Энабоши сути билан оғизлангириш насиб этармикин?

Жамийки кучини йиғиб қичқирди Саидбек: «Ҳей, луғ армоним!..»

Олис, жингиртоб дашт қаъридан, живирлаётган фалак тоқидан улкан занг оҳангини эслатувчи акс-садо қайтди гумбирлаб, фақат, ҳуши Фузайлга оғаниданми, у айтарли эшитмади буни. Силласи тамом қуриб, бутун борлиғи қалтираб, юзтубан қулади қайноқ қумга. Қирғоғига бош қўйган денгиз каби сокин шовуллаётган саҳро тафти вижир-вижир куйдирар баданини. Недир куч сеҳрлар шуурини: саҳро — голиб, у — мағлуб! Шаксиз, мана шундай ночор аҳволга тушиб қолганини яширар Моҳинадан, мадордан кетиб, кўзлари қароқиб, оғзидан сўлакайи келиб ётганини айтгани билан наф топарканми, аммо Тангри ажойиб учрашувни лойиқ кўрганини сўйлаб бериши ҳам қарз, ҳам фарз.

Минг офарин: Қуйруқсой Қабоҳат олови ичида жизганак бўлиб ёнган кундан бери Эна Кўкбўри Улфат полвон зуриёди — Чақалоқни тишида авайлаб тишлаб юрган экан. Ёпирай, ўша кундан бери атиги бир неча сония кечгандек... Вақт замирида ниҳон бу сир мағзини чақиш мушкул, зеро, бу имкон ҳар кимга ҳам насиб этмас.

Чорбоғлари этагидан бошланадиган саҳронинг ғаройиб ҳарир парда билан ўралган бир бурчида Эна Кўкбўри билан Чақалоқни учратганини айтса Моҳина ишонарми, ишонса-да, бу ҳодисани ҳазм қилишга идроки кучи етарми?

Иншооллоҳ, етар, ҳарҳолда у аввалги Моҳина эмас, ўзи ва Ёдгор валий каби, бутун ер юзига тарқалиб кетган Кўкбўрилар авлодига теран ихлос қўйган. Кўпдан бери айниқса Энабошига ғойибдан астойдил меҳр боғлаган, ўша жонивор гул ва тикан ўртасида балоғардон эканини оғзидан бол томиб сўйлар баъзида. Ҳозир эса, Саидбек ҳиқоясини тинглаб, ҳушидан айрилаёзди, сўнг, қувонганидан ногоҳ чақнаб кетди кўзлари. Туни билан ухламади, тонг-азонда, ашаққа обборасиз, деб суйканаверди эрига.

Аввал Саидбек Умар рад қилди, бошқа зарил юмушлари борлигини баҳоналади. Асли у ҳақ: кеча

таътили тугаган, ишга чиқмаса кавушини ўнглаб қўйишар. Шундоқ ҳам бир ойдан зиёд қора бермади, қизиққи, ўзлари ҳам тузукли йўқлашмади, эҳ-ҳе, илгари роса жонига тегишарди суриштиравериб. Шунини ўйлаб хижил бўлди, лекин яна бир кун бормаса-чи, осмон узилиб ерга тушармиди. Хотинини хафа қилмагани маъқул, қолаверса, Эна Кўкбўри билан Чақалоқни кўришга ўзи ҳам интиқ, кеча тополмади улар дарагини, бугун ҳар не азоб чекканда ҳам топиши керак.

Чорбоғ ортда қолди, сўқмоқ билан, тўқай оралаб илгарилашгани сари валаги тўлиб-тошар диллари. Бездовта нигоҳларида сирли бир соғинч порлар, ажаб бир ҳаяжон эс-ҳушларини босиб тушгани боис, изларида пайдо бўлган ва ғимирлаб судралаётган шарпани сезишмас.

Атроф сирли — сокин, эрталабдан жазирама хурж қилаётгани туфайли қилт этган шабада уфурмас. Адир ва жарлик пойидан бошланадиган саҳро олабужир, мингямоқ гилам каби кўримсиз, мағрибдан машриққа чўзилган жарлик биқинида улкан оғзини ҳайлавоқдек очиб турган ғор кўзга ташланар.

Чирокдек ёришиб кетди Саидбек Умар руҳи ва илкис қаради ғор ичкарасига. Моҳинани ҳам даъват қилди қувониб. Ғорда гўё қуёш чарақлар: кўзни қамаштирадиган ойдинлик. Бўсағада турган эр-хотин эса ўзларини йўқотар даражада ими-жим тикилишар ғаройиб манзарага: кенгина тош саҳнда Эна Кўкбўри ёнбоши билан бемалол чўзилганча пинак қиладир, тирсиллаган сийнасига оғиз-бурнини оппоқ-қуюқ сутга белаганча барака топкур Чақалоқ жон-жаҳди билан ёпишволган...

Қоя ортидаги шарпани ногоҳ Моҳина кўрди.

Аста у эрини туртди, аммо, эр, тамом сеҳрланган қўйи, бутун ҳуш-фикрини ғорга, Чақалоқни эрибгина, ҳафсала билан, тўлиб-тошиб эмизаётган Энабошига берган, қолаверса, ваҳима қилишга ҳеч бир асос йўқ, негаки, Энабошидан кўнгли тўқ, уни аввало Эгам асарар, иккиламчи, у чўл шароити, бунақа ур-сур, қувлаушлага узоқ йиллар давомида ўрганиб қолган. Лекин Саидбек бошқа бир жиҳатдан андак хавотирда, ахир, метин кафолат қайда, дафъатан фалокат рўй берса-чи, оламда нима кўп — тасодиф кўп, бирон тасодиф чоҳи қаттолга айланса-да, кўндаланг бўлса оёқлари остида, қолаверса, ҳаргиз тўнғиз тукини санаган Сайфи илкидан нималар келмас?

Гордан отилиб чиққан Энабоши Сайфи билан шерикларига осонгина чап бериб кетганини Саидбек кўрди, севинганидан бир жойда туrolмай қолди, руҳини эса яна ҳам теран ойдинлик чулғади. Руҳи билан олам бирлашиб кетадигандек бир ҳол юзага келди, ажабо, руҳи фалакни, Арш тоқини кўзлаётир, қани учса тезроқ, зил-замбил жисмини кўтариб учса. Бедор бир шоир¹ иншо этибдиким, ҳатто қафасни кўтариб учиш мумкин. Ажаб завқ уйғотган кайфиятини бой бериб қўйишни истамасди сира. Секин Моҳинага юзланди. Моҳина чехрасида ҳам сирли бир қониқиш ҳоким, у ҳам гўё бу оламга сиғмай қолган, бошқа олам одамига айланган: ҳозиргина Чақалоқни тишлаганча дашт ичкарисига елиб кетган Эна Кўкбўри изидан интиқланиб термилар...

2

Саидбек Умар хаёли олисларга, Қорахон баҳодир даврига, сўнг, Қуйруқсойни вулқондек комига тортган машъум кунга оғар, сўнг, ажиб масрурлик билан, мулоҳазага берилар: «Ё, Тангрим, хабар бергил, бу гўдак ким ўзи — Қорахон пушти камаридан бўлган шахзода Ўғизми ёки бобокалонлари полвон ўтган амир Улфат зурёди Ўғиз?»

Саидбек жилмайди ҳузур қилиб, мана, Чақалоқ селкилаган тап-таранг эмчакка лўппи бетини қўйволган авайлабгина, мўлтироқ кўзларида ойдин бир ҳавас, тиниқ бир сурур, ким билсин, у алақачон эртанинг улкан шавқи билан яшаётирми?

Анча таскин топгани учунми, яқин-орада биринчи марта Саидбек мириқиб ухлади, жамийки ҳужайраларига қадар ажиб-сирли роҳатга чўмди чамаси, юз-кўзини майин-майин силаб-сийпалар гурас-гурас тун капалаклари, тилладек товланаётган мўъжаз қанотчалар тўлқини аро ногоҳ кўзга ташланар Эна Кўкбўри билан Чақалоқ...

Сўнг, барибир бўлмади, алоғ-чалог босриқди: тавба, кул-ифринди тўдаланган ивирсиқ ҳовлида юрарди каловланиб, рўпарасида бир уйки, пардаси қирқилгандек питраб тушган, девори илма-тешик. Ўйиқ томи гирдида омонат чўнқайган семиз-сержун овчарка ит ҳалқумини қулт-қулт қилганча ириллаб ҳураётир, қай

¹ Шавкат Раҳмон кўзда тутилаётир.

маҳал у шахт отилди пастга, чўчиб уйронсаки, жикқа қайноқ терга ботган, қалт-қалт учаётир, хотини қўрқа-пуса мўлтираб турипти тепасида.

Анча тумишиб ўтирди иссиқ тўшақда, сўнг, таш-қарига чиқди ҳафсаласи чопмай, одатича, ўрик таги-да ул-бул машқларни чал-чулла бажаргач, яшил де-вор биқинидан жилдираб оқадиган жилғада ювинди тезгина. Артинаркан, бирдан ғашланди, ажабо, хувил-лаб ётган чалдеворда юрган эмиш-а адашиб, таъби-ри нимайкин? Кейин, негадир, чавкар бия етаклаган ўғлонга оғди хаёли, лаънати Сайфи уни нима қил-дийкин?

Чакки, кўп чакки гулобий бинодан узилиб қолгани, не сир бор ўртада, нечун йўқламай қўймишлар? Жум-боқ тагига етиш учун урингани сари нохуш сеза бош-лади ўзини, ёнида радио-телефон йўқлиги ҳам бир аламини икки қилди. Бир ойча бурун, ҳордиқ арафа-сидаги ҳисоб-китоб чоғида, хўжалик мудирига топши-риб қўйганди савилни. Ортиқча харажатга жон-пони чиқиб кетадиган кексайган мудир, инжиқлик билан оёқ тираб туриб олгани учун эмас, азбаройи ўшани қўйнида кўтариб юришдан зада бўлиб қолгани боис шундай қилган. Мана энди росаям қадри ўтди, унча билмаскан у туппа-тузук чаққон дастёр эканини. Ҳозир қўлида бўлсайди, истаган одами билан боғланарди: кўнглини бўшатиш билан бирга, секин суриштирарди бутун ишхонаси қандай ҳаводан нафас олаётганини.

Ҳаммаси гўрга, ҳайдовчиси Дадашни нима жин чал-ди, Дадашни.

Намунча ўчиб кетди қораси, шунча вақтдан бери бирон марта йўқлаб келмаса: меҳру оқибат ҳақида сурункали урадиган лофу қофлари шунчаки тил учида эканми? Ака, ғам еманг, ҳар куни хизматингизда қамишдан бел боғлаб тураман, деб керилгани-чи. Касал-пасал бўлиб қолгандир, деса, ярамагур хўкиздеқ бақувват... Ёки бирон ишқал чиқаздимикан? Ҳа, май-ли, баттар бўлсин, аммо, ҳали шошмай турсин, ҳали бети-бетига тушар, ана шунда айтадиганини айтар. Мана энди шу ландовур касрига йўл четида сарға-йишга мажбур, бошқа чораси ҳам йўқ, бирон инсоф-ли ҳайдовчи олиб кетар шаҳаргача.

«Овв, отам Кўкбўри, онам Кўкбўри!..» Инсофини қуритган Дадаш гўрига гишт қалаб, Худодан мушқу-лини осон қилишни тилаб турган-да, буни қарангки, беҳосдан идроки қатларида қуёшдай иссиқ хитоб ай-

ланишса. Ажаб саодатта йўғрилди борлиғи, недир парвозга шайлана бошлади хаёлан. Бас, у фақат кечмишида эмас, тез-тез долғаланиб турадиган руҳида ҳам яшар, руҳанки истаркан, бир шоғирди айтганидек, макон ва замон хоҳишига тобе — вақт ва масофа ирода-сига бўйсунар, яъни, қудратини намоёиш этишга ошиққан вақт ўзи уни тегишли манзилга еткизар. Бунинг учун аввал у вақтнинг фазовий қудрати ва сеҳрини кўнгли иқлимидан ўтадиган оҳанраболи ўлчамлар мажмуи билан бирлаштиришга эришса кифоя. Ҳаргиз бунга етар қурби: ана, секин юза бошлади мовий бўшлиқ бўйлаб, ана, олисда ажаб илвираб ҳам тилимланиб кўринаётир гулобий бино, ие, унга не қилмиш, қачон бой берибдир аввалги кўрки ва салобатини?

Ҳовлиқма, тишингни тишинга бос, мулла Саид!

Эҳ-ҳе, не яхши-ёмонни кўрмаган алмисоқдан қолган дунё?

Тан олгин, муҳтарам профессор, жисминг, йўқ, руҳинг толиққан, шу боис гоҳида Моҳинадан бадтарроқ аҳволга тушасан, кўзингга паст баланд, узун қисқа кўринар, зеро кўп умрингни бағишлаганинг — анов иморат қиёфаси абгор ва дабдала туюлаётган бўлса не ажаб?

Саидбек Умар турфа ўй-хаёл билан овунишга уринди, аммо юпаниш осон эмас-да. Ҳеч босилмади қалтироғи. Аранг қўлга олди ўзини, ҳайратини ичига ютиб, гулобий бинога яна кўз югуртирди: қоқ белидан юқориси чўрт узилиб, палахса-палахса бўлиб қулаган, симон-девор бўлаклари чор-атрофда қалашик, ганч нақшлару чоркунжак-силлиқ мраммар синиқлари қат-қат уйилган; ҳатто қуйиси ҳам тутдек тўкилиб исмсиз бир қолга келган, қисқаси, гўё Саидбек Умар бу ерда озмас-кўпмас минг йилча бўлмаган, қизғин кечган узоқ вақт мобайнида, у, бор доврўғини ер билан яксон қилган-да, энди чорасизлик оғушида мунғайибгина омонат турар, беун нола чекар, бефайз ва беҳосият чал-деворни эслатар.

Мана бунисига нима дейсиз: тобора чўкиб бораётган иморат остонасида ҳам, савлат тўкиб турган баҳайбат ҳайкал атрофида ҳам, қовжирай бошлаган ҳовли-боғ хиёбонларида ҳам қимирлаган бир тирик жон учраса-чи. Ҳамма гўё ё ерга кирган, ё осмонга учган. Тўкилиб бораётган бино ҳаётини, эҳтимол, чор-атрофни қоплаб ётган ёввойи сукунат бошқа оқимга буриб юборгандир.

Саидбек бўзариб турар гаройибот қошида...

Товонига тушиб кетди гўё юраги, шунга қарамай, лифтга ёпишди ҳаллослай бориб. Сўнг шап урди манг-лайига, ҳе, соддаи нотавон, шунча ҳам ақли қосирмисан, ахир, қачондир осмоннинг еттинчи қавати билан бўйлашган улуғвор бино ҳолига маймунлар йиғлаб ётганда бу мўъжаз дастёр қаёқдан қилт этиб қимирласин?

Хавотир, йўқ, даҳшатли ваҳима—нақдина, лекин Саидбек Умар, қайсарлиги тутдими, бошқа сабабданми, қайтишни истамади, гудраниб сўкинди-да, эски-туски кийим-кечақдан тортиб ҳар хил тутуруқсиз ашёлар, йиртиқ-сиртиқ ва бужмалоқ қоғоз-ҳужжатларгача сочилиб ётган йўлак бўйлаб, нафаси тиқилганча, ҳакалаб кўтарилаверди гоҳо зинага тўқишиб. Негадир у аввал ўз хосхонасига мўралашдан қўрқди, сўнг, эшик тирқишидан аста қаради. Ўтакаси ёрилган кўйи аста тисарилди ва чопа кетди жимжит коридор бўйлаб. Бир пайт ачқимтир ҳид ёриб юбораёзди димоғини. Йўлак бошида ҳар доим Жобир Кирпи савлат тўкиб ўтирадиган бўлмада турадиган бош чаноқ ёнаётир бурқсаб. Қайси нокас кўл урдийкан бу юмушга?

Энди у маълум ва машҳур еттинчи қаватда, илгари юрсинми, тўхтасинми? Негадир иккиланиб қолди. Анчадан кейин недир куч уни кимдадир ҳавас, кимдадир ҳасад уйғотиб келган муҳташам хосхонага рўпара қилмиш. Қани аввалги кўрки, ҳашами? Ҳозир у қароқчилар вайрон қилиб кетган лўли капасидан фарқламас: нафис, қимматбаҳо ялтироқ миз ва курсилар мажақланиб, чинни-сопол гултуваклар чил-чил синдирилган, жовонлар ағдарилиб, китоблар ва ҳужжатлар, рўзнома тахламлари саҳнга аянчли чочилган. Қабулхона тақир полида беҳолу бенаво чўзилиб ётган, ҳар замонда инқиллаб, фигон чекаётган ким, наҳотки Маржона?

— Маржона, қизим, гапирсанг-чи!..

Йўқ, котиба — соқов, бир сўз айтмас, айтгани қурби ҳам етмас, ичини ёндираётган аламини жола қилиб тўқишдан нарига ўтмас. Фақат ҳусни эмас, оқилалиги билан барчани ўзига ром қилган қизгина ўзи энди ақлдан озган.

Ҳали-бери Маржона савол-жавоб қилолмаслигини сезди, ноилож хосхонаси жойлашган учинчи қаватга шошилди. Не кўз билан кўрсин, бу ерда ҳам маъшум ваҳима илони, суқунат паноҳида, ҳамон кулча уриб ётадир.

Ажабо, булар босинқираш аломатими ёки бошқа нарса?

Бошқа нарса, деди ичида, сўнг кулимсиради алам-ли. Очиғи шу: буларни ўз хоҳиши билан руҳида яратмақда, ўзи кўргизган саъй-ҳаракат боис, ақл бовар қилмас манзара кўнгли кўзгусида жимирлаб акс этаётир. Шунақа, руҳда имкон чексиз, хоҳласа у осмонлар осмони билан ҳам бемалол мулоқотта киришар. Шу хислати шарофати билан одамзод энг мушкул дамда ҳам кўпинча ғолибдир.

Фақат ғолиблик турлича бўлур, бинобарин, киши, Ёдгор валий таъбирича, қобилиятли бўлса, тақво ва жиҳод билан маърифат топмағи, зиёга тўлишмағи ва руҳини Арш шуъласига муносиб ҳолатга келтирмағи мумкин. Шунда, руҳи жисмидан жудо бўлгач, Арш маснадига қўшилиб кетадир, аммо ақл-заковат бобида имкони бўла туриб, тақво ва жиҳод риёзатига кириш-маса ва маърифат нуридан бебаҳра қолса, илму сафо топмаса, ундай киши руҳи Ой осмони остида қола-жак, бу манзил жафолар ва қийноқлар ўчоғи айни дўзахдир.

Шунақа, кўп нарса руҳга боғлиқ, одамни одам қиладиган, умр ва дилга файзу баракот бағишлайдиган асосий омил — рух, агар у кўмак бермаганда Эна Кўкбўри билан ҳам, Чақалоқ билан ҳам, чавқар бия етаклаган валати ўсмир билан ҳам душворийди учрашмағи. Лекин у Фузайлни ҳам қайтариб беришга қодирми?

Хаёли чуваланган Саидбек Умар, дераза рахига кўксини тираб, ташқарини кузатди жимгина. Юраги орқасига тортиб кетди ногоҳ: кўк билан сирлашган дарахтлари шовуллаб ётадиган ҳовли-ўрмон ўрнида жингиртоб қовжираран, олов нафасли саробга бурканган, қум бўронлари даҳшатли сурон солган сахрои кабир ястаниб ётадир, ажабо, ям-яшил олам, гул-чечаклар салтанати қайга йўқолмиш? Ҳалигина қад ростлаб турган маҳобатли ҳайкал-чи?

Энди у оқир уф тортди.

Таажжуби ортиб бениҳтиёр ўтирди афтини, билмасдики, кулсинми, куйсин? Саросар турарди икки ўт ўртасида, нечун бундай ҳол рўй берганини ўйлаб, ғўнғир-ғўнғир қилганча, шошилмай кезинди хонада. Шунчаси етмаганидек, бош чаногини ёқишипти-я, Кўкбўри бош чаногини! Шу нарса муқаддас эканини билмаган одам кўр бўлар. Ҳа, чакки бўпти, бу иш хосиятсиз, ҳали кўп пушаймонлар ейишар. Дунёда

увола деган нарсани борлигидан тонмаслик керак. Эсини еб қўйган Сайфи Чақалоқни ҳам увола қилмоқчи, бошқа эрмак йўқдай унга, аммо чучварани хом санапти, шунча куч-қуввати ва ҳушёрлиги билан Эна Кўкбўри норасида жонни ўша бетамиз илкига топшириб қўймас. Ҳозир Сайфи саҳрои кабирда изғиб юрган бўлса ажабмас, манов доврўғи кетган иморат тутдек тўкилишида у ўз ҳиссасини қўшмаганига ким кафил ўтсин, ие, қайсидир телефонга жон кирди шекилли, тавба, илгари ҳам шунақа айюҳаннос солиб чийилармиди?

Ана буниси қизиқ; нарёқдан келган ширали товуш на Пўлат Қосимийникига ўхшар, на Бо-бошникига. Ипақдай эшилиб, ҳатто ўзини яқин олиб, эмин-эркин сўзлашаётган ким? Бирдан юраги ўйноқлади. Худо ҳақи бу Чумоли, ҳа, худди ўзи, оббо, уйинг куйгур-ей, қайси қавақда нафасини ичига ютиб ётган экан.

— Куним сенга қолдим, баччавар? — деди у атайин кўрслик қилиб. — Мени тинч қўй-да, тошингни териб юравер, сенсизам ўзим ўлолмаёй ётишпан.

— Э-э, оғам Умарий, ўзингизми, хайрият-е?! — симнинг нари учуда турган Чумоли унинг тажонглигига қилча аҳамият бермай, янаям юмшатди товушини. — Қаранг, танимашпан, бой бўларкансиз.

— Худо ҳақи, менга тирғилма, — деркан, бўғин-бўғинигача бўшашиб бораётганини ҳис қилди Саидбек. — Башарангни газогимга дори қиладиган аҳволда эмасман.

— Про-опе-есо-ор, ростдан чарчапсиз, тўсатдан мунақа ташланманг-да, одамга, — Чумоли юз-кўзида акс этган норозиликни Саидбек аниқ тасаввур қилди. — Бир нарсани тушунинг: сиз қадрини йўқотган улуғ олим ва фуқаросиз, камина шу бойликни сизга абадий қайтариш ниятидаман.

— Ва-аах, мурувват қиларканлар-да!? — дея аччиқ кулди Саидбек Умар. — Жа нархингни оширдинг. Шошма, шошма, сен ўша мен билган Чумолимисан ёки бошқа одам?

— Илгимос, бутунги шодликда кечаги ғамни эсламайлик. Агар мени кечаги Чумоли деб ўйласангиз, хато қиласиз. Қўлдош Камон дейдилар бутун мени. Сиз ҳам қулофингизга қуйиб олинг.

— Бас, мен сени танимамайман, менга етти ёт бегонасан.

— Жа, яхши танийсиз, бегона ҳам эмассиз, — Чу-

молининг пиқирлаб кулгани эшитилди. — Сизу биз битта одаммиз, яъни, икки ёрти бир бутунмиз.

— Битта одаммиз деганинг нимаси, тирноғимга ҳам арзимайсан-ку, мараз!..

— Пўлат Қосимий билан Бо-бошни эсланг, — недир мулоҳазага берилди чоғи, Чумоли бир муддат сукут сақлади. — Бирон фикр ярмисини униси айтарди, ярмисини буниси, бири кўринмай қолса, иккинчиси ўзини тирик санамасди, бирининг жони бирида яшарди. Биз ҳам бир-биримизга суянмасак ҳолимизга вой!..

— Сен улардай бўлгунча етти қовун пишиғи бор!

— Э, йўқ, унақамас, энди улар менинг соямга букилиб салом беришади, негаки улар замони ўтди. Ажабланиб ўтирманг, эрта-индин барисини ипидан игнасигача билиб оласиз. Ҳадемай тегишли одам боради. Айтганига қулоқ қоқмай бўйсунинг, ҳозирча хайр, сизга фақат яхшилик тилайман...

Телефон гўшаги чий-чийлаб тинди, унга талмовсираб тикиларкан, аччиқ бир нарса тошди ичида. Илон ёғи ялаган баччағар роса маломат қилдими? Сайфи билан бунинг лойи бир жойдан олинган ва асли бу ҳам ғийбат учун туғилган, мабод зарил келса тортинмай-нетмай энаси устидан ҳам мағзава тўкар. Нима бўпти Пўлат Қосимий билан Бо-бош энаси олдида? Тавба, улар замони ўтган эмиш, шунақа осон эканда!? Яна денг, яхшилик тилармишлар, кошки ундан бирон-бир иссиқлик чиқса, у, иложини қилсаки, кўкдан қор-ёмғир эмас, тошу кесак ёғса...

БЕШИНЧИ БОБ

1

Ана холос, бу ёғи қанчага тушаркин? Калласи ғовлаган Саидбек Умар ўзини ўзи овутиш учун беҳуда урина бошлади абгор ва тўс-тўполон хосхонасида чир айланиб. Мундоғ йўлакка мўралашдан чўчийди ваҳима босганидан. Охири аллакимлар безориларча бўлаклаб ташлаган диванни созлашга киришди бошқа эрмак тўполмай. Ул-бул қисмларини амал-тақал қоқишгириб, сал эпқага келтирди уни, сўнг бирпас ором олиш учун эндигина чўзилган эдики, тим қора калта чарм камзул кийган барваста киши кирди томоқ қириб. Суратдай қотди-қолди, ие, Сайфи оғайинча, дея олди, холос.

— Ҳурматли раисимиз Қўлдош Камондан салом!..

Мабодо отаси тирилиб келган тақдирда ҳам Саидбек бунчалик ҳовлиқиб, бунчалик таажжубга тушмасди. Аксига, бўғзига ёнғоқдай бир нарса тиқилиб, ҳиқичоқ тутди, ўзини йўқотгани шунчаки, унга жиддийроқ қарагани анчагача ботинмади. Балки чалғиётгандирман, балки туш кўраётгандирман, деган ўйга ҳам борди. Йўқ, бу ўша — Сайфи, ана, чўзинчоқ иягидаги бир тутамгина қировлаган соқолидан ҳам осонгина таниб олиш мумкин. Ҳамишагидек қийиқ кўзлари олма-кесак теради, о, овози ўзгариб қоптими, салмоқлаб, санагандай қилиб, дона-дона сўйлашини қаранг.

— Буйруқ шу: мен билан бирга борасиз, айтилмаган ҳеч бир ишни қилмайсиз, бесўроқ ҳеч қаерга кирмайсиз, таниш-нотаниш яқинига йўламайсиз. Қани, тезроқ бўлинг.

Ноилож Саидбек Умар бош ирғади, кулиб ҳам қўйди мийиғида. Мушук таталарди гўё ичини. Бу галварс намунча уста енг ичида иш битиришга? Қачон ўзгартириб улгурди ниқобини? Энсаси қотиб илгари босаркан, ҳадемай у оч зангори ихчам камзул-шим кийган, бўй-бастлари қарийб бир хил мулозимлар қуршовида кўрди ўзини. Сўнг оҳиста ела кетди қўнғизнуса машинада. Ҳали, деразадан кўргани, сарғайган ва сукунатга чўмган саҳро ичкарисига кириб боришарди чамаси. Анча равон йўл бўйларида қад ростлаган иморатларни жимгина томоша қилиб борди, ниҳоят паст-балад тепаликлар қуршовида осмонга бўй чўзиб турган кошона қаршисида тўхташди.

— Қойил қолдингиз-а, пропесо-ор? Ёруғ оламда бунақаси бошқа йўқ! — шанғиллаганча тушунтира кетди Сайфи, чиндан-да ҳайратини яширолмай қолган олим кўлидан тутиб. — Бугун ҳамманинг оғзида Тўлин Ой қалъаси. Салобатини қаранг, офарин!..

Тили яхлагандек, Саидбек чурқ этмас, жим борди анчагача, ниҳоят қалъани оғзидан бол томиб мақтаётган Сайфига эргашиб ичкарига кираркан, ёқа ушлади яна: кириш зали, чор тарафга шохлаган йўлақлар, эшик-туйнуқлар шундоққина гулобий бино ранг-рўйдан андоза кўчирган. Деворлар нақши-нигори ҳам кўзига таниш... Манови ҳайкалчалар ҳам... Энди галати ҳол кечди дилидан: боши-кети йўқ маконда адашиб юргандек. Ҳар замонда тўлқинга ўхшаб лопиллаб тургандек туюладиган девор ва шифтга қарар, сирли товланаётган қатламлар ичра сув-буқаламунлар, тана-

си миттию кўзлари йирик-йирик қуртсимон балиқлар, япроқлари тукли оч-яшил тусли ўсимликлар ва баҳайбат муз тоғларини кўргандай бўлар. Атайин рўпарама-рўпара қурилган, фил суягидек оппоқ эшиклари тепасига мўъжаз байроқчалар илинган хоналарга ҳатто мўралаш ҳам тақиқланган. Бу қоида Сайфига тегишли эмаскан, у қирқлик чироқлар ёритган йўлка бўйлаб дадил одимлар, ҳангу манг шеригига тушгунуксиз имора-ишоралар қилар ҳар замонда. Ниҳоят у тўхтади, ҳамон анграйиб бораётган Саидбек Умар тўқишиб кетди унга. Қараса, ёпирай, манов эшик манглайига нурлантирилган «Е» ҳарфи зарбланган. Ранг-қути ўчиб қаради Сайфига. У сир бой бермади, ясама бир кулги билан аста очди эшикни.

Гулобий бинога қарам бўлган шиша қасрдаги «Е» хужраси ҳам шундай пастқам ва чоркунжак эдими? Саидбек эслолмади, лекин бунинг ҳам девори қават-қават ҳарир-қўқимтир шишадан тикланган, бир неча ерида қайси йили Зухра сайёрасига учирилган фазовий кема, галактикада адаша-адаша Ерга қўнган ва катта шов-шувга сабаб бўлган келгиндилар сурати, делфин билан қувлашмачоқ ўйнаётган сув париси тасвирланган плакатлар елимланган. Тағин, шифт гумбазсимон қабарик ҳолда — сиртида жийда гулидек майда нақшлар ўйилган, яна эътиборли жойи, шарқий тарафда сидирға ойна ўрнатилган бўлиб, ораликдан фаройиб бир махлуқ тикилиб турар бўзариб.

Ойна — сўнгсиз бўшлиқ, шу бўшлиқда махлуқ бемалол муаллақ юзаётир, ола-қуроқ ва япасқи тумшугини олдинга чўзганча... Қай маҳалдир у тип-тикка турди айри оёқларида, ана шунда хипчалиги ва дарозлиги билинди якқол. Тавба, жунлими ёки шир яланғоч? Қизиқиб кетган Саидбек яқин борди деворга: баданини жунмас, оқимтир тук қоплаган экан, йўғонтўмтоқ қўймичи туки қалинроқ, қўлтиғи сари йўғон тортиб борган белида қора чилвир, қалайи тусли тангачалар ўраган елкаларидан ёйсимон қўллари ғалати осилиб тушган, боши учбурчак ва пакки билан қирилгандек тақир, энсизгина манглайи, чизиқсимон қошлари тагидан боқаётган кўзлари бўртиқ ва бемаъно.

Анчагача Саидбек махлуқдан узолмади нигоҳини, айни пайтда, у, оҳак каби оқариб, увоқланиб бораётгани, зарраларга ажралиб кетаётганини сезди бехосдан. Чиндан ҳам у қай маҳалдир эрий-эрий йўқолди ойна-девор қатларидаги бўшлиқда...

— Хўш, бирламчи, йигит нима учун бу ерга келиб қолганига ажабланманг, — дея Саидбек хаёлини пардек тўзитди Сайфи, ёғзини катта очиб эснарқан. — Иккиламчи, уни, эсини киритиб, ўз одамимизга айлантириш вазифаси сизга юклатилган.

— Мен ақлимдан адашдим шекилли, — деди Саидбек Умар латтадек бўшашиб. — Жа гужала қилдийиз. Ўлиб қолмайсиз очикроқ сўзласангиз.

— Кўп ажойиб бола! О, биласизми, эрта шуники, у осмонга устун бўлишга қодир! Фақат, бошқага эмас, бизга қайишмоғи керак. Тушуниясизми?

— Йўқ! — деди профессор кескин.

— Ҳали барини тушунасиз, — унинг дағаллигига эътибор бермади Сайфи. — Ҳимм... қониди анву газанда сугидан аралашган, қонини покласангиз кифоя, олам гулистон. Бари изга тушиб кетади. Зўр устун бизники бўлади. Хўш?! — Сайфи бетига ясама кулги ёйилди. — Энабошини бизга қўйиб беринг, узоққа кетолмайди. Эрта ё индин Чақалоқ ҳам қўлимизда бўлишига сўз бераман.

Ногоҳ, ваннахонада нимадир тарақлаб кетди, сўнг, жимлик чўкиб, шипиллаган қадам товушлари эшитилди, ниҳоят остонада ўн иккиларга тўлиб-тўлмаган, баланд бўйли, мўйлаби эндигина майсалаган, пешонаси кенг, тик боқишли ўсмир жамол кўргазди жилмайганча...

Ҳалидан бери Саидбек Умар кўнглида кечган шубҳа, ҳақиқатга айланиб, шундоқ бўй ростлади рўпарасида. Энди у янаям ёмон ўртанди. Чавкар бия етаклаган, Эна Кўкбўри билан Чақалоққа ҳамдард бўлган ўғлон не гуноҳи учун бу гўшага маҳкум қилинди? Ногаҳоний савол бир оғриқ бўлиб тарқалди борлигига. Зўрға босди ўзини. Сайфи эса сапчилаб кетди, бепарво кириб келган ўғлон пешонасидан чўлпиллатиб ўпди, сўнг, халақит бермай, бемалол суҳбатлашиб олинлар, дея, жуфтак ростлади секин.

— Сен кимсан? — деди профессор ўсмоқчилаб.

Ўғлон камгап экан: жимгина олиб қочди маънос кўзларини.

— Қаерликсан?

Ўғлон негадир яна жавоб бермай, кароватга чўзилди хўрсиниб.

«Қайсарлик қияпти. Жонидан ўтган-да!» Шу ўйда, Саидбек Умар вазланди, кўнгли чўқди. Тавба, бияси қайда қолдийкин? Қанот боғлаб учишга ҳозир қулу-

ни-чи? Баччагар Сайфи бунинг ҳам ҳар қадамини кузатиб юрган экан-да ўша кезлар, энди ўғлон бунинг чангалидан қутилиши мушкул, у қийналиб кетар бу ерда. Қолаверса, уни азоблаш учун Сайфи ҳар хил найрангларни ўйлаб топар, айтганча, ҳали у Кўлдош Камондан вакил бўлиб келганини пеш қилдими? Ҳа, булар қоронғида топишган, энди булар — ош-қатиқ, фақат бир думалаб бошқа одамга айланиб қолишгани сира ақлига сирмас.

Не қиларини билмай, Саидбек нари-бери юраркан, хаёли чуваланиб, лоҳас сеза бошлади ўзини. Ўғлон кимлигини ва насл-насабини билишга тобора ортиб борар қизикшиши. Аммо у жим: бемалол чўзилиб ётар юмшоқ кароватда. Недир ўксиниш билан жиндай ик-киланиб турди тепасида, кейин, недир ишонч-ла туртди оҳиста. Бармоқлари елкасига текканда, ажабки, бирдан ток югургандек бўлди томирлари бўйлаб. Енгил қалқиб тушди, лекин у қимир этмади, шунда яна ҳам ийиб, аста-аста уқалай бошлади бўйни аралаш кифтини, тур, тура қол, дардингни айт, мен ҳам арзи-ҳол қилай, деди қулфи-дили очилиб. Барибир ўғлон гунглигича қолди. Ийй, дея ижирғанди охири, кетинг, деди юмшоқ пичирлаб, кетинг.

Энди Саидбек билдики, ҳозир чироқ ёқса ёришмас ўғлон дили, ҳозир у ўзида эмас: бегона оламда. Ахийри, тамом бурканиб олди кўрпага, кўрпа остида, нафаси қийилгудек бўлиб, пиқир-пиқир қилаётганини сизди Саидбек. Майли, йиғла, тўйиб-тўйиб йиғла, енгил тортасан, деди у кўкси илиб ҳам симиллаб, эрта ҳар қанча бўзлаганинг бефойда, бугун бўшатвол юрагингни. Балки Эна Кўкбўри ҳозир қайдалигини биларсан, балки Эна Кўкбўри Чақалоқни олиб йироқларга, Сайфи қадами етмайдиган Сулаймонтов этаклари ёки мудом уйғоқ шовуллаб ётадиган Яшил денгиз соҳилларига олиб кетгандир.

Оғир-босиқ айтди хайр деган сўзни, аммо кошки бўғзига тиқилган аламу армонини шўртак ёш қилиб оқизаётган ўғлон хўрсиникдан фарқ қилмайдиган нидосини эшитган бўлса? Эрта ё индин келишни кўнглига туғиб жўнади. Қайда, шу кетишда уч кун кўрсатмади қорасини. Чорбоғидан чиқишга чўчирди нимагадир, қизиги, атрофида пашшалашиб юрган Сайфи сўхтаси совуқдан эмас, Тўлин Ой қалъасида бўлиш, ойна девори қатларида ғалати махлуқ яшайдиган «Е» ҳужрасида анов ўғлон билан учрашишдан кўпроқ хавотирда.

Кейинча сездики, ўғлон дардини супра қилишни сира ёқтирмаскан, аксинча, бошқаларни берилиб тинглашга ишқибоз. Ёшига қараганда каттароқ ҳам кўринар. Мағрурлиги ҳам ўзига яраша: қўйиб берсанг, гўё оёқлари остида кўрар кўҳна оламни.

«Зуваласи ё армон, ё алам, ё ғазабдан!» Охири бир кун Саидбек шундай қарорга келди ўғлон теран кўзларига термилиб. Ногаҳоний фикридан шубҳаланмаса ҳам бўлар: жисмни тирилтирувчи омил — рух, жисмнинг аввали ва адоғи бор, рухники йўқ, демак, ҳалигидай ҳикматга ишониш гуноҳ эмас. Шаксиз, бунга Оллоҳ қафил, бинобарин, руҳи эмас, тани кишанланган азамат йўлини ҳаргиз Тангри ойдин қилур ва оқибат у ўша кишанни парчалар. Бул мағрур ва масрур йигитча шу хил тоифадан шекилли, фақат сукут ичра унинг сабр-косаси тўлиб кетмаганига Саидбек ҳайрон, ахир, гажирлик қилаверса Қўлдош Камон амри билан қийноқларга гирифтор этишмасми, алақачон надомат масканида тиклаб қўйилган дор қошига етаклаб боришмасми?

Оллоҳ қарғишига учрагур Сайфи бугун ҳам, тошдай тугилган муштумини ҳавода дўлаб, тиқилинч қилди: «Она сути оғзидан кетмаган гўдак нега бунча бизни майна қилур? Қоринни қашлаб ётавермай, тезроқ тил топишинг!» Нимадир суяк-суягигача сирқиратиб юборди. Бугун нима бўлганда ҳам кўнглига астойдил қўл солишга аҳд қилди. Ширин сўз билан эритади, шунақа аврасинки, сайраб юборганини ўзи ҳам билмай қолсин. Барини оқизмай-томизмай айтиши керак, айниқса кимлигини. Дастлабки кундан бери, юраги суву селоб бўлиб, кимгадир ўхшатар, лекин кимга? Нуқул шуни ўйлар, қаники тополса. Ҳитланар, яна кўнгли чўкар, лекин муддаосидан қайтмас, ўзини яқин тутар, у билан тўйиб-тўйиб ҳасратлашгиси келар, тикилгани сари хушбичим чехраси, попуқдайгина қош-кўзи, тик қарашли нигоҳидан орзиқар аллатовур.

Ишончи эса кун сайин ортаверар: у кимнингдир қўйиб-қўйган нусхаси, аввал уни қайдадир кўрган, сираям алдамас сезгилари, рост, чиндан ҳам у билан қачондир, қайдадир учрашган, бироқ қачон, қайда?

Мана шунисидан Саидбек доғда, мана шу нарса чигил бўлиб қолаверди ичида, барибир шунда ҳам сўнмади борлигини иситиб турган умид чўғи, аксинча кучлироқ яшнайверди, ахийри аҳдини янаям пишитиб,

иродасини қатъий қўлга олиб, тиккасига кириб борди гаройиб хужрага. Бугун ҳал қилувчи кун, ниятига етмоғи керак. Шунча тайёргарлик кўрганга қарамай, унга нигоҳи тушган заҳоти, латтадек бўшашиб, беҳол ўтириб қолди курсида. Анчадан кейин ҳушини йиғиштириб, ўтинч аралаш, юмшоқроқ қилиб буюрди: «Сўйла!» Чамаси, у ҳали-бери ҳовридан тушмоқчи эмас, бирдан афтини ўтириб, номаълум нуқтага қадади маъюс нигоҳини. Кейин, бирдан бошини кўтариб, жилмайди беихтиёр: «Е» хужрасига қадам қўйгандан бери биринчи маротаба чехраси очилиши. Бундан профессор болаларча яйраб, терисига сиймай кетганини кўрсангиз, эҳтимолки биргина беғубор мана шу кулги эришган дастлабки валабаси, эҳтимолки келгусида насиб этажак кўпдан-кўп зафарлари муқаддимаси эрур. Бугунча ўғлон кулги тимсолида қилган ҳада кифоя, аммо у кошки бундан эрта қаноат туйса? Йўқотган хазинасини бехос топиб олган одам аҳволига тушиди. Ҳовриқишини айтинг. Терчилаган юпқа лаблар устида майса урган майин мўйлаб, туби йўқ қароқларда жил-валанган нур бирам яқин эдики кўнглига. Ростакмига чидалмай кетди. Хаёл қилсаки, тириклик нашидаси гуркираган навқирон вужудга зарра-зарра сингиса! Ва бу тилаги теран нигоҳдаги ёлқин билан қовушгандек бўлди сирли тарзда, нимадир жунбушга келди ичида. Қайнаб-тошаётган кўксидан отилиб чиқди ноҳос исёнкорона бир нидо: «Танидим! Худо ҳақи танидим! Бошқа ташлаб кетмайсанми мени?» Руҳи ёришиб кетганидан у баланд товушда қайта-қайта қичқирди, йўқ, хавф-хатар чекинганидан шерикларини огоҳ этаётган шер каби наъра тортди севиниб. Ана шундагина ўғлон ҳаловатини йўқотгандай безовтаҳол қимирлаб қўйди, сўнг, қийғир қараш қилди оҳиста бошини кўтариб. Қарашидан, нимадир, ўкинчми, ҳаяжон-қувончми, вужудини исканжага олгани англашиллар. Барибир шунда ҳам айланмади тили, қўшалок юлдуз каби балқиб турган кўзлари сўйлади: «Ўзингиз-чи?» Аламу армон билан йўғрилган саволни мағрур чақнаётган, холис ниятларни ҳамроҳ билган маъсум кўзлар берди, рост, бу кўзлар кечмиш билан келасини юзлаштиришга қодир саволни бир шивирлаб айтди, бир ҳайқириб. Кўринмас олам устунларидан саналган профессор эса буни, қулоқлари эмас, соғинчу иштиёқ тўла, афсуснадомат ва илинж тўла қорачиқлари билан эшитди энтикканча. Сўнг қарийб олтмишни уриб қўйган кап-

катта одам, бирдан ҳиқиллаб, ўпкасини босолмай қолди: «Сени зўра топдим, энди йўқотмаганим бўлсин, меҳрибоним!» Анчагача ўзини тўхтатишга қурби етмади. Сўнг у курсига бемалол чўкди, бир маромда гапира бошлади бошидан ўтказганларини. Айтган билан булар тутарканми? Ана, тонг оқарди, у, қовоқларини уқалай-уқалай, ўрнидан турди ва имиллаб эшик сари юрди. Остонага етган чоғида бурилиб шивирлади: «Хотирингни жам қил, эрта яна келаман, Бўзтой!» Истагини изҳор этаётганда юраги сувга тушган олмадек қалқиб кетди. Ноилож оғрина-оғрина жилди. Ҳушхаёли ўзида эмасди йўлакка чиққанида, қалбининг бир парчаси узилиб қолаётган эди гўё «Е» ҳужрасида...

2

Энди Саидбек бахтиёр: Болалиги билан дийдор кўришмиш...

Энди кўрғони бор — йиқилмас, букилмас кўрғони...

Бошида абадий паноҳ бўлишга ярайди.

Қанчалар соғинувди, рост, бутун вужуди, бутун дили, ҳатто иккала кўзи билан соғинувчи Болалигини, мана, энди у айрилиқ деворини орадан кўтариб, жамол кўргазди ногоҳ, ёпирай, кулган бахти салмоғини хаёлида барқарор ҳалиги тош-тарози ўлчашга қодирми?

Кўнгли тўлишар ва тез-тез Бўзтой билан гурунглашгиси келар.

Ҳозир у не юмуш, не хаёл билан машғул?

Ҳе, дариг, нечун уни анови ҳужрада сақламишлар?

Имони комилки, Бўзтойга одам зўра айланадиган каталак торлик қилур, ҳе, тавба, кенг жаҳонни тор билган ўғлон ўша ерга сиғарканми? Ҳечам сиғмас, зеро Бўзтой феъли ҳам, зуваласи ҳам бошқача: фақат кенгликлар бағрига талпинар. Қисқаси, ўша жойда димиқиб ўлтириши Худога ҳам, бандага ҳам хуш ёқмас. Айни шу дарди шундоқ акс этган нигоҳида. Ҳали бу ҳолдан хабар топса Ёдгор валий роса қайғурса керак. Оллоҳ каромати билан ҳаётини бошқатдан бошлаган ўғли тутқунликка маҳкум этилишига чидарканми?

Эҳтимол чол аллақачон барисидан хабардордир, анов куни чорбоғига беҳуда келиб кетмаган, мўъжизадан Саидбекни огоҳ этишни ният қилган, аммо иложини тополмаган. Дайди одамдан фарқ қилмас Саид-

бек, тузукли билмас кўним нималигини: на уйда ўтиролар босиб, на ишхонасида. Неча марта ҳалак қилди қари одамни. Энди ўзи йўқлаб бормаса инсофдан бўлмас. Дилида анча-мунча ҳасратлари уйилиб қолган, мундай бир дардлашиб, чигилини ёзиб келса, нима етсин савобига. Борсами, ўзиям чоли тушгурнинг боши кўкка етар, ўтқизгани жой тополмай қолар типирчилаб. Кўнглини сўраса — савоб, дуосини олса — яна яхши, алҳол, соғинч дегани гаройиб туйғу-да, ана, ўртаб юбораётир юрагини, бас, бутун жўнар: қайдасан, ота юртим Қуйруқсой?

Ёдгор валийга барини оқизмай-томизмай айтиши керак: аввало, бутуни ва эртасини эмас, айнан алақачон мозий тўфонлари ичра эриб йўқолган кечмиши — умрининг зулмат билан зиёга бирдек қоришиқ фаслини яшай бошлаганини, қолаверса, хиёл дангаса, хиёл ўйинқароқ, шунингдек, серғайрат ва талпинчоқ Болалиги севикли ўғли Бўзтой қиёфасида тирилганини, Энабоши билан Чақалоқ ҳамон қувғин қилинаётганини, бутун ишни алақимлар қутқуси билан Сайфи бузаётганини, орқада турган каслар... Уфф, тикилиб кетган ғалва... Айтаверса юрагига сиғдира оларми қари одам?

Шайхнинг кўнгли ҳам, феъли ҳам кенг, турли икирчикир тугур бутун курраи арзни ҳам кўтарар елкасида, бутун ер юзи борди-келдисию иссиқ-совуғини ҳам ҳазм қилворар. Ана, қировлаган қошлари орасидаги тугун, дўнг пешонасида қатор тизилган ажинлар, анчайин хиралашган ботиқ, ўйчан кўзлари шуни тасдиқлаётгандек. Ботинан ота кексаликни бўйнига олган, охират сафарига алақачон шай, зоҳиран эса кучқувватдан қолаётганини сездирмаслик пайида; ҳаракатлари чаққон, серпай қўллари тутган жойини узиб олгудек чайир, ғайрат ва нур ёғилар соқол босган бичими соз бетидан.

— Ассалому алайкум, падари бузрук!..

Орзиқиш ҳам, соғинч ҳам, ўктамлик ҳам бор Саидбек товушида, паришонҳол тураркан, ғалати зилзила қамрар гўё бутун борлигини. Кутилмаганда муриди ташриф буюрганидан қаноат туйган Ёдгор валий эса вазминлик билан алик олди, қорасидан оқи кўп кўркам соқоли учини тутамлаганча. Сўнг қувончини ошқоралаб, елкасига астойдил қоқиб қўйди: «Ота юртингга хуш келибсан, бўтам!» Меҳрибонлик билан шивирлади шайх... Саидбек эса тилла танга топган боладай

севинди. Қулт эткизиб ютинди: «О, ота юртим! Жамолингга зорман ҳамиша!» Негадир энди хўрлиги келди. Нимадир куйдирарди ичини. Бу замин қанчалар табаррук, бу заминга не-не улуғ зотлар пой-қадами тегмаган, Саидбек эса унга бегонадай бўлиб қопти — наҳотки у ўғай фарзанд?

Шунақа эмаслигини, азалдан ота юрти вами ва бахти-қувончига шериклигини, икки дунёда ҳам уни унутмаслигини, уни қадрлаб яшашини, қачондир ичган қасамидан тонса кўзига мил тортишса ҳам рози эканлигини кимга қандай исботласин?

Аммо бор-йўғини далил қилиб бериши керак, ҳозирок бари изтиробларидан огоҳ этар ҳазратни. Ахир, ҳазрат энди ҳам билмасинми кимлигини? Хижолат домидан тезроқ қутилиш пайида, ҳовлиқа-ҳовлиқа, кўшиб-чатиб сўйлай бошлади: «Э, пушти паноҳим, не синоатки, фақир ўтмишга кўчдим!..» Юракни нақд ўртаб юборадиган қисқагина сукутни кечирди, сўнг мубҳам бир ғудранишни тилига чиқазиб, ичи сидирилган кўйи, ўғринча қараш қилди кекса суҳбатдошига.

Во ажабо, Ёдгор валий намунча собит, зигирча кўрмас унда ҳайрат аломатини. Фақат мийиғида — нозик, кинояли бир кулги. Анча сукутга толди, ниҳоят ўнг кўлини Саидбек рўпарасида тикка қилди, қара, деди астагина, таажжубга тушган Саидбек, хиёл ингичка тортган, билинар-билинмас титранаётган панжалар орасидан илкис тикилди йироқларга...

Кимдир бегига қайноқ сув сепдими?

Шундай ҳолатни туйиб, валаги сесканди, кейин ҳайрат ва қўрқув тоши босди киприкларини. Қанчадир вақт кечиб, кўзларини очсаки, ҳамон ўзгармаган мўъжизавий манзара: жазирама селига кўмилган кимсасиз қақроқ дашт... Тўқай жизғанақ, майсалар қовжироқ... Қорайган барханлар гоҳо шиддат билан кўчар наридандан-бериға. Тўп-тўп учаётган тўрғайлар вижирлашиға қулоқ тутган каби бўзарганча қотиб қолган қинғир-қийшиқ жарликлар. Тоғларни гўё ваҳима чалган, фақат кулранг соқов қояларға туташ саксовулзор сокин бир фараҳ оғушида. Билақдайғина келадиган жилға дарадан ўйноқлаб тушиб, қумликларға сингий-сингий номаълум мазгили сари ошиқар. Жилға салқини атрофға оз бўлса ҳам тароват бағишлаган, қувраётган гиёҳларға жон ато қилган, борингки бу тарафда ҳаёт нишонаси ҳукмрон.

Жилға бўйи осойишта... Ногоҳ атрофни шитир-

шитир қадам товуши тутади. Жимлик бузилади. Ҳарсиллаб келаётган Энабоши бехосдан тўхтади. Муттасил қувғин туфайли у ҳолдан тойган, мана шу жойда бирпасгина ором олишни истади. Ора-сира вашиқиб, ингадаб қўяётган Чақалоқни ётқизади майсага, сўнг ўзи ёнига чўзилади. Мажнунтолар соясида она-бола мириқиб ухлайди, бир пашша ҳам халақит бермас уларга. Ниҳоят аввал Энабоши уйғонар, оҳиста Чақалоқ сари сурилиб, учлари қизариб бўртган, тирсиллаб турган эмчагини авайлаб тутар эркатойига.

Ушбу лаҳза гўё олам энтикар ширингина, аста қовушар азал ва абадга дахлдор икки илоҳий қутб: энг улуг бахтга эришганини қайта туяр таранг сийнага талпина бошлаган мурғак дил...

Саидбек бармоқлар орасидан кўриб туради: болакай мириқиб эмаётир.

Болакай нафақат эмаётир, ҳаёт мазасига қонмоқда, у қонгани сари томирларида шижоат гупирар, шунингдек, мусаффо тасаввури билан ўз имкони, ўз шавкати — ўзлигига яқинлашар. Катта ҳаёт бўсағасида Чақалоқ...

«Мени тарихга рўпара қилган ота экан!» Нечун шу ўйга борди, тушунолмайд ҳайрон, лекин ичида шайх кароматгўй зотлигини яна бир карра эътироф этди. Рост, у ғойибдан Саидбек билан мулоқотга киришган ва унга ўз фикр-мулоҳазалари орқали таъсир қилган, бинобарин, Саидбек у олисдан буюраётган фикрий ва руҳий топшириқларни бажариб келмоқда.

Саидбек теран ҳайрат ичра энтиқди, маъбусона кулди, сўнг яна тикилди мўъжизакор панжалар орасидан йироқларга. Энди, ажабки, чеки-чегараси йўқ оралик аро бошқа манзара намоён: тошлоқ йўл бўйлаб чавқар бия қўшилган арава елиб борар, мис қошли эгарга қўнволган хушрўй ўғлон ҳавода бот-бот ўйнатар ўрма қамчисини, гоҳ олда, гоҳ ортда қулоқлари динг қулун чаққон ирғишлар, тебрана-тебрана илгарилаётган арава супчасида йилтираб турган ясатиғли бешик бир сирли. Оҳ, Худойим, хабар бергил, бу ўша эмасми?

Кундек ёришди руҳи, нигоҳида — орзиқиш... Қувончдан юраги тарс ёрилгудек: ахир, узоқдан кўриниб турган чорбоғи сари шошилар арава. Тавба, туш деса — тушмас, ҳуш деса — ҳуш, аммо хиёл билтанглаб айланаётган филдираклар қалдирашигача чалинар қулоғига. Сўнг арава ими-ҳим йўқолди, таниш-нотаниш башаралар пайдо бўлди тошлоқ йўл четида, чорбоғи атрофи, жар-тўқай пана-пастқамида.

Елкасидан тутун ўрлаёзди: бирови Сайфи муттаҳам! Босар-тусарини билмас лаънати, нуқул кўпик сачратар оғзидан: «Тутинглар!» Совуқ жаранглаган хитоби тарсаки янглиф доводиратар Саидбекни: Болалигини ҳибс қилди. Болалиги кўнглига кишан урмиш, яна нимаикан муддаоси?

— Э, ўғлим, бошқа ниманиям кутардинг ундан?

Ногоҳ ечилиб кетди гўё Ёдгор валий тилини анчадан бери чийлаб турган тугун... Ҳар каломида минг нафрат жам... Нафратки, замирида, Қуйруқсойни, Кўкбўрилар бахти-тахтини шу кас хор айламиш, бундан яхшилик кутган адашар, деган маъно ниҳон. Ажал ҳам чўчир ундан, ажал ҳам рой қилар унга. Шу боис ҳамон тирик, зероки ўлим йўқ ёмонга. Ҳамон у Кўкбўрилар билан олишар, демак у Кўкбўриларни ер юзидан супириб ташламагунча ёки уларни мангу мутелик чоҳига йиқитмагунча тинчимас. Ажабмаски у бир вақтлар Қорахон баҳодир белини ҳийла-найранг билан синдирган маккор хон қўлидан майи ноб ичган бўлса!?

— Нима қилмоқчи улар Бўзтойни?

— Бўзтой иншооллоҳ, уларга эрмак бўлмас, нима қилишни билар!..

Ҳазрати шайх пушти камаридан бўлган ўғлига худди ўзига ишонгандай ишонар, шунинг учун ҳам кўнгли тўқ, қиёфасида ғам-ташвиш асари қатра сезилмас, аксинча сокин нурланар ажинлари. Ахир, турмушнинг саодат ва кулфат бирдек қайнайдиган муаззам қозонида пишиб чиққан-да бу зот... Қайғуда ҳам, қувончда ҳам бирдек тута олар ўзини: қадди букилмас, ҳовлиқиб ҳам кетмас.

— Юр, болам, бирпас ҳордиқ ол, чарчагандирсан.

Ҳали Тамғали ёри яқинида, дара ичкарасидан гоҳо юввошгина, гоҳо тўполон билан оқиб тушадиган сой ёқасидаги ажриқли майдонда, ирғайлар ва ёввойи олчаалар ихотасида кўнқайган кулбагача анча толиқиб юриш керак. Анча ўр-да у томон, кўтарилиш осонмас, қачон тиклангани номаълум кулба эса — тошқалов, девори қинғир-қийшиқ, кўримсиз, лекин доим киши эътиборини тортадиган бетакрор файзи-таровати ҳам йўқ эмас.

Омонат кулбани тасаввур қилган кўйи, кўнглида недир ғашлик, Саидбек Умар отага эргашди жимгина. Ана, кўёшнинг бебаҳо ва беҳисоб сочқиларига кўмилган Айиқтош тош нигоҳи билан қутлаётир шаҳарлик нозик ва нуфузли меҳмонни.

Ҳар ҳолда таниқли профессор фахрланса арзир, қачондир у иззатли ва тили узун жон бўлган Қуйруқ-сойда, аҳил ва тўқ яшайдиган ота-онаси туфайлими, бошқа сабабданми, катта-кичик обрўли зотлар қаторида ҳурмат қиларди уни.

Ёдгор валий изидан имиллаб бораркан, ёруғ бир севинч чулғади Саидбекни, шунчалар тўлиб-тошдики меҳри, сиғмай қолди еру жаҳонга. Бу лаҳза Қуйруқ-сой бор-йўғини очилиб-сочилиб намойиш қилаётир, ҳозир у шунақа туйғуки, ҳар қаричида поёнсиз олам яширинганини исботлаб бераётганга ўхшар, Қуйруқ-сойни Саидбек ардоқлашга ошиқар, суйиб, эркалаб астойдил босгиси келар бағрига.

Не бахт, жозибали бу олам — уники, беозор ва озорли дамларини эъзозлаб, ялангоёқ, ялангтўш Болалигини вояга еткизгани учун ҳам уники бу олам. Ана, шундан огоҳ этгандек, ортидан ҳар зарра, ҳар бута, ҳар япроқ хиёл мамнун, хиёл маъюс шивирлар ненидир. Живирлаётган поёнсиз сарҳадларда ўзлигини ҳам топиб, ҳам йўқотган ҳар жонли, ҳар жонсиз нарсани бутун вужудини қулоққа айлантириб тинглагиси, уларга завқу шавқ билан лиммо-лим кўнглини ёргиси, хусусан Қуйруқсой эмас, бутун замин жароҳатига айланган харобот силсиласи билан баҳслашиб, ҳасратлашгиси келар. Қаники бунда бир гиёҳ бўлиб иддиз отса, бир кесак ё тош бўлиб думалабгина ётса тоабат ёки анов тинмасак сойга қўшилиб оқса мавжлана-мавжлана. Кўкбўрилар авлодининг улуглари из солган, шаҳидлари ва ғозийлари қони ва тери томган қутлуғ тупроқ ишқига қонса жони, илиги ва суйги.

Нимасини айтасиз, қачондир, беғам-беармон кунларида, қиёматли жўраси Бўзтой билан анов қирнинг букри-тайпоқ белида чалқанча чўзилиб, гулинг туршак ёки ёғли қурут шимиғанча, туби йўқ тиниқ-зангор осмонга тикила-тикила, кўп фаройиб орзу-истакларга кўмилмасмиди?!

ОЛТИНЧИ БОБ

I

Ёдгор валий ўрга букилибгина ўрлар — кула-кула... Саидбек Умар унга эш: қалтирар тиззалари. Қияликда бир дам тўхтагиси, нафас ростлагиси ке-

лар, аммо истагини айтолмас, айтишдан уялар. Хах, тўқсонни уриб қўйган чолча эмасми, пукиллаб қопти олтмишга кирар-кирмас. Нима қилсин, у ўзини ўзи қаритди, тийилмади яхши-ёмондан. Мана энди ҳовриқиб ураётир юраги.

Саидбек ўзини чалғитиш учун ён-верига қаради.

Куёшда товланарди Қуйруқсой...

Бехос қайтадан ёришди тасавури: ана бир тўда қора-қура, оқ-сариқ ўсмир Айиқтош энишидаги бутазорда бекинмачоқ ўйнайдир: бири қувар, иккинчиси қочар. Негадир Саидбек билан Бўзтой, бегонасираган каби, уларга қўшилмас — бир четда туришар ўз ўйлари билан машғул бўлишиб. Ғамгин оҳангда Бўзтой пичирлар: «Жўра, эшитдингми, ҳамон эммапти Чақалоқ!» Тўрғайлар вижир-вижири оша чалинар бу хитоб Саидбек қулоғига. Саидбек ўйга ботар, кейин, шалвари боғичини қисиброқ боғлашга уринаётган дўстига қўрқув аралаш тикилар, култ ютинар-да, Лобар янгага ачиниб кетар: бечорага қийин, ахир, у гўдагини неча ой, неча кун, неча соат юраги тагида авайлабгина кўтариб юрган, гўдаги эса ундан тонган. Бу не кўргилик?

Қош қораяди, қувлашмачоқ эса ҳануз давом этади, Саидбек билан Бўзтой, фирромлик қилиб, бири-бири билан бўғишаётган мишиқилардан безиб, нари жилишар, сўйлашгилари келмай, қовоқ солиб, бошларини эгиб қайтишар қишлоққа. Жимжит дарадан эна боришгани сари нотинчроқ тепар юраклири, ким билсин, яна бирон кор-ҳол рўй беришини сезишганми, сиймай қолишган дунёга. Ўша кеча на униси ухлади, на буниси. Қанақадир хавотирни кутишарди, сўнг даҳшатли бир тўполон уларни комига тортгандай бўлди. Шовқин-сурон, йиғи-сийи, урҳо-ур, қарғиш-алқишу сўқинишлар бирдан бошланди тонг-азонда. Ер-кўк қиёфаси бир аҳволдаки, таниш қийин, ҳамма нарса бир бошидан кулга айланаётир. Ана, Лобар янганинг одам суқини кўзғайдиган тим қора қўнғироқ сөчлари қовжираб битди, энди навбат — Чақалоққа. Яхшики Эна Кўкбўри етиб келар, Саидбек аниқ-тиниқ кўриб турар Эна Кўкбўри улуғ шажаранинг энг кенжа суянчиғини қандай халос қилганини. Бир мўъжиза шунча бўлар-да. Суллоҳ Сайфи тарикдай титилгани-чи. Аммо ўзи зимзиё, зах, шўрлаган ертўлада майизак бўлиб, игна еган ит каби қуришиб ётганига ҳайрон: ким тикиб қўйди жаҳаннамга? Аллақачон тинкаси қуриган, ахир, неча кундан бери бир қултум сув, бир бурда

нонга зор, нима, жонини асраб қолиш учун тупрок капаласинми?

Шу кетишда узоқ чидолмас, тақдирга тан бериб, тақир ерга бошқатдан мук тушар, иложи қанча, охирги дақиқада похол ёки сомон чайнаб жон беради шекилли, бундай уқубатга гирифтор этган Сайфига ҳам Худонинг бир атагани бордир.

Сайфини эслаши билан омонат-қийшиқ эшик зорлангандай гичирлаб очилар, ичкарига жонсизгина ёруғлик оқиб кирар, гурсиллатиб яқинлашган кимса, ҳе йўқ-бе йўқ, қорнига тепа кетар, аммо кўртепки билан қоникмай чийратма-заранг таёқ билан савалар, ақлини киритиб қўйганига ишонч ҳосил қилар шекилли, ниҳоят бузоқ ўлигидай ташқарига судраб чиқар.

Ичи эзилиб, суяк-суягигача қақшаётган Саидбек аранг турар оёғида... Илк бор назарига илашган нарса — буруқсаганча кўкка ўрлаётган кўкимтир тутун... Сўнг бирдек гезарган тумонат одамни кўрди, сўнг зўр ҳафсала билан каллак урилган тутни... Ёспирай, хиёл кўндаланг тушган, кесилган жойидан симиллабгина нам сирқираётган йўғон шоҳда арқон билан чапараста осилган ким, наҳотки иккала кўзи билан соғингани — отаси мулла Умар?

Безовта ураётган, ингичка санчиб қўяётган юраги тўридан отила келди ёввойи бир ўкирик... Гувиллаб айланар боши, йўқ, кўзлари алдаётир, ақли-ҳуши, идроки чалғитмоқда, ёлғон, бариси ёлғон! Кошки шундай бўлса, рўпарасида, йиғлаб-йиғлолмаётган майиб шоҳда чайқалиб турар пушти-паноҳининг барваста гавдаси. Аввалроқ уни роса қийнашган шекилли: тили оғзига сизмай қолган, пешонаси бир неча жойидан ёрилган, қовоқлари моматалоқ, жағи бир ёнга қийшайган, борингки босиб қолган чалдевор остидан ҳозиргина суғуриб олингандек бир алфозда.

Саидбек мўлтирабгина яна кўрар: онаизори Болбиби нарироқда. Ёдгор валий билан Ҳазора момо биқинида, яшин чалган каби тек қотган, бор-йўғини чорасизлик ихтиёрига бериб, сочларини юла-юла йиғлар, ҳайҳотки, кўксидан бодраб чиқаётган ноаларини қамчисидан заҳар томаётган Сайфи эшитмас.

Сайфи биргина гапни такрорлар: «Э, каззоб, айт, қайга яширгансан?!» Сўнг, бош чайқаб, заҳархандали кулар: «Мандан эмас, ўзингдан кўр, тип-тирик қурийсан!» Қаҳр аралаш хитобни эшитган оломон оҳ тортиб тўлганар, ҳар ердан норозилик оҳангида ғудра-

нишлар эшитилар, Саидбекнинг ҳам юраги орқасига тортиб кетар, сира тасаввурига сиғдирилмас падари шу ҳолича узоқ осилиб туришини, чўллаб, оч-наҳор, аста-секин чўпу устихонга айланишини. Бу хавф эса нақдга ўхшаётир, буни кўра-била, отаси қайсарлик отидан тушишни истамаётир, аксинча ўзини қаттиқликка уриб, ҳали-ку бир жоним, минг бўлсаям аямасдим, дер хириллаб.

Ҳанузга қадар Саидбек тушунолмас: баттол Сайфи, ўла-тирила, томоғини йиртиб суриштирган бир парча латта азизмиди шунчалар, ўша нарса умуман бор-йўқлиги ёки қайдалигини айта қолса нетарди отаси, ахир, зарилмиди унга кўз кўриб, қулоқ эшитмаган хорлик?

Тақдир буюргани шу экан: кўзлари косасидан отилиб чиққудек ҳолга келган мулла Умар уввало тушмади қайсарликнинг гижинглаган отидан, ажабо, Сайфи билан шериклари, тажанглик қилишгани сари, у хотиржам тутарди ўзини. Бунча уқубатни у гўё Худодан атайин тилаб олган, мислсиз оғриқ ва зирқираш роҳат бўлиб қуйилаётир дилига.

Сайфи гуппи бунга қандай чидасин, ярамас ўзини осмон устунни санаса, айтгани айтган, дегани деган бўлса. Манови бандага эса сўзи ўтмаётир, бунинг қошида изза еди, шашти синди, қўзичоққа айланди, лаванг қўзичоққа. Аммо ҳали бу совунига кир юлмаган, энасидан туғилганига пушаймон қилдирмаса, юрган экан нон еб шу ёруғ дунёда. Ахир, мана буни нега ланғиллатиб қўйипти, қани, алангасига калласини тиксин-чи, бирдан тили чиқиб, сайраб юборар?! Мийиғида кулганча, Сайфи тагин бош чайқайди, қамчиси билан сариқ иблисга ишора қилди. Муддаосини мулла Умар тушунди, бурнини жийриб қўйди. «Ҳе, — деди кейин, — ёнса тан ёнар, рух эмас!» Ўлмичи қилиб калтаклаш буюрилар, барибир, у, пинагини бузмай, хотиржам гудранар: «Рух букилмас, чўкмас, бўлинмас!».

Энди Сайфи бўзарар: «Бу одамми ёки афсунгар!?»

Сўнг хомуш тортиб қолар, хаёлга толар, гудранганча чимирилиб, нари-берига пилдираб юрар: бети гоҳ кўкариб, гоҳ оқарар. Ахийри титраб-қақшаганча депсинар, яраланган айиқ каби бўкира бошлар. Ҳозир бу паққос ёрилса керак, деган хаёлга борар оломон. Аммо, у бирдан тинчиган, бўшашган бир ҳолатда гумашталарига буйруқ берган, улар ўрмалаб қолишган,

кейин, ўлик сукунат... Кейин, ҳавода бир лаҳза муаллақ қотган яроқнинг жуфтлаб боғланган қўлни чийрата кесиб, намчил кундага чиппа санчилиши... Кўзлари аллатовур киртайиб, ранги сарғайган, симсим ўртанаётган онасининг хушсизлана чайқалиб йиқилиши... Тақир ерда ўзи муз қотиши, чатнаган қароқларида йилтираган совуқ чақмоқ фалак буржлари билан бирлашиб кетиши, заранг тишлари орасидан сизиб чиққан нола борлиқни янаям кўпчитиб юбориши... Ва, ниҳоят, кирза этиклар босиб-янчиб, тешиб-тепкилаб хор қилган тупроқни бўяган, уфқнинг сийрак тутун қоплаган жамолига тизиллаб сачраган томчи-томчи қон қават-қават пўртанали шафаққа айлана йироқларга юзиши...

Ҳозир ўша яланглик ўлик сароб, ўлик сукунат оғушида.

Жўшқин ҳаёт оқими бу ерда гўё лаҳзалик ҳордиқ учун тўхтаган.

Эҳтимол қилар Саидбек: ана жилар, мана жилар ўрнидан.

Говак, шўрлаган, қўнғир-жигарранг тепачалар гўё кўкка беун муножот қиладир, оғир-босиқ илтижонинг небир умид ва эҳтирос билан йўғрилган эшитилмас оҳанглари замин бўйлаб майин-майин ёйилиб борадир. Бувасидан ёдгор — Қабоҳат гулханига гувоҳ ўтган балхи тутдан асар ҳам қолмаган, бинобарин, айгишларича, ўша воқеадан кейин тут тез қариган, бир баҳорда аразлаган каби куртакламай қўйган-да, шу билан сарғая-сарғая тап-тақир қуриган, кўп ўтмай, кимдир танасига арра қўйиб, кундаков қилган.

Чандиқ каби бўртиқ мана бу тош-кесак уюми, уюм биқинини ёриб чиққан қўшалоқ дўлана остида кўп сиру савдо сирка бойлаб ётганини Саидбек Умар яхши билар. Қалдироқ билан ўтган ўша тўфондан кейин пайдо бўлган ушбу мунғайган тепача қачондир қуйи гузару юқори гузар чанқоғини қондириб келган, суви зилол ва муздек қудуқ оғзининг ўрни. Афсонага айланган сахийлиги. Аммо тақдири Кўкбўрилар тақдири янглиғ чигал: вақти-соати етиб у хор бўлса — бирдан қуриб қолса, бу ҳам етмагандек, падари билан волида-си қабрига айланса, ўзи эса, қўли қисқалик қилиб, чорасиз томошабин бўлиб ўтирса, эвоҳки, бу не кўргилик?

Кейинча сал қаддини тиклаб, кимсан фалончи номини олгач, шу ерда, манов қўнқайган уюмни йўқотиб,

падари ва волидаси хотирасига кичикроқми-каттароқ савана тиклашни чамалаган.

Лекин у ўзбошимчалик билан иш тутолмасди, мажбур эди ҳожат учун ҳам сўраб боришга. Ўйини пишитгач, ҳаммани қўйган-да, умид билан Бо-бошга дардини ёрган. О, Бо-бош билан иш битириш чиндан осон эмаскан. У, афтига бўзрайгандай тикилиб турган-да, елкасини қисиб, қандайдир ҳужжатларни кўтарган, чалам-чатти ёзилган битикларни ҳижжалаб ўқиган, ниҳоят қош-қовоғини уйиб, мулла, сиз арвоҳларга эмас, бизга суяниб яшанг, деб ёзирган.

Нима учун йўлини тўсишгани, маломат тошларини отиб, пашшадан фил ясашга уринишгани боиси ҳали ҳали қоронғи. Гоҳида эса, ота-онам кўкбўричи эди, шунгадир-да, дея фикр қилар, аммо бу хулосаси ичра тошдек чўккан армонини даф қилишга қачон яраркин?..

Хаёлчан, маҳзун туриб қолди қудуқ тубидаги зимзиё ҳаётни тору мор этишга имкон тополган ва соғинч-ла қуёш жамолига ошиққан навқирон қўш дўлана қошида. Ногоҳ сизди: ҳали атрофдан ўз шаънига ёғилган беун олқишлар қаёққадир чекинган, энди теварақдаги ҳамма нарса — ҳар бута, ҳар гиёҳ, ҳар паррандаю даррандадан тортиб беозор қурт-қумурсқа ва капалакларгача, бариси ўзига ҳам ғуссали, ҳам таънали назар солаётир. Кўпам ажабсинмади бу ҳолга, ахир, хатолар жавобсиз қолмас, деб қўйди ичида.

Ҳартугур у ҳозир қувонишга кўпроқ ҳақли: киндик қони томган маконга тегмиш қадами. Кечмиши билан тирик ҳар қандай одамда кечар бундай тиниқ сурур: ногоҳ, ўт-ўлан қоплаган, ҳар ерида кўлмак юқи қолган, тарс-тарс ёрилган тақир саҳн қаъридан гўё кўкка залварли оҳ-нола ўрлаб жон ато қилар ўлик сароб ва ўлик сукунатга. Ҳануз у қимир этмас, ҳалиги нидо оҳишта эшила-эшила, сим-сим оқиб кирар таранг томирларига, қизиққи, сўнгра, шу сирли тўлқин таъсирида, Саидбек ўзи, бутун борлиғи ва эс-ҳуши билан, сўнгсиз оҳу-фигонга айланмиш, ўзи тарам-тарам ёйилмиш сукунат қаърига чўмган харобаларга. Билдики, ёмғир-қорда ивий-ивий тупроққа қўшилиб кетган кесаклар паноҳида ими-жим букланиб ётар оловда куйган кунлари, эҳ, қани улар жўшқинлиги, жозибаси, оҳори?

Қачондир йиғволди ҳушини: тириклик эътиборидан қолган қабр — қудуқ қошида тиззалаб турар энди,

аста-секин силкинар толғин елкалари, милтираган шўртак ёш ювар териси хиёл бужмалоқ ёноқларини.

Илкис тасаввурига ёпирилиб келар даҳшат-ла лан-филлаган олов...

Ва ҳавони изсиз кесган дандон сопли пўлат шам-шир...

Ва шарт кесилган икки қўлнинг тақирда бесаранжом сакраши...

Бариси қайта такрор бўлаётирми?

Хиёл гангиган Саидбек оғир хўрсинди, сўнг, хаёлан, анча ерни қоралаган ёшидан, ниҳоят озми-кўпми таскин берадиган олимлиги, унвон-амали, иззат-икромидан кечди бира-тўласи, кечди-да, туйқус, ялангоёқ, ялангтўш Саидбек — ёруғ оламда ҳали фитна-фасод, фаразу ҳасад, қайғу-армон, мискинлик ва араз-ўраз, қўрқув ва интиқом борлигини билиб улгурмаган Саидбек бўлиб ўқирди, телбаларча:

— Отажоним, онагинам! Тавба қилдим, тавба!..

Соқов, ўйчан тоғу тошдан акс-садо қайтди гулдираганча.

Сўнгра, у совуқ терга пишиб, ваража қилиб, жи-миб қолди.

Ҳалигина пешонадан қиялатиб тиф ураётган қуёш мағрибдаги айри чўққи кифтида қўниш қилди лаҳзалик... Энди олам уфқ меҳваридан таралаётган шафақнинг бодроқ-бодроқ тўлқинига кўмилган, хаёлан ўзини қудуқ тубига — не-не орзу-армони, мурод-мақсади, алам-нафратини кафан қилишга мажбур бўлган пушти-паноҳлари ёнига сургун айлаган Саидбек Умар ғофил қолди кечки манзара завқидан. Эҳтимол ҳозир у мангу ғафлат азоби ва мангу уйғониш фароғати оралиғида ястанган сирли-поёнсиз дашти кабир аро кезиб юрарди саросар, хусусан офтоб анчайин қорайтирган, титранишга мойил, ингичка-нозик қўл аста елкасидан тутмаганда, чамаси, ғаройиб мулкда сафарни тугатмасди ҳали-бери. Ҳаргиз абадият иқлимида руҳ ва дил билан иттифоқ тузишга ҳозир нозир ўша мулк фуқароси каби тутаётганди ўзини...

2

Саидбек Умар, қудуқ тубидаги азобни тарозига солиш билан машғул эмасми, бир сесканиб, ҳадик аралаш ўтирилди: ҳей, Ёдгор валий экан — иймони ойдин одам!..

Пири комил жилмайиб туриши бир ёқимли, кулин-кираб, софинчали тикилиши сирли ва ҳалим: дардингни олай, суянчигим — юпанчим, дея сўйланар тийрак нигоҳи, бўйингга бўйтумор, белингга белқувват, ақду фаросатингга офтоби чароғ бўлай!..

Хотиралар гирдобида сузаётган Саидбек, чолга тикиларкан, дилида сўнгсиз эҳтиром ҳиссини туйди. Рост, шу одамга суяниб яшади эсини таниганидан бери, қанчалар мадад олди ундан қийналган кезларида, яна, не омадқи, фақат шу одам билар падаридан қолган мерос нималигини ва қайдалигини. Фақат ҳаёту мамот қадарли азиз ва мўътабар нарсани шу кунга қадар у ичида димлаб-занглатиб келгани қизиқ ҳол...

— Ўғлим, кўзёш денгиз бўлмас, денгиз бўлса одамзодни ютмайин қўймас, — деди Ёдгор валий ўйчан алфозда. — Эрлик шаъни ҳар нарсадан баланд, билансан буни. Иккиламчи, қарияпсан. Оби-дийда қилиб ўтиришинг нимаси?

— Мени уришманг, қисматимни қарғанг, — осудаликка мойил ўкинч бор эди Саидбек Умар товушида, сўнг сал ўзини тутволиб, Ёдгор валий билан ёнма-ён йўл тортди кулба сари. — Камина гуноҳим нелигини биламан. Лекин билмаганим қанча? Мана шуниси алам қилади одамга. Эсимга тушса эзиламан-да, нима қилай?

— Зигирча фойдаси йўқ, нимагаки бўлгани бўлиб, бўёғи синган, тўғримасми? — зимдан меҳмонига қаради Ёдгор валий. — Буёғини сўрасанг, меники ҳам сеникидан кам эмас. Қанақа валломат бўлиб ўсаётган эди-я Бўзтой?! Атайлаб хазон қилишди, Эна Кўкбўрини эмганидан қўрқишиб!..

Шиф этди Саидбек Умар юраги, борлигини бир орзиқиш қамраб турди анчагача. Қадрдони Бўзтой Эна Кўкбўрини эмгани ёлгон эмас, у шунинг учун тирилган, хосиятли сут жўрасига шундай улуғ имкон ато қилган. Ажабтовур жойи, у ўзи билан Саидбек Болалигини ҳам етаклаб келган. Бас, бу сирни Ёдгор валийга очиши керак: Бўзтой тирик, Бўзтой ўлмаган, Эна Кўкбўри сийнасидан баҳра олган жон боқий қолар! Ажабо, унда Сайфига ўхшаган муртадлар қандай чап берар ажалга, қаёқдан олишар Азроилни лақиллатиб кетишга имкон берувчи ваколатни?!

Кулбаси сари бафуржа бораётган Ёдгор валий иссиқда қовжираган ўтлоқда беихтиёр тўхтади, ногоҳ руҳланди сокин чехраси, синчков тикилишида илиқ меҳр, ёқимтойлик, нажот ёлқини мужассам: «Ўғлим,

Саидбек, қарагил!» Хайрихоҳ бир оҳангда айтди бу гапни, кейин ҳалигидай ҳаракат қилди: шундоқ Саидбек рўпарасига тутди ўнг қўли кафтини. Энди Саидбек янаям хушёр тортди, энди анчайин тажрибали эмасми, тез пайқади шайх не тилақда эканини ва унинг титранишга мойил панжалари орасидан хотиржам тикилди йироқларга.

Ер билан кўкни ҳарир бир парда бирлаштирган, у сокин елпинар, ажаб тарзда тўкилиб турар — тўлқин-тўлқин... Парда гирдлари ҳошияли, бир учи шахт юксала бориб фалак тоқига тиралган, ие, бу Тўлин Ой қалъасининг қобирғалари саналиб турган зангор куббаси эмасми? Ланг очик қалъа дарвозаси, беихтиёр Саидбек ўзини муаззам остонада кўрди, бадани ғалати чатнаган кўйи, ичкарига кирди аста.

Оғир ҳаяжон босди Саидбекни: ён-верига қўрқапуса бир аланглаб, секин жилди илгарига. Манов зал намунча кенг-мўл, намунча муҳташам? Буниси янаям жозибали экан, ана буниси эса тилсим қилинган саройдан қолишмас. Борингки бунақа маҳобатли, нақшу нигорлари нозик, юмшоқ мебелару қимматбаҳо гиламлар билан жиҳозланган бўлмалардан нечтасини қолдирди ортда — билмас, бир маҳал қараса, вира-шира ёритилган йўлак бўйлаб борадир бўйнини қисиб. Ер ости йўлига тушиб қолдими нима бало?

Шошилмай, кучини аяб, узоқ йўл босди, юра-юра ниҳоят фил суюгидек оқ темир эшикка рўпара бўлди, ёпирай, бу эшик таниш-ку. Бир орзиқиб тушди. Бўсағада бир муддат иккиланиб тургач, секин қўл чўзди дастага. Жимжит хонага ўқдек отилиб кирди. Рангрўйи заъфар тортган Бўзтойга нигоҳи тушгач, таёқ каби қотди: «Оҳ азизим, шу аҳволга солдиларми сени?!» Чиндан ҳам ночор йигитча ҳоли. Аммо у ўзини бардам кўрсатишга тиришди. Овози ҳам ўктамона янгради:

— Ҳи, тавба, сиз ҳам... анови шерикларингиз каби... соядай липиллаисиз. Худди қони йўқ махлуқсиз... Ёки кимдир сизни тушовлаб кўйган, нима, ёлғонми? Бу юрт ғалати экан, Худо ҳақи айтинг, мен қаердаман?

Бўзтой оқарган юпқа лабларини қимтиди, қулоғи орқасини истар-истамас қашиганча Саидбек Умарга хўмрайиб қаради ер остидан. Анчайин сирпанчиқ саволи, жавоб қилиш учун қани довруғи балад профессорда жон бўлса. Нимани ўйлаган эса, кўпикдек бирин-сирин сўнди шуури қатларида, хусусан бу ҳолида дилидагини тилига кўчириш азоб унга.

Ўғил бола гап шу: гўр эмасди ҳаёти гулобий бинода, ҳали Тўлин Ой қалъасида ҳам бирон ибратли натижага эришган эмас, ахир, қисқа вақт ичида нимага ҳам улгурсин? Гоҳо йиллар бўйи уринар одамзод, аммо топгани — омадсизлик, бирон бедаво дард... Энди кимдан ҳам яширсин қисмати шунақа бўлиб чиққанини? Бу ёғида умиди бошқача, зеро одамга ўхшаб меҳнат қилиш, шунга яраша тўйиб-қувнаб яшаш илинжида, бироқ шу нарса насиб этармикин?

Тунов куни Чумоли телефонда ғалати учуриқ қилди: кимки адашган бўлса тўғри йўлга солмоқчи эмиш! Вой, томи кетган банди, келиб-келиб шундай зил юмуш сендақа меров чекига тушибди-да. Бир думалаб бошқа қиёфага кирган ва Чумоли этагини тутган Сайфи, кейинроқ, бир баҳонада, надомат қулфи урилган сандиқни очди: моддий-номоддий дунё бошқа ўлчамга кўчганмиш, ушбу жаҳоншумул ҳодиса Сариевлар сардори хоҳиш-иродаси ва режасига кўра рўй берганмиш, кимки ана шу жараёнга киришиб кетмаса ғазабга учрармиш, энг машғум жазога лойиқ топилармиш. Қолганини ўзингиз хулоса қилаверинг, фақат курақда турмас бу даҳмазани Бўзтойга уқтириш осонмас. Мабодо гап очса-нетса роса масхаралаб кулса керак.

— Балки шарпалар мамлакатига кеб қогандирман, — деди Бўзтой тўсатдан, ноўнғай жимликни бузиб. — Бунақасини ҳечам эшитмовдим. Нима, сизам шунинг фуқаросими?

— Қўй, қора кўзим, ярамни тирнама, — деди Саидбек ялинч оҳангида. — Шундоқ ҳам тўйганман. Дардим оғир, дардимга сен малҳам босарсан деган умиддаман.

— Малҳам, о-оо-о?! — деди Бўзтой ҳасратидан чанг чиқиб. — Қайда экан ўша мўъжиза? Неча замондан бери ўзим ҳам ялангоёқ бўлиб қидираман.

Кимдир бир челак совуқ сув ағдарди гўё Саидбек тепасидан...

Наҳотки бунинг ўзи ҳам мададга зор?

Ночор қолган Саидбек хаёлга шўнғиди, қай маҳалдир ойна ортидаги махлуқ чийиллаб юборди, олим сесканиб тушди. Паришон ўтирган Бўзтойга умидворлик билан тикилди, бунинг истараси шунчалар иссиқки, аста қўяверасиз. Сўнг, ундан назарини узмай, бошқача сурурга кўмилди, зерикарли «Е» хужраси аста-секин чекинди қайгадир. Шундоқ рўпарасида бошқача манзара жонланди: виқорли чўққилар, шиша сувли

жилға, паст-баланд ўнгирилар, хазонларга қўшилиб учаётган мезон ипларининг сокин товланиши, тирамоҳ нафасига кўника бошлаган қўй-қўзиларнинг чўзиб-чўзиб маъраши... ўзаро уйғунлашиб кетган.

Ана, қишлоқ узра Айиқтош жимгина хаёл сурадир, ундан ҳам юксақда темир қанотли бургутлар сокин сузар ҳавода, этак тарафда ястанган боғ-роғларда эса гоҳ тўрғайлар сайрар, гоҳ тошбулбуллар. Майин ва қувноқ хонишларни гоҳо увлаб қоладиган шамол олис-ларга учуриб кетар. Ажиб бўёқлари билан кўзни ўйна-тиб, дилни ҳаприқтирадиган ғаройиб манзара орасидан не-не ҳодисаларни жимгина ичига ютган, бирон сир-лашадиган кимса йўлига интиқ қишлоқни Саидбек кўриб турар. Ана, паст-баланд томлар лойсувоқ яғринини офтобга берган, бири-бирига туташ — укувсиз уста қурган зинапоя янглиғ юқорига нотекис ўрлаган. Ола-чипор дўнглик белида қўнқайган айвонли уй қўшнилари орасида сирли мунғаймиш: у анча эскирган, замини шўрлаган, борингки қаттиқроқ шамол қўзғалса гупша йиқиладигандек аҳволда. Лекин у, бўш келмай, сир бой бермасдан, адл турар тикланган жойида.

Уч-тўрт қариган, таналари бужир дарахти бўлган ҳовлида узун-энли оқ чит кўйлак кийиб, дока рўмол танғиган жимитигина кампир пилдираб юрар нари-берига. Тўхтовсиз жаврар алланарсаларни, ким бил-син, чоли — Ёдгор валийдан норозими? Айвондаги чорпояда ҳали соч-соқоли тўла оқариб улгурмаган, шунга қарамай, чехрасидан нуронийлик ёғилаётган шайх тасбеҳ ўтириб, беозор қулмсираб, чордона қуриб ўтирар бемалол. Нигоҳи — гувала деворли, шифти паст сайисхонада, у ерда думи калта, ёли бўлиқ, устига шол ёпилган чавқар бия ҳозиргина туғилган, оёққа туришга зўр бериб уринаётган жажжи қулунини ис-калаб-яламоқда.

Эскироқ беқасам тўни этагини қайирволган, соч-лари ўсиб қулоқ-чаккасини босган, очиқ чехрали, хушрўй, эпчил йигитча, эринчоқ куз офтобида қизарган кўйи, чопилган пичан ташиб, тезак ҳиди анқиётган охурни тўлдириш билан овора, ҳар замонда, у — оғзида кўшиқ, боласини эркалаётган байтал сағрисига шап-шап уриб қўяр.

Осойишта ҳаёт давом этар ҳовлида...

Шу маҳал, байтал, янги меҳмонни бир зум эъти-борсиз қолдириб, дарвоза томонга қарар мўлтираб, сўнг, қувончга тўлганини яширолмай, кишнаб юборар

баралла. Сал ўтиб, айвон қуйисида, яна бир ўсмир пайдо бўлар. Саломни қуюқ қилар. Кўринишидан унинг анчайин қайсарлигини, шунингдек, яхши одоб ва яхши муомала кўрганини пайқаб олиш қийин эмас.

Юраги гусирлаб ура кетган профессор ҳовлиққан-ча хитоб қилди: «Оҳ-ҳо, бу — мен, Худо ҳақи — мен!» Анчагача кўз ўнгидан кетмади жозиб манзара: у ҳузур қилар гоҳ Бўзтойни, гоҳ ўзини кузатиб, илиқ ҳаяжонга тўлар кўкси. Ширингина энтикиб турганда бариси илкис яширинди недир парда ортига. Энди нима ҳам келарди қўлидан, болга тўймай қолган бола ҳолига тушди, тамшаниб ҳам қўйди ғалати қилиб. Сўнг, бирдан, «Е» ҳужрасида ўтирганини, кечмишига шунчаки бирров бориб келганини эслади-да, хўрсинди но-чорона.

Шундай ҳол атиги бир зумда кечди-я, ёпирай, қандайин гаштли экан ўша ҳаёт... Дўсти Бўзтой ҳам бахтли бўлган ўшанда, кейин уни кулфат тортиб кетди домига, мана энди у, узоқ йўл боса келиб, ғужанак бўлиб ётадир алдовнинг юмшоқ кароватида.

Зигирча адашаётгани йўқ: бу ўша, ҳозиргина тасаввурида кўргани — Бўзтой, қулулаган чавқар бия атрофида айланиша кунни кеч қилишдан сира эринмаган қадрдони — Бўзтой... Омади кулганини қаранг, Бўзтой ўша жониворлар билан ташриф буюрган экан чорбоғига. Илгари ҳам валломат эди, шу феълига содиқ қопти-да. Ишқилиб у ҳамиша бор бўлсин, яхшилик билан бирга яшасин. Ана, у хотиржамлик билан қовоқларини уқалаётир, нигоҳида дарди ва қувончи учқунланар: ҳа, ошна, мунча тикиласан, танимадинг чоғи, ахир, мен Қуйруқсой дала-даштида товонини неча бор чақир тиканга қонатган Болалигинг бўламан, нима, мени кўнглинг кўрғонидан улоқтириб ташладингми?

Энди тамом ишонар: Бўзтой бўлиб келган Болалиги...

Қадамингга ҳасанот, азизим!..

Кўнгли тоғдек ўсди, ҳа, ахир, қувонмасинми, ифтихор ҳиссини туймасинми, ахир, Болалиги билан юзлашиб турибди, энди Саидбек ҳаётда қийналмас, минг хил жумбоқлар қошида довдираб, не қиларини билмай қолмас, у ёнида экан, тоғ ҳам бўй эгар қошида. Тагин, Бўзтой — Болалиги кўмагида қачонлардир тилсим қилиб ташланган кўнгли қулфини очар, кўнгли сари, кўнглида парвоз қилар, зеро бу қутлуғ ишда

Ёдгор валий оқ фотиҳасини ҳам олар, иншооллоҳ шу кун яқин... Ҳа, шу айём жуда яқин, эҳтимол, мавриди топилса, шайхдан падари бузруквори қолдирган табаррук ёдгорлик нималигини ҳам билиб олар. Азалдан чол феъли кенг, бунга қолганда янаям кенглик қилган, қойил, отаси ишониб айтган сирни неча йил қилт эткиздирмай пинҳон сақлаган ичида. Тавба, пақ ёри-либ кетмабдими?

ЕТТИНЧИ БОБ

1

Саидбек ногоҳ ўқ еган оҳудек титранди...

Нима бўлди, ҳалиги ўйлар залвори босдимми?

Анча ўтгач, яна ёриша бошлади тасаввури кўзгуси, бу гал, ниҳоясиз, чидаш маҳол оғриқ билан кўшилиб ёпирилди хотиралари. Барини кўрди жимгина: қай кунгача яшнаб, азалу абадни эъзозлаш иштиёқи билан тўлиб-тошган қишлоғи энди мункиллаган чолдек букчайган, ранги — синиқ, боғларида хазонлар чирпирак, яна чатоғи, мевасидан кўза-кўза шинни пиширилаган балхи тут буталгани етмаганидек, майдонни қалтқалт учаётган қари-қартанг, жовдираган ёш-яланг босган. Нигоҳларда биргина нарса қотган — даҳшат, чорасизлик...

Елкасида нишони ялтираётган Сайфининг ҳамшагидек ошиғи олчи: яқинида гердайиб турган сикмўйловли гумашта қулоғига оҳори тўкилмаган латифа айтар бемалол, сўнг, гумашта қовоғини очмасида, ўзи пих-пихлаб кулар. Сўнг, бирдан тўхтаб, жон ҳовучлаб турган оломонга ўқраяр: осмон елкамда, ташлаворсам борми, ҳамманг битта қолмай чувалчангдай эзиласан.

Кимгадир дағдаға қила бошлар, Бўзтойгами?

Бунча ўзидан кетди, ярамас, муддаоСИ нимаЙкин?

Жиққа терга ботган Саидбек Умар, «Е» ҳужрасида димиқиб ўтирганини эслади яна, негадир оҳ урди астагина, сал овуниш учунми, бошқа муддаодами, ваннахонага кирди, пича талмовсираб тургач, бетини чайди-да, артина-артина орқасига қайтди, лекин, каллак урилган балхи тут тагида, саросар қотган оломон қошида, бошини ҳам қилиб тиззалаган Бўзтой жилмади хо-

тиридан, аксинча қиёфаси ва аҳволи-руҳияси янаям аниқроқ намоён бўлди хаёлида.

Ажабо, нечун ўша лаҳза осмон гувлаб-гулдираб қуламади устига, чорасиз бўзлаётган, ёруғ дунё кўзига қоронғи кўринаётган қишлоқдошларини нечун кунпая-кун қилиб ташламади, нечун?

Ахир, ўша лаҳза, қаҳру ғазаб отига минволган, оламини, Сайфи гиж-гижлаши билан, ўша от туёқлари остида эзгилаб ташлашига инонган сихмўйлов сукутта толган Бўзтой томовига, сира паст тушмаган Бўзтойга қўшиб, ўзининг Болалиги бўғзига ханжар тортворган эди-ку!..

Ана, ушбу лаҳзада ҳам ўша ҳолат руҳи-хаёлида аён: ваҳима исканжасида тақа-тақ қотган майдон ўртасида, ўзи чекаётган оҳни ўзи эшитишга ноқобил халойиқ қуршовида, қулочини ёзганча юзтубан қулаган Бўзтой ёнида, беозор Болалиги ночор алфозда типирчилаб ётадир — қора қонига бўянганча, бўлари бўлган борлиқни оху фиғонга тўлдирганча...

Эгам кўлади, қачондир жабр кўрган Болалигини тирилтирди Бўзтой қиёфасида, ана, тоза кўнглига ҳамон гард юқтирмаган Болалик юмшоқ кароватда голибона тарзда ўй суриб ўтирадир, дарифки, теграсида ўзидан бениҳоя йироқлашган, айни пайтда, унга ўзини яқин тутаётган, алақачон тақдирга тан берган, иссиғу совуқда фақат дийдасимас, иккала кўзи ҳам қотган Кексалик мағлубларча тўлганиб тургани, изтироб оловида қоврилиш билан бирга, нимадандир умидвор эканидан беҳабар...

Бирдан англар Саидбек: соғинч ва интизорлик ҳал қилмас кўнгида ўралиб-чувалиб ётган жумбоқларни, ҳай-ҳай, ҳар қанча тилини узун қилиб мақтангани билан узоқ кутилган фавқулудда эзгу учрашувга тайёр эмаскан. Ана энди кўринг ногаҳоний хулосаси беадад ўқинчга айланганини. Наҳотки мувозанат бузилган бўлса? Бунга тоқат қилиш қийин, бу ёнига ҳам Худо кўлласин. Титроқ кўлларини кўксига қовуштирганча, яна пичирлаб ўқий бошлар билган дуоларини. Зилдек сукутта чўмган чоғда мук тушганча мудраётган Бўзтой қаддини ростлар, кўксини керганча керишар ҳузурланиб. Чанқаган шекилли, товушсиз ютинар қуруқшаган лабларини ялаб. Нигоҳи сокин — хотиржам, наҳотки у олакўз махлуқ хўжайинлик қиладиган гўшага маҳқум эканини билмаса?

Ҳали Бўзтой валати ёзғирди, сиздай чинорга суян-

масам кимга суянаман, деди шекилли? Нима, шунчаки жифига тегиш учун пичинг отдими ёки чиндан ҳам имкони чатоқми? Балки бир далдага зордир? Фаҳми-ча, унақа эмас, Бўзтойдан шубҳалангани бекор, ахир, унинг кўмагида оламни ва одамни бошқатдан таниш, қолаверса, ўз дарди-дунёсини топиш, кўнглига, кўнгли бўйлаб сафар қилиш учун бел боғламаганми? Агар, чиндан-да, Бўзтой ўзи ҳам кўмакка муҳтож бўлса, аксига олмасми бари?

— Бўзтой, дилбандим, Худо ҳақи, устимдан кулма, менинг нимамага ҳам суянардинг, шартим кетиб, партим қолган бўлса!?! — ўпкаси тўлиб кетди чоғи, Саидбек Умар қисқагина сукут сақлади. — Ёки мандан гина қивопсанми?

Бўзтой тошиб келган кулгисини ютиб бош ирғади аста.

Пайваст қошлари ўртасида — тугун...

— Азизим, унақамас-да, менга осон бўлгани йўқ, — зўр бериб ўзини оқлашга киришди профессор. — Куй-руқсой қайғусини бир елкамга, бурч деган савилни иккинчи елкамга ортиб, шу ергача зўрға етдим.

— Менга қандай даъвойингиз бор? — Бўзтой қорачиқларида недир учкун ёнди липиллаб. — Йўқми? Ҳа, тузук, унда сўйлайверинг, юракни бўшатсангиз энгил тортасиз.

— Қисмат кундасига азиз бошини қўйган сендай ўктам ўғлонга қанақа даъвойим бўлсин, — у ўнг кўлини мушт қила тутиб ҳавога ўқталди. — Фақат, Худо ҳақи ишон, сени ўлгудай соғинганман. Нимага ҳиринглайсан, унақа қима. Вой, шумтака-ей, Болалигини соғинмайдиган қанақа лодон бор дунёда, демоқчисанда!?! Юз пойиз ҳақсан, пақат... Ишон, э, оҳу кўзлимиз, пақирники бошқача, ҳеч кимникига ўхшамайдиган соғинч!

Кулгиси қистаган Бўзтой унга ҳавас билан терми-либ қаради...

— Ҳо-о, шунақами?

— Шунақа, — деди Саидбек алланечук яйраб, сўнг энгил сўлиш олди. — Ҳа, нима, сени разолат қонига ботирган ханжар фақир Болалиги бўғзига ҳам санчилганини унутдингми?

Зил-замбил жимлик қаърига тортди хужрани.

Ҳалиги бўртиқ кўзли махлуқ кўриниш берди.

Сўнг бутун қалъа бир силкиниб тушди чамаси.

— Унутганим йўқ, — недир таъна соя солди Бўзтой-

нинг қизаринқираган кулча бетига. — Лекин фақир ушоқни қатл майдонига элтишганда сиз мўмин-қобил томошабин бўлишдан бошқасига ярамабсиз, аҳли жамоа ҳам, хўш, нечун?

Қоқ бўлиб кетди томоғи, рости, Бўзтой гина-кудур билан айтган ҳақиқат кеча-кундуз Саидбекка тинчлик бермас, замона зайли билан пешонасига босилган тамға борлигини зимдан сирқиратгани-сирқиратган, тушунуксиз ўжарлик билан кўнглидаги кемтиқдан огоҳ этгани-этган, нима қилсаки уни манглайдан сидириб ташласа, ундан қутилса тоабад. Айни фурсатда ҳам Бўзтой хумордан чиқволди ярасини янгилаш эвазига.

— Яна чок қивопсан кўксимни, дилбандим, — деди Саидбек бош чайқаб, аъзои бадани зирқираганча. — Нимасини айтай, ўша кунлари барчамиз бекишан кишанланган эдик, минг афсус!

— Кечикиб қилинган пушаймон сут айламас.

— Кел, жоним, буларни кўя турайлик, — деди Саидбек, юзига жиддийлик тусини бериб. — Яхшиси, менга Эна Кўкбўридан гапир, у Чақалоқ билан ишончли жойга яширинганми?

Энди Бўзтой андак очилиб кулди, дили ҳам, чехраси ҳам ёришди анчайин, энди у фаройиб ўлчамлари бўлган қутлуғ дунёсига фарқ: Эна Кўкбўри Оллоҳ назари қўриқлайдиган — хавфсиз, осойишта, ораста хилватни манзил тутган, Чақалоқни иссиқ-юмшоқ қучоғида, меҳр-муҳаббати қўрғонида дахлсиз асраётир, мусаффо сути билан болакай нафсига ором ва қаноат бахш этаётир, фақат анчадан бери у ярадор, дайди ўқ теккан елкасига, буни юзига синовчан термилиб турган биродарига айтсинми, йўқми?

Турмушда кўп тўқишганига қарамай, бу одам — Эртақ одами, кор-қолдан уни хабардор қилиши керак. Барисини чамалади, лекин етолмади ниятига, гусирлаб эшитилган қадам товушлари алғов-далғов қилиб юборди хаёлини.

Қисқагина жимлик... Ва эшик очилди шарақлаб: барваста, қовоғи солиқ икки киши кирди олдинмакейин, иккови ҳам хотиржам келиб, ёнма-ён тўхтади ўртада. Ғалати бир салобат, ўнғайсизлик, хавотир босди хонани, ажиб тарзда имилаб, зерикарли, маза-матрасиз кеча бошлади лаҳзалар. Сўнг зарда аралаш чуқур хўрсиниқ... Бу Сайфи эди, энсаси қотиб кетган Саидбек, нафратини қандай изҳор этишни билмай, бир унинг чўққи соқолига, бир кўлидаги тим

қора резина таёғига тикилар олайиб. Кимни эргаштириб келди, ярамас? Аммо танимади ҳамроҳини, буям пўконидан ел ўтмаган бирон гўрсўхта бўлса керак, деб қўйди ичида.

— Уу-ху-уйй, жигар, қоринчани қашилаб ётипсамми?

Қизиқ, Сайфи тилини тишлаб турарди феълига зид равишда, анов кимса эса, ошиб бораётган диққатини яшириб, қувноқ қиёфада гап қўшди ранги оқарган Бўзтойга. Товуши ҳийла шанги экан, ҳафсала билан ийлаб, оҳорлаб, оби-тобига келтирганига қарамай, таллаффузидан яққол сезилди шу нуқсони. Ана энди Саидбек бир ишқирди, бирдан ҳушёр тортиб, разм солди унга ер остидан ва қурт ўрмалаган каби жимирлаб кетди бадани. Ахир, бу уйгинанг куйгур Чумоли — Қўлдош Камон-ку, нега танимапти уни шу пайтгача? Шунақа, ниҳоят кўриниш берди ярамас. Бариси тушунарли: ўзан бошида ўтирволиб, шу бемалол лойқалатмоқда сувни.

— Ҳимм, — деди у бирпасдан кейин, Бўзтойга назарини тешгудек қадаб, — чакки ёмон тушган кўзинг. Тўғрисини айт, ростдан ҳам Кўкбўри туққанми сени?

— Ҳазрати раис, камина борини ипидан-игнасигача ойлик ҳисоботимга тиркаганман, — жимлик чўкканидан фойдаланган Сайфи чулдирай кетди. — Асли бу тирмизак Эна Кўкбўри зуриёди эмас, лекин бешиқда ётганида ҳар кеча тоғдан эниб келиб эмизган. Жоҳил Қуйруқсой ақлини пешлаган кунларимизда бундан аввал ўзим хабар топган эдим.

— Хўш, — дея ўқрайди Қўлдош Камон, — намунча чўзасан?

— Эсимда, яхшилик тиғи билан сийловдим.

— Энди сени сийлагани тирилиб кепти-да?

— Бир шўртумшукқа кучим етар, ҳали, раис.

— Ҳимм, тезроқ ғамингни егин, буниси қўл остингда бўлгани билан униси очикда, эркин. Ҳали сутга тўймаган гўдак-ку, деб хомтама бўлма, вақт тезоқар дарё! Унақалар тез вояга етади. Тўлин Ой қалъаси додлаб қолмасин-а!

Сўнг, Чумоли, бирдан товушини пасайтириб, хизматга шайлигини «хўп-хўп»лаб астойдил изҳор этаётган Сайфи қулоғига қўйволди оғзини. Ўғринча нигоҳи саросималаниб хомуш ўлтирган, нафратини ичига ютаётган Бўзтойга қадалган. Лекин у ҳар замонда Саидбек Умарга ҳам тикилар зимдан. Ҳозир у Сайфини

бошқатдан авраётир: Энабошини тезроқ тутқун қилиш-га даъват этаётгани аниқ... Булар бир-бирига нақадар мос тушган, лекин қайсиниси золроқ?

2

Саидбек Умар кўз ўнгида юксалиб борар Ёдгор валий — Қуйруқсойнинг содиқ чароғбони. Энди панжалари ҳам ингичка ва нимжон туюлмас, аксинча чайир ва бақувват: гўё шундоқ олдида улкан ойнаи жаҳон ўрнатилган-у, ўшанда у ими-жим кўриб турар барисини. «Нимага иймон ўгирдинг?» — дея нур сочар ота кўзлари. Бир сирли иқроор уйғонар нотинчланган кўксига. Ҳамон қоядек адл турган ҳазрат қошида тиз чўқар ногаҳон ва аста ўпар этагини.

— Сен, гумроҳ, жафокаш ерни ўтдан олиб сувга, сувдан олиб ўтга солаётган каззобларга ҳалиям ишонсанми? — Ёдгор валий соқоли учини қайириб тишлади, сўнг қўйворди тезгина. — Ҳа, нега мум тишлаб олдинг, сукут аломати ризо, шундайми?

— Йўқ, ота, мен улардан тўйдим.

— Доим аравани қуруқ опқочасан.

— Одамни ҳадеб камситманг. Ана кўрасиз, Бўзтой билан бирга мен ҳам қайтаман Қуйруқсойга, — деди Саидбек Умар, миясини ўргимчак тўридай ўраган ноҳуш фикрларни матонат-ла инкор этиб. — Қуйруқсой ота маконим бўлса, нега ундан ётсирашим керак?

— Тўтиқуш бўп кетдинг-у, бўтам.

— Тўғри, кўп йил ўтай бўлдим унга, энди, бас, уни ҳам, ўзимни ҳам хўрлаганим етар, энди бу ерда Хотираларим ва Болалигим билан ёнма-ён яшайман.

— Ҳа-а, тузук, лекин ишонч борми ўзингга? — ниҳоят, пича сукут сақлагач, Ёдгор валий бир қадар ўсмоқчилаб, шубҳа аралаш савол бердики, севинмакдами, ранжимақда, қийин кечди англаш. — Ниятинг ишқилиб бутун бўлсин, бўтам. Оғсанг, бир гуноҳингни минг қиласан. Шуни биласанми?

Саидбек Умар чайнади: «Отанинг қаҳри жўшди-ми?»

Йўқ, хайриятки, у осуда, босиқ...

— Анчадан бери Оллоҳни топмоқ илинжида ҳам чекасан, гоҳ мендан, гоҳ Болалигингдан мадад тилайсан. Бизга суян, лекин суяниб қолма, аввал бизни эмас, ўзингни топгил, қолганига кейин эришасан.

Саидбек бўзарди: «Шайхи комил ҳақми?»

Кимдир сазо берди ичида: «Ҳақ!» Сўнг, қўнишганча, бирма-бир чақа бошлади ҳазрат қилган лутф мағзини. Чақаркан, алабир кўрқув босди юрагини, наздида, эҳромсимон чўққи белида қўнволиб, саробда жимирлаётган адрларни жимгина кузатаётган Айиқтош ноҳосдан қулади гумбирлаб, сўнг сокин дарани ларзага солиб, йўлида учраган дов-дарахтни қийратганча, шахд-ла келиб урилди нозик ва толиққан гавдасига...

— Болалигим дейсан... Хотираларингни тиқиштирасан... Кошки Қуйруқсой салтанатини тутиб турган робиталар билан ёнма-ён яшашга қурбинг етса!?

Саидбек Умар сукутда... Унинг аҳволини Ёдгор валий тобора теранроқ англади, лекин ҳозир у меҳмонига раҳму шафқат қилиш фикридан мутлақо йироқ, мавриди кептими, аямаслиги керак. Мулла Умардек эл таниган, дунё кўрган, етти ўлчаб бир кесган ориятли одам зуриёди дунёдан қўли очик, кўзи юмуқ ҳолда ўтиб кетмаслиги лозим. Ҳаргиз у орзу-ҳавас отини қамчилаш билан овора, бироқ ичида кўрқув ин қўйган, ҳал қилувчи лаҳзада ўша туйғу илондек бош кўтариб қолса-чи?

— Нима ҳам дердим, хўш, бу мулкни қўриқлаш ва хотиралар ичида делвагай япаш фақир чекига тушган саодатдир, — қуроқ кўрпачага омонат чўккан Саидбек Умарга ер остидан нигоҳ юборди мезбон. — Бунақаси чамамда сенга ярашмас, қолаверса, сен... кўнгилчан ва савдойисан. Берилсанг қаттиқ бериласан, безсанг, тасомом безасан.

— Тўғри, — дея кўзларини яширди профессор, — айбим бўйнимда.

— Юзаки тавба ниқобдир, — анчайин кескин янгради Ёдгор валий товуши. — Нокаслар билан ораочди қилиб, галва уясини тарк этмоқчисан, хўш, эрта ўзингни ўзинг тарк этишингга тўғри келса-чи? Унда нима қиласан?

— Фақирни буккан нарсаси — таъқиб!

— Асло, бу эмас чатоғи, билиб қўй, чатоғи, бирламчи, бу дунё омонат эканидан беҳабарсан, иккиламчи, ҳар нимаики кўрингани йўқлик, ҳар нимаики кўринмагани борлик эканини англашга қодир эмасан.

— Унақада... бекорми Қуйруқсойни соғиниб келганим?

— Ҳа, бўтам, Қуйруқсой — йўқлик!

— Йўқ нарсани кўмсар эканман-да?

— Сен Қуйруқсойда эмас, ўзингда яша, фақат ўзингда эмас, Оллоҳда яша! Бошқа ҳаёт йўқ! Овора бўлма излаб! Шунча адашганинг етар! Дўзах олови урмаяптими бетингга?

— Э, падари бузрук, ўтинаман, шафқат қилинг, кўп эзманг шундоқ ҳам эзилган бағримни, — дея профессор бир парда кўтарди товушини. — Ижозат беринг, тоабад қолай Қуйруқсойда, ахир, бошқа қайга ҳам бош уриб бораман!?

— Қўрқаманки, тоабад мутеликка ён бериб, андишаи истиҳола ўлгирнинг қирқямоқ чопонини эгнингдан ечмай, ечгани журъат қилмай ўтиб кетмасанг дунёдан!

Яна, нохос гумбирлаб, Айиқтош қулади гўё устига...

Авлиё ота меҳмони кўнглига бир қур назар солди, холос.

— Асли, Худо ҳақи, ўғлим, омонат дунё сен чеккан ташвишларнинг бир чимдимига ҳам арзимас, — саробда жимирлаётган сайхонлик тарафда сайр қила бошлади ота нигоҳи. — Хўш, унда тирикликка мазаматра киритадиган нарса борми-йўқми ўзи оламда? Бор, бири — сен айтаётган хотира, фақат, уқиб олки, хотиранинг ҳам суврати билан баробар сийрати мавжуддир. Ҳамма вақт бандаси учун сийрат аталмиш моҳият муҳимроқ! Машойихлар таъкидига кўра, хотира ихлос ва дуодан бўлак ҳеч нарсага муҳтож эмас, хотира учун нафс ҳам, таъма ҳам, ҳасад ҳам, мартаба ёки хазина ҳам сариқ чақа!..

Ёдгор валий нишонни аниқ олишга тиришдими, завқи тошдими ёки шунчаки йўлига сўйлай бошладими, дафъатан билиш қийин, ҳартугур, нима бўлганда ҳам, Саидбек Умар нам тортди ўзига — ер ёрилмадики, ими-жимгина кириб кетса. Ахир, наҳотки қонида мол-парастлик иштиёқи бўлса? Бор эканки, қичаб-қистаб келмиш отасидан қолган, лекин нималиги номаълум мол-дунёни!

— Ўғлим, фақат марҳумлар эмас, мен ҳам сен учун бир хотираи силсиламан, фарқим — юрагим тепиб тургани... Бугун иккала оёғим ҳам гўр лабида, шунгача кўп олис, кўп оғир йўлни босиб ўтдим, не-не бекатларда қўниш қилдим, охири тушундимки, ҳаётдаги жамийки яхши-ёмон ўзимда экан, беҳуда овора бўлибман истаганимни бошқа макон, бошқа замондан қидириб?

Энди, ёпирай, шайх жунунваш қиёфада...

Тавба, у кимни имтиҳон қилаётир, ўзиними, Саидбекни?

Фаҳмича, у улкан борлиқда улкан нуқта — сокин порлагувчи қутбга айланган, поёни йўқ мазгилда кўрар кўнглини, янаям аниқроғи, ҳазрат суврат кўрғонидан сийрат мулкига кўчган, шу ажаб ҳижрат сурурига тамомила чулганган. Алҳол, руҳий ҳижрат гаштини сураётир, ажабмаски, бу ҳолати Олий зот ҳузурига сафар қилиш арафасида адо этаётган муборак ибодати бўлса!

Балки, ундай эмасдир, балки, бу лаҳзада, ҳазрати киром, айтгани — кўп олис, кўп оғир йўл бандаси учун не маъно касб этишини, бинобарин, бешик билан қабр орасидаги масофа ибратли ёки самарсиз ислоҳлару инқилоблар манбаидан бошқа нарса эмаслигини чамаи мўлжал қилаётгандир. Кимнидир ошифта, дилкашу оқибатли — доно, кимнидир оворай сарсон, ғамбода ва тажанг — садойи қилиб қўядиган ушбу йўлда нима устивор: эзгуликми ёки жаҳолат, э, Қодир эгам?

Бора-бора устози мукаррам теран сукутга чўмди, энди у гўё тили билан эмас, нигоҳи билан сўйлар, муаззам маъно билан тўлғин улкан бир каломни ифода этишга ошиқар. Бу недир, зикри ботинми? Қароқларида ойдинлик жўш урадир: Саидбек ўғлим, камина дунё уйига қадам қўйган куним, дунё ҳам камина кўнглига мўралади, бундан ҳеч қачон ғофил қолма. Кўҳна гардун жисмимга руҳ-жон берди, мен ҳам унинг бўм-бўш кўзасини файзу баракотнинг шира-шарбати билан тўлдирдим. Азалу абад дўкони фақирни ақлидрок, қуввай ҳозифа билан сийлади, фақир ҳам анинг мискин кулбасини сабру қаноат, ҳалимлик ва иймоннинг бебаҳо гавҳарлари билан зийнатладим. Замону макон фақирни фариштага қиёслади, мен эса замону маконни ўзимга менгзадим. Ниҳоят ақлу идроким равон ишлай кетиб, фаҳм этдимки, аввал ҳам, охир ҳам ўзимда экан!..

Саидбек кўз узмас отадан: «Шайх зикри ботин билан машғул!»

Ёдгор валий ўзини ҳам, борлиқни ҳам унутмиш... Недир ҳавасда у руҳи иқлимга кўчмиш, шу жараёнда гўё оламу одамни бошқатдан танишни ихтиёр қилар. Ким билсин, балки алақачон Аршга юзлангандир. Ана, лаҳзалар кечгани сари, вужуди кучлироқ нурланар. Кейин, вужуди, аста-секин, ловуллаган хилқатга айла-

нар, серажин пешонасини тириштириб, оҳиста хўрсинар-да, бўйра ва кўрпача тўшалган супага ҳовуч-ҳовуч чўғ бўлиб тўкилар:

Мен ўзимда туғилдим, мен ўзимда ўламан.

Улуғ тарҳ ҳам, улуғ амал ҳам — ўзим...

Тўрт фаслда ўзимда гуллаб, ўзимда мева тутдим — куврадим.

Яхши ёнида ориқлаб, ёмон ёнида семирдим.

Ақл ичинда донишлик билан ошна тутиндим, ақл ташинда телбалик билан оғиз-бурун ўпишдим; илму ҳикматим кимгадир малол, авомлигим кимгадир эрмак...

Фақир дунёни заррасидан коинотга қадар эринмай ўргандим, қолмади билмаганим, ахийри англабманки, шунча ақлим, шунча фаросатим, шунча кучим билан то ҳануз ҳеч нарсани билмабман...

Во ажабо, бу лаҳза Ёдгор валийни таниш имконсиз, бу лаҳза шайхи калон ботини иқлимида ўзига ўзи арзи ҳол қилишга астойдил киришган, бинобарин, Саидбек Умарни лолу ҳайрон қолдирганча, ботинида ўзи билан ўзи олишар, поёни йўқ бир олаמידан поёни йўқ иккинчи оламига сайру саёҳат қилар, эҳтимолки меҳмонини ҳам шунингдек ҳузурбахш ва азобли сафарга ундар...

Ҳануз руҳида инқилоб ловулар, долғали кечар бу инқилоб, бутун кўлами — уқубатлари ва лаззатлари билан қароқлари кўзгусида жилва қиладир...

Ҳа, бўтам, карами кенг Оллоҳ буюрмиш: мен ўзимда наҳри муаззам бўлдим, мен ўзимда жилғага айландим; мен ўзимда савашдим: зафар қучдим, енгилдим; мен ўзимда адолат истадим: бандасини бало-қазодан кўксим билан тўсдим, бандаси тухмат билан илма-тешик қилди кўксимни, мен ўзимда жоҳга кўтарилдим, бул юксалишим чоҳга қулаш билан ниҳоят топди, мен ўзимда саодат тиладим, орзуим ушалган кунда бадбахтлик тамға бўлиб босилди пешонамга, мен ўзимда тириклик гаштини сурмоқчи бўлдим, оғзим ошга етганда бурним қонади, ҳайҳот, англашки, англамаслик экан, ахийри ўзимда ўлдим, фақир бу кунда «мен»лик имконини эъзозламак билан машғулман, ушбу тадбир якунига етган лаҳза ўзимда руҳим билан қовушаман ва... ўзимда Оллоҳни топаман, ўзимда Оллоҳ билан дийдорлашаман, ўзимда Оллоҳ билан мангу қоламан, ўзимда Оллоҳ сари сафарим интиҳосига қадалар, ўзимда — Оллоҳда сафарим ниҳоясиздир...

Саидбек ҳушёр тортди Ёдгор валий хўрсинигидан, нима бўлди, кўнгли шайх кўнгли билан битим тузди-ми? Сирли бир сурур туйди, айна пайтда, кўз ўнгида шайхи комил ланфилаб ёнганига иймон ўтирди, эҳ, ёниш ҳам гапми, лағча-лағча чўғ бўлиб тўкилди-я. Мана унинг куч-қудрати нимада экан? Қизиқ, фақат ихлосу эътиқод билан ҳар кимга шундай ҳолни кечириш на-сиб этармикин?

— Бўтам, узр, — сал фурсатдан кейин Ёдгор валий кўз қирини юборди унга, — ажабланма телбаваш қилмишимга. Иложим қанча, гоҳида шу хил машғулотга эҳтиёж сезаман. Ўрганган кўнгил ўрганса қўймас.

— Тақсир, сиз ихтиёр қилган касб-кор камина учун тилсимдан бошқа нарса эмас, — деди Саидбек Умар хижолатини яширмай. — Сиз бир хазинасиз, сизга ҳавас қиламан.

— Хўш, ҳалитдан бери не муддао ташвишини чекасан?

— Тақсир, малол бўлмаса айтсангиз, шу кунгача ноқобил муридингиздан қандай сирни пинҳон тутдингиз?

Меҳмон тарафидан шундай саволни Ёдгор валий анчадан буён ботинан кутаётганди чамаси, шу боис, ранг-рўйида бирон ажабланиш аломати ёки бошқа бирон ўзгариш сезилмади айтарли, фақат, хиёл маъжос тортиб, Тамғали ғори томонга қаради жимгина. Анчадан кейин, жилдираб оқаётган сой бўйига бориб, таҳорат ушатиб қайтди-да, орқамдан юр, дегандек, хайрихоҳ бош ирғади Саидбек Умарга...

3

Қаҳри жўшиб ўйлар Саидбек: «Қайсиниси золроқ?»
Сўнг кулар соддалигидан, ахир, Қўлдош Камон билан Сайфи ҳар бобда бири иккинчисидан асло қолишмас, ораларида бор-йўқ фарқ шуки, униси — дасти узун амалдор, буниси — эпчил ва уқувли мулозим, лекин бу фарқни унча-мунчадан сездиришмас, панада баъзан қизишиб олишса-да, апоқ-чапоқ бўлиб кетишар тезда, қолаверса, шу кунгача бирон масала устида талашиб-тортишиб қолишгани, бирови-бировига олайиб қараганини ҳеч ким кўрмаган. Бир олманинг икки палласига ўхшаб кетишади, бир майизни тенг бўлиб ейишларини эса асти қўяверинг. Иноқ-аҳил

бўлишгани учун ҳам доимо ошиқлари олчи, йўқни ҳам бемалол йўндиришар керагида.

Фақат ўртада кичик бир жумбоқ бор: Эна Кўкбўри воқеасини Қўлдош Камон аввалдан билармиди ёки унга бу хусусда Сайфи сўйлаб берганми?

— Пиропесор, ҳалиям ичингизда гина-гумон довча тугиб ётиптими? — кутилмаганда Саидбек Умарга яқинлашди Тўлин Ой қалъасининг эҳтиёткор соҳиби, юмшоқдан-юмшоқ илжайиб. — Отангизни ўлдириппанми, намунча мендан хапасиз?

— Мени тинч қўй, шунда орамиз очиқ, — деди Саидбек Умар димоғида пўнғиллаб. — Сендан ўлгудай тўйганман, тоқатим йўқ турқингга!

— Сизга офирлигим тушмаётгандир, — деди Қўлдош Камон қовоғини уйиб, — Сайфи билан зимдан кўз уриштираркан. — Худо ҳақи ишонинг: қосимийлар хўрлашган бўлса сизни, фақир кафтимда кўтаришга тайёрман.

— Инсофга кириб қопсан, чўп синдириш керак бошингда.

— Сизам мундай қайишинг-да одамга, — деди Қўлдош Камон, хиёл чиройи очилиб. — Кўпам офир юмуш топширганимиз йўқ: ҳозирча манови қайсарни жиловлаб берсангиз кифоя!

— Ҳе, ўргилдим... сен... Анойи санайсан-да мени... Пардалама, дардинг асли бўлак... Аввало Эртақ пайини қирқмоқчисан, негаки Энабоши билан Чақалоқ сен нокасни кушанданг.

— Ёпирай, тушимга кирмаган гап!..

— Локигин, хомтама бўма, унақаси ҳали ҳеч бир шўртумшуққа насиб этмаган, — Саидбек Умар соҳиб иззат-нафсига тегиб кетганини сизди, лекин паст келмади. — Эсинг борида этагингни йиғгин, бу қилмишинг одамзод шаънига иснод!

— Ақли ошиб-тошган одамнинг телбадан фарқи йўқ!..

Энди Саидбек Умар кишан урди тилига, нафратга ўхшаш нарса куйдирди кўксини, қани, иложини топса-да, ҳар нарсага тумшуқ тикадиган, қўланса нафаслари билан «Е» хужраси ҳавосини бузворган иккала гўрсўхтани бир зарб билан ер тишлатса. Аттанг, қўли қалта, бўни ҳечам адо этолмас. Майли, ҳадеб ғам чекавермасин, буларни, бугун бўлмаса эртага, адолат ҳомийси — Оллоҳ ўзи етарлича жазолар. Ҳозир олдидаги ташвиш бошқа. Бўзтой билан маслаҳатни бир

жойга қўйиши керак. Бас, одам зўрға айланадиган каталак қадрдони жойи эмас, у кенгликларга ўрганган, у тезроқ қуёш тафтига тўйган, тўрғайлар хониши билан масту масрур даштига, қай бир ўтлоқда эгасиз юрган бияси билан қулуни ёнига жўнаши лозим.

— Бирон нарса англадингми, жоним? — деди ниҳоят Саидбек Умар тажанглик билан. — Булар ашинақа, девор ушлатиб кетишади истаган одамига.

Бўзтой карахт: ҳоли йўқ чурқ этишга.

Ва ўйга толган: «Булар қанақа шарпалар?»

Сўнг, у бу дунё билан келишиш қийинлигини англаб, зўраки кулганча, ёстиққа оғир ташлар бошини, чийралиб ётганича эрталабга қадар қимир этмас...

Тунни мижжа қоқмай кечирган Саидбек Умар гашлиги устига гашлик қўшилар, тавба, бу қанақаси, у Бўзтойни жиловлаши — аниқ бир йўлга солиб бериши керак, ановилар шунақа кўрсатма беришган, қанчалар нобоп вазифа, аниқроғи, Сариевлар унинг саъй-ҳаракати асосида Болалик билан Эртақ ўртасига раҳна солмоқчи. Бунинг учун у Бўзтойни «Сумалак» зардобидан урчитилган замбуруғ билан эмласа — бариси тамом: ўғлон, кўнгли кўзига чим босилар-да, жамийки эзгу хотираларидан воз кечар, жумладан, Эна Кўкбўридан ҳам айрилар, о, ана бедодлик!..

Саидбек Умарни кўрқув босди, дунё қолган-қутган оҳорини ҳам йўқотиб бораётир назарида, кўнглидан кечаётган мулоҳазаларни Бўзтойга ётиғи билан тушунтириш вақти келган шекилли. Нимадан бошласин, Фузайлдан айрилиб қолганиданми, ҳар қанақа кашфиёти бошига битган бало бўлганиданми? Агар бу Чархпалакни кўрса... нафратдан бўғилиблар кетса керак. Кўнгли нозик-да... их, шошма, эшик ғичирладими зорланиб? Кимдир кирди, ҳа-а, таниқли зотлар: Жобир Кирпи, Эсон Оқбўта, Сайфи... Бириси истехзоли кулган, қайсиниси қовоқ солган, энг орқадагиси негадир ғазабнок... Тавба, ким экан булар арпасини хом ўрган? Бўзчининг моксидек қатнашади бу ерга, асли муддалари нима? Соябонли қалпоғини қошигача бостирган Жобир Кирпи ўзини хотиржам тутишга тиришаётган Бўзтойга буюрди: «Имилама, тезроқ кийин, жиян!» Сўнг у шерикларини ҳам шоширди, совуқ терга ботган Саидбек бош нозир овозидаги зардани туйиб, галати жунжиқди: яна бир мусибат ёвуқ шекилли. Кимдир пишиллаб ҳаво симирди ёнгинасида, мундор қараса, алақачон соясига айланган, ҳатто гоҳо тушида ҳам

кўриниш берадиган Сайфи ошнаси бўзарганча ўқ қилиб турибди нигоҳини: «Сиз ҳам борасиз!» Бунинг хитоби Жобир Кирпиникидан ҳам ўктамроқ... Иззат-нафси симиллаб, оёқ тирагиси келди, бироқ бундан нима фойда? Бошига ортиқа галва орттиради, холос.

— Машқингиз анақа... пастроқми, пирापесор? — илмоқли савол берди Сайфи, олдинма-кейин ташқарига чиқишгач. — Сал очинг-ай қовоқ сабилни, ҳаҳа, бир илтифот кўрсатинг, Худо ҳақи, бугун омадингиз чопган кун!..

Қани ҳозир Саидбек Умар қулоғига гап кирса?

Шошма, омад дедими, тавба, қанақа омад?

Ҳатто бурга думини кўролган Сайфи яна қанақа фирромликни дилига тутдйкин, асл муддаосини ўлиб-тирилиб пардалаётир, зимдан авзойи бузук: ўзини-ку нима қилса ҳам майли, ишқилиб, Бўзтойга тегмасин, бир бало қилиб қўймасин қора кўзлигини.

Не бир лаҳзада Худодан мадад тилаб одимлаётган Саидбек Умар муттасил қайнаб, гупириб-тошаётган тизгинсиз гирдобга дуч келди, тийиқсиз ёввойи тўлқин чаппор урганча, ўрай-ўрай, делвагай алфозда, зув ола кетди уни қайгадир, бетартиб гавдалар исканжасидан ўзи бир амаллаб қутилар, лекин навниҳол Бўзтой ҳоли не кечар?

Тўлин Ой қалъаси яқин... Ажабо, улкан, қўнгираддор, сербўёқ қалъа гўё муаллақ турар еру осмон оралиғида: гоҳо у дам солинган ёки дами қайтариб сўриб олинган шар каби шишиб-кичраяр, шунга кўра, бош гумбаз ҳам, майда-чуйда қуббалар ҳам бир ҳайбат солиб семирса, бир заъфарон тортиб ориқлар.

Яна, тепани нуқра-мис қозонга ўхшаш юмалоқ сайёралар тутган бижиллаб, сокин бўшлиқда тиккасига юксалган ингичка-йўфон устунларни ола-була арқонни эслатадиган сонсиз чизиклар ўргимчак тўридай чирмаган. Тинимсиз қилпилаб ҳаракат қиладиган қўни-ми йўқ думли ёритқичлар баъзан устунлар теварагида парвоз қила-қила қарсиллаб тўқнашар, йириклари ушоқларини гард каби чиппа тортиб олар ўзларига, айримлари ёндош тушган олмос тусли қояларга урилиб парчаланар ёки тўқнашув пайти қоялар ўзи бўлакларга бўлиниб, сочилиб кетар чор тарафга, оқибатда, тез-тез яшин чақнаб, осмон қоқ ёрилгудек бўлиб, янаям ёришиб кетар фалак буржлари, қалъа кўнгиралари ва гумбазлари.

Шунақа ҳолатки, кўриниб турган, само ўлчамлари

кўринмас самонинг исмсиз ўлчамлари сари шитоб ила чекиниб-суринган, ерда, ушбу майдонда нимадир ғалаён қилар: бир издиҳом устига иккинчи издиҳом бостириб келар. Ҳадикли ва умидвор нигоҳларга тикилар-да, мен бир хасман, деган ўйга борар Саидбек, сўнг ғалати орзиқиб кетар, наҳотки Бўзтой йўқолиб қолмиш халойиқ ичида?

Саидбек Умар аранг илгарилади, суяклари қисирлаб кетди зич тикинда. Гўё ер ёрилган-да париллаб одам чиққан, булар уйгиналарида ётишса маъқул эмасми маза қилиб, биров маймун ўйнатаётгани йўқки, қуруқ қолишса. Бай-бай, бу нима азоб-а? Бу ишга Бўзтой ҳам ҳайрондир, ишқилиб у соғ-омон бўлсин, энди топдим деганда... О, қани, бир мўйига тегинишсин-чи, ётволиб тебалашар, ахир, шу ёқмадими дилида анчадан бери ўчиб ётган умид чирогини?

Шукур, у қора берди, ана, беўхшов сахнани эслатадиган супа гирдида, бинобарин, тинмай бидирлаётган Қўлдош Камон оғзига термилган Жобир Кирпи, Эсон Оқбўта, Сайфи ва яна бир қанча таниш-нотаниш казозолар қуршовида паришонҳол турар.

Бўзтой ёнида бўлиши зарур эканини ногоҳ англаган Саидбек Умар гранит зинага илдам қадам босувдики, ногоҳ, яна теварак-атроф чарақлаб, фалак арзандаси — бесабр кампир қирқямоқ пўстагини қоқишга киришди: ёмғир ура кетди шитирлатиб. Ёмғир гоҳ шивалади, гоҳ шаррос қуйди, ана-мана зангор селда чўмилиб, тиниқиб олди борлиқ, теран бир сукунат чўккан пайтда қоматлари чўяндан қуйилгандек тикма-чоқ-чайир йигитлар ёпирилди майдонга, сўнг сағриси таранг қорабайир қўшилган, ҳозиргина ёғиб ўтган ёмғирда жиққа ивиган арава кўринди қибла тарафда.

Жунли тери қопланган одмиёна эгарда оёқларини айри қилиб ўтирган, анчайин жиззакилиги сезилиб турган, пахмоқ соқолли чувак киши ўзида йўқ шод — оғзи қулоғида, гоҳо қийқирганча савалаб қолар кўпикка ботган бедовни. Нақд ўқ илондек вишилар ҳавода лаънати ўрма қамчиси. Аммо, от жонивор, ҳаддан ортиқ чарчаганми, қайсарлиги тутганми, бошқа сабабданми, сира шошилмас — бир маромда унмайдиган майда қадам ташлар, хуллас, эгасига бўйсуннишни истамаётгани англашиллар.

Тушунуксиз бир шубҳа қамради Саидбек кўнглини, қай, бир ерига гўё игна санчилган, орзиқиш аралаш оғриқ туйганча, қибладан нигоҳ узмас, имиллаб

келаётган аравага, арава устига қўндирилган, турган-турмиши сир-синоатдан қуйилгандек туюладиган қафасга жимгина термилиб қолар. Қафас бирам баланд ва энлики, бемалол фил сиғиши мумкин, лекин, ичида — филмас, бошқа жонивор мудраб келар.

Кимдир ингичка оҳ чекди, қараса — Бўзтой, қадрдони, чарх урганча арава томон талпинаётир. Тубсиз қароқларида чайқалаётган ифодалар ўртаб юборди Саидбек юрагини. Беихтиёр илгари босаркан, чигил тушди ичига, Бўзтой бекорга фиғон чекмаётир, қафасда руҳи синикиб ўтирган махлуқ наҳотки Эна Кўкбўри бўлса? Ким уни маҳкум этди, Сайфими? Энди Чақалоқ аҳволи не кечар, Саидбек ҳоли-чи? Хўш, у нима қилсин, Эртақни тутқун қилишдан тап тортмаган олғирларни шунчаки қарғаш билан кифоялансинми ёки бошқа жиддийроқ иш келарми қўлидан? Энди ожизлиги билинар, тасодиф эса ишини қилган, Энабошига осон бўлмас, энди у тақдир ҳозирлаб қўйган кулфат билан юзлашар, ана, ҳали майдон ўртасида тизилган йигитлар ичидан тўрт нафари ажралиб чиқди — басма-басига ирғишлаб.

— Имиламанг, энағарлар!..

Ростики, тўртовлон нақд қуюн, аммо учиб-қўнишлари ёқмапти Сайфига: дўк урди, сўкинди. Сўнг, улар шунақа ҳаволаниб кетишдики, гўё яшинга айланишди биратўласи. Айниқса, ановиси — калтабақайдан келгани ўт-олов экан: у ҳаммадан аввал чиқволди аравага, энгил бир уриниш билан ерга ағдарди қафасни. Саидбек адашмаса, Пакана елкасидан ғалати осилиб тушган бесўнақай қўллари недир йўриқларга оғишмай бўйсинаётир, шиддат билан ишлаётган мияси-шуури ҳам куч ва буйруқ олар ўша йўриқлардан. Зумда у кулфни ҳам, занглаган эшикни ҳам бузиб ташлади, кўзлари яшилтоб ёнмақда, иссиқ ҳовур кўтарилаётир баданидан, зарилми шунча ғазаб, ёпирай, камарида осигли нарса нима, дандон сопли ханжарми?

— Ҳей, биродарлар, лодон ганимимиз мағлуб!..

— Мағ-лу-у-у-убб!..

— Ма-а-ағ-лу-у-у-у-уббб!..

Илғорлик яхши-да: терисига сиғмай қувонаётган Сайфи чинқирди ҳаммадан аввал, юксаклардан Сайфи товушига қайтган акс-садо баробарида бошқалар ҳайқириғи ҳам янгради гумбирлаб. Охирида, Бўзтойни елкасидан силкилаганча, Қўлдош Камон бақирди қатордан қуруқ қолишни гуноҳ билган одам қиёфасига ки-

риб. Тавба, булар нимага бунча айюҳаннос солишадир? Анқовлик қилма, Саидбек, Энабоши ўлими булар учун энг катта байрам!..

Кутилмаганда шу дамгача тек турган оломон гуриллаб қўзғалди. Худо ҳақи, оломон нима қилаётганини билмас, аммо кимнингдир қутқусига учиб олға ташланар: гўё жамийки йўқотишлари ва кўргиликлари учун Энабоши айбдор, қулай пайт кептими, бас, ундан қасд олиш керак, қасд!..

— Сизам қуруқ қоманг, пиропе-есо-оор!

— Баччағар, — деди Саидбек Умар жони бўғзига тикилиб, — мен бегуноҳ жониворни эмас, сени тепкилайман, сени!

— Чакки, кўп чакки, — деди Қўлдош Камон энсаси қотиб. — Отдан тушсангиз ҳам эгардан тушишни ис-тамайсиз, нимага?

— Сен терган тошни санаб ўтирадиган ёшда эмасман.

— Аҳ-ҳа, тузук, тузук... Биззикидан безорсиз, аммо анув жодугар... Кимийди? Ҳа, Ёдгор валийникени санайсиз! — Эна Кўкбўри атрофида ҳалқа солиб айланаётган гумашталарга кўз қирини ташлаб кулимсиради Қўлдош Камон. — Асли шу шумшук чол бузган миянгиз мурватини, энди эса... йўқ нарсани жар солмоқчисиз оламга.

— Ўзимни таниётган бўлсам нимаси ёмон?

— Мен сизга айтсам, одамзод ўзини танигани сайин сўқирлик гирдобига чуқурроқ ботиб бораверар. Сиз, ўзимни топдим, деганийиз ҳамоно бошқа парда қоплар кўнглингиз кўзини.

— Пешонада борини кўраман.

— Шошманг, шу... Ёдгор валий билан намуноча ошқатиқсиз? Жонийиз шуни қўлидами? — Қўлдош Камон майдон тарафга қўл силкиди, айна пайтда, Жобир Кирпи ва Сайфи билан кўз уриштирди. — Менимча, сиз ўша мияси суюлган чол руҳий қувватининг таъсир доирасига тушиб қолгансиз.

— Билмаган одамингни ёмонотли қилмоқчимисан?

— Бу жуда кам учрайдиган ҳодиса, — дея давом этди Қўлдош Камон мулоҳазакорлик билан. — Шунга кўра, сиз хоҳлаган оламингиз, хоҳлаган замонингизда, ҳатто хоҳлаган ўлчамингизда бемалол яшай оласиз, шундайми!?

— Ҳали мени жодугарга чиқазиб қўймасанг.

— Борини айтаёппан, жирилланг, — энди Қўлдош

Камон Бўзтойга тикилиб ўйга толди. — Умуман сизда имкон катта, фақат буни баҳолашни билмайсиз. Айрим қилиқларингиз эса... бизга тегишли қутбга тамомила тескари!

— Билмайман ҳеч қанақа қутбни!

— Ҳо-о, сизнингча, бунақа юриш-туришингиз бизга ёқарканми?

— Ёқмаса нима қилай?

— Сиз кўнглингиз тусаганини қилинг, биз эса қўл қовуштириб турайлик, шунақами?

— Билмадим, — деб елка учирди яна Саидбек.

— Йўқ, азизим, бундан кейин билиб босасиз ҳар бир қадамни.

— Қолипга сомоқчимисан?

— Қолип ҳам керакли, шу нарса бўлмаса одамзод юрар йўлини йўқотиб, қуюшқондан чиқиб кетар, — дея йўғон панжаларини қисирлатди Қўлдош Камон. — Сизу биз сув келмасдан қулоқни боғлашимиз лозим. Ҳа-да, қанийди ҳамма бир-бирига ўхшаса: бир хил гапириб, бир хил фикрласа, бир пайтда ётиб, бир пайтда турса, бир хил нарса еб-ичса, бир хил кийинса, ягона кўчадан юрса!..

— Сенингча келармикан шундай кун?

— Биз истасак келади-да, ошқора ғурур билан товушини бир поғона кўтарди Қўлдош Камон. — Ҳозирдан шунга қараб оғиш қилаёпсиз, сезмаёпсизми?

— Эсингни еб қўйибсан, баччағар.

— Хўш, асосий шартимиз шу: биз билан доим бирга бўласиз, ўлсак — ўликсиз, тирилсак — тирик. Анювинақа... қўмсаш... Нимаиди? Ҳа, руҳ, кўнгил... кечмиш... Яна нима? Па-арр-риво-озз! Топган товушқонингиздан ўргилдим, тезроқ чиқазиб ташанг барини миянгиздан, йўғасам жинни-минни бўп қоласиз.

— Ўзига тўппа кесмаган бировга угра кесаркан.

— Бугундан бизим ўлчамга кўчасиз, акс ҳолда, ҳу ана, Эна Кўкбўридай шўрингизга шўрва тўкилар.

Шартимиз... Ўлчам... Шўрва... Сеҳру жоду билан ийлангандек туюлган бу сўзларни бирин-сирин такрорлади ичида, ана шунда улар сезгиларида уйғонган алам-ангиз армон билан йўғрилиб лов куйдиргандай бўлди бўззини. Бариси шунчаки пўписа, бариси фирт ёлғон! Ҳамиша манфаат хизматида турадиган бунақа йўриқларга икки дунёда ҳам ишонмаслиги керак. Шундоқ ҳам кўп марта қашқа бўлган пешонаси, бас, энди кўзига қарайди, етти ўлчаб бир ке-

сади. Фақат Кўкбўрилар ҳомийси — Энабоши ўз ўлчамидан адашгани наҳотки рост? Бунга сира ишонгиси келмас, лекин, ана, майдонга ёпирилиб келувчилар кети узилмаётир, улар мақсади аниқ, Саидбек Умар эса — томошабин...

Эсида, Қуйруқсой гуриллаб ёнган, Қуйруқсойни ёқиб кул қилган ўтга гўдаклар ташланган кунда ҳам у кўрган-кечирганини жимгина ичига ютган, паққос ёрилишига бир баҳя қолганда ҳам чидаган, иродасини синдирмаган, оқибат, бариси вужудига сим-сим ўрнашган. Биратўла ўшанда тақдирига ҳам ўт кетмаган эканда, мана, энди оёғи остидан бошқа фалокатлар чиқаётир, кўз ўнгида жон бераётир ишонгани ва суянгани Энабоши. Мана бу ноласи қанчалар зорли, сўнг, ноласи фарёдга, фарёди ўкирикка айланди. Бу Улуғ оғриқ ифодаси эмасми?

Саидбек қават-қават зимистон қаърига қум зарраси янглиғ чўкиб борар — жисми эзилган, руҳи эврилишда, тафаккури сўник, дили тўла армон. Бунақаси тушга ҳам кирмас, ажабо, нега қуламаётир зангори осмон? Кимдир секин туртди, қаранг, деди шодумон товушда. Тағин Қўлдош Камон тегяпти жиғига, хўш, у нимага даъват этаётир? Бирдан хушёр тортди. Ҳали қоп-қоронғи бўлиб турган олам, ёпирай, энди алвон либос киймиш фалати тарзда. Йўқ, олам қизара-қизара чўғга айланиб, гул япроқлари каби лағча-лағча сочилмиш ўз сарҳадлари бўйлаб. Дафъатан Саидбек тушунолмади ғаройиб ва миқёси кенг ўзгариш боисини, бор кучи билан диққат қилгач, кўрдик, Энабоши сийнасида — ҳали Пакана белини безаб турган дандон сопли ханжар!..

Нима қилсин Саидбек, элаганики, аста кўксини ушлаб, ночор бир аҳволда ингранди, холос. Оҳ, мушфиқ онажон, одамзодни яхшилик сари ундаган заковатли зот, ожизликдан нари ўтолмаган ношуд фарзандингни кечир, сен тўккан қонга энди у ҳам гарқ бўлгай!..

Қайсидир лаҳзада Эна Кўкбўри охирги марта чўзиб увлади, йўқ, охирги марта зорланиб нолиш қилди, ана шунда дов кўкрагидан ногаҳон сачраган шарора телбаваш оломон қийқириқларига эврилганча забт этди юксакларни, қалъа бош гумбази учигаги ялов билан бўйлаша-бўйлаша ёндош чизикларга илашди шитоб, кейин, яна севалай бошлаган ёмғирга қоришди ва ёмғир бўлиб ёғилди қўнишган дарахтлар, топталган майсалар, со-

кин хиёбонлар, тало-тўп қўпган супа-майдонга, хуллас, замин ила фалакнинг барча узоқ-ёвуқ буржларию бўшлиқларига.

Дунё дунё бўлгандан бери лолаваши ёмғирни ҳеч ким кўрмаган, бу мўъжиза ҳатто бирон-бир кимса тушига ҳам кирмаган, ушбу паллада эса ушбу нарсани етти яшардан етмиш яшаргача ҳамма кўрди шундоқ ўнгида. Кимдир ажабсинди, кимдир бепарволигича қолди, лекин шитирлатиб ўраётган йирик-йирик томчиларга жамийки тирик жон жавради, фалак ва заминга қўшилиб.

Ғолиб келганига тамом ишонган Пакана чопа-чопа уч марта айланди ҳўл ерни осуда қучиб ётган Энабоши атрофини, сўнг, шошилинич келиб, ҳансираганча тиз чўқди супа этагида. Бошқалардек у ҳам ивиган: ўсиб кетган соч-соқоли, бети аралаш бўйни ва елкаларини алвон томчилар ювар дувиллаб. Қалин қобоқлари тагидан шубҳа ва нафрат билан боқаётган қийиқ кўзлари намунча саёз? Илгарига дадил чўзилган ва жуфтланган кафтларида буғланиб турган юмалоқ нарса нима, наҳотки Чақалоқни даҳшатли олов қаъридан эсон-омон олиб чиққан Энабоши юраги!?

САККИЗИНЧИ БОБ

1

Дастлаб Ёдгор валий ҳаяжон оғушида ўтирган Саидбек Умар ўтинчига қулқ осмади, кейинроқ гимирлаб қолди, неларнидир мулоҳаза қилгач, таҳоратини янгилаб келди, сўнг, орқамдан юр, дегандек, аста бош ирради унга.

Ёдгор валий Тамғали ғорини мўлжаллаб юрди, шунинг учунми, бошқа сабабданми, Саидбек иккиланиб эргашди отага. Ногоҳ хотиралари жунбушга келди: бу мавҳумот олами билан дийдорлашиш сўнгсиз азоб-ку. Ростини, жаҳаннам сафарига ҳам тайёр, аммо Тамғали турқини елкаси чуқури кўрсин. Росаям ундан зада, ундан неча бор юрак олдирган, ҳатто тепа сочи тикка бўлиб кетар ўша маза-бемаза ҳодисаларни хотирласа.

Эсида, маъшум кунлар арафасида, Бўзтой ва бошқа бўйинсалари билан мутгасил қатмарди бу тарафга: гоҳ ўйнагани, гоҳ сойда чўмилгани, гоҳ қўзиқорин ё ўтин тергани, гоҳ шода боққани. Тамғали ғори ғалати

мунғайиб қаршиларди уларни ҳар гал, шунинг учун ҳам у сирли туюлган ҳамиша, ичкарига қадам босгани анчагача ҳеч бири ботинмаган.

Илгаритдан, у ундоқ, бу бундоқ, мол-ҳол ёки одам ютадиган қилиғи бор, қабилидағи алмойи-алжойи ғийбатлар юрарди эл орасида. Ғийбат кўпираверса, одатда, қизиқиш ҳам ортаверади, ахйири, пичоқ бориб Саидбек билан Бўзтой суягига қадалган, икковлон, ҳам ботирликлари тутиб, ҳам мақтангилари келиб, уни иш-ғол этиш учун астойдил бел боғлаган. Ана шу мақсадда, маълум тайёргарликдан сўнг, болаларга хос ғурур ва соддалик билан шиддатли ҳужумлар уюштиришган. Қонга қон, жонга жон! Афсуски, ҳар гал кўпдан-кўп йўқотишлар беришган, абжағлари чиқиб, шаштлари синиб, шармандай шармисор ҳолда чекинишган. Қайсар ғор истамаган йўл беришни. Лозим кўргани: мағлубият алами, пешоналарини безаган кўм-кўк ғурра, дилларида янаям чуқурроқ ўрнашган армон!..

Ёдгор валий эса азиз меҳмони ичида чигил ўраб ётган дарди қаттолни қаёқдан билсин, ғор оғзида чордона қуриб, бемалол қуръон тиловат қилгач, тап тортмай, иккиланмай қадам босди қум-шағал тўшалиб ётган бўсавага. Юраги гумириб кетган Саидбек энди не чора қўлласин, орқа-олдига қарамай ура қочсинми, ёки, э, падари бузрук, фақир бу савил афт-ангорини кўришга тоқатим йўқ, вақтида таъзиримни еганман, яна жаҳаннам азобини тортишдан мени халос айланг, деб ёлборсинми?

Аммо вақт ўтган, на жуфтак ростлашга имкони бор, на ҳалигиндай ўтинишга ҳоли. Бўйинини ҳам қилиб, жиққа терга ботиб, йўл тортаверди ота изидан. Зум ичида кўнглидан нелар кечганини фақат ўзи билар, ярамас ғор сир-синоати билан юзлашгандан кўра қоронғи гўрга кириб ётмоққа минг марта рози.

Тўқсон ёшида ҳам ҳассага йўламаган Ёдгор валий қирчиллама йигитдек ошиқиб йўрғалар, таърифга сизмас бир иштиёқ ва ғайрат бор босган ҳар қадамида. Баъзан ортига ўгирилиб, хомуш келаётган Саидбекка кўз қирини ташлар, бўш келма, қўрқмасдан юравер, дегандай юмшоққина жилмаяр. Аммо Саидбек ҳамон шубҳада, ана-мана пешонасини бирон қоя гирдига тарсуриб олиши, қатлама тошлар қалана-қалана ҳосил қилган девор ҳар ёндан ими-жим қисиб келишидан чўчир. Ҳадемай тор бўшлиқ тандир каби ҳил бера бошласа керак, Ахир, бунга илгари бир неча марта гувоҳ ўтган,

лекин отани қоралаб илгарилар экан, пастқам шифт кўтарилиб, харсанглар сарёғдек эриб битаётгани, хўмрайиб турган деворлар эса нурли қиёфа олганча ортга чекинаётганини ҳис қилар. Саидбек кўзларига ишонмас, аммо яна пича юргач, атроф чақмоқ чақнагандек ёришиб кетар дафъатан.

Энди у тубсиз осмон, баланд тоғлар, яшил воҳа, шарқираб оқаётган дарё рўпарасида турар руҳланиб. Не ҳодиса рўй берди, нима, кўнгли иқлимга етиб қелдими? Қушдек енгил тортар ажиб ўйдан, жадал бораётган отани бир зум унутар, яна қизиқсиниш билан разм солар теваракка.

Сирли тарзда жимирлаб, тарам-тарам кўпчиб, сокин тебраниб ётган воҳанинг поёни йўқ, адоғини олғаш қийин: сукунат ҳайқириб тургандек... Кўқдан эниб келган мовийлик заминга хос яшил бўёқлар билан бир нозик қовушган, яна, қаёқдандир ларзон-ларзон оқ-пушти нур ҳам ёғилар майин шовуллаб, икки бетини ўт-ўлан қоплаган сонсиз сўқмоқлар виқор тўкиб турган тоғлар этаги томон ўрмалаб кетган, япроқлари сокин шитирлаётган дарахтлар шоҳида фаол мажлис қурган қушлар нағмаи ноласи чунон авжига минган...

Ажабо, қай ерга келди, анов зумрад адирлар чеҳрасидаги жозиб жилваланиш, олмосий шабнамга чўмилган майсалар шивир-шивири, турнакўз булоқлар мавжланишида барқарор зилоллик дилидаги уйғониб улгурмаган майларга намунча яқин?

Мангу улугворлик нишонаси саналган туйғун ва бетакрор манзара қошида Саидбек лолу ҳайрон... Илгари эриша олмаганига энди эришгани, илгари кўрмагани — тушига ҳам кирмагани энди рўпарасида жамол очиб, жилваланиб, мана мен деб тургани кўнглига ойдинлик ато қилган. Улғайиш чегарасида тургандек бир нашъа туйди, сўнг, Ёдгор валийни назардан қочирмаслик учун шошилди. Кўндаланг тушган, борлиғи карч-карч кесилган тепа кўринди олисда. Нечундир унга бир орзиқиш билан тикилди, э, у тепамас, учи кўк барига бориб санчилган, бир қаноти мағрибга, иккинчиси машриққа чўзилган чўққи эканки, ҳайбати ва залварига чидаш маҳол...

Сўнг, берироқда, кенггина яхлит майдонда, бири-бирини суюганча ғуж бўлиб ўсган чинорлар тортар туйқус Саидбек эътиборини. Булар чиндан паҳлавон келбатли: қулоч етмас таналари йўнилган каби сипсиллик, шохларини беҳисоб похол инлар тутган, ти-

риклик гаштини сураётган турли тоифага мансуб паррандалар вижир-вижири... Майдонга элтувчи тош зиналар... Юзаси сокин жимираётган сарҳовуз... Тўрт тарафида тўрт шинам шийпон... Ва мағриб сарида бағоят қулай тушган, атроф-жавонибга кўрк ва салобат ато қилган қаср тахлит виштин уй, таҳсинки, у қачон қурилган, минг йил бурунми, ё кеча?

Саидбек Умар ҳангу манг: иморат бир товланарки, гўё кафтда қўниб турган нақш олма... Эҳтимол у ерга чуқур томир отган ажаб хиқдатдир, ҳа, у замин билан қариндош, қутлуғ тупроқдан кеча-кундуз тинимсиз куч олар, олар-да, буни қадди-камоли, ранг-равиши, борингки бутун қиёфасига заргарона сайқал беришдек нозик ва эзгу юмушга сарфлар.

Ана, мрамор ва гранитдан қўйилган пойдевори нақадар мустаҳкам, деворий виштлари ёқут парчаларидек малоҳатли, айвони устунлари ҳамда шифтига ганчдан коса, кафткоса, ислимий русумида уйғун нақшлар чекилган, пештоқи, шунингдек, ён ва орқа гардишлари турфа рангли кошинлар билан қопланган...

Фақат ҳайрат эмас, ажаб сурур ҳам порлар Саидбек Умар нигоҳида, шунчалар тўлганки, у на ўзига сиғар, на кучоғини кенг очиб яшнаб турган оламга. Ва, назарида, бу олам ости-усти — жамийки буржлари илоҳий шафоат, илоҳий уйғониш саодатидан яралган, зеро у ўз адолати билан устувор...

Саидбек Умар фахр билан шивирлади: «Қойил устасига!» Сўнг, негадир, ҳали булоқдан сув ичаётганда, панжалари орасидан тўкилган шаффоф томчилар каби тўкилиб, муаззам уй айвони сари йўрғалай кетди секин. Ичида бир хил ҳаприқиш. Оҳанграбо янглиғ тортар недир куч, ниҳоят отилиғиб борди-да, зигирёғ суртилгандай қизғимтир товланаётган бағдодий эшикка аста теккизди пешонасини. Ёпирай, нега бу қадар эриди, нега?..

— Танидингми? — деди Ёдгор валий елкасидан кучиб.

Энди Саидбек бошқача бир ҳаяжонга тутқун: дилида ҳаёт-мамотига дахлдор илиқ ва ёруғ изтироблар қўзғалар, шуурида хотиралари бўлак-бўлак ҳолда бош кўтарар, ушбу бино бор кўрки, бор залвори билан тасаввурига ўрнашар, лекин ҳисларини тилига кўчирилмай қийналар, анчагача падари бузрук саволига жавоб қилолмас.

— Ҳа, — дер у ахийри тетиклашиб, терлаб-пишиб.

— Фақат, ўзингни босгил...

— Худо ҳақи эсимда... Буни раҳматли отам машхур наққош Аъзамхонга қурдирган эдилар, — Саидбек номаълум нуқтага қадади нигоҳини, сўнг, Ёдгор валийга илкис ўтирилди. — Фақат, устоз, бунга Сайфи одамлари ўт қўйгани ёлғонмиди?

— Ёлғон экан-да. Қани, юра қол...

О, Ёдгор валийдаги бу қадар босиқлик, талаффузида ифода топган бу қадар гурур ва ишонч сири нимада? Шайх кўзлари тубсиз уммон, ана шу уммонда сузаётир гўё чархи дун... Шаксиз у бу ҳолатни аллақачон тарозига қўйган, шунинг учун ҳам ҳозир у тағин танидан руҳига ҳижрат қилгандек бир ҳолатда, буни каловланиб турган Саидбек нозик сезимлари билан сезар, сезар-да, чолнинг теран маънолар нурланган чехрасига суқланиб тикилар.

Кечмиш ва келаси қутблари бирлашган шекилли Ёдгор валий кўнглида, ана, у хаёлга фарқ, ниҳоят товушсиз дуо ўқиб, нақшинкор эшик дастасига аста узанар. Ҳаракатида енгил рағбат: бир лаҳза муаллақ қолар қўли ҳавода, эшик, кимдир ичкаридан итаргандек, ногоҳ йўл берар.

Эшик очилаётганда таралган ингичка-майин товуш сингиб қолар Саидбек қулоғига, яна беихтиёр ёқа ушлар. Руҳи-равишида тушунуксиз орзиқиш: «Мен бу дунёда адашдимми ёки бу дунё менда адашдимми?» Энди мийиғида кулар, ким билсин, у шунчаки кўнгилик кўчасида тентираб юргандир. Бунинг ҳам ўзига яраша ҳикмати бор, ана, тасаввури ёришди, лаб-лунжи шишган, товони қонаган, пешонаси гурра бола назари билан қаради рўпарасига: дахлиз яхшигина безотиғли, бир эшик ўнгга, бошқаси чапга чорлаб турар, таҳмонларда тахлаб қўйилган шоҳи-атлас кўрпакўрпачалар гўё кимнингдир йўлига интиқ, ҳозиргина тузалгандек таассурот уйғотадиган тўкин дастурхон, бурчакдаги нафис китоб жавони тақдирга шукрона ўқиётгандек туюлар.

«Буларда ўзимни кўряпман!» Шу ўйга бориб, тағин кўтарилди руҳи, қизиғи, энди Ёдгор валий эмас, Саидбек илдамлаб борар олдинда: қора терга ботган, бўғзида — ҳаяжон, шундай ҳолдаки, гўё ҳозир у ё отасига йўлиқар, ё онасига. Кайфиятини жиловлай олмасдан қолди шекилли. Мана бу муҳташам бўлмада товрайхон ҳиди билан омухта қалампирмунчоқ иси анқирди гупиллаб. Ҳали-ҳамон унутмаган: намунча та-

роватли? Енгилгина хўрсиниб қўйди, сўнг раҳматли волидаси шунақа ёқимли ифорга кўмилиб юришини эслаб, паришонҳол туриб қолди ўртада.

— Ана, отангдан қолган ёдгорлик!

Ганчкорий нақшлар билан зийнатланган бўлма аввалгиларига қараганда янада улуғвор, янаям шинам... Ҳар жиҳатдан уйғун тушган жозиба асирига айланган Саидбек Умар, ўзини унутар ҳолда эмасми, Ёдгор валий хитоби янграгач, бир ҳовриқди ва ғалати шигиллаб кетди юраги. Ажабо, отаси мероси нимаёкан: жавоҳиротми, бирон қимматбаҳо буюмми ёки ёзма ёдгорлик? Ҳайрат аралаш шайхга қаради, шайх очиқроқ сўйлашдан ҳамон тийилаётир, их, киприклари намланганми?

— Бўтам, қани бўл, тавоф қилайлик.

Бир сирли ўктамлик, ишонч ва залвор жамланмиш Ёдгор валий товушида, мулоийм тикилишида сокин бир рағбат, дадилликка ундовчи ғурур зуҳурланган, рост, у яна улуғ ҳижрат завқини сураётир, жисмидан руҳига кўчган-да, Саидбекни боқий олам билан юзлаштириш ташвишини чекаётир...

— Кел, бўтам, тиз чўк, қош-кўзингга сурт!..

Негадир энди Ёдгор валий даъвати хиёл эзгин... Саидбек эса сергакланди, мундоғ қараса, падари бузрук хона тўрида, бурчларига ганчкорий нақшлар зарбланган деворга қоқилган лоланусха гилам қаршисида тиззалаган, боши хам, елкалари аста-аста силкинар, юмуқ кўзларидан милт-милт сизиб чиқаётган ёш серажин ёноқларини ювадир. Тавба, у нимага юкунаётир? Ахир, у ёлғиз Оллоҳдан бошқасига сажда қилишни гуноҳи азим санайди-ку!

Ана, Ёдгор валий жуссаси сокин нурланаётир, йўқ, бутун борлиғи аввалгидек лағча-лағча чўғга айланган, у, шу ҳолича, хиёл суриниб, ютина-ютина, гиламга тўғналган, шаклу шамойилида илоҳий жозиба ва туйғунлик акс этган, гирд-айланаси попукли-заррин шокилалар билан ўралган матоҳга бетини ва кафтларини авайлабгина босган...

Бутун кучи, бутун хоҳиш-иродаси, бутун аҳду қарорини қароқларига йиғди Саидбек, сим-сим эриб, интиқланиб, паришон тикилиб қолди рўпарасига. Темирчи босқонидек гупиллаб урарди юраги... «Бир парча латта!» Қачондир Сайфи гуппи оғзидан чиққан хитоб бир оғриқ, бир армон бўлиб жаранглар кўксида, сезимлари ва шуурида, сўнг падари бузрук ёнида ҳол-

беҳол чўкиб, отасининг қутлуғ назари тушган, отаси небир умидлар билан кетида қолдирган ёдгорлик пойида тутдек тўкила бошлар.

Имони комил: буни вақти-соатида мулла Умар бобоси қўлидан олган, бобоси — бобокалонидан... Улуғ шажара мулки... Суронли довлар оша, авлоддан авлодга ўтиб, шу ергача эсон-омон етиб келган. Қадимда Ўғизхонга паноҳ бўлган, ана, сиртига турфаранг ипак иплар билан нозик чекилган, Ҳилол ва Ҳулкар юлдузи сари талпиниб турган Улуғ Кўкбўри суврати Энабоши сутини эмиб улғайган хоқон шижоати ва шиддатини ифода этаётир...

— Фақир кўп ташвишда эдим, — деди Ёдгор валий хўрсиниб, теран жимликни бузаркан. — Шукур, ниятимга етдим. Буюғида ўзинг эгалик қил, кўзинг қорачиғидай асрагин, кейин, кимга ишонсанг, ўшанга топширарсан.

Саидбек бош ирғади, ичи ғалати симиллаб.

Ахир, ўтар дунёда суянчиғи — ишонгани борми?

Бемаврид хазон бўлган ёлғизи Фузайл...

Лекин ҳар не чорасизликда бир имкон бор, қолаверса, ноумид — шайтон, у руҳан синмаслиги керак, ана, Ўғизхон иншо эттирган Улуғ Кўкбўри нигоҳида ҳам, мозий сабоқлари билан бирга, чуқур бир қатъият тантана қилаётир. Муҳими, бу қатъиятда нурур ва эътиқод жамланган, буни теран англагани учун ҳам Саидбек ҳозир кучли ва эркин сезаётир ўзини. Балки, бу палла, у жамийки йўқотган нарсасини топгандир, шундай бўлса бу шодиёна катта парвоз бошланганига ишора эмасми? Ёдгор валийдан бир умр миннатдор, илойим, у боқий қолсин ҳаётда, агар у йўл кўрсатмаса, тақдир ёпиб ташлаган эшикни очиб бермаса, бунингдек шараф ва саодат қаёқда эди унга. Охири бахайр бўлсин, охири.

Улуғ Кўкбўрининг нур сочиб товланаётган, ахийри Хиёнат тору мор бўлажагини уқтираётган салобатли қадди-бастидан орзиқиб кетаётган Саидбек узмас нигоҳини. Сўнг, ёмғирли кун, басир издиҳом, ҳўл майдонга имиллаб кириб келган арава, шерикларидан ўзган Пакана, ниҳоят Улуғ оғриқ азобини туйган Энабоши гавдаланди хаёлида. Сахий ва холис ҳомийни нобуд қилишди. Лекин Саидбек ишонмас, у — тирик, у — кўнгил ҳамдами... Яхшиликнинг ўзи каби у эъзозда... Ҳеч қачон Саидбек ундан ажралмас, Болалиғи — Бўзтой ҳам... Орада туғилган эзгу битим мангулик билан тенг-

лашар, умри-поёни кўриниб қолгани учунми, Саидбек бу ҳақиқат мағзини осонроқ чақаётир. Умр ўтаверар, уволу савоб қолаверар, қачондир отаси мулла Умар кўрдирган мана бу иморат қиёфасида умид яшаб келган. Бундаги ҳар чизиқда кечмиш нафаси бор, фақат кечмиш эмас, эртанги кун ҳавоси ҳам бунда намоён, хонадан хонага ўтгани сари Саидбек отаси дидию уста маҳоратига таҳсин ўқиётир, мана буниси айниқса кўркамлиқда тенгсиз экан, сеҳри-жозибаси намунча жизиллатиб юборди кўксини?

Ингичка ганч-бўёқлар билан зийнатланган узун-энли бўлмада Саидбек Умарни илиқ орзиқиш чулғади ногаҳон, чўғдек ёнаётган юмшоқ патли гилам тўшалган сахнда у бир тотли энтикиш оғушида саросар турар... Азизларининг ҳавога майин-майин сингиб қолган кадрдон бўйини туйгандек бўлди, о, падари ё волидаси чиқиб келсами ён томондаги анов мўъжаз эшикдан? Ҳозироқ амалга ошаётгандек туюлди эзгу хоҳиши, кулиб қўйди, сўнг, деразаларга тутилган ҳарирмовий дарпадалар, тахмонларни тўлдирган адрас кўрпакўрпачалар, токчаларда қатор терилган тилла-кумуш идишлар, чинни чойнак-пиёлаларга термилди жовдираб, ажабо, булар нимадан огоҳ этаётир?

Анча кеч кўрди хонани тенг иккига бўлиб, таманно билан тўкилиб турган, нозик адо ипак гуллари тили билан арзи-ҳолини айтаётган оч-пушти тусли сўзана-чимилдиқни... Ажабо, у бир сирли нурланарки, хона малоҳатига монанд... Ҳар бир нақшида ниҳон нозик маъноларга Саидбек тан берди, сўнг, ундаги ҳассос ифодалар юрагига кўча бошлаганини туйди. Адашмас, панасида кимдир бор, недир энтикиш билан, енгил-енгил нафас олаётгани эшитилар, ана, адашмапти, лип очилди чимилдиқ бир чеккаси.

Ёпирай, бу ким: сув парисими, осмондан тушган фаришта?

Ярақлаган пешонасига илон оғзидан чиққандек нафис тиллақош қўндирилган, сонсиз зумрад-ёқут безаган тилла зебигардон товланар кўксиде, эгнида бурмача фасонда тикилган атлас кўйлак, атлас лозима, камон қошлари ўсмали, йирик-йирик чақноқ кўзлари сурмали, тимқора майин сочлари қирққокил қилиб майда ўрилган...

Бариси бир бўлди, буниси — бир: қултум сув билан ютса ютгудек малак, йўқ, ҳурилиқо ишвали жилмайиб, нозик чимирилиб, босайми-босмайми, деб ху-

мор-хумор сузилиб турар рўпарасида. Тикилишидан нур ёғилаётир, кулишидан — дур! Ақлу хушни ўғирловчи ҳусни камоли билан у шоҳлар саройига лойиқ, лекин, ажабки, бу ерга қаёқдан келиб қолдйкин, ҳар ким назари тушмайдиган хилват масканда не юмуш билан машғул?

— Мени танимадингизми?

Ёпирай, бу қандоғ жодули ва шукухли товуш, най нолиши жамми унда, чинни жаранги? Бир ёқимли, бир шикастаки, гўё болдай тотли акс-садо берди Саидбек дилида. Анчагача шунинг таъсирида ими-жим эврилиб турди, сўнг ўзини сал қўлга олиб, иболи ва ўйчан порлаётган сузук кўзларга тикилди. Йўқ, беғона, илгари учратмаган бу тубсиз қароқлар, найзадек саф тортган ҳуркак мужгонларни.

— Мен эсам... сизни танидим, — деди у янаям сирли сузилиб, зар балдоқлару ёқут кўзли узуклар тақилган қўллари кўксиди қовуштираркан. — Сиз Саидбек акаси, мен бечорани ёлғизлик чангалига ташлаб қочган йигит!..

— Худо ҳақи тушунмаяпман, кимсиз? — деди Саидбек ниҳоят тилга кириб. — Кўп антиқа айб тўнкадингиз одамга.

— Ҳабибаман, — деди малак ёноқлари ловуллаб, — сизни кутавериб сарғайган, тирикликдан безган Ҳабиба... Ҳа, меҳри тош, унутибсиз-да?

— Унутиппан? Тавба қилдим-ей!

— Бизни унаштириб қўйишган бир баҳорда, нон ҳам ушатишган, — оғир кўтарилиб тушди санам кўкси. — Акажон, кўнглим дарёдек тошиб, не умидлар билан сизга ғойибона боғланувдим. Сиз менгинани назарга илмадингиз, бадар кетдингиз.

— Э, ҳа, эсладим, эсладим, сизни ўтга ташлашган.

— Тўғри, акажон, тўғри, — деди у қуюқ киприкларини бир чиройли эгиб. — Кўп дилбар дугоналарим қаторида мени ҳам аяшмаган, аммо ёнса тан ёнаркан, руҳ ёки жон эмас. Мана, қирқ йилдирки, онайиз қўли ва нафаси теккан чимилдиқни узмай, ҳамон мўлтираб кутаман, сиздан эса дарак йўқ!..

Қайси бир ери сим-сим санчиди, тушунуксиз оғриқ комида тек қотди, бир оздан кейин хумор кўзлар ўғринча қараб-қараб қўяётганини сизди, ноилож у аста олиб қочди нигоҳини, ахир, қандай жавоб қилсин унга, қандай?

Исми бицойи: Ҳабиба! Холис ҳият билан бечора

онаси, гўрига нур ёғилсин, шуни танлаган экан келинликка, аттанг, орзуси ушалмаган, ўзи билан ола кетган ҳой-ҳавасини. Содда ва кўҳли қизгина эса, умидлари кўксиди қайта-қайта гуллаб, хилват хобгоҳдан жилмай, унинг йўлига термилар ҳануз.

Буюрмаса қийин экан... Бир қаттол ўкирик бодради юраги тўрида, умри бино бўлиб бунақа хўрликни бошқа туймаган, афсуски, ҳозир у бирон-бир нарса ни Ҳабибага исботлаб беришга қодир эмас, фақат билдики, айби бўйнида. Бирдан таҳликага тушиб, секин тисарила бошлади остона сари. Шуури ҳам хиралашиб қолди, ҳалиги мўъжизавий ёдгорлик ва Ёдгор валийни унутиб, ташқарига отилди қайсидир эшиқдан. Нақадар сулув бу жонон, деди ичида ўкиниб, ҳовли бўйлаб бафуржа тентираб юраркан, лекин унинг ҳар кимни лол қолдиришга қодир ҳусни-малоҳатида қачондир камина билиб-билмай қилган Гуноҳ ниҳон, ўлай агар ёлғони бўлса...

2

Лолаваш ёмғирда ивиган Пакана шод, голиблик нашидасини сураётир, ана, чошиб кела-кела тиз чўқди супа рўпарасида, ёпирай, кафтларида буғланиб турган нарса Эна Кўкбўри юрагимми?

— Намунча қуюшқондан чиқдинг, баччағар?

Ҳазабда қоврилган, ёруғ дунё кўзига қоронғи кўришиб кетган Саидбек Умар босолмай қолди ўзини, Паканани олқишга кўмганча, ҳузур билан илжайиб қўяётган Қўлдош Камонга ўдағайлади ҳеч кутилмаганда. Қалампирдай аччиқ нарса тиқилгандан тиқилар бўғзига, чамаси кўпдан руҳида яшаб келаётган эзгу бир ришта умри тугади, ҳа, шунақа бўлди, булар, қачондир, Болалигини аяшмагани каби, Эртакни ҳам аяшмади, қонига бўяшди. Эртак... Энабоши... Барисига мана шу сулоҳ Қўлдош Камон, пихини ёрган Сайфи, эҳтиёткорликни қалқон қилган Жобир Кирпи сабабчи, оҳ, шулар сўйди Эна Кўкбўрини, ахир, Саидбек қандай чидасин бунга, тамом, қасд олиши керак, қасд!

Айиқдек ташланди Қўлдош Камон устига, агар мана шуни тинчитса, қолгани ими-жим кириб кетар инига. Қачондир Сайфини қаро ерга қапиштириб ташлагани ёдида, ҳозир буни ҳам ўшандай хамир қилворсин. Ол тегишли ҳақингни, ярамас! Келиштириб тепди қорнига, ҳа, боғлади. Мана буниси ҳам шунга! Лекин у қилт

этмади, о, бунга тўп ўқи ҳам кор қилмас, куч ва қоматдан бунга Худо берган, бунга Саидбек тепкиси чивин чаққандай гап, аммо ўзи Саидбекка ўхшаган нусхалардан нечтасини бир чертишда учирворишга қодир. Ҳозир у қийнаб ўтирмади жонини, бир имо қилувдики, Саидбек, резина калтақлар жоласига учраб, думалаб қолди супада. Қанча ётганини билмас, кўзини очсаки, бир неча биллур қандил ёритган хонада — меҳмон, аъзои бадани оғрир қақшаб, кимнингдир амирона дағал товуши чалинар қулогига.

— Бас, пропе-есо-оор, мотам тутаверманг.

— Менимча сени аёл туғмаган, — у суҳбатдошига нафрат тўла кўзларини қадади. — Сенда қатра меҳр йўқ, сен одамзод жонига битган чипқонсан.

— Унақа ўгламанг, — дея кулимсиради Қўлдош Камон. — Мард бўлсангиз тан олинг, камина сиззи руҳингиздаги ҳомила эдим, кейин юрагингизда жон сақладим.

— Сенга пишириб қўйишганим юракда!?

— Ҳаддингиздан ошаёпсиз.

— Ҳа, эсладим, сен ҳайдалгансан, — дея давом этди Саидбек Умар, ҳамон ғазабини босолмай. — Сен... Юракдан қувилган Хиёнат кўлагасисан. Бу эса сенга озор ва хўрлик! Шунинг учун ҳам Юракдан қасос олиш учун чираниб юрипсан!

— Бу фикрни калладан чиқазиб ташанг, оқсоқол, — энди хиёл осуда ва хайрихоҳ янгради Қўлдош Камон товуши. — Биззи мақсадимиз битта: ҳар кимни суяш! Сизни ҳам унутмаймиз, аммо сиз ҳам қанотимизга киришингиз керак. Хўш, қани, зардоб билан замбуруғ формуласидан келсайиз.

— Уу-иймм! — тиши зирқираган каби жағига кафтини босди Саидбек Умар. — Яна лаънати формулами? Овв, мулла, неча марта айтай: йў-ў-қо-о-олл-га-а-анн!

— Одамми майна қиманг, дўппи жониворни бир ёнга олиб қўйинг-да, эслашга урининг. Биз ҳечам шопилмаймиз, биров қувиблар келаётгани йўқ орқамиздан.

Қай лаҳзада ич-ичидан тошиб келган совуқ ҳаяжон қарахт қилиб ташлади гўё Саидбек борлигини. Дикқинафас лабораторияда Носир Дамин билан қамалиб, ниҳоят топгани — оддий кўз билан кўриш қийин биороботлар хуружини туйгандек бўлди қони ва шуурда. Қачондир бу даҳшатни манови кас бошидан ке-

чирган, шунинг учун ҳам важоҳати ҳамиша бузуқ: Ер ва бани башар устидан ҳукм юргазиш пайида! Муш-фиқ сайёра бўйлаб митти жониворлар тарқалиб кетса борми, қиёмат-қойим бўлиши аниқ, шундай экан, майли, Қўлдош Камон дорга тортсин, зимистон қўноғига ит ўлигидай қилиб тиқиб ташласин, хоҳласа танини тилка-пора айласин, лекин қилча ён бермас. Қутлуғ кунда ичган қасами ҳақ, уни бузадиган бўлса, тамом куйиб кетар у дунё-бу дунёси.

— Биламан, вақтида сизга осон бўмаган, ундор-мундор ислоҳлар билан каллайизни қотиришган, қоп-қоп ваъдалар беришган, — профессорни овутишга урина бошлади соҳиб. — Сиз эса... Сиз оламшумул хатога йўл қўйсангиз, рости ёлфонга бирдек ишонгансиз.

— Ярамни тирнама, — деди Саидбек пўнғиллаб.

— Пуфф, ким бўпти Қосимий, Бо-бош... Тос тепа-ларидан қўшқўллаб урганийди Худо... Иккинчи хато-йингиз... Сиз тархни ҳам, амални ҳам ўша ландовурлар диди ва манфаатига мослаш учун озмунча елиб-югурмагансиз.

— Бўлса бордир, лекин онт ичаманки, сеникиям найранг, — деди Саидбек Умар ортиқча қизишмасликка тиришиб. — Ҳар қанча уён-буёнга обқочма, барибир, ё эрта, ё индин, улоқни ўз уйинг остонасига элтиб ташайсан.

— Аммо ишонинг, биз уларга ўхшаб буқаламун эмас, ҳақиқат бетига тик қараймиз ва адолат кўзига чўп суқмаймиз.

— Бир нарса ўзгарармикан ишонсам?

— Нега ўзгармасин? — деди Қўлдош Камон астойдил койиниб, ўзига янаям маҳлиё бўлганча. — Оҳ-оҳ, ўзгарганда-чи? Биззи ислоҳлар оғишмай тўғри келар рисолага, бизники фирромликдан ташқарида.

— Сайра, бедонам, сайра!..

— Бизга Худо ҳалолдан берсин, биз ошимизни қўрқмасдан кўчада ичаверамиз, — ҳузур қилиб ҳаво симириди Қўлдош Камон. — Биласиз, ҳаромдан ит ҳам ҳазар қилур. Бошимизга қилич келсаям алдамаймиз, ҳақни ҳақ, ноҳақни ноҳақ деймиз.

— Э, одамзод, — деди Саидбек Умар зарда аралаш, пастки лабини қонатгудек қимтиб қўяркан, — дилинг ўчоғида на чўғ бор, на тутантириқ, ақлинг қозони сувга ташлаб қўйилган, аммо нималарга оқизяпсан оғзинг сувини!?

— Ҳаёт жаннат мисоли фусункор, афсуски, паросатдан қисган ошналарийиз уни булғашиб, манфур хато ва увол қурбонига айлантиришди, — Саидбек қовоғини солганини кўрган соҳиб ҳам жиддийлашди. — Мана, энди, биродари азиз, бизага осон тутманг. Бай-бай, поклашимиз керак — бир, тузатишимиз керак — икки.

— Мен нима дерман, қўбизим нима деб гўнғиллар.

— Ҳар замон ва маконнинг ўз тошу тарозиси бўлур, — сиздан сир тутиш, биздан фош қилиш, деган маъно учқунлади соҳиб нигоҳида. — Шундай экан, санашда ҳам, ўлчашда ҳам адашманг, жилла қуриса, ёстикдош аёлингизни ўйланг. Янгаойим ҳали момақаймоғ-а, шундай тоза-нозик гулни бемаврид хазон қиманг.

— Ҳали завжаи ҳалолимни тикаманми ўртага?

— Йўқ, нимагаям арзисин бир ожиза хуни, ўртага олам ва одам тақдири тикилган, — ўнг қўли муштини чап қўли кафтига шап урди Қўлдош Камон. — Олам ва одамни қудратли лашкар муҳофазага олмоғи лозим, формула ишга тушиб кетса, эрта-индин шундай лашкар бизда бўлажак!

— Арқонни узун ташапсан-да?

— Кесатманг, ўзингиз яхшироқ биласиз жафокаш сайёрамиз тинкаи мадори қуриганини... Эсингизда бўлса керак, ер палағда тухум, мен уни бошқатдан туғаман, деган шогирдингиз Иноғом Насимий... Кажфеъл йигит гарданига олган юмушни биз эпломаймиз, шунга қарамай, ер яраларини даволаш қўлимиздан келар.

— Ҳай-ҳай, вазифанг кўп оғир!..

— Ҳа-а, ўлманг, — деди Қўлдош Камон ғалати яйраб. — Нима қилай, қисматим шу экан. Аммо кўрқмайман. Ёнимда сиздай аллома бел боғлаб турса, ошиғим олчи туришига аминман. Келасида... Бўзтой ўнг қанотим, Чақалоқ чап қанотим бўлишига шубҳа қилмасиз?

— Ҳе, итдан тарқаган, буюр, мени осишсин!..

— Аҳ-ҳаа, жон шунчаём беқадрми сизга? Жуда соз! — кучангудек бир алфозда, пихиллаб кула-кула, чапак чалди Қўлдош Камон. — Фақат бир нарсани аниқлаб беринг: сиз осилган дор Моҳинага ҳам ярайми ёки унга атаб бошқасини қурайликми?

— Моҳинани билмадим, ўзинг тилла дорга лойиқсан!

Тепа сочи сикдек тикрайган Қўлдош Камон, сокин хонада, гилам поёндоз бўйлаб, нари-берди юрди титраниб. Ичини ҳасада олови куйдираётгани аниқ... Ниҳоят хумдек оғирлашган бошини ортига ташлаб, ночорона ингранди чўзиб, сўнг, Сайфини чорлаб, неларнидир қулоғига шивирлади батафсил... Ҳар бир сўзини Сайфи маъқуллаб турди, кейин, бир оқариб, бир қизараётган, захрини қандай сочишни билмай турган аллома ёнига борди ҳаволаниб: «Марҳамат қисинлар!» Нимадир Саидбекка симдай оғир ботди, бироқ чурқ этмай, оғир кўзгалди, бўсафага яқинлашаркан, мийида кулиб кўяётган Қўлдош Камон билан кўз уриштирди негадир...

3

Мана энди Саидбек Умар, шайтон малайлари назорати остида, ним қоронғи ва сокин йўлак бўйлаб, бошини ҳам қилганча қилтиллаб одимлар, толғинлиги учунми, бошқа сабабданми, иложи борица ҳеч нарса ни ўйламасликка тиришар, аксига олиб бадтар чуваланар фикрлари.

Қуриб кеттур Сайфи, мазах қилгиси келиб, ҳиринглаганча, секин нуқилаб қўяр биқинига ҳар замонда, Саидбек, ваража қилгандай ғалати ирганар, ён томондан унинг бетига ўкрайиб тикилар, Худо ҳақи, бу одам афсунгар, дея босиқ пичирлар, йўғасам, аввал Бўзтойни, кейин Эна Кўкбўрини қандоғ илинтирди тузоғига?

Э, Саидбек, ҳалиям соддасан, ҳар қанча кўриқлама, барибир Сайфи муддаосига эришди: кирволди бир амаллаб кўнглинг иқлимига, ардоғингдаги кўп нодир гавҳарларни ўғирлади, чунончи Эна Кўкбўрига тажовуз қилди, эрта-индин навбат — Бўзтой билан Чақалоққа... Эҳтиётингни қил тузукроқ, йўқса, ҳолингга вой, ҳозир дилингда кечаётган мулоҳазалар ҳам унга аён, қарагин, афт-ангорини қошлаган истехзо бекорга эмас...

Бир маъюслик чулғади руҳини, саросимага тушди, зимдан ботиниб-ботинмай қаради илдам бораётган Сайфига, о, чиндан ҳам важоҳати чатоқ, қўйиб берса ҳозироқ тилка-пора қилиб ташлар Саидбек борлигини. Мурувватли Тангрига ёлворишдан бошқа илож йўқ; тезроқ бунинг башарасини тескари қилсин. Афсус, Чумоли билан шунга қолди-я куни, шулар касофатига

айрилди энг лазиз онларидан. Чорбоғи этагида, Эна Кўкбўри ва Чақалоқ билан учрашганда, эҳ, қандайин азиз ва умидбахш ҳисларни кечирмади дилида? Қора кўзлиги — Бўзтой билан ширин-ширин суҳбат қурганда-чи? Энди йўқотиб қўйдими уларни, наҳотки? Йўқ, бунга ишонмас, улар билан тағин топишажак, бас, пичоқ бориб суягига қадалмиш, ҳозирок Бўзтойни ва Чақалоқни кўриши керак. Қани, Сайфига ёрсинчи дардини.

— Чучварани хом санапсиз, азизим, — деди Сайфи бирдан, кўзлари пахтаси ағдарилиб. — Нима, бошимга бир балони орттирмоқчимисиз?

Негадир юраги гумириб кетди, бир алами икки бўлди, қани кўтара қилиб сўкса, суробини тўғрилаб қўйса, э, шуям одам бўлдими, бу бир ичаги эгри-да, қачон ўтиптики яхшилик кўчасидан, энди ўтсин. Ҳаво-ланиб боришини қаранг, ҳай-ҳай, бурнига найза билан ҳам тезак етказиш қийин, майли, кўргилик экан, истаганича ғўдаяверсин, бир кун Худо пасайтириб қўяр попугини. Нимага тўхтади ишқириб, ҳа, имиллаб юраётганини бетига солиб жеркиса керак, шунақа баҳона тополмай туради, ие, шошма-чи, нима деб тўнғилади: қатл қуни яқин?

— Ан-наа, — дея илжайди Сайфи, бафуржа илгари босаркан, — сирри каттасини очвордим, раис сомон тикади пўстимга!

Энди, қоқ тепасида яшин портлагандек, Саидбек каловланиб қолди, нимадир чирт узилди ичида, шунақа бўшашдики, узала тушиб ёта қолса симон ерда. Анов банда эса шодумон: секин хиргойи қила бошлади эски қўшиғини. Тилини ари чаққанми, бўғзидан хириллаб чиқади товуши, лекин у бунга эътибор бермайди, пўк бир оҳангда айтаверади, гоҳо жағини қашлаб. Тавба, халитдан йўқ нарсани байрам қилаётир шекилли. Нима бўлганда ҳам ўша мудҳиш хабар чиқди оғзидан, яна бир фитна ҳиди анқийтир; шамол қўзғалмаса дарахт учи қимирламас...

Хўрлиги тутган Саидбек Умар Оллоҳга ўтинди: «Илойим, Бўзтой билан Чақалоқни паноҳингда асрагин!» Сўнг, тилаги ижобат бўлиши тайиндек, анча енгил тортди, недир куч ва шижоат туйди борлигида. Ноумид — шайтон, деб қўйди аста, ўзини қўлга олишга тиришиб. Қатл ҳақидаги гап, фаҳмича, уйдирма, Сайфи уни шунчаки кўрқитмоқчи, афтингни ел ялагур-

нинг ичида бунақа ёлфонлар саржиндай қалашиб ётади ҳамиша...

Қай бир лаҳзада Саидбек Умар нохушликни ҳайдовчи ажаб ҳолат туйди. Сайфи, гажирлиги тутиб, дасти узунлигини пеш қилиб, ер суза илгарилагани сари, нурга тўлишаверди йўлак. Бу ҳол бежиз эмас, зеро Эгам мурувватли, холислик этагини тутишга аҳду қарор қилган кимса йўлини ҳамиша ойдин қилар, ахир, қачондан бери у эзгу ният билан яшайди, майли қоқилсин, чалғисин, иккилансин, лекин муддаосига етмагунча тинчимас.

Имони комилки, Эна Кўкбўри ўлган эмас, у ажал ва жаҳолатни тан олмас, разолат майдонида юрагидан ажралгани тўғри, лекин барибир эрта-индин у тирилиб келар. Ана шунда Саидбек елкасига омад қуши бир умрга қўниши аниқ, бундан у илҳом олар, куч-райратга тўлиб, шижоат отини эгарлаб минар, нимаики дилини жиловлаб келган бўлса, қўл силтар барига. Оллоҳ қўллаб, насиб қилса, чиндан ҳам эртаиндин қайтар Қўйруқсойга, қайтиб, кечмиши — Бўзтой, эртаси — Чақалоқ билан ҳамкорликда саодатли ва мазмунли умр кечирар. Энди ҳаётини бошқатдан қуражак, омади юришганики, раҳматли отаси мулла Умардан қолган мерос тоабад дилига тасалли, руҳига қанот ва ишонч бағишлар, фақат, ё, Тангрим, ўша нарса жамолига истаган пайтида етиша олармикин?

— Э-э, ажина чалганми, оёқ устидаям ухлайсиз, пропесор?

Сирли тарзда ёришиб турган кўнгли бирдан хуфтон бўлди, у, енгил хўрсиниб, ноўнғай аҳволга тушганини яширолмай, ниманидир қичаб турган Сайфига тикандай санчди нигоҳини. Дод десинми, нима қилсин, бул този дастидан ҳечам кун йўқ экан, оёғи тагидан ўрмалаб чиққани-чиққан, охиригача қонини паққос ичиб, илигини зулукдай сўриб, додини бермагунча — ёруғ дунё юзини кўрганига минг пушаймон егиздурмагунча тинчимаса керак.

Тахминини тасдиқлаган каби Сайфи бош ирғади сирли қилиб ва илжайиб. Юрак ҳовучлаб одимлаётган, хаёлида Бўзтой ва Чақалоқ билан боғлиқ хотиралар чарх ураётган Саидбек сал кечроқ тушунди мулозим муддаосини, йўлини тўсиб турган гум-гурс темир эшикка қаради истар-истамас. Эшик ланг очилди. Кимдир илкис итардимми, кимдир бехосдан тепдимми кети-

га, юз тубан қулади ақл бовар қилмас зимзиё ўрага. Тап-тақир саҳнда беҳуш ётди анчагача.

Бир кун ўтдими, ҳафта, Саидбек Умар билмас, сал эс-ҳушини йиғволгач, секин қарасаки, қўнган жойи — ўра эмас, анчайин обрўли чоркунжак симон хона, обрўсики, сабру тоқат ипини чил-парчин қилворгудек мубҳам рутубат босган, қишу баҳорда чакка ўтавергани боис пойдеворидан тортиб девори белигача шўрлаган, чўкиб қоладигандек туюладиган шифти бениҳоя паст, пала-партиш қоқилган тахта поли бир неча еридан ўйиқ, ҳайҳотки, ана шу салтанат эгалари — сур ва очопат каламушу сичқонлар чив-чивлаганча сурон солиб чопар наридан-бериға. Бугундан бошлаб булар — улфатлари, шундай экан, булар билан тезроқ мурса битимини тузишига тўғри келар, акс ҳолда шўргинаси қуриши мумкин: эти тугул суяқларигача бемалол важиб-чайнаб ташлашар. Қачондан бери интиқлик билан кутиб ётишгани тайин шундайин мўмай ва беозор ўлжани.

Бир даста нур тушди торгина туйнукдан...

Қайта кузата бошлади ивирсиқ ва зах хонани.

Кўнглини недир гумон қамради, ҳа, эсида, ярим оқшомда, оч ва сур қўшин тало-тўпи аро, беҳол гудрангандай бўлувди кимдир, ўша палла, юрагига қил сифмай тургани боис, эътибор бермовди унчалик. Энди, ичи сидирилиб турганда, ер қаъридан келгандек туюладиган ингичка ингроқ қайта эшитилди. Ожизона, маҳзун бир сас — юракни ўртаворадиган ўтинчга мойил... Аёл киши экан, ёпирай, аёл боши билан нима қилар шайтон ҳам бурун суқишни истамайдиган бу манзилгоҳда? Тавба, гуноҳи нимайкин? Хиёл ёришган хонани оҳ-воҳ тутди яна, ногоҳ кўрди товуш эгаси қарши бурчақда чўзилиб ётганини. Синчков назар солди унга ва беихтиёр қуришиб кетди ичи: «Моҳина!» Аввал алам билан пичирлади, кейин... чинқириб юборди бирдан. Овозидаги қаҳр зарбидан қулаб тушгандай бўлди залварли шифт...

Надомат гўшасида Моҳина неча кундан бери маҳкум бўлса, озиб-тўзиб, букланиб, бир бурдагина бўлиб қопти бечора: бўлиқ сийнаси чўпу устихонга айланмиш, сочлари тўзғоқ — патаклаган, өппоқ, лўппи билаклари ингичка тортиб қорайган, ҳамиша чарақлаб турадиган хумор кўзлари жозибасини йўқотиб, ўрасига чўккан. Эвоҳ, не қилмиши учун уни бу аҳволга солимишлар?

Гул-пар тўшаклар муносиб эмасмиди сенга, нечун зах-совуқ ерда бунингдек хору абгор ётибсан, Моҳина? Наҳотки тақдир сени шундай сийлади, малаклар малаги?

Аммо қулоғи том битганми? Саидбек Умар илтижосини Моҳина эшитмас, не синоатки, сўник нигоҳи номаълум нуқтага қадалган, киприклари найзадек тик қотган, нималарнидир маҳзун пичирлаб, гўдак каби тамшаниб қўяр ҳар замонда. Бир нафас сукутга толиб, пастки лабини хиёл қимтиганча, бирдан сўйлана бошлар, Оллоҳдан ниманидир ўтинар, лекин нима-ни? — Саидбек англаб улгуролмас...

Ҳар қандай жабру жафо, ҳар қандай маломатга Саидбек ҳозир, аммо бир ёстиққа бош қўйиб, умр бўйи қайғуси-қувончини бирдек бўлишиб келган аёлни соқов деворлар ичра учратиши мумкинлигини ўйлаб кўрмаган сира. Энди кимга айтсин додини? Анов суллоҳлар эшитармикин арзи-ҳол қилса? Эшитар, бироқ бир ишкали бор: йўқ ердаги аза-базза шартларига минғирламай, тоб ташламасдан, бўй эгибгина кўнса. Қанчалар бедодлик... Ҳаммасига чидаса ҳам, бунисига чидолмас, ундан кўра қаро ерда бир ҳовуч хок бўлиб ётгани минг марта яхши.

Саидбек Умар ўйи адоғига етолмас, тағин, ҳафсаласи йўқ қимирлагани, узоқ ўтирди сукут сақлаб, ниҳоят юрак ютиб, судрала-судрала умидланиб борди Моҳина қошига: «Моҳина, азизим, наmunча шалвирайсан?» Неча бор куйиниб такрорлади саволини, қаники жавоб ололса, хотини гунг, тилига кишан урилган. Ҳатто Саидбекка қараш нари турсин, киприк ҳам қоқиб қўймас. Алам аралаш хўрсиниқ тиқилди бўғзига, «Оч-е кўзингни!» — деди телбаваш қиёфада ҳайқириб. Барибир натижа бўлмагач, нимжон елкаларидан тутиб, гоҳ хотиржам силкилади, гоҳ асабий. Яна қилча наф йўқ, жондан азиз кишиси — қиёматлик ҳамдами гўё тирик мурда. Нима қилишини билмай эзилди, қон қолмади рангида...

Тақдир яна бир маротаба синовдан ўтказиш учун қарор берганини қай маънода тушунсин, шунақа, тақдир имтиҳон қилмоқчи тағин, иложи қанча, чидашга мажбур. Моҳина билан биргалиқда кутар ажалани, мана шу қарғиш теккан хилватда. Шукур қилса-чи, бу жойнинг нимаси ёмон (шип-шийдам саҳрода ёп-ёлғиз қолса нетарди), бинойидек-ку, муҳими, танҳо эмас, ёнида — жуфти ҳалоли, ох, ёстиқдошинг иссиқ нафа-

сини ҳис эта туриб, бемалол оёқ узатганча осойишта жон таслим қилсанг, савобига нима етсин. Фақат Сайфи ором берармикин, қурғур ҳатто тинчгина ўлишга ҳам қўймаса керак...

ТЎҚҚИЗИНЧИ БОБ

1

Мана энди Саидбек Умар ҳаётида биринчи ва балки охирги марта умр поёнига етганда — юрак уришдан тўхтаб бошлаган ва тамом тўхтаган фурсатда одам боласи қай ҳолни кечиражагини, мияси ҳужайралари қай тахлит азоб билан ишлашини, шуурида не фикр-муддао энг кейин сўнажагини мушоҳада қила кетди хитланиб. Назарида қайсар ва қаттол Азроил ҳозироқ эшик қоқиб, э, муҳтарам домла, учрашадиган кунимиз ҳам бор экан-ку, қани, бир ачом-ачом қилайлик, дея, зил ҳассасини дўқирлата кириб келар. Ахийри иши тушадиган бўлди Арш элчисига, майли, мавриди етиптими, қадам ранжидида қила қолсин тезроқ, ахир, Оллоҳ унга жиддий бурч юклаб, ажиб хислат ато қилган, зотан у ё бедор, ё гофил бандаси учун фавқуллода янгилашиш — қайта туғилиш саодатини бағишлаши ва боқий фаслни бошлаб беражаги аён ҳақиқат...

Кеча билан кундуз қачон қовушар, қачон ажралишар, саросима оғушида бўлган Саидбек Умар сезмай қолар, хамирдек бўшашиб борар жимжит лаҳзаларда, алланарса бот-бот сирқиратар шуурини, не дарди қаттол бу — рўеми, май хуморими, қўрқувми ёки интизорлик, нима бўлса-да, бунча қайғули?

Меҳрибон Бўзтой қайда, дил чироғи Чақалоқ-чи?

Ҳушида ҳам, тушида ҳам Саидбек интиқ, тарс ёрилгудек юраги, ахир, не қилсин, уларни кўргиси келса!? Вужудини мунтазам ўртаб, сезимларига таралаётган югурик нарса соғинч эканини билмасми? Билар, шу боис, дардини енгил қилиш учун, недир иштиёқ билан талпингани-талпинган. Аксига, жамийки нажот йўллари Қўлдош Камон билан Сайфи тўсиб-ёпиб ташлаган, шундай экан, кимга ёрсин кўнглини, Моҳинагами?

Саидбек Умар хўрсинди, кошки, у билан ҳасратлашиш имкони бўлса, аввалгидек, ҳамон у ўзи билан ўзи сўйлашар, қайда ўтиргани, ёнида ким жон койитаётгани, ҳатто бирон шовур, бирон хавф-хатарга парво қилмас.

Ҳамон Саидбек гап қўшгани ботинмайди, ҳозир ҳам не деярини билмай, юмшоққина тикилди маъносиз бетига, меҳр билан оҳиста силаб-сийпалади тўзғалоқ сочларини. Нохосдан сесканди титроқ панжалари ёноғига текканда, ёпирай, совуқ, муздек совуғ-а!

Оталиғиб турди ўтакаси ёрилгудек аҳволда, аммо оёқларидан мадор қочиб, ўша заҳоти ўқ еган жайрон каби оҳиста қулади чайқалганча. Ҳеч ким, ҳеч нарса қолмади тасаввурида: на Энабоши, на Чақалоқ, на Бўзтой, на Тўлин Ой қалъаси, на Қуйруқсой... Фақат саробда жимираётган поёнсиз бўшлиқ элас-элас кўринар кўзига. Бўшлиқ аро тутам-тутам пушти-сарик шуълалар фавқуллода фаолик билан талош қурган, шуълалар, ажабтовур жунбушга кириб, лаҳза сайин қуюқлашар, ҳансираётган ер теграсида бирлаша-бирлаша улкан ва жозибали шарора бунёд қилар.

Қутлуғ бир масрурлик туйган Саидбек шарора мавжларини билан қувлашгиси келди, сўнг бирдан тўлиб-тошиб жўшаётган кучли оқимда кўрди ўзини, илимсиқ тафт туйди, бир нафасдан сўнг билсаки, бу нарса роҳат эмас — санчиқ... Аста-секин нигоҳига кўчди санчиқ, разм солса чор-атрофида тумонот одам ғивирлар, олисдан қанақадир эзгин куй таралиб келар, у, куй қанотидами, халойиқ елкасидами, муаллақ сузиб борар жимгина, сўнг бирдан ерга тушар, бир ёнида Қўлдош Камон, иккинчи ёнида Сайфи пайдо бўлар, негадир улар далда бергувчи сўзларни зўр бериб такрорлашар. Булар авраётир, нима учун шундай қилишлари керак, қизик, бу қанақа маросим, ҳув илгариде лопиллаб бораётган нарса нима, тобутми?

Тобутга алвон бахмал ёпилган, яп-янги оҳорли мато лов-лов ёнар офтобда, негадир Саидбек унга қараёлмас, ким билсин, кўзлари қамашдими?

Пала-партиш издиҳом ичра гоҳ суриниб, гоҳ чайқалиб илгариларкан, ногоҳ бир ҳовриқиш — аччиқ шубҳа ғиппа бўғди томоғини. Ола-ола тикилди раис билан мулозимга. Сўнг, қўрқа-пуса сўради: «Марҳум ким?» Жавоб қайда, бир зот сазо бермас. Худди ҳеч ким ўлмаган, довдир оломон шунчаки эрмак учун кўтариб бораётир қимматбаҳо мато ёпилган тобутни. Бундай бемаънилиқни қандай ҳазм қилиш мумкин? Нима бўлганда ҳам ўлик эгаларига таъзия изҳор қилиш учун ҳозирлади ўзини, аммо юраги орқасига тортиб кетди бирдан: музлаб қолган эди-я ҳали Моҳина бадани. «Тобутда — Моҳина, оҳ, жоним!» Бўзлаб юборди ўпкасини

босолмай, сўнг кўз ўнги живирлаб, гандираклаб кетди, яхшики, Қўлдош Камон билан Сайфи тутиб қолди қўлтигидан. Аста силкилашди, шапати уришди жағларига, хушига келгандай бўлди, лекин барибир ўзида эмасди. Бу не ҳол: ибтидоми, интиҳо?

Хўш, бу ёғи қанчага тушди? Кўмиб келишдимиди Моҳинани, қачон улгуришди бунга? Симон ерда гоҳ чалқанча, гоҳ кўкрагида ётиб бетўхтов ўйлар, лекин етмас ўйи адоғига. Оғир-енгилини бирдек бўлишиб келган жуфти ҳалолдан бунчалар осон ажралиб қолганини сира ақлига сиғдирилмас. Ёлғон, бари ёлғон, дея кўнгли-раъйига мослаб ҳукм чиқазади ўзича, ахир, сабил қолган эмас Моҳинанинг жони, у чайир, у тошдан-да қаттиқ, чидамли, ўзи бекбардош, капалақдай нозик. Мана бу зимзиё ва зах ҳужрада Моҳина қаровсиз, нонсувсиз узоқ чидаган, хўш, ўзи қанчага дош бераркин?

Буни Худо билади, ҳартугур ҳалитдан бадани, оёқ-қўли карахт, мияси-шуури ғуборли, дили безовта, томирларида қони гўё музлаган, бу аҳволида ҳатто эрта-лабгача жон сақлаши маҳол. Мабодо тонгга қадар чидаганда ҳам нима қизиғи бор, шериклари маслаҳатига кўра, Қўлдош Камон алақачон бичиб қўйипти кафанини: қалъа майдонида, чошгоҳ нари-берисида, ҳангомата-лаб халойиқ гувоҳлигида, баланд дорга тортилар, қисқаси, хазонмарг бўлган Моҳина ортидан ҳайё-ҳуйт айтиб-айтмай йўл танобини тортишга маҳкум.

Агар, аҳдидан қайтиб, бемаъни сирни очса-чи?

Агар, «Сумалак» зардоби ва замбуруғ формуласини қоғозга тушириб берса, омон қоларми — ажалнинг машъум оғочига рўпара бўлишдек даҳшатдан фориг бўларми, йўқми?

Афсус, бу далил — гумон, қолаверса, бу иши — ўз устидан ўзи мағзава ағдариши билан тенг, ҳатто ўтитлари билан далда бўлган Ёдгор валийга, холис ният билан Бўзтой қиёфасида тирилиб келган Болалигига хиёнат! Ахир, орзу-умидлари чечакларини оёқости қилаверса, эрта қандай ўлади ўзида?

Яна бир бор англар: ўзида ўлиши — қайта туғилиши...

Яна ўйга чўмар: яхши ҳам, ёмон ҳам ўзида...

Тириклик лаззати ва аламини кўнглида жамлаган...

Шу асно, ажаб ўйлар баробарида, Ёдгор валийни эслар ва дили ёришар беихтиёр, рост, шайхдан андоза олса нимаси ёмон? Анчадан бери у бир нарсага амин: яқинлашиб, бораётир кўнглига, поёни йўқ бу иқлимни

тўласинча забт этиш саодати қачон насиб этаркин? Бу жумбоқни фақат Ёдгор валий еча олар, яна шайхдан кўмак тилаб, пойига бош уриб боришга мажбур, фақат, ё, Қодир эгам, бу кунда у қайда, наҳотки ҳамон Тамғали ғори исканжасида бўлса?

Саидбек бу фикрни инкор қилди, бинобарин, Ёдгор валий ғор сиридан воқиф, алақачон у изига қайтиб, кулбасида чойхўрлик қилиб ўтирган бўлса керак. Айни пайтда, недир шубҳага ҳам борди, бир хил лоҳаслик туйиб, оғир хўрсинувдики, нимадир гумбирлаб кетди ногоҳ хонада. Ним қоронғилиқда гум-гурс безрайиб турган эшик қулфига биров калит солди шиқирлатиб. Сўнг, ҳадикли, эҳтиёткорона гичирлаш... Чарақлаганча лип ёнар шифтга омонат осувли чироқ. Рутубатга чўмган жимжитхона ёришди. У, кўр бўлиб қолишдан қўрқиб, кафтлари билан тезгина тўсди юз-кўзини. «Кимсан?» — деди кейин бир оз дадиллашиб. Жавоб бўлмади. Кирган киши хотиржам пишиллаб, енгил-енгил нафас олар ёнгинасида.

Нима жин урди Саидбекни, яна босриқдими?

Тавба, ундай деса, чироқ ҳамон ёниқ, эшик ҳам қия очиқ, қолаверса, аниқ сезиб турар рўпарасида биров борлигини. Тағин, ҳаргиз димиқиб ётадиган хонани энди кўклам ҳавоси билан тўйинган тоза ифорлар тутган, у гўё ажаб бир гулзорда сайр қилар, атрофини қуршаган сон-саноқсиз капалаклар барқ уриб очилган чечакларга бир ийманиш ила муҳаббат изҳор этадир. Бундай осудалик ва сурурни Саидбек кутмаганди, шу нарса далда бўлди кўнглига, фақат, анчагина кучли ойдиндан чўчибми, бошқа сабабданми, ҳамон бетини очмай, мулойимлик билан сўради яна: «Ҳой, кимсан, инсмисан, жинс?» Тағин сазо беришни истамади нота-ниш ҳамхона. Энди Саидбек ортиқ хитланиб, интиқлана қаради терчилай бошлаган кафтлари панасидан. Ё, Қодир эгам, наmunча иссиқ истара: юпқа лабларга беғубор кулги инган, тубсиз қароқларда мунислик жилваси, қатъият ёлқини, патила-патила сочлар товланиши бир майин, бир жозибали, ёпирай, қай ери кам илоҳий маъбуддан?

— Бўзтойман, оғажон!..

Бу қандай оҳорли, тоза-тиниқ товушки, тошдан-тошга урила-урила оқаётган жилға мусиқасига ҳамоҳанг... Анчагача титраниб турди товуш хонада, сўнг Саидбек Умар хужайралари оша сезимларида бир нозик акс-садо берди жаранглаб. Сирли, айни пайтда,

ёқимли жимлик чўқди. Қизиқ, бу ажойиб фурсат уларни бир-бирларига бошқатдан таништирдими? Ахийри Саидбек бирдан ўнглади ҳушини, шукрона кечди дилдан: «Рост, бу — Болалигим, бу — ўтда ёнмас, сувда чўкмас!» Тоғдек ўсди кўнгли, энди, ўзини босолмай қолиб, тура-сола кучди қадрдонини. Димоғига таниш нимтатир муаттар бўй — шўрлаган тупроққа, йўнғичқа-какра, ажриқ-қичитқонга ағанаб улғайган Болалиги иси урилди гупиллаб. Елкасига қўнволган ажал фариштасини унутди зумда, кейин, ажабо, ноўнғай аҳволга тушди. Шолғомдек қизарди. Тунов куни Бўзтой ҳузурига бормоқчи бўлгани, Чақалоқни кўргиси келгани, Сайфи шаштини синдиргани, унга гапини ўтказа олмагани, ўшандан бери ўз ёғига ўзи қоврилиб ётгани бир-бир кечаверди хаёлидан.

— Азизим, — деди Саидбек Умар Бўзтой бошибетини қайта-қайта силаб, — сени нечук озода қилишди, нечук киритишди бу хилватга?

— Э, оғажон, улар мурувват нелигини билишарканми? — дея қўл силтади Бўзтой, астойдил койиниб. — Алар жонида фақат худбинлик томир отган.

— Тўғри айтасан, мабодо савобга қўл ургилари келса, луқма тайин бўлмагунча тийилиб турарлар, — Бўзтой фикрини қувватлашга киришди Саидбек Умар. — Тарозига дили-ниятларига мос тошни босарлар. Хиёнат билан ҳам, садоқат билан ҳам баравар тил бириктиришга қодирлар. Бировга бирни берсалар, ўн қилиб ундирмагунча ухламаслар.

— Бегуноҳни маломат уммонига улоқтириш, бегуноҳ оёқ-қўлларини потирлата чўкишини томоша қилишдан завқланиш улар суйган энг зўр машфулот, десангиз-чи, оға!..

— Ҳа, яша, топдинг, — дея давом этди Саидбек Умар, ўйчанлик билан. — Э-э, Бўзтой, гоҳо ич-этимни ейман: наҳотки мен ҳам шулардан бири? Неча замондан бери гоҳ униси, гоҳ буниси билан ошу қатикман, ахир, бошимга битган савдолар ниҳояси борми, йўқми?

— Бор, муродингизга етасиз, — деди Бўзтой қатъий қилиб. — Лекин ҳозир машмаша мавриди эмас.

— Одамга алам қиларкан... Ишонганинг эртаю кеч, одамзод учун жоним садқа, мушкулингизни осон қилгувчи ўзимман, деб жағ урса-да, охир-оқибат, куйинчақлиги ўз кумачига қул тортишдан бошқасига ярамаса!

— Ўша тоифага аталгани бор... Қани, юринг, бу ердан тезроқ кетайлик, — деди Бўзтой, юзида ташвиш

кўланкаси ифодаланиб. — Сизга ҳам, менга ҳам шунчаси етгулик, тезроқ эртанинг ғамини чекмоқ керак.

— Нималар деяпсан, Бўзтой, ҳар қадамда йиртқичдан бешбаттар қоровул ғўдайиб турибди-ку!

— Тўғри, лекин алар ғафлатда ухларлар. Пешона кўзлари очигу кўнги кўзлари юмуқ... Биласиз, бу одат азалдан Сариевларга йўрғақда теккан, — дея кинояли кудди Бўзтой. — Ҳозир айниқса алар бизни тамом кўрмайдиган аҳволда: тун бўйи тинка-мадорлари қуригунча тўйиб шаробхўрлик қилишган.

— Оёқ устида мудрарларми?

— Худди шундай, оғажон: қай бири тик оёқда таёқдек қотган, қай бири ўзи билан ўзи жиққа-мушт тортишар, қай бири кунда янглиғ супринди ичра думалаб ётар, — теран бир истехзо акс этди энди Бўзтой назарида. — Иншоолоҳ биз Моҳина янга билан Чақалоқни қутқазгунимизга қадар алар ҳушларига келмаслар. Қодир Оллоҳ бизим тарафдадир.

— Барака топ, Бўзтой, савоб остига қоларкансан.

— Сиз ҳам, оғажон, сиз ҳам етишасиз катта савобга.

— Фақат... Моҳина янгангдан умидингни узгил, кеча у тупроқ бандасига айланмиш.

— Асло ундай эмас, кўнглингизни тўқ тутинг, янғажоним тирик, кеча уни бошқа хонага... ҳа, шу... Чақалоқ ёнига кўчирганлар.

— Йўғ-е, ростданми?

— Энагаликка тайин қилишган... Қизиг-а, тўғрими? — Бўзтой сукутга толди, бир оздан кейин яна сўради: — Хабарингиз борми бўлажак қатдан?

— Сезишимча, авзойлари бузуқ...

— Ҳа, шунақа... Ишбоши кўп, лекин олғири ҳаминшагидек Сайфи гушти... Қалъа майдонида осмонлар ўтин қаланган, эрта катта олов ёқиларкан, биласиз, Қуйруқсойда ҳам шунақасини бино қилишган эди.

— Ҳа, эсимда, жоним, ўлиппанми унутиб?

— Аммо, оғажон, бу ҳали бари эмас, — деди Бўзтой кутилмаганда товуши ўзгариб. — Ловулаган ўтга... Чақалоқни ё сиз ташаркансиз, ё янгам! Ана ҳангома! Шунини ўйлаб топишипти, ярамаслар. Қисталанг қилишаркан, йўқ десайиз... Айй!

Жон-пони чиқиб кетган Саидбек Умар анграйганча ёқа ушлади...

Тавба, булар зуваласи нима билан қорилган?

Ё, Тангри, ортиқ жазонинг йўқми?

Ахир, у шу мудҳиш ишни бажарса, кейин, тепасида

саросар туриб Чақалоқ қандоғ жиз-биз бўлишини то-моша қилса, қандоғ оҳ-воҳ чекишига қулоқ солса ано-вилар қатори тугабди-да, иймон-инсофини арзон-га-ровга пуллабди-да...

Тиёлмай қолди Саидбек ғазабини, шундай тоб таш-лаши мумкинлигини сира ақлига сиғдиролмас, йўқ, Худо асрасин, у тентак эмас, унақа қилиқ қилгандан кўра рўй-рост осади ўзини, ҳей, бу дунёда нима арзон — арқон арзон. Беговфиқлар яна бир марта нозик жойини ни-шонга олишмоқчи, тавба, булар намунча кўп, барчаси ягона русумда кийинган, бўй-бастлари ҳам, юз-кўзлари тузилиши ҳам бир хил — икки томчи сувдек бир-бирларига ўхшар. Тикилишлари маъносиз, ҳали Бўзтой айтганидек, бирови деворга бемажол суянган, бошқаси остонада ўлиқдай чўзилган, яна бириси устун кучоқла-ганча чулдирар, гўё севги изҳор қилар маъшуқасига. Эртанги шодиёна завқи булар учун чиндан ҳам бугундан бошланган: хурмачаларидан тошиб чиққунча симириб олишган шайтони лаъин сувидан. На илож, ер бағридаги яраларни тузатишга киришган Қўлдош Камон куни ана шунақа масту аластларга қолган.

Бўзтой маъноли кўз қисди, ҳушёри йўқ, ҳаммаси карахт, демоқчи бўлди чоғи. Баттар бўлишсин, ана шуниси айни муддао, фурбат ва ишкал чангалидан улар тезроқ қутилиб кетишлари лозим. Эрта очопат майхўр-ларни Қўлдош Камон тириклай еса керак. Аммо, у Чақалоқни қайга яширган бўлса, келиб-келиб Мохи-нани энагаликка буюргани айниқса ғалати. Анов куни, Бўзтой ўнг, Чақалоқ чап қанотим бўлишига шубҳа қил-массиз, дегани ёдида, буни қаранг, бошлаб алдаган экан, Чақалоқни Эна Кўкбўри изидан жўнатиш ҳақида яши-риқча фармойиш берипти, бари тушунарли, бекорга мундай қилмаган, аниқроғи, Сайфи қутқусига учиб, гўдак елкасига разм солган, кўрсаки, икки кураги ўрта-сида — бинойидек чиройли тамға, шунақа ялтираб туриптики, кўрққанидан юраги қинидан отилиб чи-қаёзган. Ан-на, асосий ишкал шунда, ростдан ҳам у газанда бўлиб кўринган кўзига: бундан яхшилик чи-қиши гумон, эрта, ҳар қанча пешонасини силаган би-лан, тиш қайраб тушар майдонга ва Сариеўлар доди-ни берар.

Қўлдош Камон Сайфи маслаҳатини дастур санаб, Чақалоқни тезроқ гум қилиш режасини тузган, ана, уни тор ва қоронғи ҳужрага тиқиб қўймиш, ҳозирча у симон деворларни парчалаб танилашга қодир эмас, ёпи-

рай, қош-кўзига маъюс термилиб ўтирган, ҳар замонда ниманидир шивирлаб қўяётган аёл наҳотки Моҳина?

2

Тангрига шукрона: Чақалоқ ҳам, хотини ҳам тирик!..

Кўксини тўлдирган қувончни Саидбек қандай изҳор этсин?

Фаҳмича, фақат зимзиё хона эмас, ой-кун баравар балқигандек, бутун олам чарақлаб кетди, вужудини илитаётган недир тафт рағбати билан қайта-қайта силади Чақалоқ пешонасини, эҳ, анов кунлар, Эна Кўкбўри қучоғида яйраб юрганда, дуркун, семизгина эди қанчалар, қўш юдуз каби порларди кўзлари, энди ориқлаган, бадани териси салқи тортиб, ёноқлари суяги туртиб чиққан, билаклари ва сонлари ингичкалашиб қолган, ҳай-ҳай, дили пок, меҳри дарё Моҳина, парваришни бўйнингга олган бўлсанг, нечун унинг қорнини тўйгазиб қўймадинг, нечун?

Шўрлик Моҳина тезгина уқди эри нигоҳидаги маънони, ичида нимадир чирт синиб, тўлиб кетган ўпкасини бўшатиб қўяберди, ахир, у нечун билиб-билмай таъна тошларини отаётир, ихтиёр ўзида бўлса шундай хўрлаб қўярмиди гулдан-да нозик норасидани.

— Эна Кўкбўридан ажралгандан бери Чақалоқ туз тотган эмас, — анчайин чўзилган нохуш жимликни Бўзтой бузди. — Тўғрими, янгажон?

Киприклари жиққа ҳўл Моҳина бош ирғади.

Кейин, хўрсиниб, аста энгашди Чақалоқ устига.

Ҳали тишлари чиқмаган, қошлари ўрнида — майин тук...

Ҳар замонда тамшанар, нима тилар иштаҳаси, сутми?

— Гулдай очил, дурдай сочил, дўмбоғим, — Моҳина қучиб-эркалади Чақалоқни. — Ҳадеб ўрлик қилаверма-да, оппоғим! Мановилардан маза қилиб есанг-чи, гажирликдан на фойда? Йўқса, ўзинг айт, нима берай, асалми, қаймоқ, шарбатми, қуймоқ!?

Моҳинадан кейин Саидбек Умар аврашга киришди, қошиқчада атала тутди, наф бермади, сўнг, Бўзтой бор ҳунарини ишга солди, барибир зигирча натижа йўқ, қурғур Чақалоқ қайсарлик тойини азза-базза минволган: ҳеч нарса олмас оғзига, тагин кекса дунёни бошига қўтарганча чинқириб йиғлагани-йиғлаган.

Чақалоқ недандир ранжиган, ажабо, нимайки даъ-
воси?

Не армон, не сабоқ қиздираётир томирларидаги
қонни?

Ҳамон у тажанг, мўлтираб тикилиши ҳамон эзгин,
жилдир-жилдир қайноқ ёш ювар сўлиган ёноқларини.
Муштчалари тошдай тугилганини айтинг, палапон каби
талпиниши эса бир сирли, эҳтимол, у қанотлари йўқли-
гига шунча куйинаётгандир. «Ойдан ойдин оппоғим!»
Ўртаниб бораётган Моҳина гўё алла айтди қулоғига,
шунда у жим бўлди туйқус, сўнг ўйчан, жовдироқ
нигоҳини тепасида юрак ҳовучлаб турган кишиларга
қадади бирма-бир. Армон билан йўғрилган шивир та-
ралди хонада: «Ҳаром луқма менингдек норасидага ра-
воми?» Бир эмас, бир неча марта эшитилди сирли сас,
ёпирай, у ғойибдан келдими ёки Чақалоқ кўксидан
отилиб чиқдими?

Моҳина билан Бўзтой не ҳолга тушди, Саидбек
Умар билмас, лекин ўзи тош қотди кутилмаган ҳодиса
қошида, анграйиб туриб қолди, ҳалиги сирли сўров эса
ҳамон акс-садо бераётир идроки ва сезимларида. Тилга
кирди, ҳа, чулдирай-чулдирай тилга кирди Чақалоқ!
Нақадар у зукко ва нозиктаъб, у туппа-тузук билар
одамзодга нима раво, нима нораволигини, фақат унинг
тилаётгани қолдимикин бу заминда? Ахир, ҳар неки
бори аллақачон аралаш-қуралаш бўлиб кетган, оқдан
қорани ажрим қилиш қийинлашиб бораётгани сингари,
қай хил нарса покиза-ю, қай хили акси — билиш
маҳол, зеро буни Чақалоққа тушунтириш ҳам осон
эмас.

Чақалоқ фақат қорни вамида йиғлаётирми?

Лаҳза сайин, у, чўкиб, ҳолсизлана борадир. Кўпдан,
пушти-паноҳи сийнасини тарк этгандан бери, егулик
емагани чин, шундай эса-да, ҳамон бирон-бир таомга
қайрилиб қарамас, мабодо оғзига зўрлаб тикишса, бир-
дан ўғжир-да, қайтариб қусиб ташлар, тавба, бу нима
қилиқ, бу феъли билан эрта яшаш осон кечарканми
унга.

Худо ҳақи, осон кечмас, Чақалоқ буни билади, ёруғ
дунёга синов — одам боласига ихлос қўйишу покиза
маслакларни ҳимоялаш учун ташриф буюрганидан ҳам
воқиф... Ҳали бузилиб улгурмаган, иншооллоҳ, ҳеч қачон
бузилмайдиган қулоғига олис мозийдан, қудратли Ўғиз-
хон замонидан тонгги азондай бедорликка чорловчи
садолар эшитилаётган бўлса, не ажаб? Бундан у мас-

рур, бундан куч-қувват ва лаззат олаётир, шунингдек, ҳар лаҳза нозик сезимлари уйғониб, Эна Кўкбўри сийнасини қўмсаётир, сўнгсиз бир иштиёқ ва умид билан уни ёнига чорлаётир, сен — онамсан, меҳрибоним, суянчиғимсан, сени соғиндим, кел, фақат сутингга эмас, жамолингга ҳам тўйай, дея жовдираётир мунчоқ-мунчоқ кўзлари.

Чақалоқ қорачиқларини теран бир дард қамраб бораётгани бежиз эмас, у, фақат Эна Кўкбўрини эмас, кенгликларга хос тиниқ сурурни, дала-тузнинг тоза ҳавосини, ҳамиша қайгадир ошиқадиған жилғалар шилдирашини, ошиқлик даъво қилишни хушловчи қушлар чуғурини, марду майдон йигитларни суйдира-суйдира куйдирадиған бедовлар кишнашини ҳам соғинган. Ана шу туйғу юрагига ўзгача бир безовталиқ бўлиб кираётгани аниқ, ҳадемай тор ва зимистон гўшани тарк этишгач, у енгил тортажак ва хаёлидаги жозиб дунё билан юзлашажак...

— Сенга жоним қурбон, кўзичоғим! — Моҳина энди анча тутволган ўзини, инжиқ гўдаккинага бир нарса едириш илинжида жонҳалак. — Вай, ўжаргинамдан, вай, попуқдай қош-кўзингдан ўзгинам айланай, сал туш ҳоврингдан, мана, қара, бор-йўғи бир ютумгина, бирам мазалики, қувват-да, раҳминг кесин жонингга, нима, ўзингни ўзинг увол қилмоқчимисан?

Чарчадимми, мадори қуридимми, бошқа сабабданми, ишқилиб, бир маҳал Чақалоқ тинчиди, мўлтираб тикилди Моҳинага, майли, энди сен онам бўла қолгин, дея сўйландими-ей нигоҳи, ҳа, она бўла қолгин, фақат Сариевлар нафаси теккан анвунақа егуликни тикиштириб мени кўп қийнама, бу нарса, юқмагани устига, руҳимга чок, дилимга дарз солур, шунда, эй, ҳамдамим, нимага ярайман, мискин нафс бандасига айланиб қолмайманми? Бори шу: булар дунёсига сизмасман, бу ердан тезроқ ола кетинглар, ўз дунёмга етказинг... етказинг... етказинг...

Бир ором, бир таскин тусаган Чақалоқ нигоҳи армонларини шуъла қилиб сочаётир, унинг исён кўтараётган қароқларига тикилганча саросималаниб қолди Моҳина... Ахир, бунақаси етти ухлаб тушига ҳам кирмаган, юраги гумириб, қўрқа-пуса, бир эрига қаради, бир Бўзтойга. Ёпирай, бу не мўъжиза?

Бу хил ҳолат Саидбекка бегона эмас, эсида, бир баҳонаи сабаб билан Қуйруқсойда меҳмон бўлганда, Ёдгор валий нигоҳи ҳам шундай бийрон-бийрон сўз

айтган, у тамом сеҳрланиб, кўнгил қулоғи билан тинглаган. Кароматгўй Ёдгор валийга хос хислат бунда ҳам бор экан, ҳақ рост, эртанинг эгаси шу, буки ажал чангалига тушса эртамиз раҳнамосиз қолажак, бас, буни тезроқ халос қилиш керак, бир ерига заха етказмасдан азалий ва абадий мазгилига етказиш лозим. Қани, Моҳина, қимирла-чи, тезроқ йўргакла, ҳа, барака топ, бопладинг.

— Тутволишса-я... Нима қиламиз? — деди Моҳина титроқ овозда, Чақалоқни бағрига маҳкам босаркан. — Тириклай кўмишар, қирчинингдан қийилгурлар!

— Янгажон, кўп ғам еманг, — деди Бўзтой кулимсираб. — Шароб булар кўзига қалиндан-қалин парда тутган, балки бу Оллоҳ кароматидир. Чўчиманг, кўнглингизни тўқ тутинг. Чақалоқни эҳтиёт қилинг, у интилаётган дунё бизга ҳам бегона эмас.

— Иншооллоҳ! — деб қўйди Саидбек.

Сўнг, жимлик... Ҳозир шовур чиқариш хатарли эканини гўё Чақалоқ ҳам сезган, йиғидан тийилиб, бемалол ухлаётир Моҳина кучоғида. Қувончу ҳадикдан саросималанган Моҳина кўз қири билан унга қараб қўяди, недир илинжда. Эҳтиёткорлик билан, ён-верига аланглаб, илгариди Бўзтой боради, орқада — Саидбек... Бири-бири билан кесишган ним қоронғи йўлакларда ҳаёт асари сезилмас, ҳар қаричда ўлик сукунат ҳукмрон, ановилар, тиззаларини қучганча, басма-басига пишиллаб ухлашар.

Ана, тонг келинчаги шафақ сочларини ёйиб қаршилади ҳориган қочоқларни, Тўлин Ой қалъаси учларига илашган алвон толалар ингичка ип каби ҳилпирар, қувноқ кабутарлар ҳар эрта рўй берадиган ва ҳечам бири-бирига ўхшамайдиган инқилоб шукуҳини ўзгача завқу шавқ билан нишонлаётир. Айримлари, тўдасидан ажралиб, шитоб шўнғийди қуйига, эниб кела-кела, қанотларини пар-пар силкитиб, қалъа майдони ўртасида чошланган саржинга ку-кулашиб қўнишар, қайдан билишсин улар тутантириқ ҳам ҳозирлаб қўйилганини, ҳадемай унга гугурт чақилажагини, вишиллаганча кўкка ўрлайдига сариқ иблис бор салобати билан Чақалоққа аталганини...

Шошиб илгарилаётган Бўзтой майдон томонга бош ирғади, Саидбек, хаёлдан бўшаб, беихтиёр ўгирилди: савил қолгур шох-шабба ва ғўла уюми чўққи қадарли баланд. Сўқир ва қар соқчилар ивирсиб юрар теварагида, ёпирай, Пакана ҳам борми шулар орасида? Чуч-

мал тортиб кетди юраги, оламни шалаббо қилган лола-ваш ёмғир, жуфтланган кафтда буғланиб турган Юрак, бир-бирини зўр қувонч билан табриклаган Қўлдош Камон ва Сайфи гавдаланди хаёлида. Булар яна бир шодиёнага, катта куч сарфлаб, зимдан пухта ҳозирлик кўришган, муддаоларини Саидбекдан ўла-тирила яширишган, яхшики Бўзтой бор экан, агар у хабар бермаса, ёрдамга шошилмаса не кечарди Чақалоқ ҳоли? Ким билсин, Эна Кўкбўри каби Пакана илкига тушармиди?

— Ў, ялоқилар!..

Шунақа бир зарда, мазах оҳанги бор эдики Саидбек Умар товушида, кафтини оғзига босиб, товушсиз кулди Бўзтой... Ҳатто Моҳина ҳам жилмайди. Уларга қараб Саидбекнинг ҳам чехраси ёришди, анчадан кейин эса, бирдан ғазабга минди, ҳадемай гуркирайдиган — еру кўкни ямламай ютгудек важоҳат оладиган офат чангалига аввал Чумоли билан Сайфини, булар изидан Жобир Кирпи ва бошқа гумроҳларни юмалоқ-ёстиқ қилиб улоқтирса. Зап хумордан чиқармиди. Ахир, булар ҳам олов-жодугар қучоғи қанчалар роҳат эканини билишсин. Пичоқни аввал ўзингга ур, оғримаса — бировга, нима дединг, мулла Бўзтой?

Қадрдони синиқ кулди, индамади, авзойидан сездики, ҳозир у ҳам мулоҳаза гирдобида, ўкина-ўкина кечмишини эслаётир, хаёлан Қуйруқсой заминида туриб, Эна Кўкбўри жасоратини қутлаётир, ханжарни қайраётган ниқобли жаллодга жовдираб тикилаётир... Ана, ранг-рўйида синиқлик бор, фақат у ҳоли-руҳини сездирмаслик пайида, шерикларини дадил бошлаб бораётир қовжироқ дашт ичкарисига...

3

Ана-мана ортда қолди Тўлин Ой қалъаси, энди у нуқта каби кичрайган, бағрида фақат ўзигагина маълум қайғу-қувончи ва мақсад-муддаосини яширганча, эрий-эрий хиралашиб, исмсиз буржларга сингишиб борадир...

Энди Қўлдош Камон тиклаган кошона салобати ва сеҳру жодусини Саидбек Умар ҳам, Бўзтой ҳам, Моҳина ҳам бутунлай унутган... Ақл бовар қилмас даражада узоқ йўл танобини тортиш учун қарор берган йўловчилар ҳуши-фикри ҳозир бошқа нарсада: ўлчами йўқ ўлчамдан Чақалоқни тезроқ Сариеўлар қадами етмайдиган узоқ жойларга олиб кетиш керак, ана, Чақалоқ

умидвор боқиб, бу дунёга сифмасман, ўзимникини топиб беринг, дея беун ҳайқираётир. Ким рад эта олар тилагини, ахир, киндигини мозийда кесишган, демак, қадами келаси кунларга етажак, бунга айниқса Саидбек билан Бўзтой имони комил, иншооллоҳ, эрта у ҳеч кимга панд бермай, улғайгани сари, Эна Кўкбўри сути кўнглига шижоат ато қилаверар. Ана, қадди-бастиди ҳозирданоқ баҳодирга хос сифатлар зухур, вақти-соати етиб майдон талаб қилса сичқон инини ижарага олар ановилар. Шу кун яқин, шу кун келса Саидбек отаси мулла Умар, умуман, қайсидир бобокалони саналган Ўғизхондан қолган ёдгорлик қайга яширилганини қулоғига шипшиб қўяжак, токи у Кўкбўриларни ўша паноҳ остида бирлаштиришга эришсин...

— Дадаси, алағдаман...

Аллақачон Моҳина чарчаб ҳолдан тойган, шу боис энди Чақалоқни Бўзтой кўтарволган... Ҳалидан бери Моҳина ичини қиринди сидираётир, аниқроғи, ҳув тўқайдан гала-гала қуш чирқираганча кўкка кўтарилган пайтдаёқ сизди хавфни. Ана шуниси етмай турувди, бетга пайдар-пай урилаётган қум тўзони, қуёш пуркаётган олов каммиди?

Тишлари қайралган, башараларидан заҳар томаётган пойлоқчилар Сайфи етовида шитоб яқинлашаётгани Саидбек Умарга алақачон аён, лекин Моҳина қўрқмасин, Бўзтой руҳи чўкмасин, деган ўй билан дами ичида, иложи борича бепарво кўриниш, ортига қармаслик пайида, ўзини ҳам, ҳамроҳларини ҳам чалғитиш учун, қайси йили катта бир шаҳарда рўй берган зилзила оқибатларини узук-юлуқ ҳикоя қилар, гоҳо чалғиб қолар, хижолат чекар Бўзтойнинг ўғринча назарини сезиб.

Яйдоқ сахро — поёнсиз, у — ўзида адашган...

Ажабо, қайси чегарасига чорлаётир қочоқларни?

Саидбек зимдан Бўзтойга қаради: ҳорғин чехрасидан кўнглидаги тилагини билиб олмоқчи бўлдимми? Ўктамлик билан олға интилмақда Бўзтой... Кўзлаган манзили аниқ шекилли, ахир, у ҳаммадан яшироқ билар Чақалоқ истагини. Эҳтимол мўлжали Қуйруқсойдир, қачондан бери ошиқар киндик қони томган маконга, рост, у азиз тупроғига юкуниш, Айиқтош елкасига минволиб, тирик эканини оламга баралла айтиш, қолаверса, падари Ёдгор валий этагини ўпишга кўлдан интиқ. Фақат ҳалиги нохуш хабарни Саидбек унга қандай айтсин: бу кунда Қуйруқсой чароғбонидан ай-

рилган, аниқроғи, Ёдгор валий ем бўлган Тамғали ғори-га, қуриб кетгур ғор ямламай ютган отани. Бу бир тахмини, лекин ҳақиқатга яқин, ахир, ёруғ оламга чиқса кўрмасмиди ёки унинг ўзи сазо бермасмиди, ҳалигача дом-дараксиз, ҳалигача...

Тавба, нима кечди ўшанда, ғор тескари кийволдими тўнини, э, нимасини айтасиз, асли у азалдан шунақа, феъли бузук, тагин айниб қолди кутилмаганда, шу денг, Саидбекни ёнғоқ пўчоғидай қилиб чақа-сола улоқтириб ташлади ташқарига, аммо Ёдгор валийга қолганда тихирлик қилди нимагадир. Балки бошқачадир, ҳар ҳолда, Саидбек шунақа хаёлга борди, энишда, қуриган хас-хашак узра мук тушиб, гоҳо Ҳабибани ўйлаб, узоқ кутди отани, нақд тешилиб кетаёзди кўзлари. Ичкарида, мубҳам оламда кўрган-кечиргани бир рўё янглиф айланар тасаввурида, яна кўргиси келар улуввор иморатни, анов ёдгорликни, ниҳоят фақат кўнглига суяниб яшаган сулув мажнунани... Дилини ўртай бошлаган армон аста-секин истакка, сўнгра ёруғ орзуга айланар: мўъжиза масканига қайтиб бориши керак, токи бобомерос ёдгорликда зарбланган Улуғ Кўкбўри сувратига тўйиб-тўйиб боқсин, туйғун кўзли, жамалак сочли, сарв қоматли малак билан туғилиб улгурмасдан ҳижронга айланган ишқ ҳақида сирлашсин, ахийри, бугунни келаси билан кечмиш ўртасида кўприк қилолган мўйсифидни етаклаганча ортига қайтсин...

Ярадор шер каби олға ташланги.

Бас, ювиши лозим гуноҳини...

Намунча ғашлиги боисини унча тушунмасди, бироқ бир нарсадан умидворки, ҳозир ғор унақа тентаклик қилмас, қулочини кенг ёйиб, очиқ чеҳра билан қаршилар, сўнг чечаклари ифор таратиб яшнаётган водийга, кўрки-камолени намойиш этаётган иморат қошига бегараз йўллар, ҳозир, ҳозироқ рўй беради шу мўъжиза, лекин нима бўлди, у, аввалгидек феъли торлик қилиб, тош дарвозаларини кўндаланг айлаганча, ҳар бирини қулф-калит билан зичлаб ёпиб ташлабдику, ҳай-ҳай, ана кўргилик.

Кўриб-билиб турганига Саидбек ишонмади, йўқ, деди хўрпайиб, анов куни тортинмай-қисинмай, эминэркин, холисона йўл берган, сира ҳам ранжитмаган, алҳол, табиатида меҳр ва оқибат борлигини тантилик билан исботлаган, бугун ҳам сийлаши керак. Шу умидни дилига қайтадан тутиб, Оллоҳдан мадад тилаб, мисли

кўрилмаган қатъият-ла яна илгари босди. Ғалаба қозонишига имон ўтирди, аммо тез толиқди, тиззалари қалтираб, кўзлари қароқди, йўлтўсар харсанглардан бири гирдига қарс урди калласини ва лайлак бўлиб ағдарилди тап-тақир ерга.

Хуноби ошган Саидбек Умар мўйлаби эндигина сабзалаган кезларда ҳам шунақа аҳволга тушганини эсладди, аччиқ-аччиқ кудди, барибир топаман кўнглингни, сен мени тушунишинг керак, эй, Тамғали гори, дея хитоб қилди-да, яна қачондир тақдир пешонасига битган олишувга отланди, ёпирай, тирсаклари ва тиззалари шилина-шилина узоқ эмаклаб, бутунлай ҳолдан тойиб, разм солсаки, шундоқ ичқари бўсавада, шағалқум узра сулайиб ётадир, оғзидан кўпиги келиб. Бировга айтса ишонмас: рўпарада ғалати чўнқайган ғадирбудир сўлақмон қоя атрофида париллаб айлана-айлана ётган жойи шу экан...

«Айёр гор тушовлаб қўйган мени!» Шу ғалати фикр қиздирди миясини, дағ-дағ учиб, юраги уюшиб, зах ерга бериб ётди кўкрагини, Ёдгор валийга жони ачиди, кексайиб қолган шайх ҳоли не кечишини ўйлади, лекин ўйи адоғи кўринмади, мана, ҳозир Моҳина қўлидан ушлаб, Чақалоққа қарай-қарай, Бўзтой билан бўйлашиб бораркан, ўша ҳодиса ўғирлади эс-ҳушини яна ва гумириб кетди юраги. Шунчаям ношуд бўладими одам, кечмиши дийдорига дош беролмагани устига, ёлғиз ташлаб қочди Ёдгор валийни тош қафасда, охирада ул зоти шариф бетига қандай қарайди, қандай?

Хўрсиниқ тикилди бўғзига, киприклари нам, уф, йиғлаб юборишдан Худо асрасин, яхшики улуғ савобни қаттол уволга айлантирганидан Бўзтой беҳабар, салҳидини сезсами жаҳли кўзиб, ичи қоврилиб, қовоқтумшўғи осилиб тушса керак, сиз билан бир кемага тушган одам шўрига шўрва тўкиларкан, деб ёзғириши ҳам тайин. Руҳи чўкишини айтинг шундай қалтис паллада, ҳа, ҳозирча хабар топмасин, мавриди келса ўзи ётиғи билан тушунтириб қўяр.

Асли, тахминича, ҳозир Бўзтой арзи-ҳол қилиб тортишадиган, бирон ҳангомани тинглайдиган, бирон саргузаштта қизиқадиган аҳволда эмас, шунақа тўлиб-тошганки, ўзига ҳам, дунёга ҳам сизмас. Ахир, у бир вақтлар Қуйруқсой заминида йўқотгани — дил жавҳарини топиш учун койинаётганидан Саидбек қандай тонсин? Қисмат Бўзтойни аямаган, қисмат қачондир Саидбек Болалиги қиёфасида уни ўғирлаган, энди эса

у қайтиб келди, ана шунинг шукронаси учун мағрур ва журъатли бўлиши, таъқибга киришган Сайфини чалғитиши, иложини топса лаънاتини кафанга ўраб барханлар қаърига абадий кўмиши керак.

— Оғажон, Сайфи қаттол, аямас ҳеч биримизни, — пешонасидан оқаётган реза-реза терни қафти билан сидирди Бўзтой. — Шундай экан, келинг, биз ҳам бир тадбир қўллайлик, токи бад нияти бўйнига сиртмоқ бўлиб тушсин.

— Мен тайёрман, — деди Саидбек иккиланмай.

— Хўш, фақир чапга юраман, сиз — ўннга... Мен қасамхўрлар тўдасига кўриниш бергунча саксовулар панасидан қўзғалманг. Чақалоқни сизга, сизни Худойим паноҳига топширдим. Қани, азизларим, бўш келманг.

— Сени тутволишса-чи, Бўзтой?

— Мен ўз ихтиёрим билан боряшпан улар ҳузурига!..

Қув ўчди Саидбек Умар ранг-рўйи, ҳасратидан чанг чиққудек бир ҳолда ёқа ушлади, нималар деб саннаётир Бўзтой? Йўқ, ўртага калласини тикарки, бунга йўл қўймас, наҳотки уни ўз хоҳиш-иродаси билан ажал човутига топширса? Кемага тўшганнинг жони бир эмасми? Ҳали Саидбек диёнатини сотворганича йўқ, нима бўлганда ҳам қайтаради танлаган қалтис йўлидан, кўзланган мазгилгача, аччиқ-чучукка бара-вар чидаб, ўзаро ҳамдарду ҳамнафас бўлиб, бирга-бирга боришлари керак.

Бўзтой маъноли кўз қисди, муштини ҳам дангал дўлайтирди...

Энди Саидбек сал ҳушёр тортди, ўғлон авзойидаги қатъият айтиб турарди мақсадини: у кўпам анқов эмас, хийлада гап кўплагини билар, ҳа, амал-тақал билан аврайди Сайфини, тилини топиб ишонтиради ёлғонига, сўнг, Қўлдош Камон қаттиқ умид боғлаган олғир тозини, меров шериклари билан бирга, овори сарсон қилиш учун, етаклаб кетар чўлнинг алақайси номаълум қутбига, ҳайҳот, улар ёнида ўзи ҳам ҳалокатга учраса-чи?

— Ҳали дийдоринга тўймаган эдим, меҳрибоним.

— Яна учрашамиз, виро айтишга ҳожат йўқ!..

Дадил, ўктам жаранглади Бўзтой товуши, бир муддат у хаёлга толди, сирли товланди нигоҳи: оғажон, мен учун кўп қайғурманг, фақир ўша ўзингиз билган Болаликман, зарил келса, тегирмондан ҳам бутун чиқаман, даригки, мен ҳам сизни кеч толувдим, эрта

йўқотяпман, кўрқманг, дийдор яна насиб этар, руҳим-да яшаётган кечмиш ваъда қилаётир буни, омадки, илгари, хуфтон чоғлари, бешикни тўлдириб ётганимда, эмчаклари тўлишган Эна Кўкбўри, тоғ-тош оша ҳовлимизга тушиб келаркан-да, эмиза-эмиза тўйғазиб ватанига қайтиб кетаркан, мана шунинг учун ҳам Сайфи гушпи мен билан ўчакишган, у чархлаб жаллодга тутқизган ханжар занги қонимда ҳалигача бор, ўша занг ҳатто руҳимга ҳам кўчган, ҳанузгача шунинг ташвиши билан яшайман ва, аминманки, поёнсиз хилват чўлда у билан ҳисоб-китоб қилиш осонроқ...

Сўнг, Бўзтой, Чақалоқни бағрига босиб, қайта-қайта ўпди чўлпиллатиб. Шу лаҳза бутун борлигини фахр ҳисси чуллагани тик ва мамнун боқишидан англашилди, Чақалоқни Моҳинага қайтараркан, илиқ табассум ҳада қилди ва гармселда шовуллаб ётган заъфарон қиёқзор сари юрди шошилиб...

ЎНИНЧИ БОБ

1

Бўзтой йўрғалаб борди анча жойгача, кейин югура кетди оёғини қўлига олиб, саробда мудраётган кенгликлар оша кўздан йўқолди зумда, гуж-гуж саксовуллар ихотасида лолу ҳайрон турган Саидбек билан Моҳина недир умид-ла ортидан термилар, нимага, не муддаода бундай интиқ жовдирашаётгани боисини эса азда-базда билишмас...

Саидбек наздида саҳро тамом куйиккан, саҳро лаҳза сайин авжига миниб, ҳар не тирик жонни зир титратиш билан қудратини намоиш этаётган жазирама тимсолида неларга қодирлигини англагандай... Қовоғи солиқ улкан барханлар ичра деярли ҳаёт нишонаси сезилмас, ҳаёт эгачиси — вақт буни яққол эътироф этиб, кенгликлар бўйлаб осуда ва серғулув йўриқларини ўрнатган, ҳатто қум аждарҳо эмас, кўқдан тушган ва пойлоқликни бошлаб юборган Азроил билан ҳам тил бириктирган...

Саҳро, ўзи билан ўзи қир-пичоқ олишаётган, ўз ёғига ўзи қовирилаётган саҳро кўнгли сари ошиққан не-не кишилар кўксига чок солмаган. Ҳозир у бир жунбишга келса борми, Саидбекни ҳам, Моҳинани ҳам, Чақалоқни ҳам кўрдим демай бир луқма қилиши, бир жойдан иккинчи жойга сурон солиб кўчадиган беқа-

рор барханлари зарби-залвори остида мажақлаб, жаҳаннамга улоқтириб ташлаши хамирдан қил суғургандай осон. Занг босган найза аваламбор Чақалоққа ўқталган, гўдаккина бўй-бастини тобора аниқроқ намоён қилаётган укубатга яна қанча чидаркин? Жазирама зуғумига дош беролмай, тез орада Сайфи ҳам шаштидан қайтар, аммо ҳаргиз ўз йўриқлари билан ғолиб эканига ишонган дашт ўлганда ҳам аҳдини бузмас, аксинча, фалак султони пайдар-пай ёғдираётган аёвсиз тифлардан муттасил озикланар. Ана, у фақат Чақалоқни эмас, Моҳинани ҳам ҳолдан тойдирмиш; шўрлик хотини, нозик-ниҳоллиги устига, силласи қуриган эмасми, хазон каби қақшаб-қовжираб бораётир. Аллақачон ўлимига минг марта рози шекилли. Инқиллаб, киприкларини намланиб, ютина-ютина зўрба-зўр илгарилар тиззасига қадар қум-тупроқ кечган ҳолда, их, тошгами, бутагами, қоқилиб мункиб кетди ногоҳ, сал қолди-я Чақалоқ қўлидан коптоқдай отилиб кетишига. Ким билсин, не кор-ҳол рўй берарди, агар Саидбек чаққонлик қилиб кўмак беришга улгурмаса.

Недир хавфданми, бошқа нарсаданми, огоҳ этган каби, бирдан Чақалоқ йиғлаворди чинқириб; эти юпқалашиб, териси қовжираган ёноқларидан дувиллаб тўкилган шабнам янглиғ шаффоф ёш мисоли дарёки, бир тошиб, бир мавжланиб, фарқ қилмоқчи гўё чархи кажни. Эмраниб, лағча чўғга айланган Чақалоқ дардидунёси нелигини билиб турган Саидбек вужуди ўртана бошлади сим-сим... Тишини-тишига босиб, бор ирода-сини сафарбар этиб, овутишга киришди, кошки у кўнса, аксинча дунёни бошига кўтаргудек алфозда зўр бериб нола қилар, оёқ-қўлини тинимсиз типирчилатар, Худо ёрдам бермаса, уни тинчитиш осонмас.

О, гажиргина, мулзам бўлиб, нотавон қиёфада эзилиб турган, буқаламун дунё билан битим тузишда нўноқлик қилиб қолган эру хотинга шафқат қилсанг-чи!

Моҳина бу қадар эпсиз-уқувсиз эканидан Саидбек беҳабар экан, нуқул жангари феълени пеш қилаётган Чақалоқни овутиш нари турсин, тавба, қўшилишиб хўнграйди денг. Гўдак нимаю бу нима? Жаҳли кўзиб, сабр косаси тўлган эр алами ва армонини ёш қилиб тўкаётган хотинини жеркимоқчи бўлар, лекин захрини сочганидан зигирча наф борми?

Саидбек зўрға босади ўзини, энди хаёли рутубатли совуқ ўрмонга, билч-билч лой, чирик-хўл хазон босган хилват гўшага ва ёнғин ичида тўлганган қишлоққа кўчар.

Дилини зиддиятли кечинмалар қамрар, ахир, ўша оғир фурсатларда жиддий ваколат билан Эна Кўкбўри қадам ранжида қилмиш, энди бул машаққатли вазифани ким олиши мумкин гарданига қақроқ, ёвуз, шип-шийдам саҳрода?

— Э, азаматим, — Саидбек Умар аранг одимлаётган Моҳинадан нигоҳини узиб, Чақалоққа қадади, — нечук бу қадар инжиқлик? Ахир, сен Ўғизхон мансуб улуг шажаранинг бир ҳалқасисан, Кўкбўрилар қавмининг бўлғувчи қиблагоҳисан. Шаҳзода каби туттил ўзингни, қўй, қўзичоқдай маърайверма, йиғи сендай жўмардга ярашмас. Очиққан ва чанқаган бўлсанг — чида, қаноат қилишни ва нафсга қулф уришни ҳозирдан ўрган. Айтгандай, Эна Кўкбўридан кўмак кутмагин, унинг сутидан ҳам умид қилма. Азиз волиданг тик туриб жон таслим қилди Сариеўғлар қўлида!

Энди сазо бермай қўйди Чақалоқ...

Қовоқлари гупдек уриб чиққан Моҳина ҳам жим...

Фақат юраги йиғлар ўксиб-ўксиб... Ҳозир у эри кўзига ёмон кўринаётганидан хижолатда, шундай кунда Чақалоқ дардига малҳам бўлолмаётгани учун куйинар, лекин қўли калта, имкони чекланган бўлса нима қилсин? Яна, бунинг қайсарлиги ҳеч бир рисолага тўғри келмас, ора-сира бир қултум-ярим қултум сув ичганини айтмаса, ҳалигача туз тотган эмас...

— Қулуним, Энабоши бекоргамас, сени ва мени деб, қолаверса, улуг шажара бахти-тахтини деб кетди, — ўйчан қиёфада, шошилмай, дона-дона қилиб сўйлашга киришди Саидбек Умар. — Биз учун кўксини яланг қилиб тутди меҳрибон волидамиз. Катта қулфат тушди бошимизга, энди умид сендан, сен унинг покиза сийнасини булғмоқчи бўлган, охир-оқибат юрагини суғуриб олган кўрнамаклардан ўч олишинг керак. Иншоллоқ Кўкбўрилар салтанати ва шуҳратини тиклаш ҳам сенинг зиммангда. Бардам бўлгин, сабру бардошингни ишга солгин, Худо кўрсатмасин, сен букилсанг бутун авлодимиз ҳам букилар!..

Саидбек Умар, мийиғида кулги, илҳом-завқ, иштиёқ билан тўлиб-тошиб гурунглашар, нигоҳини бир лаҳза ҳам узмас анчайин сергакланиб ва осуда тортиб қолган Чақалоқнинг чўлланган бетидан, бир ҳолдаки, гўё ширин-шакар меҳри билан йўрғаклаб, гурс-гурс тепаётган юраги тагида жойласа гўдаккинани. Булланган тер ҳиди аралаш нимтатир ис гупиллаб урилар димоғига. Ажиб сархушлиқ туяди. Моҳинани эса унут-

ган. Шўрлик Моҳина, рангида ранг қолмаган, зўрга имиллаб босар қадамини. Чамаси, Тўлин Ой қалъасининг хилват ва зах ҳужраси баданида қолдирган асорат энди кўрсатаётир кучини. Жон ҳолатда оҳ деворди бир маҳал, сўнг юзини бужмайтирганча, ёнбоши билан қулади қайноқ қумга. Қўрқиб кетган Саидбек ҳимояси билан нарироқда якка тикрайиб ўсган, сийрак шохлари ҳавода найзадек санчилган қари саксовул остигача аранг борди судралиб.

Кеч тушди, тонг отди, лекин қаники бир қадам жилгани хушлари товласа, жаҳлга минволган дашт кишан уриб ташлаган гўё оёқ-қўлларига. Ҳеч бир нажот дараги йўқ; рўпарада нафаси иссиқ барханлар гупиради тинмай, сароб мавжланади кумуш тусда (ёпирай, сувми?), тўфон хуруж қилиб қолар ҳар замонда. Тобора қуюқлашаётган чанг-тўзон, хас-хашак ўйинига тикилганча Саидбек ҳатто вақтга ҳам бўйсунмайдиган масофа танобини тортишни ўйлар... Оғзи — қоқ... Шунанга қуруқшаганки, ҳатто ютиниши ҳам маҳол... Бир қултумгина бўлса ҳозир ўша жонивордан, атиги томонини ҳўлласа... Ҳозир бошқа нима ҳам керак, дунёси ҳам сариқ чақага арзимас, Қуйруқсойда бўлиб қолсамми, эҳ, Айиқтош этагидан оқиб тушадиган шарқироқ сойда маза қилиб чўмилмасмиди, зилол тўлқинлар билан қувлаша-қувлаша, тўйиб-тўйиб ичмасмиди ҳовучида?

Тун бўйи Саидбек бедор... Сал мизгувди, тушига қадрдон сой кирди айқириб, ажабки, у Моҳина билан бирга Чақалоқни чўмилтираётган эмиш, ҳузур қилган Чақалоқ қикир-қикир кулармиш, қўйворинглар, ўзим сузаман, дермиш чуғурлаб. Хайрли шекилли туши, Саидбек хотиржам тортиб уйғонди, анчагача тепасида бирин-сирин сўнаётган юдузларга термилиб ётди, ниҳоят, тунги салқинда бир оз ором олган Чақалоқни опичлаб, Моҳинани секин туртди-да, ҳайё-хуйт йўлга тушди.

— Бай-бай, полвон, жа баданинг бўшашип қоғтими? Ибей, сени қара-ю, шунақаси сендай валломат шаънига ярашадими? Унақа кўп чучанглама, яхши кунлар ҳам етаклашиб келар ҳали, тўкинлик ҳам буюриб қолар, яйловларни йилқилар кишнаши, туялар ўқириши, қўй-қўзилар маъраши тутиб кетар, чор-атроф мунақа шипшийдан бўлиб ётмас. Ризқинг иншооллоҳ бутун... Ибба, ҳой, шумтака, емаган-ичмаган бўлсанг, қаёқдан бир арик нарсани жур-жур қивординг? Ў, қойил!

Моҳинани ҳайратта солганча Саидбек пиқирлаб кул-

ди, буни қара, бошлади азамат, деди хотинига ҳўл кўйлагини кўрсатиб, ёпирай, шу лаҳза саҳро ҳам товуш бергандай туюлар, қувноқ нидо дашт ичкарисидан эшитилаётирми ёки юраги қаъридан? Сирли шавққа тўлиб, аста чертиб қўйди Чақалоқ бурни учига. Шукур, қароқларарида нажот учқуни порлар, ҳа, фақат Саидбек эмас, у ҳам арзи-ҳол қилаётир, фақат у нигоҳи билан сўйлар, демак Саидбек дил қулоғи билан тинглаши керак, Моҳина ҳам... Қара, Моҳина, берироқ сурил...

— Бу дунёга қўноқ бўлиб келдим...

— Эшитдингми? — дея шивирлади Саидбек.

Саросар одимлаётган Моҳина бош ирғади.

Роҳатбахш бир тафт югургилади баданига...

— Э, йигитлар сиртлони, боқишингдаги ҳар маъно белимизга қувват, кўзимизга нур... Ёруғ дунёга синов учун келганимизга ишора қиялсан, шундайми? Ҳа, барака топ!.. И-ии, нима бўлди, бурунчангни жийриб олдинг? Биламан нимага зорлигингни, ҳалолини сўраялсан, ҳе, дариг, бунақа нарса саҳрои кабирда не қилсин, у қурумсоқликни одат қилган, илож қанча, чидайсан, энди сабр сенга ҳам сув, ҳам сут!..

Чақалоқ қайдан куч топди? Ғудрана-ғудрана ҳасратини тўкаётган Саидбек қучоғида осуда мизғиди. Нозик киприклари бир майин, бир беозор қовушган... Саидбек ҳузур қилди унга тикилиб, лекин Моҳинага назари тушгач, таъбир тирриқ бўлди. Чўпдек озиб қолган, кўзлари киртайган хотинига ичи ачиди, ҳозир, у, гўё ному нишонсиз бир ўлчамда бир учи кўмилган ёғочдек тип-тикка қотган. Қорайган бети ҳам, тикилиши ҳам маъносиз, чамаси қайдалигини ҳам унутган. Шу алфозда анча турди қимир этмай, сўнг шамол кўпориб ташлагандек, юзтубан қулади гупиллаб. Йилдек чўзилган, хира нур сочаётган ойни хўмрайган тепаликлар ортига яширган тунни Саидбек алаҳдай-алаҳдай ухлаб қолган хотини ёнида ўтказди мунғайиб. Тонг бўзарди ҳамки, у кўзғалмади, кенглик кифти ва гирдларига оқем каби бир хил зерикарли тус берган қайноқ қумга сингиб бораётгандек ҳолда, гоҳо ингранади бемажол... Унга тикилгани сари Саидбек юраги тўкилгандай бўлади, «Бемаврид тугадингми, овв?!» — дейди тўнғиллаб. Кошки у эшитса, қулоғини том босган, мабодо эшитганда ҳам — бепарво, жавраманг, дадаси, шунчаси етар, бас, шу ерда ажалимни кутаман, деган каби маънос йилтирар кўзлари.

— Моҳина, жоним, тургил, вақтимиз зиқ!..

— Худо хайрингизни берсин, — деди у қуруқшаган лабларини ялаб, — индаманг, тинчгина ўлай, савобга қоласиз.

Энди Саидбек нима қилсин: дод солсинми?

Осмон узоқ, ер қаттиқ...

Не қиларини билмай, калласи ғовлаб, яна жимгина Моҳинага термилди: нафас олаётирми, йўқми? Уф тор-таркан, гўё ичи ўпирилиб тушди, ахир, бирдан-бир ҳамроҳидан ажралиб қолса, манов норасида билан не кечар ҳоли тинкирлаган соқов саҳрода?

— Моҳина, шафқат қил!..

Бақирди, ёлворди, бўлмади: Моҳина ҳоли забун...

Ноилож қолган Саидбек Умар, ўзидан ўтганини ўзи билиб, бошмалдоғини сўра бошлаган Чақалоққа мурожат қилди: «Худо бу кунимизни ҳам кўп кўрмасайди, бўталоғим!» Сўнг нимагадир ўзини айблади, мунақа довдираб қолмаслигим керак, деди минғирлаб. Шўрлик Моҳина чарчаган, мириқиб ухлаб, ҳордиқ чиқарса, куч йиғса ўзига кеб қолар. Ана, қимирлади чоғи, не маъно зуҳурланди лабларида? Ҳозир унга бир қултум сувдан бўлак нарса керак эмас, аммо қаёқдан олсин ўша қурғурни. Топилмас экан, деб қўл қовуштириб ўтириши ҳам яхшимас, ярашмайди эркаклик шаънига. Ҳозир таваккал қилади, Чақалоқни унинг ёнига ётқизиб кўядида, тафтиш ўтказади чор-атрофда, зора чўпон-чўлиқ сурувини суғориш учун қазиган қудуқ-мудуқ учраса.

Ҳар қандай имконсиз ҳолатда бир имкон яширин, фақат уни топа билиш лозим. Анча-мунча ўзига ишончи ортиб, кулиб қўйди, анов қир ортида ё жилға, ё ҳовуз кутаётгандек, ғалати шувиллар юраги. Аммо имил-ламаслиги керак, тимискиланиб юришга ҳақи йўқ, қанот боғлаб учиб бориши ва учиб қайтиши ҳам қарз, ҳам фарз. Худо қўллаб, ўша неъмат топилса, барча жумбоқлар ечилиб саҳрони тиз чўктиришлари тайин. Оббо, бошлаворди-ку азамат жанжалини, мана шуниси чатоқ, одобни сақлаш керак, мулла, ҳа, шундай бўлсин, мана бу ерда думалаб ёта тур, бошмалдоғингни шимияпсанми, жуда соз, шуни эрмак қилавер, фақат йиғлама, кипригингда нам кўрса Саидбек мазаси қочар, руҳи синар, қани у нари-берини синчиклаб текшириб кўрсин-чи, кўнгли сезаётир, қайдадир жимир-жимир қайнаб ётар нажот чашмаси...

Нафаси тикилиб Саидбек роса изғиди, юмронқозик бўлиб кетди ўзиям...

На чора, дала-тузда инсоф йўқ; нуқул сароб пеш қилгани.

Моҳина, қайғурма, ишқилиб тирикмисан?

О, ўғлон, сен ҳам чўкма, бугун топилмаган эса, эрта шаксиз топилар, ҳай-ҳай, Саидбек қўярканми, икки дунёда ҳам қўймас, чайирликдан феълига юққан озгина, айниқса икки оёғи бир этикка тикилган кезларда чунон тошар ғайрати, бир ишни охирига еткизмагунча тинчимас. Аҳди қатъий, керак бўлсами, тишлари ё тирноқлари билан қудуқ қазир. Инон бунга, ўғлон, фақат инжиқлик қилма, Саидбек бағрини тирнама, эҳ-ҳе, барака топгур, ҳалиям бошмадоқ жониворни чилчил сўриб ётипсан-ку!?

Топволган машғулотида Чақалоқ мамнун, икки лунжини шишириб, ғалати пишиллаб ютинар тез-тез. Мунчоқ-мунчоқ кўзлари жилдирайди денг, ким билсин, тақдиридан нолиётирми? Қўй, паҳлавоним, нолима, сен унақа тоифадан эмас, дея ғудранди Саидбек ва, уни, даст кўтарди-да, қимир этмай ётган Моҳина қорнига ўтқизди авайлаб. Нега шундай қилди, ўзи ҳам ҳайрон, эҳтимол, шунчаки ҳазиллашгиси келгандир ёки бошқа мудаодамиди?

Аввал Чақалоқ йиғлаворди, кейин бирдан тинчиб, сомондек сарғайган беозор чехрага қадади нигоҳини. Илҳақ бир нарсасини кўриб қолгандек, анчагача хайрихоҳ тикилиб турди, недир умид нишона берди қароқларида. Беозоргина талпинди, илиқ табассум ҳам ҳада қилиб улгурди, кулгичлари бирам ёришдики, нурга кўмилди гўё бутун борлиғи. Ажабо, не ҳол кечаётир Чақалоқда?

Энди Моҳина тўлғана бошлади безовтаҳол...

Оҳанрабо майдонига тушиб қолгандек, у, сирли энтикиб, сирли орзиқди, баданида — майин-майин жимирлаш... Аста кўтарди паришон киприкларини: намунча ёп-ёруғ олам? Ёқимли бир қутлов чалинаётир қулоғига, алаким қайгадир, не юмушгадир чорлаётир, нима, шунақа ҳол кечадами ўлимдан олдин? Балки бу тушдир, балки рўёдир? Мана бу тиришқоқ ва таваккалчи маъбуд эса қийиб қўяркан ҳазилни, сўлиб-қовжираган эмчагига чанг солди қурғур, вай, тавба, эм-

моқчи чамаси, нимасини эмади, шилпилаб қолган терисиними?

Милят-милят ёш юва бошлади Моҳина ёноқларини, Моҳина, ич-ичидан эзилиб, бошини кўтарди аста ва бор-йўғини бағишлагиси келди унга, аммо кошки бунинг иложи бўлса, кошки кўкси бирдан тўлишса, дилбанди Фузайлни тўйғазиб юрган вақтидагидек сахийлиги тутса, кўрки ва камолини намойиш этиб, қайнаса, кўпириб-тошса!..

Минг ўргилсин атрофидан, оҳ, бу намунча талпинчоқ!?

Чиндан ҳам у бўш келишни истамас, шербаччадай чирпанганча ёпишволган сийнага, сийна, бир чашмаки, такка тортиб кетган бутунлай. Бу ҳол нелигини фақат Моҳина ўзи ҳис қилар бўшашиб, сўнг ўкинар, сўлиган эмчакларини жонсарақ пайпаслаётган интизор лаблар тафтини туяр, ажабо, аста-секин лоҳаслиги чекина борар ва нимадир тасалли бағишлар вужудига.

Яна, қандайдир товуш акс-садо берадир кўксида, илгари ҳечам бунақа ҳолни тўймаган, бунинг нималигини балки эри тушунтириб берар?

— Вой, тавба, нима бўлаётти манга? — деди Моҳина ҳасратидан чанг чиқиб, нозик панжалари билан Чақалоқ елкасини силай-силаё. — Кўнглим худди бегонаники... бирам алғов-далғов!

— Асабинг толиққан, хотин, — деди Саидбек зўрба-зўр жилмайиб. — Худодан хотиржамлик тила, ҳадеб эзилаверма, эс-ҳушингни йиғвол, шукур қил, енгил тортасан.

— Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, кўзимга ўн саккиз яшар йигитча бўлиб кўриняпсиз, — Моҳина, Чақалоқни бағридан қўймай, инқилаб-синқилаб турди. — Ёлғон айтсам тил тортмай ўлай!

— Эсинг жойидами, хотин?

— Сиз куёвсиз, мен эсам... келинчак.

— Э-э, яшшавор-е!

— Шу денг... бинойидек безатилган шинам уйда узоқ кутганмишман сизни сарғайиб. Тўй бўмасдан чимилдиққа кирганмишман. Улим кеса данғиллама тўй қиламиз, деб овуларкан онайиз менгинани. Хўп, деб қуллуқ қиларканман, аммо кўксим тўла оҳ, кўзим тўла ёш экан. Сиз эса дараксиз кетипсиз, ҳамон йўлингизга термилиш экан машғулотим!..

Ўткир тиғ тилимлаган каби ногоҳ ачишиб кетди Саидбек Умар бовури, Чақалоқни авайлаб қучоқлаган-

ча, арзи-ҳол қилаётган Моҳинага не жавоб айтарини билмас. Энди руҳида ҳам хуруж қила бошлар тийиқ-сиз санчиқ... Кутилмаган ҳодиса гўё ақл-идрокидан хорижда рўй бераётир. Хусусан Моҳина каловланган ва ҳовлиққан кўйи тушида сўйламақда, буни ҳушида ҳазм қилиши душвор, ахир, қаёқдан кўча қолди унга Ҳабибанинг надоматга тўла ҳайратомуз қисмати? Анов тушунуксиз оламда Ҳабиба кечирган турмушда Саидбек қачондир билиб-билмай қилган Гуноҳ залвори ва оғриғи жам, эҳ, буни Моҳинага тушунтириш осонми?

— Бас, тийил, — деди Саидбек титроғини босишга тиришиб. — Суюлиб қопти миянг. Ҳадеб вайсаганча болага қара тузукроқ. Бечора сенга қанчалар интиқ. Сутинг бўмаса бўмас, бир қатрагина меҳринг ҳам йўқми?

Энди Моҳина гезариб қолди, тасавурида жонланиб турган, ипак гул-нақшлари шинам ва кўркам хона зийнатига уйғун тушган чимилдиқни таърифлаш иштиёқида қимтинар. Аммо бирдан айниди. Ачиша бошлаган кўзларини чирт юмувдики, нимадир илиқ-илиқ тошди ичида ва ғалати ҳаприқди. «Камина бўй қизман, патила-патила сочларимда толлопук!» Шивирлагиси келди ёки шивирладими, билмайди, ногоҳ хаёл олиб қочди, ёпирай, дилида келинлик ҳаваси, очилиб-сочилиб, соллона-соллона сайр қилиб юрар шилдираб оқаётган сой бўйида...

Кейин, Моҳина бошқача энтикиб кетди, қитиғи келди, о, гўдаккина беозор бир чайирлик билан чангалаб олган эмчагини, ҳамон у интиғу интизор, чанқоқ лабларида бир нозик ифодаки, рағбат ва умид билан йўғрилган. Раҳмдил Тангрим, айтгил, не чораи тадбир қилса ора тушар бунинг азиз жонига?

— Э, Худо, уволга ботмасайдик!..

Ҳамон Моҳина бемажол, суяк суягигача қақшаб оғрир, гўё увокланиб бораётир, лекин чиройи сал тетиклашди-да, кутилмаган ўктам овозда мурожаат қилди эрига, бирпас жимгина ўй сургач, аста ўпди Чақалоқни бетидан. Ажабо, Чақалоқ бирдан чириллашини тўхтатиб, юмшоққина кулди қикирлаб. Шунда гўё ёришиб кетгандек туюлди поёнсиз олам, яна ҳалиги сирли товуш акс-садо берди кўксида, ширин энтиқди, хўш, қандай шарҳласин бу аҳволини, аттангки, Эна Кўкбўри бўлолмас, шунингдек, хасис эмаслиги ҳам аён, ахир, иложини топсайди, тез-тез соғмасмиди меҳрини ийдириб?

— Сен ҳалиям алаҳлаяпсан чоғимда?

Ному нишонсиз ўтда жиз-биз қоврилаётган Моҳинага ҳазил аралаш таъна ёғдирди Саидбек... Зимдан у тажанг: Ҳабиба руҳи билан руҳи қачон қовушдийкин? Шаксиз, у не бир баҳонаи сабаб билан ҳаракатга келган ўлчамида тасодифан Ҳабиба ақл-идрокидан кўчган изтироблар тўлқинини учратган ва шунга инон-ихтиёрини бериб қўйган. Мана энди суврати ва сийратида ўша малак қадди-бастии ва армонларини кўраётир. Ажаб-маски, шу боис келинчаклик даврини ҳам қўмсаётган бўлса, бу бир жиҳатдан яхши — тасалли, лекин, иккинчи тарафдан, мавриди эмас. Ҳозир у, кўнгли кўчасига маҳлиё бўлиб ўтирганча, тақдирдан нолиб, эрта сўлаётган гўдакни эпласа-чи. Туппа-тузук билар увол нелигини, ҳаётга ташна, меҳрга илҳақ норасида билан тил топишиш ҳунаридан эса беҳабар. Ахир, эриб-эриб алла айтса, суйиб-суйиб алқаса, оёқ-қўлини авайлабгина уқаласа, у, ҳовурдан тушиб, ташламасми хархашасини. Ўрнида айтилган мағзи тўқ сўз ҳориган танга озик, чўллаган жонга роҳат ва мадад, буни Моҳинаси тушгур билиши керак, агар у эвини қилмаса, Азроилга чап беришлари гумон. Аллақачон Азроил, Сайфидан умидини узган Қўлдош Камон йўлаган бошқа гуруҳга аралашиб, қум кечганча, ўйдим-чуқурлар бўйлаб, изларидан элан-қоран ўрмалаб келаётир. Ёруғ дунёда ҳали ҳеч ким уни чалғитолган эмас, уларга йўл бўлсин. Кунба-кун силалари қуриб, юриш-туришлари ва ҳаракатларидан барака ариб бораётир. Офтоб тиккадан ура бошлаганда, бирон сояни пана билиб, жимгина ётишадди чўзилиб: қум — ёстик, қум — тўшак. Ҳали буниси ҳолва, эрта кафанлари ҳам, тобутлари ҳам, тобуткашлари ҳам қаҳрини аямаётган саҳронинг ўзи бўлмаса.

Саидбек бир синиқлик сизди руҳида, лекин ўзини қўлга олди дарҳол: шундай қалтис дамда сувга тушган мушукдай шалвирашига бало борми? Тик тутиши керак қадди-бастини ҳозир, акс ҳолда Моҳина олдида шармандаи шармисор бўлур, тагин, ўртада ҳаргиз Чақалоқ кўндаланг, ахир, Эна Кўкбўри тириклигида у хору зорлик кўрмаган, нечун энди азоб чексин. Улур ҳомий сийлаган жонни улар ҳам кўзлари қорачиғидай асрашлари лозим. Ҳали унга муносиб исм қўйишлари керак, ё, парвардигор, Ўғиз номини беришса-чи, ҳа, болаларидан нишона, Ўғиз бўла қолсин, бу таклифи Моҳинага ҳам маъқул тушар, қани, хотин, қутла гўдагингни.

— Ҳа, дадаси, оғзингиз қулоғийизда?

Энди у, чехраси ёришиб, анча очилиб кудди, эҳ дея, ўмганини кериб, шап-шап уриб қўйди кафтини кафтига. Аҳдини янаям пишитгач, бугундан бу — Ўғизбой, илойим шавкатли баҳодир авлоди эканини оқласин, деди ҳаяжонини босолмай. Ростдан ҳам Моҳина қувонди, эри эътирофидаги ғурур шалодадай оқиб кирди дилига. Шунинг баробарида меҳр тўла кўзларини Чақалоққа тикди интиқланиб; энди Чақалоқ тағин ҳам лоҳас, нигоҳи эса анчайин тийран, у, кутилмаганда кучукчадай бигиллаб, юмшоқ-юмшоқғижимлай бошлади Моҳина сийнасини. Аломат эрмакка у бутун борлиги билан шўнғиди: гоҳ ғашиқиб тортқилар, гоҳ қизганиб чимчилар, гоҳ дўлайиб эзгилар. Кафтлари бирам ёқимлики, ўзини тутолмай энтикар Моҳина, қитиғи ҳам келар ошиб-тошиб, бу ҳис айниқса шунақа сирлики, ловулатиб юборар жамийки ҳужайрасини.

— Ўғизимдан ўргилай, қора кўзимдан ўргилай!..

Қаймоқдек юмшоқ, ипақдек майин энди Моҳина товуши, алла каби сеҳрлар Чақалоқни, у, ажаб тарзда тантиқланиб, чўлланган бетини қайта-қайта босар қуруқшаган сийнага, о, тентаккина, ҳалиям узмадингми умидингни?

Мурғак вужудга сингиб кетишни орзу қилаётган Моҳина нозик кечинмаларга фарқ... Ҳатто Саидбек Умар ҳам тотли изтироблар гирдобида бир телбаланиб, бир сархушланиб сузадир. Ҳозир эру хотин олис водийда балқиб турган Саодат мамлакати фуқаросига айланиб, аҳил-иноқ яшаш мақсадида тоабад қовушмоқ, тоабад аҳду вафо кошонасини ардоқламоқ учун бири-бирига қарчиғайлар мисоли талпинар. Тириклик билан эш бир шаффоф нафасни ҳам сезишар, дукирлаб ура бошлар юраклари, хоҳишларики, ногоҳ кўнгиллари иқлимида ёға бошлаган абри найсон зарраларига аввало сахро тўйволсин, кимки, қир-зов оша, қум-бархан оша, хорзор ва сарсон-саргардон юрган эса, ўша тўйсин мириқиб, сўнг, чатнаган қумга, чирсиллаган тошга, қовжироқ ўт-ўланга, япроқлари шовдираб тўкилган дов-даррахтга навбат етар, ниҳоят ўрмалаган қурт-қумурсқа, соя-салқин излаб ҳалак паррандаю дарранда Худо ато қилган роҳатга қонар. Қартайган олам шунда қирчиллама йигитдек ёшариб, ҳаргиз қисиниб қолган тоғлар баландроқ кўтарар ўмганини. Ташналик азобидан жони оғриб, торайиб, пинакка кетган дарёлар бирдан гувлаб уйғонар, қирғоқларига сизмай тўлиб-тошиб оқар, эр-

тасидан умидини узган ариқларда зангор мавжлар тизгинини узиб ўйноқлар, ҳатто ҳар ерда дўмпайган барханлар учидан фавворалар зувиллаб отилар, зилол тўлқинлар ҳотамтойлик билан салқин уфура-да, бутун борлиққа ҳукмини ўтказаетган жазирамани, гоҳ мағрибни, гоҳ машриқни забт этиб еру кўкни кўмиб юбораётган тўфонни бир зарб ила кишанлар. Сўнг, сарғайган олам яшил либос кияр: тақир тепалар, яйдоқ сайхонликлар, янтоқзор-шўразорлар бошқа ўлчамга чекинар, улар ўрнида жаннат каби сўлим боғ-роғлар гуркирар, кошоналар қад ростлар, кўзни қувнатадиган сокин хиёбонларда, барқ уриб очилган гули-раънолар кўйнида, офатижон қумри-булбуллар хониш айлаб, нозик баданли жонона жайронлар нозу карашма ила сайру саёҳатга ошиқар, ҳай-ҳай!..

Сахро ва ажал фариштаси эмас, ичига кирволган мор билан ҳам олишаётган Чақалоқ Саидбек ва Моҳина Саодат мамлакатида хаёлан қовушгани, ўйлари чувалана-чувалана шиддатли тус олаётганини сезди чамаси... Шип-шийдам қучоқда у ҳам ўз ўйи, ўз эрмаги билан машғул, ичакларини кемираётган махлуқ шаштини синдириш илқидан келмас, айниқса лаҳза сайин хуружга кираётган жазирама борлигини элитиб, ҳужайраларидаги охирги қатра намни сириқтира шимиб олаётганидан доғда. Барибир у аҳду қароридан қайтмас, сўлиган эмчакка босволган бетини, ана, сийна тубтубидан элас-элас сирли сас келаётир, шу захоти кўнглига осмон бор бўйи — эни ва залвори билан қуйилиб киргандай бўлар, сўнг, оқсоқол тоғлар виқори, зумрад далалар шовуллаши, тинмасак сой шилдираши, олмос шабнамлар жилоси майин-майин ёпирилар. Энди у жиддий мўлтираб боқар, руҳи қанотланган, дудоқларида недир ифода, нигоҳи ошиқиб сўйланар: «Мен Ўғизман, Эна Кўкбўри боласи — Ўғиз!» Ҳамиша уйғоқ нигоҳи шивирлади, сокин чайқалаётган қорачиқлари ичидагини юмшоқ-юмшоқ қилиб айтди. Борлигини ҳарир тўлқинлар чулғади, гўё ўз шодлиги ва эътирофида чўмилаётир, бинобарин, Ўғиз эканини ошкор айлаб, у нозик ҳовучларида нима яширмиш, жавоҳиротми?

Ана, энди фақат еру кўк эмас, ҳар зарра, ҳар тошкесак, ҳар бута ларзон-ларзон: замин тирикликка борйўғини ҳады қилишга анчадан бери ҳозирлик кўргандек бир алфозда, фалак ҳам меҳрини нисор айлашга иштиёқман — зангор бўшлиққа сонсиз юлдузни аямай сочворган. Шундоқ тепани гўё йилт-йилт ёнаётган тил-

ла тангалар тутган, сўнг бири лип этиб ёнар, қолганларига ҳам учқун туташар, порлай-порлай тонгда улардан нишона қолмас, улкан қизил шар уфқ тахтига минар-да, бутун борлиқни ҳукмига бўйсундирар, у авайлабгина йўллаган тола-тола нур Чақалоқ киприкларида жилоланиб синар. Субҳидам қутловидан у сархуш бўлар, беихтиёр ёзиб юборар қулочини.

Шодлана-шодлана тонгни қаршилаган Чақалоқнинг шундоқ қўлтиғи-елкаси аралаш бағридан патлари сийму зар билан ҳошияланган каби нафис жуфт кабутар потирлаганча кўтарилди ҳавога...

Баландда, мовий бўшлиқда, нечадир сония алоҳида-алоҳида чарх уриб, ахийри, жониворлар бирлашиб олишди шошинқираб... Жимити қанотларини деярли силкитмай муаллақ юзишди анчагача ҳарир маъвода... Ва сариёғ мисоли эрий-эрий йўқолишди. Қай маҳалдир яна пайдо бўлишди парча булут биқинида. Суза-суза жипслашган чоқларида мангу собит осмон тоқи гулдиради безовталаниб, ер бир силкинди, қирлар бели букилиб, тоғлар тоши тўкилди увоқлана-увоқлана. Тиниқ ва мовий ранглар бўзарди, аста-секин қуюқлашиб, тим қора тусга кирди, фалак буржлари ўзаро тўқнашгандек, яшин чақнаб, яна қалдироқ тутди атрофни, титранган товуш салқин бўй уфурди, ниҳоят оқдан-оқ майда-майин томчилар, кўк сатҳида бодрай-бодрай, кумуш янглиғ жозиб тўлқинга айланиб, жазирама комида қақраб ётган ерни савалай кетди шиддатли тарзда.

Саидбек босолмади ўпкасини, Моҳинани бўйнидан маҳкам кучиб йиғлаворди баралла... Кўкси сирли кўтарилиб тушаётган Моҳина базўр босиб турар ўзини... Қирғоқдаги балиқ каби Чақалоқ каппа-каппа очаётир оғзини... Илимсиқ ёмғир эса эзиб ёғаётир, шифо бўлувчи тоза доналар, баланддан сачраб кела-кела, дувиллаганча бошлари, елкалари, кўкракларига урилар, гўё бор армонларини ювиб юборишга аҳд қилган каби ойдин, бесабр шарорага айланар.

Шивалай-шивалай ёмғир тинди, кўк гумбази ёришди, ҳам чўмилиб, ҳам чанқоғини бостирган саҳро қиёфаси шунақа ёқимли, нафаси шунақа юмшоқ бўлиб қолдики, эр-хотин бир-бирига хайрихоҳ қараб мамнун жилмайди...

Ҳали Чақалоқ бағридан илкис парвоз қилган жуфт кабутарни Моҳина яна ногоҳ кўрди тепада. Ҳануз бир иноқлик ва бир қатъият жам қушлар ҳаракатида. Моҳина буни туйган фурсатда қизиқ бўлди: қай бир

бўғинида нимадир аста симиллаб, чидаш маҳол оғриққа айланди. Осмондан ҳали қуйилган шарора янглиғ тезкор оғриқ товонидан тепасигача ишғол қилди зумда. Аъзои бадани кўпчиб, қоқ миясида, қоқ юрагида ўнлаб, эҳтимол, юзлаб чақмоқ портлади бараварига...

3

Чақалоқни нима қилди Моҳина, ташлавордими бехосдан?

Шунақа гангидики, не кўйга тушиб, не ҳодиса кечаётганини у ақлига сиғдирилмас, сал кейинроқ, пича ўзини ўнглагач, бир ҳолатга қаратди эътиборини: гўё бурда-бурда бўлди ҳалигина сирқираган оғриқ пайдо қилган туйғу комида, ҳаял ўтмай сочилган эти ва суякларини, фавқулодда ҳузур ато қилганча, юмшоқ-юмшоқ йиғила бошлади ёруғ доира ичида. Зирқираш чекинди, энтикиш аралаш ҳаловат эгаллади ўрнини, чамаси қачондир мувозанатини йўқотган мувозанат қайта тикланди руҳида, ҳали санчиқни таслим қилган роҳат томирлари бўйлаб югургилади ғолибона, шошила келиб, шабнамда ювилган гул яроғидек тозарган кўксига қуйилди иссиқ-иссиқ...

Фалати ҳолга тушди Моҳина, кимнингдир таъқибкор назаридан чўчиган каби мушқудайгина тиқилиб олди эри пинжига. Сўнг, ёмғирда жони ҳузур тошган Чақалоқни, гоҳ уқалаб, гоҳ алқаб-эркалаб, нақд дилига жойлагудек бўлар. Бир лаҳза ҳам кучоғидан бўшаттиси келмас. Ширин-шакар сўзлар айтиб, меҳри ийиб, ўзини унга яқин олгани, жонини жонига тенг кўргани, мунчоқ-мунчоқ кўзлари тубига чўккиси келгани сари тўлиқиб бораверар ажиб тарзда. Руҳи тиниқлашиб борар, руҳида недир тилак инқилобга эврилар — ғалаён бошлар, билсаки, томирларидаги жамийки қони, вужудини чулғанган жамийки ҳарорат, шаҳд ила оқиб келакела, қуруқшаб қолган ва тароватини йўқотган сийнасида, безовта тепаётган юрагининг қайсидир мунаввар нуқтасида тўпланаётир.

Ахийри, Моҳина тутолмади ўзини, «Оҳ!» — деди ихраниб, инон-ихтиёри жиловини беихтиёр қўйвораркан, қўшалоқ юлдуз каби чақнай бошлади кўзлари. Бутун борлиғи палағза-палағза, сийнаси эса тортила-тортила тўлишди, сўлқиллабгина турибди ва ниҳоят тирсиллаб кетган эмчаклари учи бир-икки юмшоқ-

юмшоқ санчиди, сўнг, оқдан-оқ, қуюққина, илимсиқ томчилар тизиллаб отилди ақлни олар даражада.

Не синоат рўй берди, неча йил мудраб, муз қотган, оқибат, бор-йўғини унутиб, инкор этиб, хорлаб, камситиб келган вужуд уйғондими тўсатдан, ё раб!?

Атрофни муаттар ис тутди, буни лолу ҳайрон турган, ҳаприқиб кетаётган Саидбек Умар ҳам сизди, теран қониқиш туйди руҳида. Поёнсиз дала-туз ёқалаб сабзагул таровати, турна кўзли булоқлар нафаси йўрғалаб, қумри ва булбулнинг нозик адо хонишлари билан йўғрилган алла саси таралгандай бўлди наздида. Қайдан келаётир тириклик нидоси? Азал ё абад қаъриданми ёки Моҳина дили тубидан? Синоат қошида Саидбек ожиз, Моҳина эса бу ҳақда ўйлаб ҳам кўрмас, асли, ҳозир қурби етмас бунга, ҳозир, у ўзи-ўзига ўралашиб, бўғзига тикилган ҳаяжон баробарида ҳиқиллаб, йиғи аралаш телбаланиб кулар, сочлари тўзғиб, елкалари силкина-силкина, баралла ҳўнграй бошлар, «Қудратингдан айланай!» — дер қулт ютиниб, сўнг борлигини билдирган, фано ёнида бақо мавжуд эканини англата олган эмчагини интиғу интизор Чақалоқ оғзига ўнглари ошиқиб.

Энди Моҳина буткул масрур: илиқ-илиқ марварид томчилар тулуп янглиғ таранглашган сийнасидан бояги ёмғирдек шивалай кетди майингина... Ҳушёр тортган Чақалоқ бир хил эшилди, анчадан бери ютоқиб, бесабр мўлтираб, пайпасланиб турган эмасми, оппа-осон топди юмалоқланиб, ажабтовур бўртган эмчакни. Суйимлиси билан топишди, шунинг шарафига бир бор кулиб ҳам олди қиқирлаб. Сўнг жадал киришди ишга. Бу лаҳза, эмчак, бамисоли оҳанрабо, йўқ, у — жилмайиб боқаётган, яхшисини ошириб, ёмонини яширишга тиришадиган дунёнинг ўзгинаси. Буни Чақалоқ мурғак идроки билан англади, нозик томирларига мислсиз куч оқиб кирди, энди руҳи ҳам, ақли ҳам шамдек чароғон... Бўғзига панжаларини ботирган Азроил ими-жим уриб кетди чўл ичкарисига, бошида ёноқларини арта-арта жилмайиб қўяётган Аёл соябон, у кўзига Эна Кўкбўри бўлиб кўринаётган бўлса не ажаб?

Чақалоқ тўйволди, хайрият чекинди жаннат дарвозасидан...

Моҳина, гўдагинг ҳада этаётган табассум муборак!

Меҳрибон сийнага Чақалоқ яна авайлабгина босди бетини, уйқуга чўмди пишиллаб, Моҳина ҳам чарчоқ

туйди, билмай қолди секин қумга чўзилганини. О, роҳатли дунё! Бир маҳал, кўқдан тушган холис ниятли малаклар қош-қовоғини силаб-сийпалаб, кафтларида тутгандек эъзозлаб тиришувдики, туйқус дилни қитиқлайдиган танбурий оҳангни эслатадиган эзгин ва жозиб куй чалинди қулоғига. Ётган жойида қимирламай кўзларини очсаки, тамоми борлиқ янаям ёшариб, оҳори тўкилмаган рангин либосларга бурканган, ўнгирлар, қир-тепалар, барханлар, дарахтлар учи ял-ял ёнадир шафақ оловида, илҳоми жўшган шўх-шаддо джайронлар, сағриларини ялтиратганча, чор-атрофга жавлон уриб чопадир, саҳархез тўрғайлар интизорлик васфини вижир-вижир наволарига соладир, поёнсиз кўк бурчида ёлғиз қолган назокатли ой оҳиста чайқалаётган заминга ийманибгина ҳарир ёғду сепадир.

Яна қараса, Саидбек Умар ҳам бедор, ҳали қуриб улгурмаган нам қумда бемалол ёнбошлаган, хотиржам, мамнун ўй сурмақда, чақнаётган нигоҳи — Чақалоқда... Ҳаргиз, янглишмаса, эри ўғлон меҳри ва софинчини дилида туғён ураётган сурур билан қовуштирган, ўғлон эса, мунисона қулимсираб, ўрталарида типирчилаб ётадир, гоҳида фалакка нигоҳ қадар, чуғур-чуғур қилиб тепага қўлларини чўзар, гўё, недир орзиқиш билан, юксақда танҳо сайр этаётган жонон сайёрани суҳбатга чорлар.

— Ўғизимдан ўргилай, қора кўзимдан ўргилай!...

Яна Моҳина ийди, бол томди тилидан, Чақалоқ, кеча ичида яраланган морни узил-кесил тор-мор этиш учун бошқатдан ёпишди сийнасига. Энди у қувватга тўлиб, анча тутволган ўзини, бемалол давом эттиради жангни. Худо ёрлақаб, омади чопди, у кечмиш соҳилидан қадамини узиб, эртанги кун бўсағасига етишди. Ана, нима зухурланди нигоҳида: ҳайрат ва сабр сувратими?

Ҳамон жимжит йўл кутар олдинда, у нималар ваъда қилаётгани қоронғи, кўра-билиб туришгани — поёнсизлик... Яхшики жазирама ҳоври пасайган, кучларига ҳам энди бемалол ишонишар, тинмай олға босишлари жоиз, фақат, э, Қодир эгам, айтгил, қайда туп қўйиб, қайда палак ёзишсин?

— Жоним, Ўғизим, саҳро ҳам йўргагинг, ҳам бешигинг, эрта эр етсанг, эҳтимол, арғумофинг ҳам бўлар, — эмчагини чангаллаб сўраётган Чақалоқни аста-аста тебратади Моҳина. — Қарагин, болам, ёввойи дала-дашт

ҳам ўз йўриқлари билан яшаб, неки борини азиз сарнак. Одамзод шунча ақли ва фаросати билан ўзини ўзи танитай ўтиши кўп жавр, кўп малол. Бу нималигини кечикмай билишинг керак.

Осмон тўлишиб, илимсиқ доналар сочади.

Мағриб ва мащриқ оралиги — ифорга тўла, ҳузурбахш...

Кунлар шукуҳи таърифга сиғмас, фақат мазгил қайда, мазгил?

— Ўғлим Ўғиз, яхши ҳам ўтаркан, ёмон ҳам, тагин бундан чалғиб қолма, беқарор бўлсанг уволга ботасан, буни камина кўп кўрдим, неча маротаба қашқа бўлди пешонам, — Моҳинадан кейин Саидбек Умар бошлар арзи-ҳолини. — Бўйнингга осилган мана бу дандон тишдан тузилган шода қадрига еттил, у умрбод таскин бериб, Кўкбўрилар авлодидан эканингни эслатиб тургай. Уқиб олқи, асл Кўкбўрилар танти ва мағрур келурлар, улар бир-бирлари гўштини ҳам, бир-бирлари бошини ҳам емаслар.

Ноумид — шайтон, ҳар ҳолда, паст-баланд ўғитлари этига эт, бўйига бўй, шўхлигига шўхлик қўшилаётган Чақалоқ қулоғига сирадек тақилиб қолаётганига ишонар эр-хотин, бинобарин, ўғлон қиёфаси ва хатти-ҳаракатида намоён зийраклик ва шижоат уларни тамом мафтун этган, илоё, ёмон кўзлардан асрагин, дея, Худога бараварига ўтинишар эрта-кеч...

Очиғи, Саидбек Умар, бир тарафдан фахрланса, иккинчи жиҳатдан ташвишда: ҳаёт итни ҳам, битни ҳам аямас, ҳар ким зарбасига шай туриши керак, жигарбандлари Ўғиз ҳам... Эрта ҳаёт уни букиб қўймасми? Ҳайтовур эрта умр ўғлонга ё тенгсиз роҳат, ё мислсиз азоб ўлажаги ҳозирдан сезилаётир. Ёки, у, бирон-бир омонат сандонда товланиб, увол билан савоб, оғир билан энгил ўртасида муаллақ туриб қоларми?

Аммо оралиқ мазгил ато қиладиган омаддан бандасини Худо асрасин, бу нарсдан Моҳина ғофил, Саидбек эса... миридан-сиригача билар аросат ўйинини. Кўпдан-кўп бутун жонларни майиб-майриқ айлаган Ёртилик қонуни шу заминда илдиш отгани унга кундек равшан. Ёртилик балосидан кимлар юрак олдирмаган, ҳатто Саидбек ўзи ҳам зада, тан олар, асли, гоҳ Қўлдош Камон, гоҳ Жобир Кирпи, гоҳ Сайфи, гоҳ бошқаси қиёфасида Ёртилик таъқиб қилаётир, фақат ундан эмас, ўзидан ҳам қочаётир, шунинг баробарида ўзи сари

интилмакда, омади кулиб, ўзини топса, шу — ўзида ўлгани, шу кўнглига парвоз қилгани, вақти-соати етса бу қувончни қадрдонлари билан баҳам кўражак...

Ногоҳ, у Ёдгор валийни эслаб, бир хил бўшашди...

Ҳаргиз тан беради ҳазратга, унинг маслағимки, илгаритдан Парвардигор бандасини қабиҳона ниятлардан адаштирган, дор остида ҳам қалтирамай, дилда ниҳон гавҳарларни мусаффо сақлашга ундаган. Кимки Унинг даъватига қулоқ солса тахти комилликка етишур, икки дунёда ҳам хорлик чангини ютмас. Нафсни кишанлаш, қаноатга суяниш, иймонни кўзга нур, белга мадор айлаш, аввало, ҳар кимнинг ўзига, иккиламчи, жаҳолат сиртмоғидан қутилиш учун жон чекаётган бани башарга қайишмаги демак.

Азалий ва абадий қоида шу: чидамол, чайир, сергайрат бўлсин одам боласи, сал нарсага тоб ташлаш, айниқса шамол эсган тарафга қараб букилиш шаънимизга муносиб эмас, кишики бировга чоҳ қазимасин, қазиса, ўшанга бир кун ўзи қулар. Яна, бегона билан ҳисоблашмак умр безаги эрур, кимки таниш-нотанишни менсимаса, бу — ўзини камситгани, кимки ҳабиб кўнгили уйини вайрон айласа, бу — ўзини ерлаб, иззат-нафсига хиёнат қилгани.

Бас, ёдимизда турсинки, омонат мақсад, омонат эътиқод, омонат ҳузур-ҳаловат эвазига мартаба ва шуҳрат орттириш, охири, маслаксий, суянчу юпанчсий қолиш Одам Ато ва Момо Ҳаво замонидаёқ ажриқдай урчиган. Туя миниб, узоқни чамалаган зотлар бунингдек гирдобга маҳдиё бўлишдан ҳазар қилганлар. Жаҳолат билан оғиз-бурун ўпишган ҳар қандай каснинг дили ҳам, косаси ҳам оқариши даргумондир. Айримлар Кўкбуриларга ҳам, Сариеғларга ҳам бирдек садоқат кўрғазийш пайида елиб-югурарлар, алар билсинки, икки кема бошини тутган одам ғалабаси ахийри надомат денгизига чўкиб кетиш билан яқунланур. Манфаат истаб ниқоб киймак айниқса жон азобидир, бу ҳол мангу тавқу лаънат муқаддимаси — энг улуғ кулфат саналар.

Кучлилар ва ожизлар ўртасида инсофу диёнат бузилмас кўприк бўлиши лозим. Кун туғса ҳам, ой туғса ҳам — зўрга! — қабилидаги шиор ислоҳга муҳтож, иложи борича ундан тезроқ воз кечмоқ лозим, токи турмуш шавқи фақат даста-тили узун чапдасту чаққонларга эмас, хокисорлар жамоасига ҳам бирдек на-сиб этсин.

Эски масалким, бадавлат, қулоғигача қурумга ботган эса-да, ҳаргиз бегуноҳ — сувдан қуруқ чиқаверар, камбағал, соясидан ҳуркиб яшаса, айб-увол тушига кирмаса ҳам, ўтирса — ўпоқ, турса — сўпоқ, бас, деворга бостириш керак. Буни тарозига қўйиб кўринг, ёронлар!

Тагин, Оллоҳ жазони холисга эмас, мунофиққа буюрган, жазо покни хорламасин, ҳийлагар ниқобини йиртсин, алҳол, айбсизни айбдор топмак ва қийнамак орқали айш суриш — дилда тўрлаган майлни қондириш ва ҳамиша таъмага мойил нафсни тўйғазиш билан баробар. Оғирнинг устидану енгилинг остидан юришга одатланган Ёртилик ақл машғалини ўчириб, кўнги қўрғонини бузишга бел боғлаган кўрнамакларга дастак бўлмаслиги керак.

Ер дарди-қувончига бирдай шерик башаргина ҳаргиз нафсга тобе эмас, алалхусус, аҳли мўмин берган ваколатга кўра, элчилик либосини кийган зотлар аксарият ҳолларда Оллоҳ ҳазар қилган кўчаларда вақтбевақт санғирлар, қадри пўчоқдан ҳам паст нарсаларга кўз тикиб, охир-оқибат, жисму жонларини шармисор надоматнинг жизғанақ айлагувчи гулханига ирғитарлар.

Афсус ила лим-лим такрор алар меъдасига урмади-ми?

Жиҳодки йўқ, қай ҳолда гофилмиз, шунни билайлик...

Сариоёғлар этагини ўпиш ва улар босган излар гардини кўзларига тўтиё айлашдан элчиларимиз тийишмаса — ғафлат уйқусидан уйғонишмаса, афсус, чархи гардун бугун ҳам, эрта ҳам талошу саваш, фитнеснаю фасод уммони ичра чорасиз. Асли, бу дунёда ҳеч ким ўзини ожиз санамас, ҳар ким шерга қиёслар ўзини, шунчалик билан ўтмиш учун жавобгар топилиши душвор, бунга ажабланмаслик ҳам керак, лекин шундоқ пойимизда нола қилаётган келаси билан бўйлашадиган, келаси эзгу истаклари ва кечинмаларини тинглайдиган валломат қайда?

Саидбек Умар кўнглига назар солгандек бир аҳволда...

Булар Ёдгор валийдан олган сабоқларим, дер ичида...

Сўнг яйраб кетар: «Ҳой, ширинтой, ростдан Ўғизмисан?»

Ғойибдан садо: «Инон!.. Инонавер!..»

Ва нам аралаш ҳовуч-ҳовуч шуъла ёпирилди.

Эсда қолгани шу: эр-хотин баравар қучоқлади Ча-қалоқни, у билан бир тан, бир жонга айланишди. Рух-лари қанотланган... Жимгина юзиб боришар поёнсиз бўшлиқда, укпар булутлар толаси юмшоқ-юмшоқ уриллар бетларига. Ортада қолар кўп исмсиз бекатлар, ниҳоят қуйига шўнғий-шўнғий қўниш, ҳаётнинг ўзи қадарли муқаддас қўниш...

Қайси бурж, қайси ўлчам, қайси қутбда туришибди, дафъатан айтиш қийин, атроф манзараси дилни сеҳрлаб қўядиган даражада мароқли ва фусункор, мағрур осмон гўё замин пойига эна келиб тиз чўккан, мағрибдаги ола-бужир юксак чўққи елкасига бемалол қўнган куёш шафақ пуркайди, кенгликлар эмас, дарадан пастга кийик янглиғ сапчилаётган сой ҳам тарам-тарам қизилга бўялган. Анов харобалар қўйнида ниш урган гиёҳлар ҳам ясан-тусанга мойил, ёпирай, ҳув нарида сокин чайқалаётган қўш дўлана япроқлари нимани бунча сирли-сирли шивирлаётир?

Паришон туриб қолган Саидбек Умар кўксини билан тутган Айиқтошни, оғзи ланг очиқ Тамғали ғорини, оғир-енгилга бирдек чидаб келган тошқалов кулбани кўриб энтиқди. Кулба олдида, ёпирай, кимлар ўралашаётир? Оҳорли оқ яқтак кийиб, белини белбоғ билан сириб боғлаган саллали чол... Бошяланг, оёқяланг, қийғир қарашли ўсмир... Ўсмир қашов билан кулба ёнидаги сайхонликда эринибгина ўтлаётган чавқар бияни ҳафсала билан қашлаётир. Бия думи билан пашша ҳайдар ҳар замонда, сўнг, югургилаганча олислаб кетган қулуни ортидан қарай-қарай, кишнаб қўяр безовтаҳол...

Юраги қинидан отилиб чиқаёзган Саидбек ҳушбеҳуш бир-икки қадам босди илгарига, сўнг беихтиёр тиз чўкиб, аста ўпди нимтатир бўй таратаётган ерни, қачондир Болалиги билан сирдош бўлган тупроқдан бир ҳовучини ҳавода муаллақ тутганча, бир ўксиниб, бир қувониб ҳайқирди:

— Қу-уйру-у-уқсо-о-ойй, ҳе-е-ейй, о-от-а-а-юрти-иимм!

Олисда, еру осмон оралиғида, виқор тўкиб хаёл сураётган, неча бор яхши-ёмонга гувоҳ ўтган, яхши-ёмонга яна қайта-қайта шоҳид бўладиган, энг қалтис дамда ҳам сирини сиртига чиқазмайдиган тоғ-тошдан жарангдор акс-садо қайтиб турди анча маҳалгача...

РУҲИЯТ ОЛАМИ САРИ

Ёзувчи ижодига бир назар

Ижодий изланиб келаётган ёзувчиларимиздан Асад Дилмурод «Тош бургут», «Сирли зина» каби дастлабки қиссалари билан адабий жамоатчиликка танилган эди. Шундан кейин кетма-кет «Шердор», «Мулк», «Гириҳ», «Интиҳо», «Оқ аждар сайёраси» қиссалари ва кўплаб ҳикояларини эълон қилдирди. 1998 йилда адабий танқид эътиборини тортган «Маҳмуд Торобий» тарихий романини китоб ҳолида нашр эттирди. Мана энди «Фано даштидаги қуш» романини ўқувчиларга тақдим этаётир.

Асад Дилмурод «Шердор» қиссаси (1986) билан мозий ғам-қувончини ҳис этиш, оху ноласини эшитишга лаёқатли тарихнавис ижодкор сифатида эътироф этилди. У Соҳибқирон Амир Темур образини яратишга киришиб, «Мезон буржи», «Хилват» ҳикояларини ёзди ва тарих қатламларига чуқурроқ кириб борди. «Маҳмуд Торобий» романида истеъдоднинг янги қирраларини намоён қилди. Бу асар фақат ёзувчи эмас, миллий адабиётимизда ҳам ўз ўрнига эга, десак муболаға бўлмайди.

Маълумки, ўз даврида мумтоз санъаткор Ойбек «Маҳмуд Торобий» шеърӣ драмасида миллий қаҳрамонимиз образини илк бор яратган эди. Муҳтарам адабимиз бу мавзуга қўл уриши бежиз эмас, бинобарин, Чингизхон барпо қилган қонли салтанат меросхўрларидан бўлган Чигатой зулмига қарши кўтарилган миллий озодлик ҳаракати — Маҳмуд Торобий кўзғолони моҳият-эътибори билан тарихимизда муҳим ўрин тутади. Ҳурриятга ташналик руҳида кечган бу исён бизни ҳамиша она Ватан тупроғини муқаддас билиш ва дахлсиз сақлашга чорлайди. Ойбек асари 1941 йил сентябр-октябр ойларида ҳозиржавоблик билан ёзилгани ва халқимизни фашизмга қарши мардона курашга рағбатлантиргани фикримиз далилидир. Шубҳасиз, Маҳмуд Торобий маънавий дунёсини очиб бериш, ўша давр фожиаларини ёритишга хизмат қилган мазкур драма бадиият дурдонаси сифатида барҳаётдир.

Спитамен, Жалолоддин Мангуберди, Темур Малик каби улуғ саркардалар қаторида турадиган Маҳмуд Торобий сиймоси XX аср романчилигида ифодасини топмаган эди. Тарихий мавзуда анча тажриба тўплаб, бадиий маҳорат сирларини анча эгаллаган Асад Дилмурод насримиздаги ана шу бўшлиқни тўлдиришга

эришди. Юксак масъулиятни зиммасига олган адиб оддий косибликдан етук кўмондон даражасига кўтарилган ва султонлик рутбасини кийган Маҳмуд Торобий образини яратиш устида узоқ меҳнат қилди, устоз Абдулла Қодирий таъбири билан айтганда, халқимиз бошига тушган қорадан ҳам қорароқ кунларни кенг кўламли эпик тасвир майдонларида кўрсатиб берди.

Асад Дилмурод роман қурилишида бетакрор йўлни танлайди, уч қисмга учта муқаддима киритадики, улар жозибали маъжозий маънолари билан асар мазмунини бойитади. Айниқса биринчи қисм муқаддимаси мўғул босқини даҳшатларини теран очиб беришга қаратилгани билан характерлидир. Ёзувчи Чигатой ялоқхўрлари бухоролик буюк аллома Аъзамхон эшонни тошлоқ чўл-адирда қирчанғи от ва ооч билан заранг ерни шудгорлашга мажбурлашгани, сўнгра базм тузиб, маст-аласт бўлиб уни масхара қилишларини кўрсатаркан, бу фожиага залварли юк юклайди. Базм баҳонасида хуфия сарбозлар сардори Бўринайхон маънавий қашшоқлигини теран кўрсатиб беради. Бўринайхон қашқирдек олғир: у исёнчилар йўлига мудом тузоқ кўяди ва биз унинг тимсолида эзгулик кушандасини кўрамыз.

Интиқомга отланган Маҳмуд Торобий образи ҳаётийлиги ва жонлилиги билан китобхонда кучли таассурот уйғотади. Хотини Субуҳа, ўғли Жалолиддин ёвузлар чанғалида ҳалок бўлганда у қаттиқ изтироб чекади, ёруғ жаҳонга сизмай қолади. Лекин халқ мусибатини ўз оиласи бошига тушган жабру жафодан устун кўйишга ўзида куч топа олади. Она халқи қисматини ўйлаганда у айниқса ғазабга тўлади, аччиқ изтироблар гирдобига тушади. Ёзувчи маҳорати шундаки, унинг кечинмаларини ишонарли тарзда ифодалаб боради, мана шунинг учун ҳам унинг аламлари бизга ҳам юқади, биз унга ачина бошлаймиз, ҳамдард бўлгимиз келади, ниҳоят, ё ҳаёт, ё ўлим! — дея кўлига қилич тутганда беихтиёр уни олқишлаймиз.

Муҳими, романда босқинчилар билан исёнчилар ўртасидаги аёвсиз кураш ёвузлик билан эзгулик ўртасидаги азалий ва абадий кураш тарзида намоён бўлади. Олишувлар фақат зоҳирий эмас, кўпроқ ботиний тўқнашувлар орқали ифодаланади. Мана шу тасвир услуби етакчи қаҳрамон ҳисобланган Маҳмуд Торобий суварти ва сийратидаги руҳий ва жисмоний қудрат тўлароқ

ифодаланишига олиб келганини алоҳида таъкидлашни истардик.

Умуман, воқеаларни ичкаридан — моҳиятан ёри-тиш Асад Дилмурод ижодий услубининг асосий бел-гисидир. Романда Маҳмуд Торобий осонгина исёнчи бўлиб қолмайди, осонгина саркардаликни эгалламайди, аксинча, руҳий тобланиш ва покланиш билан боғлиқ синовлар ва азобларни ўтагандан кейингина юксак мартабага эришади. Аввало, Маҳмуд Торобий иймон-эътиқодди зот, қолаверса, улкан қалбли, матонатли, жасур, тили билан дили бир элпарвар сардор, узоқни кўришга қобил, дўсту-душман кўнглидагини ўқий ола-диган, хиёнатдан ҳазар қиладиган башоратчи шайх эканлиги яққол кўриниб туради. Маҳмуд Торобий эъти-қоди бутун инсон эканлиги Гура хотунга нисбатан му-носабатида ҳам билинади. Исёнчилар раҳнамози Гура хотун муҳаббатини рад этади, чунки дилида Оллоҳ ишқи яшайди, Оллоҳга меҳрим сенга бўлган меҳрим-дан бир неча чандон зиёдадир, деркан, унга малика-нинг ихлоси тагин ҳам ошиб кетади.

Роман муваффақияти, шубҳасиз, Маҳмуд Торобий образи ёрқин чиққанлиги, саркардага хос қиёфаси ва хислатлари бўртиб кўзга ташланиши билан боғлиқдир. Маҳмуд Торобийдаги эътиқод кучи унинг атрофини қуршаган қаҳрамонлар руҳий-маънавий дунёсига кўчганлигини муаллиф ишонарли кўрсатиб бера олган-ки, мана шу нарса асар бадииятини кучайтиришга хизмат қилади. Маҳмуд Торобийнинг ўзи устози — ақоид илми билимдони Шамсиддин Маҳбубийдан ил-ҳомланади, унинг ўғитлари асосида маънавий камолот-га етади, айни пайтда, у ҳаёт-мамот жангига киришган баҳодирларни, хусусан укалари Али билан Муҳаммад-ни эзгулик ҳикматлари билан қуроллантириш, маслак-ларига ишонтириш учун катта куч сарфлайди. Маҳмуд Торобий билан Чигатойнинг Мовароуннаҳрдаги ноибни, Хўжандни қароргоҳ тутган Маҳмуд Ялавоч ўртасидаги муносабатларга романда анча кенг ўрин берилган. Узоқ-ни кўзлаган Маҳмуд Торобий жаҳолат салтанатини кунпая кун қилиш учун ноибни ёрдамга чақиради. Аф-суски, ҳам моли, ҳам жони қайғусини чеккан Маҳмуд Ялавоч бунга кўнмайди.

Чингизхон ва айниқса Чигатой замонида Маҳмуд Ялавоч катта мавқега эга бўлгани, доғули, эҳтиёткор, зол ва тадбиркор шахс сифатида танилганидан хабар-

дормиз. Лекин шу пайтгача адабиётимизда унинг мураккаб маънавий олами очиб берилмаган эди. Мана шуни ҳисобга олган Асад Дилмурод Маҳмуд Ялавоч характери яратиш, руҳий инқирозини талқин қилиш орқали мудҳиш хатоларини кўрсатиб беришга интилдигани сезилиб туради.

Мухими шундаки, адиб Маҳмуд Торобий кўнглига қанчалик теран назар солган бўлса, Маҳмуд Ялавоч қалби ва руҳиятини ҳам шунчалик чуқур тадқиқ қилиш учун изланган. Давр фожиалари гирдобига тушиб қолган ноиб, адиб назарида, Чингизхон босқинининг миллионлаб қурбонлари қаторидаги бир қурбондир. Аммо унинг қисмати бошқаларникига қараганда бошқачароқ кечади. Ҳаёти, нуфузи, бойлигини асраб қолиш учун вақтида жаҳонгир Чингизхонга қандай ялтоқилик қилган бўлса, унинг ўғли Чифатойга ҳам шундай хушомад қилишга мажбур — гўё аянчли сояга айланиб қолган. Маҳмуд Ялавоч мудом икки ўт ўртасида, қўрқув ва аросатда яшаши, эртанги кун мавҳум экани ишонарли тасвирланади. Гоҳо кўзига ханжар кўринса, гоҳо дор сиртмоғи кўринади. Унинг руҳияти орқали кечадиган бир воқеа айниқса мазмун-моҳияти билан эътиборга моликдир. Тушида у Чингизхон билан учрашади, кўрадики, замонида жаҳонни титратган, дасти юлдузларга етган қодир зот бир кулбада хотини билан оддийгина яшаб, омовда ер ҳайдаб, деҳқончилик қилиб юрибди. Оламгир билан баҳслашиш жараёнида ноиб фоний дунёда инсон эзгуликка интилиб яшаши жоизлигини, қон тўкиш ва хиёнат йўлига кирганлар охир-оқибат Худонинг тавқу лаънатида учрашини англаб етади.

Айни пайтда Асад Дилмурод Маҳмуд Ялавоч характеридаги иккинчи қиррага ҳам эътиборни тортади. Ноиб изтиробларини талқин қилишга киришиб, халқини алдаб келаётгани учун руҳан эзилаётгани, уйқусида ҳаловат йўқлиги, еган-ичгани татимаслигини кескин воқеаларда кўрсатади, унинг дилида инсонийлик куртаклари тамоман қовжираб қолмаганига ишоралар қилади. Дарҳақиқат у, Маҳмуд Торобийни душман санасанда, уни тузоқдан чиқариб юборади, қўзғолончилар енгилгач, Чифатой Бухорони вайрон қилиб ташлаш ҳақида фармон берганда, бу фожиа олдини олишга эришади.

Романда яна бир қанча образлар билан учрашамизки, улар асар марказига қўйилган мақсад-муддао — озодлик, эътиқод, иймон, садоқат ва жўмардлик муқад-

даслиги, жаҳолат, ёвузлик, фитнес, хиёнат ва бўҳтон қабихлигини теран англатишда салмоқли ўрин тутишди. Шамсиддин Маҳбубийнинг ўғли Муҳиддин Камол севгилиси Суйгуна Зебо (Маҳмуд Торобий синглиси)га бўлган ишқини ёвга нисбатан қаҳру қазаб алангасига айлантиради. Бу икки ёш жанг майдонида гулдек хазон бўлишаркан, жонсиз танлари айри-айри қолса-да, руҳлари қовушаётганига ва бу қовушув абадий эканлигига ишонадилар. Муҳиддин Камолдан фарқли ўлароқ, кўзғолон сардорларидан бўлган Зор Жаҳоннинг жигарбанди Оловхон Юсуф Чигатой гумашталари алдовларига учди ва хиёнат кўчасига киради, Бухоро тахтини эгаллаш умидида, фақат ватандошлари эмас, маъшуқаси Сузукнинг ҳам юзига оёқ босади. Оловхон Юсуф муҳаббатини асраб қололмагани устига, кўнгили гавҳари — иймонини арзон-гаровга сотади, ушалмаган ва ушалиши мумкин бўлмаган машғум нияти пешонасига тамға каби босилади. Роман хотимасида Оловхон Юсуф тақдири интиҳоси ёритилади. Аччиқ қисматнинг изтиробли ва эзгин тасвири билан танишган китобхон, нафрат ва ачиниш ҳиссига тўлган ҳолда, она тарих хоинни ҳеч қачон кечирмаслигига яна бир қарра имон ўтиради.

Умуман олганда уч қисмдан иборат «Маҳмуд Торобий» романини ўзига ҳос трилогияга қиёсласа бўлади. Роман давр воқеаларини кенг қамрагани, тасвирий йўналиши фалсафий мушоҳадаларга бойлиги, бадиий умумлашмалари теранлиги, ниҳоят, ҳар бир персонаж ўз суврати ва ўз сийратига эга эканлиги шундай фикр айтишимиз учун имкон беради. Роман ҳаётийлигини таъминлаш, хусусан ўша давр руҳи, Бухоро шаҳри, Тороб қишлоғи манзаралари, кўзғолон моҳияти, қасоскорлар ҳаёти ва қиёфаларини ишонарли тасвирлаш учун адиб тарих материалларини пухта ўргангани кўрилади. Таниқли ёзувчи Тоҳир Малик билан суҳбатида у Чингизхон ва Чигатой замондоши Ато Малик Жувайнийнинг «Тарихи жаҳонкушой» асаридан (Нурёғди Тошев таржимаси), Мирзо Улуғбекнинг «Тўрт улус тарихи» китобидан, мумтоз адибимиз Ойбек домланинг драматик достонидан, Ойбек ва украин адиби Александр Дейчнинг 1944 йилда Алишер Навоий театрида қўйилган «Маҳмуд Торобий» операсидан, тарихчи-олим Луқмон Бойматовнинг Маҳмуд Торобийга бағишланган мақолаларидан унумли фойдаланганини таъкидлайди. Ўша суҳбатда Тоҳир Малик, тарихий далил тутаган

жойда тарихий асар бошланади, аксинча, тарихий далилдан чекиниш асар ҳақиқатига путур етказади, қабиладаги икки фикрни — икки рус ёзувчиси хулосасини мисол тариқасида келтиради. Бунга ижодий ёндошган Асад Дилмурод мана шу ҳар икки ҳолат ўзаро уйғунлашганда адабий-бадий ҳақиқат туғилишини олға суради. «Хоҳ, тарихий, хоҳ замонавий мавзуда бўлсин, бадий асар далил-ҳодиса йиғиндиси ва жонсиз тафсилотдан иборат бўлиб қолмаслиги керак, — дейди у. — Тўплаш ва шарҳлаш — фан иши, сўз санъаткори фан алақачон бажариб қўйган юмуш билан шуғулланмайди. Санъаткор фантазияга эрк беради, сир-синоатта тўла руҳ иқлимининг зич ёпилган эшигини очиш учун мардона жанг қилади, шу йўл билан турли тоифага мансуб кишилар қалбига кириб боради».

Бу мулоҳазалар бадий ижоднинг туб негизларига тегишли эканини эътироф этамиз. Чиндан ҳам сўз санъати кўнгила оламига назар солса ва шу орқали моҳиятга яқинлашса мақсадига етишади. Сўз санъатининг мана шу имкониятидан самарали фойдаланаётган Асад Дилмурод «Шердор», «Мулк» каби дастлабки тарихий қиссаларида ҳам аввало кўнгила эврилишларини бадий мезон деб билган эди.

«Шердор» қиссасида Асад Дилмурод дунёга донғи кетган Самарқанднинг нодир меъморий обидаларидан саналган Шердор мадрасаси қурилиши тарихи орқали Имомқулихон даври халқимиз ҳаётининг ёрқин манзараларини чизади.

Шердор ва Тиллақори каби боқий обидаларни бунёд эттирган Самарқанд ҳокими Абу Карим Бойҳожиди ўғли Ялангтўшбий Баҳодир номигина бизга маълум эди, бу улўф саркарда ҳаёти ва фаолияти, феъл-атвори, турмуш тарзидан беҳабар эдик. Мазкур қисса унинг тарихимиз, маданиятимизда тутган ўрни, инсоний қиёфаси ва маънавияти, руҳий оламини анча теран таҳлил қилганлиги билан эътиборлидир.

Асад Дилмурод ютуғи шундаки, қиссада Ялангтўшни мураккаб шахс сифатида кўрсатади, мувозанатни сақлаган ҳолда, унинг табиатидаги зиддиятларни назоратдан ўтказди. Натижада Ялангтўш кўз ўнгимизда фақат тожу тахтга ҳирс қўйган ҳукмдор эмас, боқийлик, хусусан гўзаллик моҳиятини чуқур ҳис қиладиган маърифатли инсон сифатида ҳам гавдаланади. Ялангтўшдаги қатъият ва тантилиқ ўқувчида кучли таассурот

уйғотади. Гоҳо у ҳоким эканлигини эслаб қолади, тожу тахтни асраб қолиш учун шафқатсиз бўлишим керак, деган ўй тинчлигини ўғирлайди. Кимдан шубҳаланса ўшанга зулм ўтказади, кўпдан-кўп бегуноҳ кишиларни зиндонга солади. Айниқса ҳақиқат ва адолат истаб исён кўтарган ҳунар аҳлини аёвсиз жазолайди.

Даврининг йирик феодал ва манфаатпараст ҳукмдори бўлган Ялангтўшбий Баҳодир ўз ҳокимиятининг мустаҳкамлиги оддий халқ тақдири билан боғлиқ эканини тўла маънода тушуниб улгурмагани учун ҳам чекланган шахс эканлигини Асад Дилмурод ишонарли кўрсатиб беради. Ялангтўш орзусини ушатиш — боқий обида тиклашда халқ орасидан етишиб чиққан эътиқодли, нозиктаъб, қўли гул усталар чидам билан, қийинчиликларни енгиб тер тўкишади. Бу ҳақиқат ҳукмдор кўз ўнгида рўй беради, шунга қарамай, истеъдодли наққош-муҳандис Муҳаммад Аваз билан қизи Моҳбону муҳаббатидан хабар топгач, ғазабга минади. Ошиқ йигитга захрини тўқади. Ўғли тақдирига қайғурган Назокатбону дадиллик билан саройга совчиликка борганда уни менсимайди ва турли киноялар билан изза қилади.

Асарда меҳр билан тасвирланган устоз меъмор Мулла Абдужаббор образидаги хислатлар кишида илиқ кайфият уйғотади. Унинг шогирди — марказий образ ҳисобланган Муҳаммад Аваз тимсолида ажодлар меросига содиқ, ҳунарни эъзозлайдиган, нафсини жиловлаган, муҳаббатни кўнгилининг дахлсиз мулки деб билгувчи, мол-дунёга ўч мунофиқлардан нафрат қилувчи йигит қиёфасини кўрамыз. Айни пайтда, зодагон оилада тарбияланганига қарамай, Моҳбону сиймосида халқ билан бирдамликни, фақирликка бўлган майлини, энг муҳими, санъатга эътиқод, муҳаббат бобида фидокорликни яққол туямиз.

Яратувчилик завқи билан, яшиликни соғиниб, эртанги кунга астойдил ишониб яшаётган икки ёш севгиси Асад Дилмурод қаламига ўзгача куч берганини сезиб олиш қийин эмас. Аввало ёзувчи улар муҳаббати тасодифий эмаслигига ўқувчини ишонтиради, яъни, асарда улар ягона маслак кишилари — эзгулик ҳимоячилари тарзида гавадаланади. Ёзувчи Муҳаммад Авазнинг моҳир ва билимдон меъмор-наққош, Моҳбонунинг қобилиятли, ҳаётга ташна мусаввира эканлигини жонли манзараларда кўрсатади. Ўртадаги муҳаббат одатдаги муҳаббат эмас: ҳам эзгу, ҳам улкан, ҳам абадий!

Мана шу тушунча қиссанинг ҳар бир саҳифасида англашилиб туради. Хусусан, Моҳбону Муҳаммад Авазни севиб қолганига амин бўлгач, Наврӯз байрами баҳонасида, унга шоҳи рўмолча совға қилади. Рўмолчада ипак иплар билан баҳайбат шерлар ва нозик-ниҳол оҳулар зарбланган эди. Фаройиб тасвир Муҳаммад Авазга тинчлик бермай кўяди, кўнглига илҳом солади, хаёлига эрк беради, ниҳоят у мўъжизавий тасвирни битай-битай деб қолган забардаст кошонанинг муаззам пештоқига кўчириш учун қарор қилади ва эзгулик тимсолига айланган улкан муҳаббат шарофати билан меъморчилик санъатида жаҳоншумул кашфиёт туғилади.

Асад Дилмурод қиссани шу билан якунламайди, асар интиҳосида икки навқирон қалб ҳамкорликда амалга оширган ижодий иш моҳиятини ёритади. Сир шундаки, нияти бузуқ, хушомадгўй ва ҳасадчи амалдорлар шаккоқ меъмор-наққош бино пештоқига икки тоифа жонлуғни тасвирлаб, фуқаро арслон чангалида азоб чекаётган кийикдир, қабилидаги маънони ифодалабди, деб Ялангтўшни гиж-гижлашади. Фазаби кўзиган Ялангтўш Муҳаммад Авазни ўлимга буюради. Ана шунда Моҳбону тақдирга тан берган оқбилак эмас, жасур ва мард, кўп илмдан ҳабардор оқила қиз эканини исботлайди. Пештоқда, шамсия йили тақвимиға кўра, бешинчи ой шер (асад), ўн иккинчи ой кийик (жадий) қиёфасида тасвирланган экан. Шубҳасиз, Ялангтўш малика фаҳм-фаросати ва билимдонлиғига қойил қолиб, Муҳаммад Авазни озод қилиб юборади.

«Шердор»га хос бадий фазилатларни «Мулк» қиссасида ҳам кўрамиз. «Мулк»да ёзувчи октябр тўнгаридан кейин юзага келган маънавий вайронагарчиликлар фожиасини теран бадий-фалсафий мушоҳадалар орқали ёритиб беради. Қиссада кўҳна обидаларимиз хўрланиши, ёзма ёдгорликларимиз ёндирилиши ва чўктирилиши, шунингдек, бу адолатсизликларга қарши курашга киришган маърифатли кишилар изтироблари ва улар мислсиз азобларга дучор қилиниши залварли оҳангларда тасвирланганки, булар ҳеч кимни бефарқ қолдирмайди.

Маълумки, ўтмиш маданий меросимиз ва унга меҳр кўйган эътиқодли зотлар фақат йигирманчи эмас, ўттинчи ва ундан кейинги йилларда ҳам жаҳолат назорати остида бўлди, яъни, маънавий бойликларимиз топталиб, эътиқодимиз ва ҳақ-ҳуқуқларимиз, инсоний

орзуларимиз, озодлик ва эзгуликка бўлган интилишларимиз зўравонлик йўли билан бўғилди. «Мулк» қиссасининг давоми сифатида ёзилган «Гириҳ», «Интиҳо» қиссаларида шўро тузуми муттасил олиб борган мана шу жаҳолатпарастлик сиёсатининг туб илдиzlари кўрсатилади, айна пайтда бу сиёсат ўзбек халқи оёғига болта бўлиб тушгани, дунёвий маданиятнинг ажралмас қисми ҳисобланган миллий маданиятимиз қарийб таназзул ёқасига келтириб қўйилгани дадил ошкор этилади. Қисқаси, мазмун-моҳияти, образлари силсиласи, воқеалари кўлами билан «Гириҳ» ва «Интиҳо» драмаларга бой «Мулк»ни тўлғазади, ундаги фожиаларни кўз ўнгимизда кучайтириб гавдалантиради.

Ўзига хос учликни ташкил этган мазкур қиссалар бадияти ва моҳиятидаги жозиба бизни чиндан мафтун этади. Лекин гоҳо тасвирда меъёр бузилади, айрим ўринларда мавҳумроқ манзараларга дуч келамиз. Қадимий нақш — Гириҳ билан боғлиқ ривоятнинг «Гириҳ»да ҳам, «Интиҳо»да ҳам келтирилиши ортиқча туюлади. Ўша афсонанинг эстетик-маърифий аҳамияти беҳад каттадир. Афсона баҳонасида аждодларимиз зўр иштиёқ ва нозик дид билан кашф қилган Гириҳни Асад Дилмурод ҳайрат-ҳавас билан таърифлайди ва уни маъжозий образ даражасига кўтаради. Ёвуз кучлар Гириҳни маҳв этган, у кўрку тароватини йўқотиб, ҳаёт билан видолашган. Агар уни тирилтириш иложи топилмаса инсоният беқиёс ва бетакрор бойлигини йўқотади. Зеро уни ҳаётга қайтариш осон эмас, ана шу машаққатли юмушга йигирманчи йилларда жаҳолат қурбонига айланган уста Жамшиддиннинг фарзанди уста Шамсиддин қатъий бел боғлайди, ўз навбатида, уста Шамсиддин ўғли уста Файбиддинга отабоболари ҳунарининг сир-асрорини ўргатиб боради. Мана шу боғланиш қиссадан қиссага кўчади ҳамда рамзийлик касб этади.

Асад Дилмурод ижод машаққатидан чўчимайди, тинимсиз изланаркан, аввало сўз устида ишлашни бурч санайди. Унинг сўзи, фалсафий мушоҳадалар, кечинмалар ўрови билан қўйилиб келади ва жонли, ҳаётий, драматик манзаралар яратади. Адиб интилаётган теранлик баъзан атай қилингандек туюладиган мураккаблик сари оғишини кузатамиз, изланиш жараёнида бундан қутулишига ҳам ишонамиз. Унинг услубида жо-

зибали ўзига хослик, бошқа ижодкорлар услубига ўхшамайдиган йўналиш ва мезон борлигини қайд этиш ўринлидир. Асад Дилмурод XX аср ўзбек адабиёти юлдузлари Чўлпон, Фитрат, Ойбек, Одил Ёқубов, Пиримқул Қодиров ижодидан руҳлангани ва озиқлангани сезилиб туради. Бундан ташқари, Шукур Холмиразев, Омон Мухтор, Мурод Муҳаммад Дўст, Эркин Аъзам, Аҳмад Аъзам, Тоғай Мурод, Хуршид Дўстмуҳаммад, Назар Эшонқул сингари жаҳон адабиётининг энг яхши тажрибаларини эгаллаш йўлидан бораётир. Ҳаётнинг аччиқ ҳақиқатларини бадий талқин қилиш, кишилар руҳидаги ўзгаришларни теран ифодалаш билан шуғулланаётган бу адиблар каби, фано ва бақо, ибтидо ва интиҳо, нафс ва жаҳолат, садоқат ва хиёнат, адолат ва ҳақиқат моҳиятини очишга қизиқади. Агар Омон Мухтор «Майдон», «Тепалиқдаги хароба», «Минг бир қиёфа» каби романларида чапдаст қаҳрамонларининг барчадан яширган сирларини нозик йўллар билан фош қилиб борса, Асад Дилмурод қаҳрамонлари ўз қиёфаларини ниқобламаган ҳолда ҳақ йўлдан адашадилар ва ҳақпараст фидойиларни жазолаш ва маҳв этиш орқали «йўл»га солиш билан шуғулланадилар. Ана шундай фожиани «Мулк»да изтиробга тушиб кузатамиз. Хусусан «Интиҳо»да инсонни менсимаслик, инсон иродаси ва қобилиятини синдиришга уринишдек аянчли ҳол чуқур ифода этилган. Ёзувчи таъмирчиларга бошлиқ бўлган Маъруф Афзалович образи орқали жаҳолатнинг мудҳиш қилмишларини кескин қоралайди, эзгуликка хизмат қилувчи санъат ва санъаткор ниҳолдек осон букилиши, ҳамиша ҳимояга муҳтож бўлишидан огоҳ этади.

Қиссада ахийри Гирих ярасига малҳам босиб, жаҳоншумул нақшни ҳаётга қайтарган уста Шамсиддин, унинг ўғли уста Ғайбиддин ва шогирдлари қувончи кўтаринки руҳда таърифланади. Аини пайтда гўзаллик кушандалари шум ният билан ёнғин чиқаришгани, Гирихни ўтда ёқишгани афсус-надомат билан ёритилади. Гап шундаки, жаҳолатга кўмилган йигирманчи йиллардаги фожа эркинлик, адолат, инсонпарварлик, меҳнат ва истеъдодни қадрлаш масалаларидан лофу қоф урилаётган етмишинчи йилларда яна такрорланади.

Асад Дилмурод услуби аввало ўйчанлик касб этиб, маъжозий воқеа-ҳодисалар, тамсилий образлар орқа-

ли фалсафий мушоҳадалар заминида шаклланиб келаётгани кўпдан эътиборимни тортади. Асад Дилмурод услубига хос маъжозийлик «Маҳмуд Торобий», «Шердор», «Мулк», «Гириҳ», «Интиҳо» каби асарларида муаяйн ҳолатларда кўзга ташланса, «Фано даштидаги қуш» романида у яхлит — аввалдан охиригача намоён бўлади. Мана шу жиҳати билан роман алоҳида қизиқиш уйғотади, шунинг билан бирга «соф санъат» тарафдорлари бўлган элита тоифа учун ёзилгандек таассурот туғдиради. Нима бўлганда ҳам «Фано даштидаги қуш» Асад Дилмуроднинг кўп йиллик машаққатли ижодий изланиши самараси ҳисобланади ва уни ҳолисона баҳолашимиз лозим.

Менинг назаримда, маъжоз тили билан сўзлайдиган бадиий асарни тушуниш қийин, деган фикр бир ёқламадир. Мукамал бадиий асар тағ-заминида дафъатан кўзга ташланмайдиган қатлам мавжуд бўлишини унутмаслигимиз керак. Агар тафаккуримиз ва кўнглимиз кўзини ишга солмас эканмиз, зоҳирни кўрамузу ботинни кўрмай қолаверамиз. Бирон-бир китобни қўлга олишдан илгари уни ўқиш ва унинг мазмун-моҳиятига етиш учун тайёр бўлишимиз зарур. Бошқача айтганда, тимсолларга қурилган асардан озиқ олиш ва лаззатланиш учун ўша асар мазмунини аввал тушуниб кейин ҳис қилиш ёки олдин ҳис қилиб кейин тушуниш мажбурияти бор. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси муҳбири билан бўлган савол-жавобда Асад Дилмурод мана шу фикрни эслатади. Бундан ташқари ўша суҳбатда (27 октябр 2000 йил) Асад Дилмурод «Фано даштидаги қуш» романи реалистик тасвирга асосланган мистик романтизм услубида ёзилганини, унинг биринчи китобида ҳам, иккинчи китобида ҳам бир нечта ижтимоий-бадиий қутб кўзга ташланишини уқтириб ўтади. Романни ўқирканмиз, ўша қутбларда Саидбек Умар, Ёдгор валий, Ҳазора момо, Моҳина, Пўлат Қосимий, Бо-бош, Чумоли — Қўлдош Камон, Сайфи, Жавлон Қиёқли, Жобир Кирпи, Чақалоқ, Эна Кўкбўри каби зиммаларига турли маъжозий вазифалар юкланган образлар ҳаракат қилишини кўраимиз.

Роман мағзи-мағзига сингдирилган моҳият шуки, кўпинча инсон кучига ишонмай қўяди, вужудида мутелик ин қуради, оқибатда у фано билан бақо, омонат дунё билан боқий дунё ўртасида ётган поёни йўқ ма-

софада гоҳ шод, гоҳ ношод елиб-югуради, турли зид-диятларга дуч келиб, гоҳ ғолиб, гоҳ мағлуб бўлади. Ҳақу ноҳақ йўлидаги курашлар жараёнида маънавий-руҳий кучли ва ожиз томонларини аён қилади ҳамда ё маънавий-руҳий камолотга эришади ёки маънавий-руҳий инқирозга учрайди. Мана шу якунни назарда тутган адиб Тоҳир Малик билан суҳбатида, романда маълум бир макон ёки замон қамраб олинмаган, унда тасвирланган манзаралар замирида руҳият тарихи, яъни, руҳий олам фожиаси, шу фожа келтириб чиқарган инқироз фалсафаси ётади, деган эди.

Хўш, ўша фожа нимадан иборат? Фаҳмимча, бу фожа фано ва бақо ўртасидаги даштда жонини ас-раш, манфаатини ҳимоялаш, нафсини қондириш учун изғиб юрган инсон охир-оқибат Ёртилик қонунига рўпара бўлиши ва билиб-билмай унинг қурбонига айланиши билан боғлиқдир. Нафсга берилган, амалга ишқибоз, орияти, ғуруридан кечган, бошқалар бошида ёнғоқ чақишдан ҳам тоймайдиган, хиёнат билан битим тузган, беозор бандалар азобланганда лаззат қиладиган одам боласи борки, бариси Ёртилик қонуни паноҳида соялайди. Одамзодни мутғасил таъқиб қиладиган ана шу қонун даҳшатларини романда Асад Дилмурод теран ва муфассал ифодалайди. Ёзувчининг олис тарихни, яқин кечмиш ва келажакни занжирдек боғлаган мушоҳадалари орқали бош қаҳрамон Саидбек Умар тушиб қолган жамият таназзулини тасаввур қиламиз.

Муҳими шундаки, роман бизни ўйлаш, мулоҳаза юритиш, маъжозий образлар моҳиятини билишга ундайди. Романда бирон-бир воқеа, персонаж, тимсол, киноя-қочирим бизни бефарқ қолдирмайди. Айниқса мураккаб ҳаёт пасту баландида ўзидан адашган, ўзлигини йўқотган Саидбек Умар изтироблари кўнглимизга жизилаб тегади. Оламда Ёртилик қонуни борлигини кашф этган олим Саидбек Умарнинг ўзи бўлиб чиқади, ғуссали жойики, у ўзи топган ва жамият ҳаётига жорий қилган қонун қурбонига айланади. Умр бўйи у руҳ муҳандислиги соҳасида тер тўкади, таниқли, обрўли аллома даражасига кўтарилади, навбатдаги кашфиётларини рўёбга чиқариш жараёнида адашгани ва алданганини сезиб қолади. Ана шундан кейингина у ўзи-ўзлигига қайтиш, кўнглини поклаш, паймол қилин-

ган ғурурини тиклаш, ниҳоят гуноҳларини ювиш учун бел боғлайди. Лекин бағридаги доғни ювиб ташлаши осон эканми? Саидбек Умар қаттиқ изтиробга тушади ва ахийри хаёлан кечмиши — Болалик хотираларини ёрдамга чақиради, руҳи-ботини, кўнглида яшаган ҳолда, олис тарих билан бўйлашади, айна пайтда бутунидан мозийга кўчади, мозийда истиқомат қилишга киришаркан, Кўкбўрилар шажараси ҳимоячиси бўлган Эна Кўкбўри билан, улуғ хоқон Ўғиз зуриёди — Чақалоқ билан юзлашади.

Романда Эна Кўкбўри эзгулик ҳомийси, ёвузлик кушандаси бўлиб гавдаланади. Ҳар қандай шароитда у Чақалоқни жаҳолатнинг қонли чангалидан қутқариб қолишга уриниши романтик бўёқлар воситасида ишонарли кўрсатилади. Воқеаларни ривожлантирувчи кучлар бора-бора романда икки тоифага — Кўкбўрилар ва Сариеўларга бўлинади. Кўкбўрилар вакиллари — Ёдгор валий, Моҳина, Ҳазора момо, Эна Кўкбўри, Чақалоқ образларида акс этган ҳаётбахш белгилар ўқувчига рағбат бағишлайди. Саидбек Умар ҳам ўзини кўкбўричи фарзанд санайди, афсуски, бу шарафдан ёшлигида жудо бўлган. Бинобарин, Сайфи бошлиқ Сариеўлар она қишлоғи — Қуйруқсойни Қабоҳат оловида ёқиб кул қилгач, у худбинлик ва хиёнат ўчоғи саналган, ёвуз ниятда барпо қилинган гулобий бинога келиб қолган. Ана шу бош-охири йўқ силсилада Ёртилик қонуни ҳукм суради, кун сайин равнақ топади. Ёртилик қонуни паноҳида жон сақлаганлар — Пўлат Қосимий ҳам, Бо-бош ҳам, Қўлдош Камон ҳам ёрти ёрти одамлар эканликларини ўзлари исботлашади. Улар чала иш қилишади, чала ўйлашади, чала севишади, чала мурувват кўрғазигади, ҳатто қаҳру ғазаблари ҳам бутун эмас. Ёртилар орасида Саидбек Умар феъл-атвори, иззат-нафси, ғурури, иймон-этиқоди ва хатти-ҳаракатига шундай қусур юқади. Энди у ҳам яримта: хотини Моҳина, ўғли Фузайлга муҳаббати беқарор — бир сўнса, бир кучаяди, жонини қийнаган, йўлдан адаштириб юборган каззобларга нафратини тузукли сочолмайди, улар ҳурматини жойига қўйишда иккиланади. Кейинроқ Саидбек Умар ҳаётида фалокат рўй беради: Сариеўлар ўғли Фузайлни тутқун қилади, Фузайлни ўзи кашф қилган, инсонни манқурт ва жоҳилга айлантириб қўядиган замбуруғ билан эм-

лашади, лекин у ўз пушти камаридан бўлган зуриёдни улар қўлидан қутқозишга журъат этолмайди.

Шундай қилиб, Саидбек Умар Ёртилик қонунига кул бўлиб, руҳий қийинчиликларни бошдан кечиради. Эътиқодини бутунича сақлаб қолган, мустақкам иродаси, тоза ўй-мушоҳадаси билан манфур қонунни янчиб ўтган Ёдгор валий кўмагида унинг ўзи-ўзлигини таниши жараёни тезлашгани кузатилади. Ундаги ўзгаришларни муаллиф изчил таҳлил қилиб боради, зеро унинг кўнгил орқали Оллоҳни топиш ҳаракатида бўлиши асар мазмунини бойитгани сезилади.

Саидбек Умар руҳиятидаги яна бир эътиборли ҳолат шуки, у кўнглига парвоз қила туриб, ўсмирлик даври хотираларига дуч келади. Қабоҳат оловини ёққан Сайфи бошлиқ Сарироёғлар жўраси Бўзтой бўғзига ханжар тортгани тасавурида қайта кечади, айна пайтда, Бўзтойга қўшиб улар Болалигини ҳам қонга ботирганига ишонади. Бўзтойда илоҳий хислат бор — у гўдак-лигида Эна Кўкбўрини эмган, шунинг учун ҳам Саидбек Умар умидсизликка тушиб турган кунларда Бўзтой тирилик келади, унинг қиёфасида Саидбек Болалигини кўради. Бўзтой — Болалик Саидбек Умарга куч ато қилади. Сарироёғлар Эна Кўкбўри юрагини суғуриб олиб, уни маҳв этгач, Саидбек Бўзтой ва Моҳина билан бирга Чақалоқ ҳимоясига отланади. Беомон кураш интиҳосида Чақалоқ — Улуғ шажара истиқболи ҳалокатдан қутқариб қолинади.

Ёзувчи романда фаол ҳаракат қиладиган Чумоли — Қўлдош Камон образини анча қиёмига еткизганлигини эътироф этиш керак. Қўлдош Камон руҳиятига ёвузлик ўрнашиб олган. Аниқроғи, ундаги худбинлик ва жаҳолат Саидбек Умар ўтказган тажриба туфайли чуқур томир отган. Буни билгани учун у Саидбек Умарни ўзининг бир бўлаги санайди, иккаламиз бирлашсаккина бир бутун одамга айланамиз, деб мазах ҳам қилади. Мени сен туғдинг, кўксингни ёриб чиққанман, деганда олимнинг тепа сочи тикка бўлиб кетади. Нафрат билан уни юракдан қувғин қилинган Хиёнатга қиёслайди. Саидбек Умар шогирди — Ёвузлик машинасини ясашда жон куйдирган Иноғом Насимий образи ҳам ўз табиатига кўра бошқа образлардан ажралиб туради. Атрофидаги ходимлар каби Иноғом Насимий ҳам Ёртилик қонуни ақидаларига тобе эканлигини ёзув-

чи афсус аралаш тасвирлар экан, бу тобелик охир-оқибат маънавий инқирозга гирифтор қилишига яна бир бор ишонтиради.

Бадиий ижод игна билан қудуқ қазишдан ҳам ма-шаққатлироқ, бинобарин, унинг азобларига чидаган, қийноғида роҳат-фароғат туйган ёзувчигина қанотини кенг ёза олади. Келгусида Асад Дилмурод сўзни яна ҳам қадрлашини, ҳаёт ҳақиқатидан бадиий ҳақиқат — руҳият олами сари бундан ҳам дадилроқ интилишини тилаб қоламиз.

Маҳкам Маҳмуд АНДИЖОНИЙ